

ADİL BABAYEV

ƏSƏRLƏRİ

**ON YEDDİ CİLDDƏ
XI CİLD**

**1.TÜRKIYƏLİ TƏLƏBƏLƏR ÜÇÜN
AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLİYİ**

**2.MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNİN
FUNKSIONAL ÜSLUBLARI**
(ali məktəblər üçün dərs vəsaiti)

BAKİ – 2023

Redaktor:

akad. NİZAMİ CƏFƏROV

BABAYEV Adil Məhəmməd oğlu. Əsərləri.
17 cildə. XI cild. “MSV NƏŞR” nəşriyyatı, 2023

Bu cildə müəllifin ali məktəblərin türkiyəli tələbələri üçün yazmış olduğu “Azərbaycan dili” dərsliyi və Azərbaycan bölmələri üçün yazmış olduğu “Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları” adlı dərslər vəsaiti yer almışdır.

Adil Babayev, 2023
“MSV NƏŞR” nəşriyyatı, 2023

ADİL BABAYEV

AZƏRBAYCAN DİLİ

(Ali məktəblərin türkiyəli tələbələri üçün dərslik)

*Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin
03.03.2000-ci il tarixli 201 sayılı əmri ilə
təsdiq edilmişdir.*

BAKI – 2000

Dərsliyin elmi redaktoru:

R.Rüstəmov

filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

B.A. Əhmədov

pedaqoji elmlər doktoru, professor

H.H. Baxşiyev

pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Adil Məhəmməd oğlu Babayev.

Ali məktəblərin türkiyəli tələbələri üçün Azərbaycan dili dərsliyi. – Bakı: “Mütərcim” 2000. – 252 səh.

Dərsləkdə Azərbaycan dilinin qrammatikası türk dili ilə müqayisədə verilir. Kitabda çoxlu oxu materialları da verilmişdir. Kitabın sonunda 1560 ədəd fərqli lüğət əlavə edilir.

©“Mütərcim” 2000

BİR NEÇƏ SÖZ

Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında siyasi, iqtisadi, ictimai əlaqələr ildən-ilə gündəngünə artmaqda, genişlənməkdə və dəyişməkdədir. Belə əlaqələr hər iki dövlətin, hər iki xalqın mənafeyinə uyğundur. Əlaqələrimiz genişləndikcə qardaşlığımız daha da möhkəmlənir. İndi sosial həyatın elə bir sahəsi yoxdur ki, Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan Respublikası arasında o sahədə əlaqələr olmasın. 70 illik bir zaman kəsiyində xalqlarımız arasında, əlaqələr, demək olar ki, kəsilməmişdi. 1920-ci ildən sonra Azərbaycan Moskvanın icazəsi olmadan Türkiyə ilə heç bir əlaqə saxlaya bilməzdi. Necə deyərlər, o vaxtlar türk deyənin tükünü didərdilər. Bu, 1930-cu illərdə daha qabarıq şəkil almışdı. Türk haqqında tərifli söz demək bir yana dursun, onun adını çəkmək belə yasaq edilmişdi. Kimin nə haqqı vardı desin ki, Azərbaycan xalqı ilə Türk xalqı bir soydandır. Azərbaycan dili türk dilləri ailəsinə daxildir. Belə deyənlərin aqibəti bizə 1937-ci ildən məlumdur. Azərbaycanın görkəmli alimləri prof. B.Çobanzadə, prof. V.Xulufu, dos. Xalid Səid, dos. İ.Z.Həsənov, dos. Abdulla Şərifov, dos. Abdulla Tağızadə və onlarla başqa alimlərimiz məhz pantürkist damğası altında məhv edilmişdilər. Başqa respublikalardan İ.N.Barakov (Yaqut), A.S.Sabaşkin (Oyrot), Habitov (Başqırt), Qavşcan Şərəf Şərrur (Tatar), Ş.S.Ayvazov (Tatar) və onlarla başqaları məhz “Pantürkizmin” qurbanı olmuşlar. Hələ bu azdır! Türk dili ailəsi və onun qrupları haqqında danışan,

Bukşpan (yəhudi), Zifeild Artur (Eston) və başqaları da “pantürkizm” damğası ilə məhv edilmişdilər. Görəsən Türk dilləri haqqında danışıqları məhv etmək kimə və nəyə lazım imiş? Bu Sovet İmperiya rejiminə ona görə lazım imiş ki, ilk növbədə türk xalqlarını ziyalıdan-alimdən məhrum etsin, onları öz soy kökündən uzaqlaşdırsın. Təəssüf, istədiyinə nail olmuşdu. Millətimizin adı (türk) 1938-ci ildə dəyişdirildiyi kimi, türk dili, türk mədəniyyəti, ümum türk tarixi haqqında danışmaq da yasaq edilmişdi.

İndi Allaha şükürlər olsun ki, belə bir qara bulud millətimizin başının üstündən, demək olar ki, çəkilmişdir. Amma göz nədən qorxar!? Gördüyündən! Hələ tam qardaşın-qardaşa qovuşmasına mane olan qüvvələr vardır. Bu qüvvələrə qalib gəlmək üçün türk xalqlarının bircə yolu var - Birləşmək!

Bu birlik bütün sahələrdə olmalıdır. Hər kəs, hər bir ziyalı qurulmaqda olan bu birlik sarayına bir kərpic qoymalıdır. Hər kəs öz bacardığı qədər bu birlik sarayının qurulması üçün əlindən gələni etməlidir.

Xalq təhsili sahəsində çalışanların da üzərinə böyük vəzifə düşür. İqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, ziyalılarımız hər iki xalqın daha da yaxınlaşması üçün əlindən gələni etməlidir. Bunu ona görə deyirəm ki, artmaqda, möhkəmlənməkdə olan əlaqələrimizə biganə, laqeyd olanlar hələ də vardır. Azərbaycan Dövlət Dillər İnstitutunda Türkiyədən gəlmiş 132 nəfər tələbə təhsil alır. Bu tələbələr Bakıdan Xarici dillərə aid möhkəm bilgilər apardığı kimi, Azərbaycan haqqında da ətraflı məlumat aparmalıdır. Axı yuxarıda dediyimiz kimi, 70 il

biz bir-birimizdən xəbərsiz olmuşuq. Bizim tələbələrin Türkiyə haqqında bilikləri zəif olduğu kimi, türkiyəli tələbələrin də Azərbaycan haqqında bilikləri çox aşağı səviyyədədir. Buna görə də ADDİ-nin rektorluğunun və Respublika Təhsil Nazirliyinin köməyi və tapşırığı ilə İnstitutda təhsil alan türkiyəli tələbələr üçün əlavə olaraq 490 saat Azərbaycan dili dərsləri keçilir. Bu saatlar belə paylanmışdır:

I kurs – 210 s.

II kurs – 140 s.

III kurs – 140 s.

Həmin kurslar üçün Azərbaycan dili dərslərinin proqramı da hazırlanıb nəşr edilmişdir. Bu proqram türkiyəli tələbələrə təkcə Azərbaycan dilinin qrammatikasını öyrətməklə məhdudlaşmır. Proqramda Azərbaycan tarixinə, ədəbiyyatına incəsənətinə və başqa ölkəşünaslıq məsələlərinə geniş yer verilmişdir. Bu dərsləri yüksək səviyyədə demək üçün həmin proqrama uyğun dərslik də yazılmalıdır. İndi bu, vəd etdiyimiz həmin dərslikdir. Amma bir şeyi də nəzərə almaq lazımdır ki, müəllimlərimizin özü də türkiyəli tələbələrə dərs deyəndə bəzi qrammatik materialların izahında çətinlik çəkirlər. Hər şeydən əvvəl qrammatik terminlərin izahında!

Çünki elə terminlər vardır ki, türk dilçiliyində bir cür, Azərbaycan dilçiliyində başqa cür, verilir. Məsələn,

Türkcə yalın hal; Azərbaycanca adlıq hal.

Müəllim və tələbələrimize məhz bu cəhətdən yardımcı olmaq üçün 1999-cu ildə çap etdirdiyimiz vəsaiti hazırladıq. Bu vəsaitdə yalnız Azərbaycan, türk dilində və dilçiliyində olan fərqli cəhətləri vermişik. Ümumi cəhətləri vermək həm vəsaitin həcmi, həm də məqsədi cəhətdən zəruri görünürdü.

Vəsaiti iki hissədən ibarət təqdim etməyi lazım bildik. Birinci hissədə türk dili və dilçiliyi ilə Azərbaycan dili və dilçiliyi (xüsusilə terminlər) arasındakı fərqli cəhətləri izah etmək. Burada da ümumi cəhətlərə toxunuruq.

Məsələn, feilin indiki zamanında gəlirəm ilə gəliyorum formasını müqayisə etməyin nə mənası var?

Vəsaitin ikinci hissəsində isə türk dili ilə Azərbaycan dili arasında söz fərqlərindən ibarət qısa lüğət verilirdi. Bu da müəllim və tələbələrin işini xeyli asanlaşdıracaqdı. Əlbəttə, Türk dili ilə Azərbaycan dilinin əsas lüğət fondu eynidir. Amma hər iki dilin məruz qalmış olduğu ekstralingvistik faktorlar bu dillər arasında müəyyən fərqlərə gətirib çıxarmışdır. Məsələn, 1923-cü ilə qədər türk dilində işlənən sözlərin 70-80 faizini ərəb-fars sözləri təşkil edirdi. Sonra türk dil qrupu yarandıqdan sonra Türkiyədə həm öz kökündən söz yaratmaq (məsələn, ərizə əvəzinə diləkcə – bu çox yaxşıdır) həm də Avropaya meyl gücləndi (mədəniyyət əvəzinə – kültür).

Bundan əlavə, əsrimizin 20-ci illərində purizm adlanan bir cərəyan var idi. Bu cərəyanın nümayəndələri həm ərəb, fars, həm də Rus-Avropa sözlərinə qarşı “müharibə” elan etmişdilər. Bu meyl Azərbaycanda da

yayılmışdı. Məsələn,

Zəncir əvəzinə – düzgülü

Pəncərə əvəzinə – görük

Kainat əvəzinə – açun

Astronomiya əvəzinə – göybal

Coğrafiya əvəzinə – yerbil

Bu tendensiyanı bizdə zaman özü qəbul etmədi. Amma Türkiyədə bu iş son vaxtlara qədər davam etdi. Türk “Dil qurumu”nda rəhbər vəzifəyə soxulmuş erməni A.Dilaçaryan türk xalqlarını bir-birindən ayırmaq, xüsusilə Türkiyəni təcrid etmək məqsədilə özündən çoxlu terminlər uydurdu. Belə ki, bütün dünya arxeologiya işlətdiyi halda (hətta bütün türk xalqları arxeologiya işlədir). O, qazım bilim və yaxud bütün dünya pedaqogika işlətdiyi halda, çocuqbilim kimi terminlər təklif etdi. Belə ki, indi də türk dilində bütün türk dillərində işlənən *ikinci* sözünə – *salı*; *nərd* əvəzinə – *tavla*; *gəmi korpusu* əvəzinə – *təknə* (bu yaxşıdır – A.B.); *miras* əvəzinə – *tərəkə*; *maqnitofon* əvəzinə – *teyp*; *çamadan* əvəzinə – *vazla*; *and* əvəzinə – *yemin*; *vanna* əvəzinə – *küvet*; *lift* əvəzinə – *asansor* deyilir.

Əslində, bu, qardaş Türkiyənin elminə xeyirdən çox ziyan gətirə bilərdi. Nə isə bu kiçik dərsləyi yazmaqla bu sahədəki işlərin bir qədər asanlaşacağına ümid edirik.

İndi zamanın tələbi ilə bütün türk xalqlarının əlifbasının eyni olması onların bir-birinin yazısını asanlıqla oxuya bilməsi üçün əlverişli bir vasitə olmuşdur. Əsrimizin əvvəllərində ümumtürk ortaq ədəbi dili ideyası qaldırılmışdı. Qırmızı imperiya bu ideyanı darmadağın etdi. Bu ideya SSRİ dağıldıqdan sonra yenidən türk xalqlarının taleyüklü problemi kimi gündəlik qayğımıza çevrilmişdir. Bu haqda çoxlu işlər görülmüş, cəsarət və faydalı addımlar atılmışdır. İstər Türkiyədə, istər Azərbaycanda, istərsə də, Özbəkistanda türk dillərinin müxtəlif problemlərinə həsr edilmiş konfranslarda ortaq türk dili ideyası məsələsi qoyulmuşdur. 1988-ci ilin dekabrında Bakıda A.Qurbanovun təşəbbüsü ilə bu məsələyə həsr edilmiş konfrans da keçirildi. A.Qurbanovun bu məsələyə aid kitabı da nəşr edildi.

Ortaq türk ədəbi dilinin yaranması üçün ilk növbədə bütün türk dillərinin ümumi cəhətləri tapılıb aşkar edilməlidir. Bu cəhət lüğət məsələsində özünü daha qabarıq göstərir. Məsələn, Bütün türk dillərində ac, ad, azan, adam, axmaq, ağıl, əlifba, Allah, anbar, alim, ana, aid, arx, araba, arxa, ard, əsgər, aş, aşıq, at, atlas, ay, ayaq, ayaz, ayğır, ayı, ayıb, ayrılmaq, aylıq, ayrı, ağ, əzab, azad, ağılıq, şamil, tox, top, tövbə, duz, sus, un, üç, üzüm, yel, yem, yer, şəhər, tənə, təzək, yol və s. minlərlə söz ortaq şəkildə işlənir. Ortaq sözlər dini terminlərdə, saylarda, feillərdə özünü daha çox göstərir.

Azərbaycanda oxuyan türkiyəli tələbələr üçün nəzərdə tutulan bu kitabda ümumi cəhətdən daha çox, fərqli cəhətlərə diqqət yetirilir. Bu, da öz növbəsində tələbələrin Azərbaycan dilini öyrənmələrinə kömək

etməkdən əlavə, ümumtürk ortaq ədəbi dilinə yiyələnmələrinə kömək edə bilər. Əgər hörmətli həmkarlarda vəsait haqqında dəyərli məsləhətlər olsa, onları məmnuniyyətlə qəbul edər, gələcəkdə samballı bir əsərin meydana gəlməsində onlardan istifadə edərək.

Qeyd etmək istərdik ki, əsərin fonetika və lüğət bölməsi tələbələr üçün, qrammatika hissəsi isə daha çox bu fənni tədris edən müəllimlər üçün nəzərdə tutulur.

Əvvəlki (1999-cu il) vəsaitə tapşırıqlar və mətnlər hissəsini kafedranın baş müəllimi Aidə İbrahimova işləmişdir.

Müəllif

GİRİŞ

Əziz oxucularımız, yuxarıda dediyimiz kimi, 70 ildən də artıq bir dövrdə biz bir-birimizdən elə aralı düşmüşdük ki, nəinki Ağrı dağ boyunca səd əmələ gəlmişdi, hətta, eyni kökdən, eyni soydan, eyni çandan, eyni termin və sözlərini dilimizə gətirə bilməzdik. Bu səbəbdən də sizi inandırırım ki, elə bir alim tapmazsınız ki, o, ya dildən, ya tarixdən, ya ədəbiyyatdan, ya incəsənətdən ümumtürk tarixinə aid əsər yazsın, çox vaxt başqa türk xalqlarına, bəzən isə özümüzdə böhtan atmamış olsun (əks təqdirdə əsərin çap üzü görməz, əlyazman yandırılardı). Bu səbəbdən də təhsil nazirliyimizin təsdiq etdiyi proqramın “giriş” hissəsinə uyğun olaraq sizə bir neçə məsələ haqqında qısa məlumat verməyi lazım bilirik.

AZƏRBAYCAN DİLİ ANLAYIŞI

Hər şeydən əvvəl onu qeyd etməliyik ki, Azərbaycan dili nədirsə Türk dili də odur və yaxud əksinə Türk dili nədirsə Azərbaycan dili də odur. Hər ikisi Genealoji cəhətdən Türk dilləri ailəsinin Oğuz qrupunun (Cənub-Qərb qrupu) Oğuz-Səlcuq yarımqrupuna daxildir. Hər ikisi tipoloji cəhətdən aqqlütinativ (iltisəqi) dillər qrupuna daxildir. Dünyanın ən məşhur yazıçılarından, mütəfəkkirlərindən, alimlərindən çoxu bu dili sevib bu dildə misilsiz əsərlər yaratmışlar. Həsənoğlu Yunis İmrə, Nəsimi, Füzuli, Aşıq Veysəl, Vaqif və onlarla başqası türk dilinin böyük və zəngin dil olduğunu sübut etmişlər.

Amma Türkiyə türkcəsinə nisbətən Azərbaycan türkcəsinin başı həmişə bəlalı olmuşdur. Səbəbini irəlidə göstərdiyimiz kimi, ana dilimizə onlarla yad adlar qoyulmuş, gah idarələrdən, gah böyük məclislərdən qovulmuşdur. Məsələn, Tatar dili, türk-tatar dili, Azərbaycan-tatar dili, tatar-Azərbaycan dili, Qafqaz tatarlarının dili, Türk dili, Zaqafqaziya tatarlarının dili və başqa həqarətli adlar. Yeri gəlmişkən göstərmək lazımdır ki, bu adları bizə nə ləzgilər, nə gürcülər, nə də ermənilər vermişdir. Bunun tarixi kökləri vardır. Məlumdur ki, XIII əsrin əvvəllərindən XV əsrə qədər iki yüz illik bir dövrdə Tatar Dövlətinin əsgərinin səsi gələndə qorxudan ödünü udan kəndlilər tatar görəndə “Urey” (sonradan urra!) deyib qaçdığı kimi, onların çoxlu sözlərini də əzbərdən bilirdilər. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində siyasi baxımına, elmi xətasına, cinayətkar fəaliyyətinə görə

Qafqaza-Azərbaycana sürgün edilən ruslar Azərbaycanda təbii olaraq türk-tatar mənşəli Azərbaycan sözlərini işlədirdilər. Bu belə də olmalı idi. Çünki Azərbaycan dili ilə tatar dili eyni mənşədəndir. Bunun səbəbini bilməyən həmin gəlmələr bu dil ümumiliyindən çıxış edərək azərbaycanlıları da tatar hesab edirdilər. Özləri ilə birlikdə Rusiyadan gətirdikləri bütün nifrət hissələrini tatar,tatarın, Kafkazskiy tatarı və başqa sözlərə qatıb bizə doğru yönəldirdilər. Bu bizi qəzəbləndirsə də aydın şəkildə sübut edirdi ki, bu yazıqlar nəinki tatarların, habelə türk xalqlarının tarixini bilmirlər. Onlar bilmirdilər ki, Rus xalqı slovyan xalqlarının bir qolu olduğu kimi, tatar və yaxud Azərbaycan xalqı da türk xalqlarının bir qoludur. Bütün tarixi mənbələrin göstərdiyi kimi, hələ eramızdan əvvəl Azərbaycanda türk dilində danışan tayfa və qəbilələr var imiş. Əldən olan mənbələrə əsasən demək olar ki, hətta VII əsrdə Sasanilər sülaləsinin qoşunları içərisində türklərdən ibarət süvari dəstələr var imiş. Türkdilli qəbilələrin Azərbaycan ərazisində yerləşməsinə qədər bu diyarda ünsiyyət vasitəsi kimi müxtəlif məhəlliqəbilə dilləri işlənmişdir ki, bu qəbilə dillərinin içərisində türk dilli elementləri olmuşdur. Biz, ümumiyyətlə, türk dillərinin meydana gəlməsi və inkişafı kimi böyük bir prosesin həllini qarşımıza məqsəd qoymamışıq. Bu haqda çoxlu deyilmiş və yazılmışdır. Biz bu kitabın məramına uyğun olaraq göstərmək istəyir ki, türk dilləri dünyanın ən qədim dillərindən, türk xalqları dünyanın ən mədəni xalqlarından biridir. Hələ İslamiyyətdən çox-çox əvvəl meydana gəlmiş türk yazılı abidələri və bu abidələrlə monumental “Kitabi-Dədə Qorqud” arasındakı dil, ailə və

məişət problemləri arasındakı yaxınlığı sübut edir ki, bu xalqın tarixi yeni eradan çox-çox əvvəllərə gedib çıxır. Hələ ulu peyğəmbərimiz Məhəmməd (s.b.s.) Allahın dilindən demişdi: “Mənim bir tayfa əsgərim var, adlarına türk deyirlər. Onları Şərqdə yerləşdirmişəm. Bir xalqdan qəzəblənsən, Türkləri onlara qarşı yollayıram” (Bax. Mahmud Kaşgari, “Divani-Lügəti-İt-Türk I c. Daşkənd 1860. səh. 334)¹.

Bundan əlavə, fəxri-kainat peyğəmbərimizin (s.b.s.) Türk dilləri, Türk xalqları haqqında dediyi daha bir xoş kəlamı qeyd etməyi lazım bilirik. Türk dünyasının böyük alimi prof. B.Çobanzadə M.Kaşğarının Divanı haqqında yüksək fikirlər söylədikdən sonra yazırdı. “Abbasi xilafəti dövründə Xəlifə Əbülqasim Əbdüllah İbn Mühəmməd Əl Müqtəri ba Əmrullah Zalanında (1075–1094) Mahmud İbn Əl Hüseyn Mahmud Əl Kaşğari tərəfindən yazılmış “Kitab Divani-Lügət-İt-Türk adındakı əsər lisanının qaydaları və lüğətin Ərəbcə izah edir”. Müəllif kitabın dibaçəsində kəndlisinin türk, türkmən, oğuz, çəkiçəkil yəğmayi, lüğətini və qafiyəsini yeni dillərini və ədəbiyyatını bildiyini söyləyir. Kaşğarının Buxara və Nişanpurda eşitdiyi, Böylə bir hadisəni zikr edir. “Türkcə öyrəniniz, çünki türklər uzunmüddət hökumət sürəcəklərdir. Dövlət günəşinin türklərin səmasında - türk bürcündə doğulduğu bir zamanda M.Kaşğari türkcə öyrənməyi hər kəsə vacib və lazım bilir.²

1.Sitat.Anarın. “Dünya bir pəncərədir”. B., 1986.səh.152 kitabından götürülmüşdür.

2.Adil Babayev, Bəkir Çobanzadə. səh.101

Ulu peyğəmbərimizin 500 il irəlidən gördüyü tarixi hadisələr necə dəqiqliklə öz yerini tutudu. XII əsrdə Bəxt ulduzu Türk bürcündə zühur etdi. Azərbaycanda Atabəylər, Orta Asiyada Qaraxanilər hakimiyyət başına gəldi. Bəs türklərin uzun müddət hökumət sürəcəkləri necə? Bəli 1299-cu ildən başlayaraq 650 ilə qədər Osman Qazinin qurduğu imperiya dünyaya meydan oxudu. Bir az ondan sonra Qızıl-Ordu imperiyası, 1502-ci ildə Səfəvilər dövləti ulu peyğəmbərimizin dediklərinin həqiqət olduğunu göstərdi.

Tarix türk xalqlarına çox vaxt birləşmək, güclənmək şansı vermişdir. Əgər Şah İsmayıl Səlim, Teymurla İldırım Bayəzid bir-biri ilə dil tapsa idilər türk dövlətləri indi necə güclü olardı. Və yaxud Nizami, İbn Sina, Əl Fərabi, Xətib Təbrizi, Hübeyş Tiflisi, Fəxrəddin Hinduşah Naxçıvani və onlarla böyük türk mütəfəkkirləri öz dahiyənə əsərlərini ana dilimizdə - türkcə yazsaydılar necə gözəl olardı. Bu məsələ həmişə ziyalılarımızı düşündürmüş, buna münasibət bir mənalı olmamışdır. Bir sıra ziyalılarımız Azərbaycan dilini başqa türk dillərindən ayıraraq onu “pozuq” “geri qalmış” bir şivə hesab etdikləri halda M.Cəlil, Ü.Hacıbəyov, F.Köçərli, Y.V.Çəmənəmli, Abbas Səhhət və s. kimi onlarla mütərəqqi ziyalılar bu məsələdə çox düzgün yol tuturdular. Onlar bütün türk xalqlarının dillərini qardaş dili, “Azərbaycan türkcəsini” isə ana dili hesab edirdilər. Əsrimizin əvvəlində öz ana dili-mükəmməl türkcəsi ilə yazdığı eyb hesab edənləri tənqid edən böyük ziyalı

Abbas Səhhət bu məsələnin tarixinə də nəzər salmağı unutmur. Şair “Sovqalı oxucularına” adlı məqaləsində bu problemin tarixi köklərinə toxunaraq yazırdı: “Təəssüflər olsun ki, bizim millətdə mühitə tez qapılmaq kimi böyük bir naqisə vardır. Qədimdən bəri bizdə bir çirkin adət mövcuddur. Səviyyəyi-mədəniyyəti bizdən yüksək olan əqvanın lisanına, adətinə, etiقادına qolaylıqla qapılıb alışmışıq. Məsələn bir vaxt ərəblərin hakimiyyətində olduğumuz zaman onların lisanlarına, adətlərinə elə Şiftə (aldanmış, tovlanmış, məftun, vurğun, aşiq) və qriftə (aldanmış, tovlanmış, aldadılmış, torasalmış - A.B.) olmuşuq ki, İbn-Sina kimi, Farabi kimi dahilərimiz türk oğlu türk olduqları halda, on cildlərlə bank olan qiymətli əsərlərinin heç birini türkcə yazmamışlar. Onlardan sonra yetişən türk şairləri, türk ədibləri ümumi yazdıqları fars dilində olmuşdur. Hələ şairlərimiz, ədiblərimiz biryana dursun, hətta bütün türk sülaləsindən yetişən hökmdarlarımız, padşahlarımız da yazdıqları, konuştuqları fars dili olmuşdur.¹

Bu mövzu o qədər yararlı mövzudur ki, bu haqda nə qədər yazılsa, nə qədər deyilsə yenə biz istədiyimizə nail ola bilmərik. Azərbaycan ictimai fikir inkişafı tarixinə görkəmli şəxsiyyət kimi daxil olan Həsən bəy Zərdabi “Əkinçi” qəzetinin 2 dekabr 1875-ci il tarixli sayında yazırdı: “Dünyada xəlq olunan millətlər öz lisanlarına (dillərinə) ana dili deyib ol lisan ilə xudavəndi-aləmə ibadət edib insanlıq edirlər. Bunun üçün bir lisan bir

¹Sitat.Y.Seyidovun “Yazıçı və dil” 1979.kitabından götürülmüşdür.

millətin olanda və lisanın dəxi əsası millət olduğundan hər bir kişiyyə vacibdir ki, daima onun irəli getməsinə canını fəda etsin və millətin xidmətində bulunmayan kişiyyə bir kəs yaxşı deməyəcəkdir. Əgər xalq içində eşidilə ki, filan kişi öz anasını yaxşı saxlamayıb, ona çörək və libas vermir, ol vaxtda hər kəs ol kişiyyə yalan sözlər deyib yoldan keçərkən rastına gəlsə, bu anasını xoşnud eləməyən kişidir – deyibən allahın salamını da dəxi ona verməyi çox görəcəkdir. Bəs lisan? Şimdi bir sual: “Əgər bir kişi lisanı, elmi, ədəbi tərbiyyə ilə mədəniyyəti bir tərəfə edib pul qazanmağı ondan yaxşı tutursa ol kişidən məlum olurmu? Haşa.¹

Allaha çox şükürlər olsun ki, Allahın özü yüz ildən, iki yüz ildən bir türk xalqlarına dirçəlmək bir-birinə qovuşmaq imkanı verir. Belə bir imkan əsrin əvvəllərində əlimizə düşmüşdür. Ondan istifadə edə bilmədik. Nəhayət əsrin sonunda da belə bir imkan ələ düşmüşdür. Doğrudur, kənar qüvvələrlə yanaşı, sapı öz içimizdən olan baltalar da türk xalqlarının yaxınlaşmasına, qovuşmasına imkan vermək istəməyəçəklər. Amma indi açıqgözlə baxmalı, indiyədək buraxdığımız səhvləri buraxmamalıyıq. Söhbət ondan getmir ki, hər kəs əlinə bir qılınc götürüb Koroğlu, Dəliahəsən, Dəmirçioğlu kimi mücadiləyə qoşulmalıdır. Xeyr! Söhbət bundan gedir ki, əli qələm tutanlarımız qələmi ilə, tribunalardan danışa bilənlər öz sözləri ilə, əlində ixtiyar və imkanı olanlar öz vəzifələrindən istifadə etməli. Bu tarixi şansdan bacarıqla istifadə etməliyik.

¹.Bax. "Əkinçi" qəzeti.1875.2 dekabr

Qısaca olaraq, Azərbaycanda təhsil alan tələbələrin nəinki Azərbaycan türkcəsini, habelə tariximizi, ədəbiyyatımızı, coğrafiyamızı, adət-ənənələrimizi dərinlən öyrəmələri çox vacibdir. Eynilə Türkiyədə təhsil alan Azərbaycan tələbələr özləri ilə bütöv bir Türkiyəni Azərbaycana gətirməli bir-biri ilə qovuşmalıdır.

Bu gün Azərbaycan türk dili artıq rəsmi şəkildə Dövlət Statusu almışdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (ana yasının) maddəsinə görə Respublikanın rəsmi Dövlət dili Azərbaycan dilidir. Respublikanın sosial həyatının bütün sferalarında Azərbaycan dili artıq Dövlət səviyyəsində işlənməkdədir. Prezidentin çıxışından tutmuş, məktəbli şərqlərinə, qəzetlərdən tutmuş hərbi-təlim komandalarına qədər öz ana dilimizdə işlənir. Azərbaycan Prezidenti dövlət məmurlarının qarşısında bu dildə danışmağı bir vəzifə kimi qoymuşdur.

Prezidentin rəsmi qəbulları, diplomatik məktubları məhz bu dildə aparılır¹.

Tapşırıq 1. Azərbaycan dili haqqında məlumatı öyrənin.

Tapşırıq 2. Azərbaycan dilinin keçmişi və indiki Dövlət statusu haqqında bildiklərinizi yazın.

¹.Dilimiz əslində 1502-ci ildə də Şah İsmayıl Səfəvi tərəfindən ilk dəfə dövlət dili elan edilmişdi.Lakin bu, yarım əsr sürmədi.1936-cı il konstitusiyasına görə də Azərbaycan dili Dövlət dili idi.Əslində, dilimiz hər yerdən qovulmuş, yerinə rus dili keçmişdi.

Tapşırıq 3. Görkəmli dövlət xadimlərinin və mütəfəkkirlərinin dil haqqında fikirlərini öyrənin.

1. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir Azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir! **(H.Əliyev).**

2. Gənclərimizin əsas vəzifəsi özünü müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaşamasına və əbədi olmasına həsr etməkdən ibarət olmalıdır... Ona görə də gənclərə mən nə demək istəyirəm? Hər bir gənc Azərbaycanın müstəqil gələcəyini təmin etmək üçün vətəni sevməlidir. Ölkəni sevməlidir, torpağı sevməlidir. Millətimizi, xalqımızı sevməlidir. Dinimizi sevməlidir. Minillik ənənələrimizi sevməlidir **(H.Əliyev).**

3. Milli varlıq dil vasitəsilə möhkəm ola bilər **(M.S.Ordubadi).**

4. Vətən, Vətən, Vətən, dil, dil, dil, millət, millət, millət **(C.Məmmədquluzadə).**

5. Ana dili, nə qədər rəfiq, nə qədər ali, hissiyati alini oyandıran bir kəlmə, nə qədər möhtərəm, müqəddəs, nə qədər əzəmətli bir qüvvə **(N.Nərimanov).**

6. Millət mədəniyyətin, müqəddəratın ümumiliyi deyil dilin ümumimiliyidir **(V.İ.Lenin).**

7. Fənn və mübahisə dilim ərəbcə, incim-şeyr dilim

farsca ana dilim – türkcədir (**M.Füzuli**).

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

Musiqisi: Üzeyir Hacıbəyovun,
Sözləri: Əhməd Cavadındır.

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırıq!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə,
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən, Şanlı Vətən!
Azərbaycan, Azərbaycan!
Azərbaycan, Azərbaycan!

Tapşırıq 4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət himnini əzbərləyin.

Tapşırıq 5. Azərbaycan yazısı haqqında məlumatı öyrənin.

Yazı bəşər mədəniyyətinin ən mühüm amilidir. Yazısız heç bir mədəniyyət inkişaf edə bilməzdi. Yazısı olmayan xalq ümumiyyətlə mədəni hesab edilə bilməz. Yazının əşyanı, fikri, piktoqrafik və ideoqrafik növləri haqqında məlumat vermək bu dərsləyin məqsədinə uyğun deyil. Ona görə də məhz Azərbaycan yazısı haqqında məlumat verməyi lazım bilirik. Əlbəttə qədim Orxon-Yenisey yazılarında – ümumiyyətlə Runik yazılarda türk xalqlarının ayrılmaz parçası kimi biz Azərbaycanlıların da payı vardır. Bu da məlumdur ki, İslamiyyətin - ərəb əlifbasının qəbuluna qədər Azərbaycanda 52 hərfi işarəni əhatə edən qədim Alban yazısından istifadə edilmişdir. Xalqımız İslam dinini qəbul etdikdən sonra ərəb əlifbasını qəbul etdi. Bu, 1300 ilə qədər davam etdi. Zaman-zaman Azərbaycan ziyalıları – M.Füzuli, M.F.Axundov, M.Şahmurov, F.Köçərli, F.Ağazadə və onlarla başqaları ərəb əlifbasının türk dilinə yaramadığını göstərmişlər.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan 1 il 6 ay sonra 1921-ci ilin dekabrında yeni latın əlifbasına keçmək haqqında Az.MİK. qərar qəbul etdi. Az.XKS-in və Az.MİK-in qərarını mexaniki surətdə həyata keçirmək mümkün deyildi. Dəxi birdən-birə ərəb əlifbasından latın əlifbasına keçmək çox da asan deyildi. 1924-cü ildə

S.Ağamalı oğlu, C.Məmmədquluzadə, Xalid Səid və Vəli Xulufudan ibarət bir komissiya Simferapol – Ağ məscid şəhərinə gəlib filologiya elmləri doktoru professor B.Çobanzadənin bu işə rəhbərliyə dəvət etdilər. 1924-cü ilin sentyabrında Bakıya gələn B.Çobanzadə bu işə can başla girişdi. SSRİ-də yaşayan və o qədər xalq üçün yeni türk əlifbası layihəsi hazırlandı. 1926-cı il fevralın 25-dən martın 5-dək Bakıda keçirilən Birliyin Ümumittifaq Türkoloji qurultayı SSRİ-də yaşayan bütün türk xalqlarının yeni latın əlifbasına keçməsi haqqında qərar qəbul etdi. Amma bu iş birdən-birə həyata keçmədi¹. SSRİ MİK və XKS-in 7 avqust 1929-cu il qərarına görə SSRİ-nin bütün Dövlət idələrində türk dillərində olan çap işlərində xüsusilə SSRİ hökumətinin qanunlarının nəzdində yeni latın əlifbasından istifadə edilməli idi. Bu əlifbadan Azərbaycan xalqı cəmi 10 il istifadə etdi.

1939-cu ildə heç bir ehtiyac olmadan “SSRİ xalqlarının qardaş birliyində daha yaxından iştirak etmək” bayrağı altında yenidən əlifbamızı dəyişdirdilər.

1939-cu il 7-14 iyul tarixdə keçirilən Azərbaycan SSR Bakı Sovetinin sessiyası “Azərbaycan yazısının latın əlifbasından rus qrafikasına keçirilməsi haqqında qərar” qəbul etdi. Sessiya deputat S.Rüstəmzadənin sədrliyi ilə işləmiş komissiyanın təqdimetdiyi əlifba lahiyəsini (hətta ü, h, ə, ö, e) kimi hərfləri də qəbul etdi. 1858-ci ildən sonra bu hərflərdən yaxa qurtara bildik.

¹. Bu məsələ barədə geniş məlumat üçün bax: A. Babayev “Azərbaycan dilçiliyinin tarixi”. B., 1996, səh. 145–155

1990-cı ilin sentyabrında Azərbaycan KP MK “Azərbaycan dilinin qrafikası haqqında” məsələ müzakirə etdi. Ondan bir neçə gün sonra Azərbaycan SSR Ali Soveti bu məsələyə baxıb yeni əlifbaya keçməyi zəruri saydı və yeni əlifba layihəsi hazırlamaq üçün Ali Sovetin Rəyasət Heyəti yanında 35 nəfərdən ibarət bir komissiya yaratdı. Respublika Milli şurası həmin layihəni müzakirə edərək qəbul etdi:

1. Azərbaycan əlifbasının latından rus qrafikasına keçirilməsi haqqında 11 iyul 1939-cu il tarixli Az.SSR Baş Sovetinin qərarı bu gündən qüvvədən düşmüş hesab edilsin.

2. 1940-cı ilə qədər Azərbaycanda istifadə edilən 32 hərfdən ibarət latın qrafikası Azərbaycan əlifbası kiçik dəyişikliklə bərpa edilsin.

Ali Sovetin sədri isə 25.XII.1991-ci il tarixli 34 N:-li fərmanı ilə əlifba qəbulunun mexanizmini müəyyənləşdirdi¹.

¹.Bax.Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.Bakı şəhəri 25 dekabr 1991..№3

AZƏRBAYCAN ƏLİFBASI

Çap şəkli	Əl yazısı şəkli	Adı	Çap şəkli	Əl yazısı şəkli	Adı
A a	<i>Aa</i>	a	Q q	<i>Qq</i>	qe
B b	<i>Bbb</i>	be	L l	<i>Ll</i>	el
C c	<i>Cc</i>	ce	M m	<i>Mm</i>	em
Ç ç	<i>Çç</i>	çe	N n	<i>Nn</i>	en
D d	<i>Dd</i>	de	O o	<i>Ooo</i>	o
E e	<i>Ee</i>	e	Ö ö	<i>Oöo</i>	ö
Ə ə	<i>Əə</i>	ə	P p	<i>Pp</i>	pe
F f	<i>Ff</i>	fe	R r	<i>Rr</i>	er
G g	<i>Gg</i>	ge	S s	<i>Ss</i>	se
Ğ ğ	<i>Ğğ</i>	ğe	Ş ş	<i>Sş</i>	şe
H h	<i>Hh</i>	he	T t	<i>Tt</i>	te
X x	<i>Xx</i>	xe	U u	<i>Uu</i>	u
I ı	<i>Iı</i>	ı	Ü ü	<i>Üü</i>	ü
İ i	<i>Ii</i>	i	V v	<i>Vv</i>	ve
J j	<i>Jj</i>	je	Y y	<i>Yy</i>	ye
K k	<i>Kk</i>	ke ka	Z z	<i>Zz</i>	ze

Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının təkmilləşdirilmiş son variantı.

Tapşırıq 6. Azərbaycan əlifbasını öyrənin.

Tapşırıq 7. Müəllimin verdiyi 20 sözü əlifba sırası ilə düzün.

AZƏRBAYCAN DİLİNİN FONETİKASI (Azerbaycan dilinin ses bilgisi)

Fonetika dedikdə dilçiliyin danışıq səsləri haqqındakı hissəsi nəzərdə tütülür. Əslində Azərbaycan dilinin fonetikasi ilə türk dilinin fonetikasi arasında fərq yoxdur. Çünki hər iki dil geneoloji və tipoloji cəhətdən eyni qrupa daxildir. Amma Azərbaycan dilində səslərin sayı türk dilindən çoxdur.

Azərbaycan dilində 32 səs vardır. Onlar aşağıdakılardır.

Saitlər: *a, ı, o, u, e, ə, i, ö, ü.*

Samitlər: *v, ç, c, d, f, g, h, x, j, f, k, q, e, m, n, p, s, ş, t, y, v, z.*

Müasir türk əlifbasında isə 29 hərf vardır. Bunlardan 8-i saitdir: *a, e, ı, i, o, ö, ü, u.* Samitlər 21-dir: *v, ç, c, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, y, v, z.*

Göründüyü kimi, Türk dili ilə Azərbaycan dilindəki səslər arasında müəyyən fərqlər vardır. Türk ədəbi dilində ə saiti yoxdur. Belə ki, Əli və Ali sözlərinin hər ikisi Ali şəklində yazılır. Amma Əli sözündə ə qısa, Ali sözündə

isə a uzun tələffüz edilir.

Göründüyü kimi türk əlifbasında “—” işarəsi vardır ki, bu uzatma və incəltmə mənası verir.

Azərbaycan əlifbasında – Latın qrafikalı əlifbamızda apostrof işarəsi yoxdur. Müasir türk əlifbasında isə bu işarə saxlanılır.

Bundan əlavə, Azərbaycan dilindəki “x” və “ğ” səsləri türk ədəbi dilində yoxdur. Lakin bu səslər danışıq dilində işlədilir.

Bu səslərdən Məsələn, X səsinin türk dilində olmaması hələ də xala sözünün yazılışında qəribəlik yaradır. Belə ki, hala və xala sözləri eyni mənanı ifadə edir. Yəni hala sözündə birinci A-nın uzanması indi mənasını verdiyi halda səslərin uzanmaması xala mənasını verir. Ümumiyyətlə götürdükdə türk dillərində sait uzanmasının mənaya təsir etməsi halı yoxdur.

Tapşırıq 8. Azərbaycan dilində h ilə başlanan 10 misal, h səsinin ortada işlənməsinə aid 10 misal, sözün sonunda işlənməsinə aid 10 misal yazın.

Tapşırıq 9. Şəhriyarın “Türkün dili” şeirini əzbərləyin.

Türkün dili

Türkün dilitək, sevgili, istəkli dil olmaz,
Özgə dilə qatsan, bu əsil dil, əsil olmaz.
Öz şeirini farsa, ərəbə qatmasa şair,

Şeiri eşidənlər, oxuyanlar kəsil olmaz.
Sözlər də cavahir kimidi, səsli bədəldən
Təşxis verən olsa, bu qədər zir-zibil olmaz.
Şair ola bilməzsən anan doğmasa şair,
Missən balam, hər sarı köynək qızıl olmaz.
İnsan odu tutsun bu zəlil xalqın əlindən,
Allahı sevirsen, belə insan zəlil olmaz.
Fars şairi çox sözlərini bizdən aparmış,
Sabir kimi bir süfrəli şair paxıl olmaz.
Türkün məslə, folkloru dünyada təkdi,
Xan yorğanı kənd içrə məsəldir mitil olmaz.

Azərbaycan dilində sait səslər türk dilində olduğu kimi qalın və incəliyə, dodaqlanan və dodaqlanmayanlara, açıq və qapalılığa görə təsnif edilir.

Qalın saıtlər: a, ı, o, u.

İncə saıtlər: e, ə, i, ö, ü.

Dodaqlanan saıtlər: o, ö, u, y.

Dodaqlanmayan saıtlər: a, ı, e, ə, i.

Açıq saıtlər: a, ə, e, o, ö

Qapalı saıtlər: ı, i, u, y

Türk dilində ə səsi olmadığından e səşindən istiadə edilir. Məsələn, Danışiqda əl, et deyilməsinə baxmaaraq el, et şəklində yazılır.

Bəzən ə səşini a ilə də əvəz edirlər. Məsələn,

Əli – Ali

Əfsun – Afsun

Əqidə – Akide və s.

Tapşırıq 10. “Mən Azərbaycanı necə təsəvvür edirəm” mövzusunda sərbəst yazı yazın.

FONETİKA **(Sesbilgisi)**

Hər iki dil bir dil ailəsinin eyni qrupunun eyni yarımqrupuna daxil olduğu üçün onlarda səs fərqləri çox deyil. Yəni həm saitlər, həm samitlər sayca eynidir. Amma konkret bir dilin dialektləri arasında fonetik fərqlər olduğu halda, müstəqil hesab etdiyimiz türk və Azərbaycan dilləri arasında fonetik fərqlər olması təbii deyilmi? Bu fərqlər fonoloji mahiyyətdən daha çox fonetik mahiyyətdədir. Əlbəttə girişdə dediyimiz kimi, biz məsələni dərinliyinə qədər araşdırmayıb bəzi önəmli məqamlara toxunacağıq.

1. Azərbaycan dilində **q** ilə deyilib yazılan sözlər türk dilində **k** ilə deyilib yazılır.

Türkcə

Azərbaycan

Kara

Qara

Kar

Qar

Koşqu	Qoşqu
Kaya	Qaya
Kız	Qız
Kavqa	Qovğa

Söz ortasında:

<i>Türkçə</i>	<i>Azərbaycanca</i>
Şafika	Şəfiqə
Hakikat	Həqiqət
Hakkında	Haqqında
Mukabil	Müqabil
Mukaddes	Müqəddəs
Mukaddime	Müqəddimə
Mukovils	Müqavilə
Mukavimet	Müqavimət

Söz sonunda:

<i>Türkçə</i>	<i>Azərbaycanca</i>
Atmak	Atmaq

Bakmak	Baxmaq
Yaratmak	Yaratmaq
Toprak	Torpaq
Oxuduk	Oxuduq
İrak	İraq
Uzak	Uzaq

Tapşırıq 11. Azərbaycanca q – türkçə k səs birləşmərinə aid 30 cümlə tərtib edin (10 misal q - k - əvvəldə, 10 misal q - k ortada, 10 misal q - k axırda olmaqla).

Azərbaycan Türk Dünyasının ayrılmaz hissəsidir. Azərbaycanın böyük tarixi kemişi vardır. Azərbaycanın qədim dövlətçilik ənənələri vardır. Hələ təqribən 795-ci ildən Xürrəmilər hərəkatının rəhbəri Babək təxminən 20 il ərzində Azərbaycan torpaqlarını ərəb işxalçılardan müdafiə etmiş xalqımızın nə kimi qəhrəman bir xalq olduğunu bütün dünyada göstərmişdir. O, işxalçı Xəlifənin 6 ordusunu darmadağın etmişdir.

Azərbaycan Eldəgizlər dövləti (1135–1225). Bütün Şərqdə, o cümlədən ərəb dünyasında məşhur idi. 1501–1736-cı illərdə Azərbaycan Səfəvilər dövləti xalqımızın tarixinə qızıl səhifələr yazmışdır. Səfəvilər dövlətinin başçısı Şah İsmayıl Xətai (1477–1524-cü illərdə) Azərbaycanın imperiya, Azərbaycanın dilini dövlət dili elan etmişdir.

2. Bəzi saitlə başlayan Tükiyə türkcəsinə söz əvvəlinə y səsi-hərfi artırılır.

Türkcə

Azərbaycanca

yılan	ilan
yıldırım	ıldırım
yıl	il
yürek	ürək
yığıt	igid

Tapşırıq 12. İlan-yılan tipli sözlərə aid 10 cümlə tərtib edib dəftərinizə yazın.

Azərbaycan dilində də türk dilində olduğu kimi sözlər tələffüz prosesində asanlıqla hecalara bölünür. Hecaların aşağıdakı növləri var:

1. Açıq heca: əgər heca saitlə qurtararsa açıq adlanır. Məsələn, a-na, a-ta, ba-ba və s.
2. Qapalı heca: əgər heca samitlə qurtararsa qapalı adlanır. Məsələn, əl, ət, ən.
3. Bəzən sözün birinci hecasında türk dilində açıq a səsi Azərbaycan dilində dodaqlanan o ilə əvəz edilir. Məsələn,

Türkcə

Azərbaycanca

Avuc	Ovuc
Av	Ov

Qovurmak	Qovurmaq
Kahım	Qohum
Kavak	Qovaq
Kavqa	Qovğa
Kavşaq	Qovşaq
Kavun	Qovun

Tapşırıq 13. Misallara aid cümlə tərtib edin.

4. Ərəb və fars mənşəli sözlərdə, xüsusilə birhecalı kəlmələrdə türk dilində a, Azərbaycan dilində isə ə işlənir.

Türkçə	Azərbaycanca
Kahr	Qəhr
Kalem	Qələm
Kam	Qəm
Kalb	Qəlb
Kabiz	Qəbiz
Kabil	Qabil
Kabir	Qəbir
Kadar	Qədər
Kasten	Qəsdən

Tapşırıq 14. Misallara aid cümlə tərtib edin.

4^a.Türk dilində samitlərin karlaşmağa meyli güclüdür. Yəni təkcə k-q deyil, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq b-n karlaşmasında özünü göstərir. Məsələn,

Türkçə	Azərbaycanca
Pazar	Bazar
Parmaq	Barmaq
Pastırma	Basdırma
Patlıcan	Badımcan
Pekmez	Bəkməz
Pirlanta	Briliant
Pic	Bic
Pire	Birə
Pişmek	Bişmək
Put	Büt

Tapşırıq 15. Misallara aid Azərbaycanca cümlə tərtib edin.

5. Sözüün birinci hecasında, xüsusilə ilk səsdə incə - açıq i səsi Azərbaycan dilində incə-yarımaçıq e ilə əvəz edilir. Məsələn,

Türkçə	Azərbaycanca
İhsan	Ehsan
İhtimal	Ehtimal
İhtiram	Ehtiram
İhtiras	Ehtiras
İhtiva	Ehtiva

İmal	Emal
İşitmək	Eşitmək

Tapşırıq 16. Misallara aid Azərbaycanca cümlə tərtib edin.

Azərbaycan Elmlər Akademiyası haqqındakı məlumatı öyrənin: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Şərqdə ilk belə elmi mərkəz olub, Respublikanın ali elmi idarəsidir. Azərbaycan EA 1945-ci ildə yaradılmışdır. Hələ 1923-cü ildə Azərbaycanı tədris və tətəbbü cəmiyyəti yaradılmış, bu işə görkəmli yazıçı Ə.Haqqverdiyev rəhbərlik etmişdir. Bura 1929-cu ildə Elmi Tədqiqat İnstitutuna çevrildi. 1932-ci ildə həmin institutun bazasında SSRİ EA Zaqafqaziya filialı yaradıldı. Filiala görkəmli alim R.Axundov rəhbərlik edirdi. 1945-ci ilin 23 yanvarında Mərkəzi Hökumətin qərarı ilə Müstəqil Azərbaycan Elmlər Akademiyası yaradıldı. O vaxt EA-nın 4 bölməsi, 10 institutu, 3 muzeyi var idi.

İndi EA-nın 5 bölməsi, 21 institutu, 1 filialı vardır. Akademiyada 1976-cı ilin yanvarın 1-nə olan məlumata görə, 4237 elmi işçi (o cümlədən 245 e.d., 1695 elmlər namizədi, 679 aspirant) çalışır. Akademiyanın 54 akademiki, 49 müxbir üzvü vardır. (Bax. ASE I c. səh. 171–172).

6. Bəzən eyni məqamda türk dilində *i* səsi ilə deyilən söz, Azərbaycan dilində *ə* səsi ilə əvəz edilir.

Türkçə	Azərbaycanca
İla	Əla
İhate	Əhatə
İhya	Əhya
İkiz	Əkiz
İlavə	Əlavə

Tapşırıq 17. Misallara aid Azərbaycanca cümlə tərtib edin.

7. Türk dilində *x* səsi əvəzinə *h* işlənir.

Türkçə	Azərbaycanca
Nohud	Noxud
Horuz	Xoruz
Mütehəssis	Mütəxəssis
Nahoş	Naxoş

Tapşırıq 18. Misallara aid Azərbaycanca cümlə tərtib edin.

8. Bəzən Azərbaycan dilinin Qərb qrup sahələrində və Ermənistan adlanan qədim Oğuz elinin dialektlərində rast gəldiyimiz iki samit arasına sait səs əlavəsi əslində türk dilinin təsiridir. Məsələn,

Türkçə	Azərbaycanca
Nəfis	Nəfs
Nehir	Nəhr

Nesir	Nəsir
Neşir	Nəşir
Nitq	Nitq
Səth	Səth

Tapşırıq 19. Misallara aid Azərbaycanca cümlə tərtib edin.

9. Avropa mənşəli alınma sözlərdə (xüsusilə st və sk səs kompleksi ilə başlanan sözlərdə) Azərbaycan danışıq dilində bir u saiti artırıldığı kimi, (ədəbi dildə-yazı dilində belə deyil) türk ədəbi dilində də i artırılır. Məsələn,

Türkcə	Azərbaycanca
İskelet	Skelet
İskəmlə	Stul-skamya
İstasiyon	Stansiya

Tapşırıq 20. Misallara aid Azərbaycanca cümlə tərtib edin.

10. Azərbaycan dilində h səsi artırılan sözlərin çoxunda türkcə h işlədilir. Məsələn,

Türkcə	Azərbaycanca
Örkü	Hörkü
Örmək	Hörmək
Örümçək	Hörümçək
Ürmək	Hürmək

Tapşırıq 21. Misallara aid Azərbaycanca cümlə tərtib edin.

Hələlik dillərimizin arasındakı fərqlərin başqa cəhətlərinə toxunmağı lazım bilmirik. Təkcə bunu göstərmək lazımdır ki, Azərbaycan dili ilə türk dilində samitlərin sayı və tələffüzü eynidir. Hər iki dilin öz sözləri üçün saitlərin tələffüz edilməsi xas deyil. Amma hər iki dildə uzun saitlər alınma sözlərdə işlədilir. Bəzən türk dilində saitlərin uzun və ya qısa tələffüz edilməsi mənə dəyişikliklərinə gətirib çıxarır: məsələn,

Türkçə	Azərbaycan
Adet	Ədəd
Adet	Adət-ənənə
Şura	Bura
Şura	Şura (sovet)

Türk dilində 21, Azərbaycan dilində 23 samit vardır. Türk dilində kar samitlər daha çox işlənir. (əvvəlki hissədə bu aydın görünür) Türk dilində 8 kar, 13 cingiltili samit səs vardır.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, türk dilində xüsusi isimlər, ağreviaturlarla və rəqəmlərlə onların qəbul etdiyi şəkilçilər apostrof işarəsi ilə ayrılır məsələn,

Kurban'a
APU'ya
1999'cu

Türkiyəli tələbələrin hər gün rastlaşdıqları məsələlər:

Ayların adları

Türkçə	Azərbaycanca
Ocaq	Yanvar
Şubat	Fevral
Mart	Mart
Nisan	Aprel
Mayıs	May
Haziran	İyun
Temmuz	İyul
Ağustos	Avqust
Eylul	Sentyabr
Ekim	Oktyabr
Kasım	Noyabr
Aralık	Dekabr

Həftənin günləri

Türkçə	Azərbaycanca
Pazar	Bazar
Pazar ertəsi	Bazar ertəsi
Salı	Çərşənbə axşamı
Çərşənbə	Çərşənbə
Pərşənbə	Cümə axşamı
Cuma	Cümə
Cuma ertəsi	Şənbə

Tapşırıq 22. Həftənin günlərini və adlarını öyrənin.

TÜRK VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNDƏKİ DANIŞIQ-MÜRACİƏT ETİKETLƏRİ

a. Türk dilində qadına müraciət etmək üçün xanım və ya xanım əfəndi kəlmələrindən istifadə edilir. Bu demək olar ki, Azərbaycanda da belədir, rəsmi şəkildə müraciət edilən adama xanım və ya müəllimə-deyə müraciət edirlər. Türkiyədə kişilərə Bəy və ya Bəy əfəndi, hoca deyə müraciət edilir.

Azərbaycan dilində daha çox müəllim, bəy sözlərindən istifadə edilir. Əvvəllər Azərbaycanda yoldaş deyə müraciət edirdilər indi bu söz istifadədən çıxmışdır.

Tapşırıq 23. Türk və Azərbaycanca danışiq üçün dialoq düzəldin.

b. Salamlaşma. Türk dilində salamlaşanda aşağıdakı sözlərdən istifadə edilir.

Mərhəba, salam və salamməleyküm günün bütün vaxtlarında işləndiyi halda, günaydın-səhər, iyigünlər

günorta, iyi axşamlar-axşamçağı və s. işlənir. Azərbaycan dilində də salam və ya salamməleyküm günün bütün vaxtlarında, sabahınız xeyir-səhər vaxtı, hər vaxtınız xeyir- günorta çağı, axşamınız xeyir-axşam vaxtı işlədilir.

c. Sağollaşma. Türk dilində xoşca qal-hoşca qalın, Allaha ismarladığ (yəni xudahafiz) deyə ayrılırlar.

Azərbaycan dilində xudahafiz, salamat qalın, xoş gəldiniz (xoş getdiniz deyilməz). Axşamdan keçmiş ayrılarda gecəniz xeyirə qalsın-deyərlər.

Tapşırıq 24. Türk və Azərbaycan dillərində sağollaşma və vidalaşmaya aid dialoq düzəldib dəftərinizə yazın.

ç. Üzrxahlıq etmə. Türk dilində üzrxahlıq ifadə etmək üçün affedersiniz, lütfen, bağışlayın, kusura baxmayın, rahatsız ediyorum, özür dileyim, pardon, affediyiniz və s. kimi sözlər işlədilir.

Azərbaycan dilində vaxtilə lütfən, bebəxşid kimi dilimizə yad müraciət etiketləri olmuşdu. İndi isə bağışlayın, üzür istəyirəm, zəhmət olmasa və s. kimi dilimizin öz təbiətinə uyğun sözlər işlədilir.

Bundan əlavə, dilimizdə hörmət əlaməti olaraq qadanalım, başına dönüm, canım gözüm kimi sözbirləşmələri də geniş işlənir.

d. Təşəkkür etmə. Hər hansı bir xeyirxahlıq müqabilində türk dilində sağ ol, təşəkkür edirəm, mersi, həmd olsun, memnun olum, memnun kaldım, şükranlarımı sunarım kimi söz və ifadələr işləndiyi kimi;

Azərbaycan dilində də ən çox yayılmış sağ ol (sağ olun) təşəkkürlər, təşəkkür edirəm, nə danışırınsınız? Borcumdur, kiçiyinəm, siz də sağ olun və s. kimi söz və ifadələr işlədilir.

Tapşırıq 25. Türk və Azərbaycan dillərində üzrxahlığa və təşəkkür etməyə aid dialoq düzəldib dəftərinizə yazın.

Qohumluq bildirən sözlər

Azərbaycanca

Ata
Ana
Bacı
Ağabəy
Əmi
Nənə
Baba
Baba (əcdad)
Yeznə
Bibi, xala
Ər-arvad
Bacı

Türkcə

Baba
Anne
Abla (qadına müraciət)
Böyük qardaş
Amca (kişi müraciət)
Böyük anne
Böyük baba
Dede
Enişte
Hala
Karı-koca
Kız kordeş

Qardaş	Kardeş
Xala	Teyze
Nəvə	Torun
Qardaş oğlu, bacı oğlu	Yegen
Qardaş arvadı	Yenge
Oğul	Oğul
Qız	Kız
Qardaş	Küçük kardeş
Uşaq	Çocuk
Arvad	Karı
Ər	Koca

Tapşırıq 26. Qohumluq adları bildirən sözləri əzbərləyin.

Tapşırıq 27. Yunis İmrenin “Işk Eteğın Tutmak Gerek” şeirini Azərbaycancaya çevirin və əzbərləyin.

Işk Eteğın Tutmak Gerek

Işk eteğın tutmak gerek âkıbet zevâl olmaya
Işkdan okuyan bir elif kimseden suâl olmaya

Işk didüğın tuyar-ısan ıška candan uyâr-ısen
Işk yolına candur fidî ona fidî mâl olmaya

Azılzâdeler nişânın eğer bilmek diler isen
Özi oğlan da olursa sözinde veâl olmaya

Âriflerden nişan budur her gönülde hâzır ola
Kedüyi teslîm eyleye sözde kıyl-ü kâl olmaya

Görmez misin sen aruyı herbir çiçekten bal ider
Sinek ile pervânenün yuvasında bal olmaya
Dürr ü cevhar ister isen âriflere hidmet eyle
Câhil bin söz söyler ise ma'nîde miskal olmaya

Miskin Yûnus zehr-i kâtil ışk elinde tiryâk olur
İlm ü amel zühd ü tâat bes işksuz helâl olmaya...

QRAMMATIKA (QRAMER)

Qrammatikaya (morfolojiyaya) aid terminlər:

Azərbaycanca

Morfologiya
Şəkilçi
Sözdüzəldici
Sözdəyişdirici
Nitq hissələri
Əsas nitq hissələri
Köməkçi nitq hissələri
Tək
Cəm
Mənsubiyyət kateqoriyası
Feilin növü
Feilin məchul növü
Feilin qayıdış növü
Feilin qarşılıq növü
Feilin şəkilləri (formaları)
Feilin xəbər şəkli
Feilin arzu şəkli
Feilin vacib şəkli
Feilin təsriflənməsi
Feilin zamanları
Şühudi keçmiş
Nəqli keçmiş
İndiki zaman

Türkçə

Biçim bilim
Ek
Yapım eki
Çekin eki
Kelime bölükleri
Kelime bölükleri
Edatlar
Tekil
Çoğul
Yiyelik kateqorisi
Fil çatışı
Edilgen fil
Dönüşlü fil
İşteş fiil
Fil kipleri
Filin bildirme kipi
Filin dilek şart kipi
Filin koraklilik kipi
Fil çekimli
Fil zamanı
Bilinen (dili) keçmiş
Ogrenilen (misli) keçmiş
Şimdiki zaman

Gələcək zaman	Gelecek zaman
Qəti gələcək	Kesin gelecek
Qeyri-qəti gələcək	Belirsiz gelecek
Əmr forması	Emr kipi
İnkərlıq	Olumsuzluq
Feili sifət	Sifət fil
Feili bağlayıcı	Zarf fil
Bağlama	Bağlac
Zərf	Zarf
Qoşma	Adet

Tapşırıq 28. Morfologiyaya aid terminləri əzbərləyin.

Türk və Azərbaycan dilləri eyni kökdən olduğu üçün onların qrammatik quruluşları eynidir. Amma hər iki dil arasında müxtəlif fərqlərin olması da təbiidir. Çünki hər iki dil özünəməxsus cəhətlərə malik olmasaydı, onları müstəqil hesab etmək olmazdı. Bundan başqa hər iki dilin eyni dərəcədə iltisəqilik xüsusiyyəti də bunları birləşdirən cəhətdir. Azərbaycan dilində olduğu kimi türk dilində də sözün morfoloji quruluşu kök və şəkilçidən ibarət olur. Kök -hər iki dildə sözün ayrılıqda məna verən və dəyişməyən hissəsinə deyilir. Şəkilçilər-eklər -hər iki dildə eyni funksiyanı yerinə yetirir.

Şərqdə ilk qəzet

Qəzet xalqın ictimai həyatının ən mühüm amillərindən biridir. Hər bir xalq öz qəzetinin qədimliyi ilə fəxr edir. Hər bir xalqın öz ana dilində qəzet oxuması onun həyatında ən əlamətdar hadisədir. Belə ki, əlamətdar hadisə Avropadan XVI əsrdə, Rusiyada XVIII əsrdə, Şərqdə isə XIX əsrdə baş verdi. Bu Şərqdə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda nəşr edilən “Əkinçi” qəzetinin nəşri idi.

“ Əkinçinin” baş redaktoru Həsənbəy Zərdabi Azərbaycan mədəniyyət tarixində misilsiz xidmət göstərmişdir. “Hər kəsi çağırıram-gəlmir, göstərirəm-görmür, deyirəm-qanmır. Axırda gördüm ki, onları haraylayıb çağırmaqdan, onlara deməkdən başqa qeyri bir əlac yoxdur.

Tapşırıq 29. “Əkinçi” haqqında məlumatı öyrənin.

SÖZDÜZƏLDİCİ ŞƏKİLÇİLƏR

(Yapma ekler)

Türk dilində də Azərbaycan dilində olduğu kimi, sözdüzəldici şəkilçilər (yanmaekler) məhsuldar və qeyriməhsuldar olaraq iki qrupa bölünür. Məsələn, çı, çi, çu, çü, lıq, lik, luq, lük, lı, li, lu, lü və s. şəkilçilər geniş şəkildə söz yarada bildiyi halda.

Ev (söyeev), ey (güney), ca (yonca), qan (gudurqan), ge (süpürge), ki (silki, bilgi), sal (ulusal, toplumsan), ık (aksırık-asqırma) və s.

1. Azərbaycan dilindəki çı şəkilçisi türk dilində geniş yayılıb. Məs topçu, kondarçı (ayyaqqabıçı), idmançı (sporçu), dəmirçi (demirçi) və s. Eyni sözləri lı, li lu, lü şəkilçiləri haqqında da demək olar. Məsələn, Pullu (paralı), dadlı (tatlı), istəkli (istekli), şəkərli (şekerli), sulu (sulu), südlü (sitlü)

2. İsimlərdən sifət düzəldən sız, siz, suz, süz şəkilçiləri. Bəxtsiz (Bahtsız), haqqsız (haksız), ümüdsüz (ümitsiz), ölçüsüz (ölçüsüz). Göründüyü kimi, kiçik fonetik fərqlər nəzərə alınmazsa sözdüzəldici şəkilçilər hər iki dildə eynidir.

Lakin elə şəkilçilər vardır ki, məhz türk dilində işlənir. məsələn sal şəkilçisi isimdən sifət düzəltmək üçün Azərbaycan dilində təkəcə qum+sal sözündə işlənir. Türk dilində isə bu şəkilçi geniş miqyasda işlədilir. Məs

toplumsal, ulusal və s.

Fars dilindən alınmış ahəngə tabe olmayan (əslində feil kökü olan) dar, kar, kes, saz və s. kimi şəkilçilər Azərbaycanda geniş işlənir. məsələn, Havadar, sənətkar (sənətçi). Türk dilində isə yalnız dar şəkilçisi işlənir.

Tapşırıq 30. Yunis İmrə şeirində sözləri kök və şəkilçilərə ayırın. Azərbaycan və türk dilində şəkilçilərin işlənmə fərqlərini göstərin. Şeiri əzbərləyin.

Bir İmâret Göster Bana

Bir imâret göster bana ki, sonu virân olmaya
Kazan şol malı kim senden dökilüp girü kalmaya

Dökilür kalısar malun ayruklar ala helâlün
Senden girü kalan malum sana assısı olmaya

Ol mal ki ol Halilîdür hayırlara yilter seni
Ol mal ki ol Karûn'undur ıssı hiç râhat olmaya

İsrâfil sûrını ura tağlar depeler sürüle
Bir karınca cevâbını bin Süleyman virimeye

Bu dünya hep ıssuz kala ıltunı malı dökile
Sebil olubanı yata ıssı bulunmaya

Hey Yûnus Emre ölince var yüri toğru yolunca
Dünyâsını terk idenler yarın hazretde bilmeye

NİTQ HİSSƏLƏRİ

(Kelime bölükləri)

Dilimizdəki sözlər öz leksik qrammatik əlamətlərinə görə müxtəlif qruplara ayrılır ki, bu qruplara nitq hissələri deyilir. Nitq hissələri leksik morfoloji və sintaktik əlamətlərinə görə üç qrupa bölünür. Yəni bu üç prinsipin - leksik, morfoloji və sintaktik – prinsipin tələblərinə cavab verən nitq hissələri əsas nitq hissələri hesab olunur. Yəni leksik prinsipə görə müstəqil mənası olan, morfoloji prinsipə görə sözdüzəldici şəkilçi qəbul edə bilən və sintaktik cəhətdən cümlə üzvü ola bilən nitq hissələri əsas nitq hissələri adlanır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. İsim
2. Sifət
3. Say
4. Əvəzlik
5. Feil
6. Zərf

Bu 6 nitq hissəsi yuxarıda dediyimiz üç əsas prinsipin tələblərinə cavab verdiyi üçün əsas nitq hissələri hesab olunur.

Köməkçi nitq hissələri yuxarıdakı tələblərə cavab verə bilmir. Yəni ayrılıqda mənası olmur - heç bir suala cavab vermir, morfoloji əlamət qəbul etmir və cümlə üzvü olmur. Onlar yalnız qrammatik məna daşıyır. Yəni cümlə üzvləri və cümlələr arasında ya əlaqə yaradır, ya da

mənanı qüvvətləndirirlər. Bu cəhətdən köməkçi nitq hissələri də iki qrupa bölünür:

1) Cümlə üzvləri və cümlələr arasında əlaqə yaradanlar, buraya qoşma və bağlayıcı daxildir.

2) Cümlə üzvlərinin və cümlənin mənasını gücləndirənlər. ədat və qismən də modal sözlər. Xüsusi nitq hissəsi nida.

İSİM

(İsim)

Hər iki dildə ismin mövqeyi eynidir. Yəni ad bildirən sözlərə isim deyilir. Amma ismə verilən suallarda bəzi fərqlər nəzərə çarpır. Kim-kim, nə-ne hara-nere.

İsmin ümumi və xususiliyinə yanaşma hər iki dildə eynidir. Ümumi isimlər: alma, adam, əl, ox; xüsusilə isimlər: Əli, Nadir, Həsən, Cəfər.

Tapşırıq 31. Xüsusi və ümumi isimlərin hər birinə aid 10 cümlə tərtib edib dəftərinizə yazın.

İSMİN HALLARI

(İsmin halları)

Hər iki dildə isimlər eyni cür hallanır. Halların adlandırılmasında və bəzi sözlərdə aşağıda göstərilən fərqlər vardır.

Azərbaycanca

1. Adlıq hal (kim, nə, hara)

2. Yiyəlik hal (ın, in, un, ün)

3. Yönlük hal (a, ə)

4. Təsirlik hal (i, ı, ü, u;
nı, ni, nu, nü)

5. Yerlik hal (da, də)

6. Çıxışlıq hal (dan, dən)

Türkcə

1. Yaluk hal (kim,
ne, nere)

2. İlişik hal (ın4,
nın4)

3. Vazımlı hal (a, ə)

4. Etkili hal (yı, yi,
yu, yu)

5. Yerlik hal (ta, tə)

6. Çıkımlı hal (tan, ten)

Tapşırıq 32. Aşağıdakı bayatıları dəftərinizə köçürün. İsmın hal şəkilçilərinin altından xətt çəkin. Bayatıları əzbərləyin.

Eləmi, təkə düşdü,
Qayadan dikə düşdü,
Səndən mənə yar olmaz,
Adıma ləkə düşdü.

Eləmi, gör şüşə nəm,
Gül yarpağa düşə nəm.
Nə sən gözdən salansan,
Nə mən gözdən düşənəm.

Eləmi, fərən düzə,
El gedər forən düzə.
Kəkliyin ölsün, fələk,
Dağılsın fərən düzə.

Eləmi, ləkə bağlar,
Ürəyim ləkə bağlar.
Ayrılıq salan yaylıq,
Cibimdə ləkə bağlar.

Eləmi, yana-yana,
Od düşər şirin cana.
Məhəbbətin zəhəri
Şərbət olar insana.

Eləmi, düşən ağlar,
Atlanıb düşən ağlar.
Kasıb bağı daşdandı,
Dövlətdən düşən ağlar.

Eləmi, şüşə barı,
Çəkilib şüşə barı.
Sən dərdli, mən yaralı,
Gəl gəzək qoşa barı.

Eləmi, Vana doğru,
Yol gedər Vana doğru.
Başım kəs, qanım axsın.
Qədir bilənə doğru.

Eləmi, fanar keçər,
Od tutar, yanar keçər.
Bala dərdi çəkənlər,
Günlərin sanar keçər.

Eləmi, üzən günü,
Asta bas üzəngini.
Qiyamət o gün qopar,
Əl-əldən üzən günü.

Yuxarıda görüldüyü kimi Azərbaycan və türk dillərində İsmi halları arasında bəzi fərqlər özünü göstərir. Xüsusilə təsirlik halda bu fərqlər daha tez nəzərə çarpır. Təsirlik halda saitle bitən isimlə təsirlik hal şəkilçisi arasına Azərbaycan dilində “N”, türk dilində “y” samiti artırılır. Məsələn,

Azərbaycanca	Türkcə
Qapını	kapıyı
Atanı	atayı

Yeri gəlmişkən, Azərbaycan dilinin Ermənistan dialektində özünü göstərən “y” artırma hadisəsi Türk dilinin təsiri hesab edilə bilər.

Amma saytlə bitən söz birləşmələrini hallandıranda belə fərqlər özünü göstərir.

2. İkinci fərq ondan ibarətdir ki, Şəxs əvəzliyi (birici və ikinci şəxs) hallananda Azərbaycan dilində yönlük halda mənə, sənə; Türk dilində isə bana, sana kimi işlədilir.

3. Üçünü fərq bundan ibarətdir ki, türkcə yönlük halda bəzən elə mənada işlənir ki, bu Azərbaycan dilinin “gil” şəkilçisinin artırıldığı mənayı verir. Göstərmək lazımdır ki, türk dilindəki bu hal tabor dilində də vardır .

Türkcə	Tatarca	Azərbaycanca
Annelere	Anieerqe	Anamgilə
Gidiyorum	Barom	Gedirəm

4. Bəzi hallarda eyni mənalı feillər ismin müxtəlif hallarda işlənməsini tələb edir. Məsələn,

Türkcə	Azərbaycanca
Ahmete sormağ	Əhmədi soruşmaq
Zile basmaq	Zəngi basmaq
Beş saat kadar	Beş saata qədər
Birsnə danışmaq	Birisi ilə danışmaq

5. Türk dili ilə Azərbaycan dilinin hallanmasındakı fərqlərdən biri də bundan ibarətdir ki, ümumiyyətlə türk dilində karlaşmağa meyl özünü şəkilçilərdə də göstərir. Azərbaycan dilində orfqrافیyanın morfoloji prinsipinə görə hətta kar samitlə bitən sözlər yerlik və çıxışlıq hallarında müvafiq olaraq -da, -də; -dan, -dən şəkilçisi qəbul etdiyi halda, türk dilində -ta, -tə; -tan, -ten qəbul edir. Məsələn,

Azərbaycanca	Türkcə
Şərabda, şərabdan	Şarapta, şaraptan
Kitabda, kitabdan	Kitapta, kitaptan
Allahda, Allahdan	Allahta, Allahtan
Aşıqda, aşıqdan	Aşıktan, aşıktan

Tapşırıq 33. Aşağıdakı şeirdə ismin hallarını seçib qruplaşdırın. Şeiri əzbərləyin.

Mənim Naxçıvanım

Sinəmdə o yerin dağ havasıdır,
Qaynar bulaqları qaynar qanımda.
Mənim ürəyimin bir parçasıdır
Doğma Şahbuzum da, Naxçıvanım da.

Bir bağban əli var təbiətində -
Dağda çiçəyi bol, bağda barı bol.
O, yaxın dostudur təbiətin də
Yayda günəşi bol, qışda qarı bol.

Mən burdan baxıram bütün aləmə,
Bu yerin qışı da yazımdır mənim.
Axa çaylarına lal sudur demə,
Onlar min nəğməli sazımdır mənim.

Səyr elə Arazı bir yaz səhəri,
Bir tarix dil açar onun səşində.
Bu yerin min dərdi, min də kədəri
Yazılmış Atabəy məqbərəşində.

Yaxşı bax, hər qara qayanın, dağın:
Dibi Zərdüşların ocaq yeridir.
O gündən üstündə ana torpağın
Qalan min yağının ləpirləridir.

Biz nöqtə qoymuşuq acıya, dərdə,
Ömrü ulduzlardan almışuq indi.
Babamız qəm əkib, qəm biçən yerdə
Çiçəkli bağ-bağat salmışuq indi.

Hanı Qəmküsarən qəm şələləsi,
Qəlbində apardı neçə dərdi o.
Çatsa qulağına bu günün səsi
Ayılıb adını dəyişərdi o.

Şəhərim çırağban, kəndim çırağban,
Kəhkəşan sinəmdən nur alsın deyir.
Onun gecəsinin işıqlarından
O tayın gündüzü işıq istəyir.

(Məmməd Araz 1957)

İSMİN XƏBƏRLİK KATEQORİYASI

(İsmin haberlik kateqorisi)

İsmin xəbərlik kateqoriyası da formaca yaxın, məzmunca uyğun ifadə tərzinə malikdir. Lakin bir neçə fərq də özünü göstərir.

Azərbaycanca

Təkdə

I şəxs im, im, um, üm

II şəxs san, sən

III şəxsdir, dir, dur, dür

Cəmdə

ıq, ik, uq, ük

sınız, sizin, sunuz, sünüz

dırlar, dirlər, durlar, dürlər

Türkcə

Təkdə

I şəxs im, im, um, ün

II şəxs sın, sin, sun, sün

III şəxsdir, dir, dur, dür

Cəmdə

ız, iz, uz, üz

sınız, sizin, sunuz, sünüz

dırlar, dirlər, durlar, dürlər

Bu şəkilçiləri isimlərlə birlikdə təsrifləyək.

Azərbaycanca

Təkdə

I şəxs türkəm

II şəxs türksən

III şəxstürkdürlər

Cəmdə

türkük

türksünüz

türktür

Türkcə

Təkdə

I şəxs türküm

II şəxs türksün

III şəxstürkdür

Cəmdə

türküz

türksünüz

türkdürlər.

Burada 1-ci şəxs cəm şəkilçisi ız4 - diqqəti cəlb edir. Yeri gəlmişkən cöstərmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində də bu forma XX əsrin əvvəllərinə qədər işlənməkdə idi. Məsələn,

Başlayırız qızmağa yay gəlməmiş
Çırmanırız keçməyə çay gəlməmiş.

və ya

Dindariləriz hübbü-vətən ad alırız biz (**Sabir**)

İsmin xəbərlilik kateqoriyası sual şəkilçiləri (mı, mi, mu, mü) qəbul edəndə sual ədatları Azərbaycan dilində aid olduğu sözlə birlikdə yazılır və xəbər şəkilçiləri sonra işlənir. Məsələn,

Azərbaycan

Təkdə

I şəxs Mən müdirəmmi?

Cəmdə

Biz müdirikmi?

II şəxs Sən müdirsənmi? Siz müdirsinizmi?
III şəxs O müdirdirmi? Onlar müdirdirlərmi?

Türkcə sual ədatı ayrı yazılır və şəxs sonluğunu da özü qəbul edir. Məsələn,

Türkcə

Təkdə	Cəmdə
I şəxs Ben müdür müyüm?	Biz müdür müyüz?
II şəxs Sen müdür müsün?	Siz müdür müsüz?
III şəxs O müdür müdür?	Onlar müdür, müdürlər (müdür)?

Xəbərlilik kateqoriyasının inkar şəkli də belədir. Azərbaycan dilində olduğu kimi, inkarlıq anlayışı deyil sözü ilə işarə edilir. Məsələn,

Azərbaycan

Təkdə	Cəmdə
I şəxs Mən insan deyiləmmi?	
II şəxs Sən insan deyilsənmi?	
III şəxs O, insan deyilmi?	

Türkcə

Təkdə	Cəmdə
I şəxs Ben insan degil miyim?	
II şəxs Sen insan degil misin?	
III şəxs O insan degilmi?	

Tapşırıq 34. Ulu Öndər Mustafa Kamal Atatürkün Türkiyə Böyük Millət Məclisindəki nitqini öyrənin. Oradakı xəbərlik kateqoriyası şəkilçilərini seçin. Azərbaycanca və Türkcə variantlarını müqayisə edin. Mətni Azərbaycancaya çevirin.

1920 Yılında Bıř İliřkiler
Moskovaya bir heyet gnderilmesi:
(11 Mayıs 1920)

Efendiler, teřekkr eden Türkiye Byk Millet Meclisi Hükümetinin, mesaili hariciye hakkında ilk verdiđi karar, Moskova'ya bir heyet izamı olmuřtur. Heyet, Hariciye Vekili Bekir Sami Beyin riyasetinde idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey âza bulunuyordu. 11 Mayıs 1920 de Ankara'dan hareket eden heyetin esas vazifesi, Rusiya ile irtibat tesis etmektir. Rusiya'nın, hkmetimizle aktedeceđi muahedenin bazı esasatı, 24 Ađustos 1920 de parafe edilmiř olmakla beraber, vaziyetin icabı olarak itilâf mümkün olumıyan bazı notalardan dolayı teahhur etmiřtir. Moskova Muahedesi namiyle yâdolunan vesikal dveliyenin imzası, ancak 16 Mart 1921 de mümkün olabilmiiřtir.

1920 Senesi son baharında Ermeni mezalimi tahammül edilmez bir hale geldi ve Ermenistan seferine karar verdik: (9 Haziran 1920)

Malmunuzdur ki, Mondros Mütarekesinden beri, Ermeniler, gerek Ermenistan dahilinde, gerek hududa mücavir mahallerde, Türkleri kütle halinde katilden bir an

farniğ olmuyorlardı. 1920 senesi sonbaharında Ermeni mezalimi tahammülsüz bir hale geldi. Ermenistan seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde şark mintakasında muvakkat seferberlik ilân ettik. On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Kara Bekir Paşayı Şark Cephesi Kumandanı yaptık. 1920 Haziranında, Ermeniler, Oltuda teşekkül eden Türk idarei mahalliyesine karşı hareketle, o havalıyı istila etti. Hariciye Vekâletimiz tarafından, Ermenilere 7 Temmuz 1920 de bir ultiaton verildi Ermeniler aynı tarzı hareketlerine devam ettiler. Nihayet seferberlikten 3-4 ay kadar sonra, Kötek, Bardız mintikalarında toplanan kuvvetlerimize, Ermenilerin taarrziyle harekâtı harbiyeye başlandı.

MƏNSUBİYYƏT KATEQORİYASI (İyelik kateqoriyası)

Hər iki dilin qrammatik quruluşu eyni-iltisacı olduğu üçün burada mənsubiyyət kateqoriyası vardır və buna görə də şəxs əvəzliyinin iştirakı tələb olunmur. Bu, həm də onunla izah olunur ki, mənsubiyyət anlayışı şəxslərlə bağlıdır. Yə'ni ikinci-mənsub komponent birinci -sahib komponentə (şəxsə) aid olur. Bu kateqoriyanın şəkilçiləri hər iki dildə eynidir.

atam	atamız
atan	atanız
atası	ataları

Samitlə bitənlərdə

kitabım	kitabımız
kitabın	kitabınız
kitabı	kitabları

Azərbaycan dilində mənsubiyyət forması həm morfoloji, həm də sintaktik səviyyədə işlənir. Yəni istər morfoloji şəkildə kitabım, istərsə də sintaktik səviyyədə sözbirləşməsinin birinci tərəfi (mənim, sənin, onun) ismin yiyəlik formasını saxlayır, mənsub komponent isə şəkilçisini itirir. Məsələn,

Benim kitab
Senin kitab
Onun kitab.

Cəm formasında isə hər iki dildə eyniylə rast gəlirik. Yəni Azərbaycan dilində də türk dilində oldu kimi, cəmdə ikinci tərəfin mənsubiyyət şəkilçisi işlənir.

Bizim ev
Sizin ev
Onların evi (türkcə onların ev)

Bu forma hər iki dildə eyni şəkildə özünü göstərir.

Tapşırıq 35. Türk dünyasının böyük alimləri seriyasından Əl-Farabi Əbu-Nəsr Məhəmməd İbn Tərxan (865/70-950) haqqında məlumatı öyrənin.

Bütün şərqdə və dünyada tanınan ensiklopedik alim-nəzəriyyəçi, musiqişünas, həkim kimi tanınan bu alim bir türk oğlu türk kimi dünya şöhrəti qazanmışdır. O, orta Asiyada hərbi xidmətçi ailəsində anadan olmuşdur. Bağdada Əbu bişr Məkkədən və Yuhənnə İbn heylada təhsil almış “Fəlsəfəni öyrənməkdən qabaq nəyin müqəddimə verilməsi haqqında”, “Xoşbəxtliyin əldə edilməsi”, “Elmlərin siyahıya alınması”, “Fəzilətli şəhər əhlinin baxışları” və başqa 100 cildə qədər əsər yazmışdır.

“Elmlərin siyahıya alınması” əsərində bütün bilik sahələrini 5 bölməyə ayırır:

1. Dilçilik;
2. Məntiq;

3. Riyaziyyat-hesab, həndəsə, optika, ulduzlar haqqında elm, mexanika;
4. Fizika və metafizika;
5. İdarəetmə haqqında elm.

Fərabi 13 yaşında ölkənin  n məşhur həkimi olmuşdur.

Fərabi musiqi elmini nəzəri və əməli hissələrə bölüb, melodiyanın daxili d z l ş n , qanunayugunluqlarını hesablamışdır. Şərq musiqisinin ritmik əsaslarını şərh etmişdir. O, dahi n zəriyy ci olsa da bir sıra musiqi alətlərini də kəşf etmişdir. Onun elmi-nəzəri irsi İbn Sina, Bəhmənyar, Nizami, İbn R şt Səfiəddin Urm vi, N.Tusi, İbn-X ldui kimi dahilərin dünyagörüşünün formalaşmasına kömək etmişdir.

Abbas Səhhət demişkən: “N  olardı 100 cildlik “b lic” əsərlərini türkcə yaza idi”.

İSİMLƏRİN KƏMİYYƏT KATEQORİYASI (İsmin kəmiyyət kateqorisi)

Bu kateqoriya çox sadə qrammatik üsulla yaranır. Hər iki dildə lar-lər-(lər) şəkilçisi ilə cəm forması alınır. Kitablar, dəftərlər -defterler.

Tapşırıq 36. Kəmiyyət şəkilçilərinə aid 10 misal yazın.

SİFƏT

(Sıfat)

Sifətlər əşyanın əlamət və keyfiyyətini bildirir. Sadə sifətlər hər iki dildə, kiçik fonetik fərqlər nəzərə alınmazsa, eynidir. Gözəl - güzel, acı - aci, yaxşı - iyi, pis - kötü.

Düzəltmə sifətlər - yapma sıfatlar

Başqa düzəltmə sözlər kimi, sifətlər də bir kökdən və bir sözdüzəldici (yapma) şəkilçidən (ektən) ibarət olur. İsimdən düzələn (yapılan) lı, li, lu, lü şəkilçili sifətlər.

südlü - sütlü

eşqli - aşklı

tutumlu - tutumlu

görümlü - görümlü.

Hər hansı bir əlamət və keyfiyyətin mövcudluğunun inkarı (olumsuzluğu) sız, siz, suz, süz şəkilçiləri (ekləri) ilə düzəlir.

Paltarsız - elbisesiz

Şübhəsiz - küsküsüz

Tapşırıq 37. Orxan Şaiqin şeirində sifətləri tapın. Şeiri Türkcəyə çevirin. Şeirin hər iki variantını əzbərləyin.

Bu Vətən Kimin?..

Bu Vətən torpağın qara bağrında
Sıra dağlar kimi duranlarındır!
Bir tarix boyunca onun uğrunda
Özünü tarixə verənlərindir.

Tutuşub kül olan ocaqlarından,
Şaxlanıb köpürən ırmaqlarından,
Hüduzlarda qəza bayraqlarından
Alnına işıqlar vuranlarındır!

Geri boylanmadan yollara düşən,
Şimşək kimi çaxan, sel kimi coşan,
Hüduddan-hüduda hər səddi aşan,
Cəbhədən-cəbhəyə soranlarındır!

İrəli atılıb sellərcəsinə,
Köksündən vurulub tam ərcəsinə.
Bir gül bağçasına girircəsinə
Bu qara torpağa girənlərindir!

Tarixin dilindən düşməz bu dastan,
Nəhirlər qazidir, dağlar-qəhrəman!
Hər daşı bir yaqut olan bu Vətən
Can vermə sürrinə erənlərindir!

Gökyayam, nə desəm, ziyada deyil.

Bu sevgi bir quru ifadə deyil.
Düşməni sən kimi rüyada deyil,
Topun lüləsindən görənlərindir.

(Şeir “Gözəllik suyu”-dan götürülmüş).

SİFƏTİN DƏRƏCƏLƏRİ

(Sıfatın dereceleri)

Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də sifətin əsas üç dərəcəsi vardır: azaltma, çoxaltma, adi dərəcə.

Adi dərəcənin heç bir forma əlaməti olmur. Məsələn, Ağ-beyaz, sarı, yaşıl-yeşil, yaxşı - iyi, pis - kötü.

Azaltma dərəcəsi iki üsulla - həm morfoloji, həm də sintaktik üsulla yaranır. Türk və Azərbaycan dilində artıq azaltma dərəcəsi şəkilçiləri mtraq və rak/rək-dir. Sarımtraq, ağımtıl.

Türk dilində raq/rək dad və ümumi keyfiyyət bildiren sifətlərə də artırılırlar. (acıraq, ufaqraq). Azərbaycan dilində acaraq işlənməz, acıtəhər şəkilində işlənir.

Türk dilində dörd cür yazılan ımsı şəkilçisi də sifətin azaltma dərəcəsinə əmələ gətirir. Məsələn, Yeşilimsi, karamsı. Bu forma Azərbaycan dilində yoxdur Azərbaycan dilində mtıl və sov şəkilçiləri vardır ki, onlar türk dilində işlənmir¹. Bu şəkilçilər Azərbaycan dilində geniş işlənmişdir. Məsələn, sarımtıl, bozumtul, uzunsov, dəlisov və s.

Azaltma dərəcəsinin sintaktik üsulla yaranması Azərbaycan dilində türk dilinə nisbətən daha geniş yayılmışdır. Burada sözün əvvəlində açıq, təhər, vari kimi sözlər artırılır. Məsələn, açıq sarı, şirintəhər, yüngülvarı. Çoxaltma dərəcəsi hər iki dildə əlamət və keyfiyyətin adi dərəcədən artıq olduğunu göstərir. Hər iki dildə çoxaltma dərəcəsi iki üsulla yaranır. Morfoloji üsulla çoxaltma

dərəcəsi yaranarkən sözün birinci hecası açıqdırsa oraya m, s, n samitləri artırılır birinci heca samitlə qurtararsa son samit yenə n, m, s səsləri ilə əvəz edilir. Məsələn, ağ - ağappağ, beyaz – bembeyaz, yaşıl - yamyaşıl, yeşil - yemyeşil.

Türk dilində çoxaltma dərəcəsinin daha bir forması da vardır ki, bu Azərbaycan dilindən fərqlənir, yə'ni çoxaltma dərəcəsi yaradanda dəyişdirilmiş (sa) heca ilə təkrar olunan sifət arasında bir a və ya e artırılır. Məsələn, sağ -sapasağ, düz düpədüz. Azərbaycan dilində isə sait artırılmır. Bunun əvəzinə artırılmış n iki vahiddə və yaxud qüvvətləndirilmiş şəkildə deyilir. Məsələn, sağ -sapasağ, düz -düpədüz. Çoxaltma dərəcəsinin sintaktik yolla yaradılmasında da bə'zi fərqlər vardır. Azərbaycan dilində bu forma daha asan üsulla yaranır. yə'ni sifətin əvvəlinə ən, çox, daha, düm, zil və s. ədatlar artırılır. Məsələn, zil qara, düm ağ, ən şirin. Bu forma türk dilində də vardır. Amma türk dilində bə'zən çoxaltma dərəcəsi yaradılarkən adi sifətlər təkrar edilir və onların arasına dörd cür yazılan m⁴ ədatı artırılır. Məsələn, güzel - güzel mi güzel, beyaz - beyaz mi beyaz.

Tapşırıq 38. Aşağıdakı şeirdə sifətləri tapıb qruplaşdırın. Şeiri əzbərləyin.

Toplamış məclisdə müsəlmanları,
Yağlı vədlərə tutmuş onları.
Küləklər titrədir dik buruqları,
Burda işçilərin rəngi sapsarı.
Qara çadrları örtür qadınlar,

İmamın qəbrinə yığışır onlar.
Uzanmış Xəzərə gecənin əli,
Sahil qaranlıqdır, dalğalar qara.
Gecəyə bir acı xəbər gələli,
Gecə boğazından çəkilməmiş dara.
Sahil qaranlıqdır dalğalar qara.
Artıq görünməyir göylərdə ulduz,
Qalın buludlara soxulmuşdur ay.
Gecə biyabanda qalan bir yalqız,
Tökülmüş üstünə buludlar lay-lay.
Qalın buludlara soxulmuşdur ay,
Bu qərib mənzərə nə qədər acı,
Könüllər qırıqdır, baxışlar qəmli.
Küləklər coşaraq döyür yamacı
Bayıl can üstədir, Bayıl vərəmli.
Könüllər qırıqdır, baxışlar qəmli.

(S.Vurğun)

SAY (Sayı)

Türk dilində də say Azərbaycan dilində olduğu kimidir. Burada da saylar, miqdar, sıra, qeyri-müəyyən və bölüşdürmə deyə dörd yerə ayrılır.

Miqdar sayları (Miktar sayları)

Miqdar sayları Türk və Azərbaycan dillərində yalnız fonetik feillərlə ayrılır.

<i>Azərbaycanca</i>	<i>Türkcə</i>	<i>Azərbaycanca</i>	<i>Türkcə</i>
Bir	Bir	İyirmi	İyirmi
İki	İki	Otuz	Otuz
Üç	Üç	Qırx	Kırk
Dörd	Dört	Əlli	Elli
Beş	Beş	Altmış	Altmış
Altı	Altı	Yetmiş	Yetmiş
Yeddi	Yedi	Səksən	Seksen
Səkkiz	Sekiz	Doxsan	Doksan
Doqquz	Dokuz	Yüz	Yüz
On	On	Min	Bin

Türk dilində bir sözü həm miqdar sayı, həm qeyri müəyyənlik artıqlı, həm də ədat kimi işlənir. Sıra sayları hər iki dildə miqdar sayına ıncı, inci, uncu, üncü şəkilçiləri artırmaqla düzəlir. Qeyri müəyyən saylar: Əşyanın qeyri-müəyyən miqdarını bildiren sözlərdən ibarət olur. Məsələn, Azərbaycanca: Az, çox, xeyli, bir çox, bir qədər, bir az, və s.

Türkcə: Az, çok, haylı, bir çok, bir kaç, bir takım, yarı buçuk və s. sözləri ilə ifadə edilir. Azərbaycan dilində sayın sualı neçə, türk dilində isə qaç sözləridir.

Hər iki dildə bölüşdürmə sayları şar, şər şəkilçisi artırmaqla yaranır ikişər-ikişeyir, beşər-beşeyir.

Azərbaycan dilində isə: şər və ər şəkilçisi ilə bölüşdürmə sayları yaranmış olur. Məsələn, Azərbaycan dilində az-az türk dilində azar-azar, Azərbaycan dilində cüt-cüt, türk dilində ciftər-ciftər, Azərbaycan dilində bir-bir (tək-tək), türk dilində təkər-təkər və s.

Kəsr sayları da hər iki dildə miqdar sayının bir əksi olaraq eyni cür ifadə edilir. Məsələn, Azərbaycanca beşdə bir: Türkcə beşte bir.

Tapşırıq 39. Dünya Azərbaycanlılarının sayını göstərən aşağıdakı məlumatı dəftərinizə köçürün. Onları öyrənin.

1 iyun 1993-cü ildə dünyanın 60-a yaxın ölkəsində yaşayan azərbaycanlıların sayı 48.853.291 nəfər olmuşdur. Bu məlumatı Almaniyada yaşayan soydaşımız Əli xan İqbal hazırlatdırmışdır. O, bu işə bir milyon dollardan artıq pul xərcləmişdir. Ayrı-ayrı dünya ölkələri

üzrə soydaşlarımızın miqdarı bu sayaqdır:

ABŞ-da	- 567.000
Avstraliyada	- 11.142
Avstriyada	-38.107
Argentinada	-17.456
Andorrada	- 26.000
Banqladeşdə	- 201.642
Belçikada	- 24.271
Birmada	- 16.701
Bəhreyndə	- 41.437
Böyük Britaniyada	- 31.646
Butanda	- 86.014
Danimarkada	-16.811
Əfqanıstanda	- 523.649
Əlcəzairdə	- 381.000
İndoneziyada	- 511.852
iordaniyada	- 61.417
İraqda	- 1.211.000
Cənubi Azərbaycanada	- 20.877.000
İsveçdə	- 21.912
İspaniyada	- 27.259
İtaliyada	- 11.000
Yaponiyada	- 15.000
Yəməndə	- 51.200
Yuqoslaviyada	- 10.038
Yunanıstanda	- 18.198
Kanadada	- 13.000
Cənubi Koreyada	- 20.800
Küveytdə	- 14.000

Macarıstanda - 8.200
Omanda - 25.322
Səudiyyə Ərəbistanında - 160.000
Polşada - 19.000
Pakistanda - 917.290
Portuqaliyada - 17.000
Rumıniyada - 71.700
Sudanda - 25.000
Suriyada - 142.900
Türkiyədə - 1.264.000
Finlandiyada - 20.173
Fransada - 87.000
Hindistanda - 304.000
Çində - 3.500
Çilidə - 1.700
Çexoslovakiyada - 6.037
Rusiyada - 426.000
Ukraynada - 71.091
Belarusda - 29.000
Moldovada - 22.500
Gürcüstanda - 651.000
Dağıstanda - 324.000
Çeçenistanda - 31.000
Şimali Qafqazda - 70.000
Qazaxıstanda - 387.000
Özbəkistanda - 249.500
Türkmənistanda - 207.000
Qırğızıstanda - 189.000
Tacikistanda - 86.000
Latviyada - 14.000

Litvada - 6.800

Estoniyada - 7.600

Latın Amerikasında - 120.000

Azərbaycan Respublikasında - 7.204.000

ƏVƏZLİK (Zamir)

Qeyd etmək lazımdır ki, 20-30 cu illərin qrammatika kitablarında Azərbaycan dilçiliyində də əvəzlik zəmir adlandırılırdı.

Əvəzlik başqa nitq hissələrinin (isim, sifət, say və zərfin) yerində işlənən, mənaca onu əvəz edən və həmin sözün funksiyasını yerinə yetirən nitq hissələridir.

Prof. M.Hüseynzadə Müasir Azərbaycan dilində əvəzliyin 7 növünü göstərir. Bu əvəzlilər haqqında geniş mə'lumat vermək və müqaisə aparmaq bizim məqsədimizə müvafiq deyil. Buna cürə də yalnız şəxs, işarə, sual, qeyri-müəyyən və təyin əvəzlilərindən danışmağı lazım bilirik.

Şəxs əvəzliləri. Bu əvəzlilər kiçik fonetik fərqlər nəzərə alınmasa hər iki dildə eynidir.

Mən - ben	biz - biz
sən -sen	siz - siz
o - o	onlar - onlar

İŞARƏ ƏVƏZLİKLƏRİ (İşaret zamirleri)

Azərbaycan dilində işarə əvəzlilikləri bu-o, belə-elə, həmin, haman, həmən sözləri; türk dilində isə Bu, O, şudur.

Azərbaycan dilində bu yaxındakı, o uzaqdakı, belə yaxındakı, elə uzaqdakı hadisəyə işarə etmək üçündür.

Həmin sözü isə nitq prosesində - mətn daxilində dinləyənin məlum olan bir obyektə işarə etmək üçündür.

Türk dilində də bu və o əvəzlilikləri Azərbaycan dilində olduğu məqamlarda işlədilir.

Şu əvəzliyi Azərbaycan dilində yoxdur. Türk dilində işlənən şu əvəzliyi nisbətən orta məsafədəki obyektə və hadisəyə işarə etmək üçün işlədilir. Müasir türk dilində şu əvəzliyinin işlənmə bildiyi bütün hallarda bu əvəzliyi işlənmə bilər.

Tapşırıq 40. Nəsimi haqqında məlumatı öyrənin.

Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə verdiyi dahi simalardan biri də Seyid İmaddədin Nəsimidir. Nəsimi 1369-cu ildə orta əsrlərdə bütün yaxın Şərqdə bir ticarət mərkəzi, alimlər və şairlər vətəni kimi tanınan Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur. O, doğulduğu şəhərdə mükəmməl təhsil almış, orta əsrin dəbdə olan fiqh, kəlam, astronomiya, fəlsəfə və s. elmlərini dərinlən mənimsəmişdir. Nəsiminin ustad bir sənətkar, filosof şair kimi yetişməsində tək-cə öz müəllimi Şeyx Fəzlullah

Nəimi (1339–1394) deyil habelə Şərqi böyük dahiləri, Qətran Təbrizi, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Şeyx Mahmud Şəbüstəri, Marağalı Əvhədü kimi ustad alim və sənətkarların böyük rolu olmuşdur. Sufizm ideyasının zirvəsinə qalxan Nəsimi Həllac Mənsurdan (858–922) da irəli gedə bilmişdir.

Nəsimi dünya, axirət, insanlıq haqqında öz humanist baxışlarını üç dildə ərəb, fars və türk dillərində ifadə etmiş, bütün yaxın və orta Şərq xalqları arasında iradə, mərdlik simvolu kimi şöhrətlənmişdir.

Tapşırıq 41. Nəsiminin “Sığmazam” şeirindəki əvəzlilikləri seçib dəftərinizə yazın. Şeiri əzbərləyin.

Nəsimi

“Sığmazam”

Məndə sığar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam!
Gövhəri-laməkan mənəm, kövnü məkanə sığmazam!

Ərşlə fər şü kafü nun məndə bulundu cümlə çün,
Kəs sözünü və əbsəm ol, şərhü bəyanə sığmazam

Həm sədəfəm, həm inci-yəm, həşrü sirat əsinciyəm,
Bunca qumaşu rəxt ilə mən bu dükanə sığmazam!

Can ilə həmcahan mənəm, dəhr ilə həm zaman
mənəm,

Gör bu lətifeyi ki mən, dəhrü zəmanə sığmazam.

Zərrə mənəm, günəş mənəm, çar ilə pəncu şeş
mənəm,

Surəti gör bəyan ilə, çünki bəyanə sığmazam!

Tir mənəm, kaman mənəm, pir mənəm cavan mənəm
Dövləti-cavidan mənəm, ayinədana sığmazam!

Yunis İmrə ilə Nəsimini müqayisə edin

Əvvəl mənəm, axır mənəm
Canlara can olan mənəm
Azıb yolda qalmışlara
Kömək əli verən mənəm.

...Daha əcəb aşıqlərə
İqrörü din iman oldum,
Xalqın könlündə küf ilə
İslam ilə iman mənəm.

Xalq içində dirlik düzən,
Dör kitabı doğru yazan,
Ağ üstünə qara düzən.
O yazılan Quran mənəm.

Yunis deyil bunu deyən,

Öz varlığıdır söyləyən
Kafir olar inanmayan
Əvvəl-axır haman mənəm.

(Yunis İmrə)

SUAL ƏVƏZLİYİ

(Soru zamiri)

Azərbaycan dilində sual əvəzliləri bunlardır: Kim, nə, hara, hansı, haçan (haçaq) neçə, necə və s.

Türk dilində isə sual əvəzliləri aşağıdakılardır: kim, ne, nere, hangi, nasıl, kaç, niçin, neden, ne zaman.

İşarə əvəzlilərini belə qruplaşdırmaq olar:

1) ümumi ortaq işarə əvəzliləri: neçə, kim, nə, hara (nere), hansı (hangi).

2) Azərbaycan dilinin spesifik əvəzliyi: həmin, həmə

Türk dilinin spesifik işarə əvəzliləri. Nasıl, kaç, niçin, nədən.

Sual ədatları hər iki dildə eynidir: mı, mi, mu, mü.

Azərbaycan dilində işlənən bəs sual ədatının qarşılığı türk dilində ya-ədatıdır. Bu ədat əsrimizin əvvəlində Azərbaycan romantik yazıçılarının dilində çox tez-tez işlənmişdi. İndi isə yalnız bəs ədatı ilə işlənir.

Tapşırıq 42. Sual əvəzlilərinə aid 10 misal yazın.

QEYRİ-MÜƏYYƏN ƏVƏZLİK **(Belirsizlik zamiri)**

Azərbaycan dilində qeyri-müəyyən əvəzlilər bunlardır kimi, kimisi, kimsə, hər kim.

Bu əvəzlilər türk dilində də eyni mə'nada işlədilir. Azərbaycan dilində tə'yin əvəzliyi kimi təqdim edilən öz əvəzliyi türk dilində kəndi və öz şəklində işlənərək "dönümlülük zamiri" adlanır.

Azərbaycan dilində öz əvəzliyi mənsubiyyət və ki şəkilçisi qəbul etdikdən sonra qayıdış əvəzliyi olur.

FEİL **(Fii)**

Feil bir çox əlamətləri ilə başqa nitq hissələrindən seçilir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, özünün qrammatik əlamətləri ilə bütün nitq hissələrindən zəngindir. Feilin əsas xüsusiyyətlərindən ən başlıcası budur ki, feillər bir dildən başqa dilə keçmir. Yəni türk dili ilə Azərbaycan dili feillərinin hamısı eynidir. Bu xüsusilə fe'lin köklərinə aiddir.

Tapşırıq 43. Aşıq Veysəlin "Türkün türkü çağırırıq"

şeirində feil zamanlarını müəyyənləşdirin. Şeiri əzbərləyin.

“Türkük, türkü çağırırıq”

Dünya dolsa Şərqi ilə
Türkük, türkü çağırırıq
Yol getmərik qorxu ilə
Türkük, türkü çağırırıq.

Türkük, türklər yoldaşımız,
Hesaba gəlməz yaşımız,
Harda olsa savaşıımız.
Türkük, türkü çağırırıq.

Türklərdir bizim atamız,
Xalis türkük qaş təmiz
Şərqi-qəzəldir xatamız
Türkük, türkü çağırırıq.

Bayramlarda, düyünlərdə,
Toplantıda, yığıncaqlarda,
Sıxılınca dar günlərdə,
Türkük, türkü çağırırıq.

Yaylarda, yataqlarda,
Odalarda, otaqlarda,
Qoyun kimi göy otlaqlarda
Türkük, türkü çağırırıq.

Bulaqlarda, sulaqlarda,
Türkün səsi qulaqlarda,
Beşiklərdə, bəbəklərdə.
Türkük, türkü çağırırıq.

Bərabərdir gəlin-qızlar,
Belə qoşar o ulduzlar,
Qoşulunca o cüt sözlər,
Türkük, türkü çağırırıq.

İnlər Veysəl arı kimi,
Bülbüllərin yarı kimi,
Durnalar qatarı kimi,
Türkük, türkü çağırırıq.

(Şeir “Gözəllik suyu” – tərtib edəni M.Aslan
kitabından götürülüb)

MƏSDƏR

(Mastar)

Hər iki dildə feilin kökünə maq, mək şəkilçiləri artırmaqla məsdər forması yaranır. Bu forma feilin zaman, şəxs və kəmiyyətini bildirməyib, bir növ, hərəkətin adını bildirir. Buna görə də adlar kimi, hallanır, mənsubiyyət və xəbərlik şəkilçisi qəbul edir. Türk dilində -maq, -mək şəkilçilərinə nisbətən daha konkret hərəkət adı bildirmək üçün feil kökünə ma, mə şəkilçiləri də artırmaqla məsdər yaradılır. Belə məsdərlər kəmiyyət şəkilçisi də qəbul edir. Məsələn, oxuma-oxumalar.

Məsdərin hallanması

A.	oxumaq	Yalın.	okumak
Y.	oxumağın	İlişkili.	okumakının
Yön.	oxumağa	Varımlı.	okumaya
Təs.	oxumağı	Belli işlenmiş	okumayı
Yer.	Oxumaqda	Durumlu.	okumaktaya
Çıx.	Oxumaqdan	Çıkımlı hal.	okumaktan

FEİLİN ŞƏXS KATEQORİYASI (Fiilin şahis kateqorisi)

Həm Azərbaycan, həm də türk dillərində feilin şəxs kateqoriyası şəxs əvəzliliklərinin elementi kimi təzahür edən şəkilçilərin köməyiylə yaranır. Bu kateqoriyanın yaranma və ifadəsində hər iki dil arasında, demək olar ki, fərq yoxdur. Yəni hər iki dildə (xəbərlilik kateqoriyasında olduğu kimi) şəxs elementləri eyni cür işlədilir . Məsələn,

Azərbaycan dilində

I şəxsi – tək am, əm

II şəxs – tək. san, sən

III şəxs şəkilçisi yoxdur

Türk dilində

I şəxs tək: ım, um, um, um

II şəxs tək: sın, sin, sum, sün

III şəxs tək şəkilçisi

Tapşırıq 44. Mətni oxuyun.Feilləri seçib qruplaşdırın.

Azərbaycan xalq musiqisi

Azərbaycan xalqı dünyanın ən mədəni xalqlarından

biri kimi, qədim musiqiyə, söz sənətinə, memarlıq üslubuna malikdir. Azərbaycan xalqının musiqisinə ozan-qopuz sənətindən nəşət edərək nəhəng simfonik poemalara qədər böyük bir yol keçmişdir. Göstərmək lazımdır ki, hələ Əl Fərabî musiqi səslərini əbcəd hesabı ilə düzərək rəqəmlər vasitəsi ilə yazıya köçürmək ideyasını ortaya atmışdısa, XIII əsrin böyük musiqi nəzəriyyəçisi və dünya musiqisinə yeni töhfələr vermiş Səfiəddin Əbdülməmin İbn Yusif Fakir Urnəvi (1230-cu ildə anadan olmuş) şərq musiqisini, xüsusilə muğamları yenidən işləmiş, onları sistemləşdirmişdir.

Bu dövrdə meydana gələn “Doreye nofəssəls” adlı əsər indiki bütün notları əhatə edir. Orta əsrlərdə Azərbaycan musiqisi muğamat və xalq-aşiq sənəti istiqamətində olmuşdur. Muğamat Şərq ölkələri içərisində ən çox Azərbaycanda şöhrət qazanıb, muğamat işlənərdi. Saz-aşiq sənəti isə el şənliklərinin tərkib hissəsi idi. XIX əsrdə bu iki janra daha üçüncü bir növ mərsiyə-sinəzan havacanı qoşulur.

Şərqdə ilk muğan operasının Azərbaycanda meydana gəlməsi də təsadüfi deyil. 1908-ci il yanvarın 25-də ilk Şərq Operası olan “Leyli və Məcnun” bu gün də xalqımızın sevə-sevə yaşatdığı mükəmməl bir əsərdir.

Cəm forması
(Çoğul forması)

Azərbaycan dilində

I şəxs: ıq, ik, uq, ök

II şəxs: sınız, siniz, sunuz, sünüz

Türk dilində

I. şəxs ız, iz, üz, üz

II. şəxs sınız, siniz, sunuz, sümüz

Hər iki dildə saitlə bitən sözlər birinci və ikinci şəxs şəkilçisi qəbul edərkən inter vokal mövqedə y əlavə edilir.

FEİLİN ZAMAN KATEQORİYASI (Fiilin zaman kateqorisi)

Azərbaycan dilində feilin 3 zamanı vardır (indiki, keçmiş və gələcək). Türk dilində isə feilin 4 zamanı göstərilir. (şimdiki, keçmiş, gelecek ve geniş)

İNDİKİ ZAMAN (Şimdiki zaman)

Azərbaycan dilində indiki zaman feil kökünə ır, ir, ur, ür və şəxs şəkilçiləri artırmaqla düzəlir. Türk dilində isə feil kökündən sonra ı, i, u, ü, səsləri (ahəngə görə) sonra isə yor şəkilçisi, sonra şəxs şəkilçisi artırmaqla düzəlir. Məsələn,

Azərbaycan dilində

Mən bilirəm

Sən bilirsən

O bilir

Türk dilində

Ben biliyorum

Sen biliyorsun

O biliyor

Azərbaycan dilində

Biz bilirik

Siz bilirsiniz

Onlar bilirlər

Türk dilində

Biz biliyoruz

Siz biliyorsunuz

Onlar biliyorlar

Tapşırıq 45. Ü.Hacıbəyov haqqında məlumatı öyrənin. Mətdəki feilləri zamana görə qruplaşdırın.

Azərbaycan xalqının bəşər mədəniyyəti tarixinə verdiyi görkəmli simalardan biri də Üzeyir Əbdül Hüseyn oğlu Hacıbəyovdur (1885–1948). O, milli mədəniyyət tariximizə dahi bəstəkar, görkəmli dramaturq, istedadlı jurnalist, qeyrətli vətəndaş, bilikli filoloq, pedaqoq və ictimai xadim kimi daxildir. Əsrin əvvəllərində milli dilimizin saflığı, təmizliyi, inkişafı uğrunda ardıcıl və cəsarətli mübarizə aparan Üzeyirbəy o vaxt ki, qəzet və jurnallarda “Ordan-burdan” və “Oyan-bunyan” başlığı altında “Ü”, “Filankəs”, “Bəhmənkəs” imzaları ilə çox kəskin və cəsarətli məqalələr çap etdirir. Ü.Hacıbəyov 1908-ci il yanvarın 25-də tamaşaya qoyduğu “Leyli və Məcnun” operası ilə Şərqdə ilk dəfə opera janrının əsasını qoydu. Bunun ardınca 1909-1915-ci illərdə “Şeyx Sənan”, “Rüstəm və Söhrab”, “Şah Abbas və Xurşud Banu”, “Əsli və Kərəm”, “Harun və Leyla” kimi operalarını, “Ər və arvad”, “O olmasın, bu olsun”, “Arşın mal alan” musiqili komediyalarını yazmışdır. 1938-ci ildə isə opera sənətimizin şah əsəri olan “Koroğlunu” yaratmışdır. “Koroğlu”dan başqa, bütün əsərlərinin librettosunu özü yazmışdır.

İNKAR FORMADA (Olumsuz kipde)

Mən oxumuram	Ben okumuyorum
Sən oxumursan	Sen okumuyorsun
O oxumur	O okumuyor

Göründüyü kimi, hər iki dildə inkar ma, mə şəkilçiləri ilə düzəlir.

KEÇMİŞ ZAMAN (Geçmiş zaman)

İş, hal hərəkətin danışiq momentindən əvvəl baş verdiyini bildirən zamana keçmiş zaman deyilir. Keçmiş zamanın iki növü vardır:

Şühudi keçmiş - (bilinen (dili) keçmiş zaman.

Nəqli keçmiş - öğrenilen keçmiş zaman.

Şühudi keçmiş keçmişdə baş verən iş hal və hərəkətin şahidlik yolu ilə bildirilməsinə deyilir. Şühudi keçmiş feil kökü+dı (di, du, dü) + şəxs şəkilçisi. Türk dilində eyni mənzərəni görürük. Məsələn,

Azərbaycan dilində

Mən gəldim

Sən gəldin

O gəldi

Türk dilində

Ben geldim

Sen geldin

O geldi

İnkâr – lümsüz forması isə hər iki dildə ma, mə, artırmaqla yaranır.

Mən gəlmədim – Ben gelmedim..

Nəqli keçmiş. İş hal hərəkətin şahidlik yolu ilə deyil, nəql etmə yolu ilə bildirilməsinə nəqli keçmiş deyilir. Nəqli keçmiş Azərbaycan dilində feil kökünün üstünə mış, miş, muş, müş və şəxs şəkilçisi gəlməklə yaranır. Türk dilində də, demək olar ki, eyni üsulla nəqli keçmiş (öğrenilən keçmiş) zaman alınır. Məsələn,

Azərbaycan dilində

Mən almışam

Sən almışsan

O almışdır

Türk dilində

Ben almışım

Sen almışsın

O almıştır

Azərbaycan dilində nəqli keçmiş mış, miş, muş, müş şəkilçilərindən əlavə, III şəxsdə ıb, ib, ub, üb şəkilçiləri ilə də düzəlir. Məsələn, Gəlmişdir – gəlib, gəlmişlər. Dilimizin tarixində I -II şəxdə də ıb, ib, ub, üb şəkilçiləri işlənmişdir. Məsələn,

1.Şəxsdə:

Məlum edirəm ki, Qaf ta Qaf

İnsafına el veribdir insaf. (M.Füzuli)

və yaxud:

Eşq daminə giriftar olalı zar olubam,
Nə bəladır ki, ona böylə giriftar olubam. **(Füzuli)**

və yaxud:

Hal-dilimdə nə kim var bilibsən, bilirəm **(Füzuli)**

Tapşırıq 47. Aşağıdakı türk lətifələrini öyrənin.
Üzərində linqvistik təhlil aparın.

“Təkcə mən bildim!..”

-Ata, bu gün müəllim, elə bir sorğu soruşdu ki,
məndən başqa kimsə bilmədi.

-Nə yaxşı, oğlum! Hələ de görüm, nə soruşdu?

-Ev adresimizi!

Səkkizin yarısı

Müəllim:

-Səkkizin yarısı neçə edər?

Şagird:

-Eninə, ya uzununa?

-Bu nə axmaq sualdır?

-Nədən axmaq olsun ki?! Eninə kəssək “sıfır” alınar;
uzununa kəssək, “üç”.

Paltar nədən düzəlir?

-Oğlum, qoyunların yunundan nə düzəldilir?

Şagird gözünü döyür. Müəllim yardımçı suala keçir:

-Əynindəki paltar nədən əmələ gəlib?

-Atamın köhnə paltarından.

Vulkan nə olan şeydir

Babası Özcana sual verir:

-Söylə görüm vulkan nədir.

-Xəstə dağdır.

O nə deməkdir?

-Canım babam, dağ xəstə olmasa, zaman-zaman qusardımı?

*(Lətifələr. M.Aslan və Hidayətin tərtib etdiyi
“Türk ədəbiyyatından seçmələr”
kitabından götürülmüşdür).*

GƏLƏCƏK ZAMAN

(Gelecek zaman)

Gələcək zaman iş, hal və hərəkətin danışıq moenindən sonra icra ediləcəyini bildirir. Həm Azərbaycan, həm də türk dilində gələcək zamanın iki forması vardır.

Qəti gələcək zaman (keşin kelecək zaman) iş və hərəkətin gələcəkdə qəti şəkildə icra ediləcəyini bildirir və feil kökü + acaq/əcək+(i)+am/əm.

Əslində türk dilində də kesin gelecek zaman acak, əcək şəkilçiləri ilə düzəlir. I şəxsin həm təkində, həm də cəmində k samiti j samiti artırılır. Məsələn,

Azərbaycanca

Mən alacağam,	oxuyacağam
Sən alacaqsan,	oxuyacaqsan
O olacaq,	oxuyacaq
Biz alacağıq,	oxuyacağıq
Siz olacaqsız,	oxuyacaqsız
Onlar alacaq,	oxuyacaq

Türkçə

Ben alacaqsan,	okuyacaqsın
Sen olacaqsın,	okuyacaksın
O olacaq,	okuyacak
Biz alacağız,	okuyacağız
Siz alacaqsız,	okuyacaqsız
Onlar alacaq,	okuyacaq.

Tapşırıq 48. Gələcək zamana aid 10 cümlə tərtib edib dəftərinizə yazın.

Molla Pənah Vaqif (1717–1797)

XVIII əsr Azərbaycan şeirinin ən görkəmli nümayəndəsi böyük ictimai və dövlət xadimi Vaqifdir. Vaqif Azərbaycan şeirinə çoxlu yenilik gətirməklə ona yeni keyfiyyət vermişdir. O, dövrünün elə bilikli adamı olmuşdur ki, “Hər oxuyan Molla Pənah olmaz” zərbu məsəli onun haqqında yaranmışdır.

Durnalar

Bir zaman havada qanad saxlayın
Sözüm vardır mənim sizə, durnalar
Qatarlaşıb nə diyardan gəlirsiniz,
Bir xəbər versəniz bizə, durnalar.

Sizə müştəq durur Bağdad elləri
Gözləyə-gözləyə qalıb yolları
Asta qanad çalın qafil telləri
Heyifdir salarsız düzə, durnalar.

Xeyli vaxtdır yerin fərağındayam,
Pərvanə tək hüsnün sorağındayam,
Bir ala gözlünün sorağındayam,
Görünürmü görün gözə durnalar!

Mən sevmişəm ala gözü surməsin
Bədnəzər nəsibən ziyan verməsin
Sağın gəzin, laçın gözü görməsin
Qorxuram səfinizi poza durnalar!

Nazənin-nazənin edərsin avaz,

Ruhlar təzələnir olur sərafraz,
Vaqifin də könlü çox edər pərvaz,
Hərdən sizin ilə gözə durnalar!

Göründüyü kimi cəmdə III şəxsdə lar, lər şəkilçisi işlənməyə də bilir.

Qeyri-qəti gələcək zaman iş hal və hərəkətin gələcəkdə mütləq baş verməyəcəyini bildirir və feil kökündə ar, ər və şəxs şəkilçisi artırmaqla düzəlir.

Azərbaycanca	Türkcə
Mən taparam	Ben taparım
Sən taparsan	Sen taparsın
O tapar	O tapar
Biz taparıq	Biz taparız
Siz taparsız	Siz taparsız
Onlar tapar (lar)	Onlar taparlar

Türk dilində, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq daha bir zaman da göstərilir ki, buna geniş zaman deyilir.

Sen siqara içermisin

Sen “bütün zamanlarda” siqaret çəkənsən?

Tapşırıq 49. Feilin gələcək zamanına aid 15 misal

yazın.

Mirzə Fətəli Axundov (1812–1878)

Azərbaycanın böyük yazıçısı, dramaturqu, filosofu və görkəmli alimidir. O, “Kəmalüddövlə məktubları” (42 cildir). XIX əsr Azərbaycan, eləcə də Şərqi Fəlsəfi tarixin də yenilikçi bir alim kimi diqqəti cəlb edir. 1857-ci ildə yazdığı “Aldanmış Kəvakib” əsəri ilə M.F.Axundov şərqi ilk demokratik fikirlər qarışması kimi məşhurlaşmışdır. Bədii yaradıcılığa şeirlə başlayan M.F.Axundov çox keçmədən bütün müsəlman şərqiində yeni bir janrın əsasını qoymuşdur. Belə ki, o, 1850–1855-ci ildə yazdığı 6 komediya ilə Yaxın Şərqi ədəbiyyatında realist dramaturgiyanın əsasını qoymuşdur.

M.F.Axundov dramaturji fəaliyyətə 1856-cı ildə yazdığı “Hekayəti Molla İbrahim Xəlil Kimyagər” əsəri ilə başlamış, elə həmin il “Hekayəti Müsyö-Jordan həkimi Məbatat və Dərviş Məstəli Şah Cadukunu məşhur”, “Sərgüzəşti vəzir xani Lənkəran” yazmışdır. 1852-ci ildə “Hekayəti Xırsquldurbasan”, 1852-ci ildə isə “Sərgüzəşti Mərđi-Xəsis və ya Hacı Qara” əsərləri ilə ədəbiyyatımızın, teatr sənətimizin, milli mədəniyyətimizin inkişafına güclü bir təkan vermişdir.

Tapşırıq 50. M.F.Axundov haqqındakı məlumatı öyrənin. Feilləri seçib dəftərinizə yazın.

FEİLİN NÖVLƏRİ (Fiil çatısı)

Hər iki dildə feil növləri eynidir.

Məlum növdə iş, hal, hərəkətin kim tərəfindən icra edildiyi məlum olur.

Məchul növ - türk dilində edilgen fil

Məchul növ feillərdə işin kim tərəfindən görüldüyü məlum olmur, yəni subyekt məchul qalır.

Azərbaycan dilində məchul növün şəkli əlaməti ıl, il, ul, ül - dır. Türk dilində də eyni forma ilə məchul növ yaranır. Məsələn, Burada zərdüştilik abidəsi olan “Avesta”, “Dədə Qorqud” və “Koroğlu” yazılmışdır.

Bu torpaqlarda Zərdüştilik yaratmış “Avesta”, “Dədə Korkut” və “Koroğlu” dastanları yazılmışdır.

Qapı açıldı – Kapı açıldı.

FEİLİN QAYIDIŞ NÖVÜ (Dönüşlü fiil)

Qayıdış növdə iş, hal və hərəkət subyektin öz üzərində icra olunur. Yəni obyektlə subyekt eyniləşir.

Hər iki dildə bu növ ıl, il, ul, ül və ın, in, un, ün şəkilçiləri ilə yaranır. Məsələn,

Azərbaycanca: Əhməd yıxıldı. Anar geyindi

Türkcə: Ahmet yıkıldı, Anar geyindi

Azərbaycanca : Meyvələr sovuşmuşdur.

Türkcə: Azerbaycan Kudrat aşırıasına ulaşmıştır

Tapşırıq 51. Bu şəkilçilərin hər birinə aid bir cümlə yazın.

FEİLİN QARŞILIQ NÖVÜ (İsteş fiil)

Qarşılıq bildirən feillərdə iki subyekt fəaliyyətdə olur, yəni iş və hərəkət iki subyekt arasında baş verir. Hər iki dil də iş, iş, uş, üş şəkilçiləri ilə yaranır. Məsələn,

Mən hər iki gün Kamillə görüşürəm

Ben her gün Kamille görüşüyorum.

Feilin bu növü hər iki dildə eyni cür yaranır.

Feil kökünə dır, dir, dur, dür (türk dilində tır, tir, tur, tür)

Bundan əlavə bəzən türk dilində son r samiti düşərək ır, ir, ur, ür - lə icbar növ yaranır. Məsələn, Azərbaycanca: məktubu yazdırdı (Bəzən yazdırdı)

Türkcə: Məktubu yazdırdı;
Həkim məni incitdi.
Doktor beni acıtdı.

Feil kateqoriyalarından danışırkən oradakı təsirlilik məsələsinə də toxunmaq lazımdır. Hər iki dildə feilin təsirlilik tələbi eynidir. Yəni iş, hal, hərəkətin obyektinə təsiri keçirsə, belə feillər təsirli hesab edilir.

Və, hər iki dildə eynidir.

Təsirli: oxuma - okumak, bilmək - bilmek

Təsirsiz: yatmaq - yatmaq, gəlmək - gəlmək

Təsirli feildən təsirsiz və ya əksinə almaq üçün də hər iki dildə eyni üsuldən istifadə edilir. Məsələn,

Oxumaq - oxunmaq; okumak - okunmak

Yatmaq - yatırtmaq yatmaq - yatırtmaq.

Tapşırıq 52. Feilin icbar növünə aid 10 misal yazın.

FEİLİN ŞƏKİLLƏRİ (FORMALARI) (Fiil kipləri)

Feildən bəhs etməyə başlayanda onun məsdər - başlanğıc formasından bəhs etmişdik. Feilin əsas forması bunlardır: əmr, xəbər, arzu, vacib, şərt, lazım.

ƏMR FORMASI (Emir kipləri)

Həm Azərbaycan, həm də türk dillərində feilin əmr forması əmr, xahiş, nəsihət məzmunu ifadə edir. Məntiqi mənada adətən əmr birinci şəxsdən ikinci şəxsə verilir. Əmr forması şəkilçiləri üçüncü şəxsdə həm türk, həm də Azərbaycan dillərində eynidir. Məsələn, Onlar alsınlar, bilsinlər, gülsünlər, otursunlar

Birinci şəxsin formal olaraq özünə əmr etməsi məzmununu ifadə etmək üçün

Azərbaycan dilində im, im, um, üm; - alım,

Türk dilində isə (i) ayım, y (eyim) - olayım

cəmdə: Azərbaycanca: aq, ək; - oxuyaq, gələk

Türkcə alım, (y) əlim- okuyalım, gələlim.

Qeyd etmək lazımdır ki, cəmdəki bu forma

Azərbaycan dilində də əsrimizin əvvəlinə qədər işlənmişdir. Yəni romantik yazıçı və şairlər üçün türk dilində olduğu kimi bu formanı saxlamışlar. Məsələn, M. Hadi deyirdi:

Çal nəğməyi - hürriyyətini, guş edəlim, çal!
Sun badeyi - canpərvərsani, nuş edəlim, çal!
Huri - əməli biz də dərəguş edəlim, çal!
Keçmişlərin mətruki fəramuş edəlim, çal!
(M.H.1978. S. 96)

Realist şairlər isə xalq danışığı dilinə çox yaxın şəkildə yazırdılar. Eyni formatı M.Ə.Sabir belə ifadə edirdi

Zahida, gəl soyunaq bir kərə paltarımızı,
Çıxaraq zahirə batindəki əfkarımızı,
Pişkahi, nəzəri - xəlqə tutaq varımızı
Görüb onlar dəxi təhqiğ eləsin karımızı (**Sabir.s.146**)

Əmr formasının ikinci şəxsi feil köklərindən ibarət olur. Burada şakilçilər iştirak etmir.

Tapşırıq 53. Aşağıdakı şeirdə feilin əmr formalarını seçib dəftərinizə yazın. Şeiri əzbərləyin.

Yatmayın, Allahı sevərsiz!

Osmanlılar, aldanmayın, Allahı sevərsiz!

İranlı kimi yatmayın, Allahı seversiz!
Şad olmayın, ey sevgili millət vükəlası,
Osmanlıda qar ola qanuni əsası!
Qanuni-əsasi demə, İranlı Əzasi,
İranlıların başlarının qanlı bilası
Oğlanların ölmüş analar matəmi, yasi,
Derlərsə sizə var bu işin sonra səfası -
Aldanmayın, aldanmayın, Allahı seversiz!

İranlı kimi, yatmayın, Allahı seversiz!
Bir vəqtdə bizlər də olub Xürrqiş Xəndan,
Sandıq ki, veriblər bizə hürriyyəti-vicdan,
Şükr etdik, adamcılar olub daxili-insan...
Övladımızı saxlamadıq xanədə pünhan
Hac Mirzə Həsən qırxlötuya verdi bir oğlan
Bu molla hümalar desələr: bizdə var iman,
Yox, yox, ona tovlanmayın, allahı seversiz,
İranlı kimi, yatmayın, Allahı seversiz!

Sabir bu şeiri 1908-ci ildə öz türkiyəli qardaşlarına ünvanlayaraq, onları sadələvh olmamağa çağırmışdır.

Tapşırıq 54. Feilin əmr formasına aid 15 cümlə tərtib edib dəftərinizə yazın.

FEİLİN XƏBƏR FORMASI (Fiilin bildirme kipi)

Feilin xəbər forması mahiyyətə və məntiqi mənasına görə ismin xəbərlilik kateqoriyasına yaxınlaşır. Fərq burasındadır ki, xəbərlilik kateqoriyası adlara aid olduğu halda xəbər forması, -şəkli iş, hal və hərəkətə aid olur. prof. M.Hüseynzadə xəbər forması haqqında yazır. Feilin bu şəkli başqa şəkillərdən, bir tərəfdən zaman şəkilçilərinin iştirak etməsi ilə fərqlənərək xüsusi şəkil adı alır.

Feilin xəbər şəkli "Zaman kateqoriyası" bəhsində göstərilən bütün zamanları əhatə edə bilir, yəni iki keçmiş (şühudi və nəqli), bir indiki zaman, iki də gələcək (qəti və qeyri-qəti gələcək) zaman şəkilçiləri ilə işlənərək, iş və hərəkətin icrası zamanını xəbər verir.1

Tapşırıq 55. Aşağıdakı parçada feilin xəbər formasında olan feilləri dəftərinizə köçürün. Mətni öyrənin.

Alı kişi

Alı kişi neçə illər idi ki, Həsən xana ilxı otarırdı. Ömrünü, gününü onun qapısında çürüdüb, saçını-saqqalını ilxıçılıqda ağartmışdı.

Hər gün səhər dan yeri ağaranda Alı kişi ilxını çölə aparar, bütün günü otarar, gecədən bir az keçəndən

sonra xalxala gətirərdi. Dağlarda, daşlarda, kövşənlərdə Alı kişinin ayağı dəyməmiş bir qarış yer qalmamışdı.

Bir gün Alı kişi ilxını sürüb dərya kənarında aparmışdı. Atlar dəryanın kənarında otlayırdı. Alı kişi özü də bir tərəfdə daşa söykənib oturmuşdu. Dan yeri yenicə ağarmışdı, qoca ilxını bir də baxdı, budur, dəryadan iki aygır at çıxdı. Atlar gəlib ilxıya qarışdılar. İki madyana yaxınlaşandan sonra yenə qayıdıb dəryaya girdilər. Alı kişi nə qədər ilxıçılıq eləmişdi, belə şey görməmişdi. Tez qalxıb madyanları manşırladı. Amma bu barədə heç kəsə bir söz demədi.

Bu işin üstündən bir neçə vaxt keçdi. Alı kişi ayları, günləri sayıb, madyanları gözdən qoymurdu. Elə ki, vədə başı yaxınlaşdı, Alı kişi madyanların yanından əl çəkmədi, o qədər gözlədi ki, axırda onlar doğdu. Qulunlar böyüyüb day oldular.

Bir gün Toqat paşası Hasan paşa Həsən xana qonaq gəldi. Həsən xan paşanı qonaq elədi. Paşa söhbət arasında xana dedi:

-Həsən xan, eşitmişəm sənə yaxşı cins atların var. Gərək ilxından mənə iki aygırlıq at verəsən.

Həsən xan o saat “beçəşm” deyib, Alı kişini yanına çağırırdı və tapşırırdı:

-Sabah ilxını çölə aparma, paşa üçün iki aygırlı at tutdurajağam.

Həsən xan bu sözü deyən kimi daylar Alı kişinin yadına düşdü. O, xanın başını uca eləmək üçün səhər tezdən durdu, dayları tutub xalxalda bağladı, ilxını sürüb çölə ötürdü.

Bir az sonra Həsən xan, paşa da yanında, xalxala

gəldi. Paşa baxdı ki, xalxalda iki uzun ortalı, artıq, çöpüklü day bağlanıb. Bildi ki, bu dayları ona vermək istəyirlər. Gülüb dedi:

-Həsən xan, mənə demişdilər ki, sənin yaxşı gins ayğırlıq atların var. Bunlar nədir? İş belə ələngə-üləngəyə qalsa, bunlardan mənim özümdə də çoxdur.

Paşanın sözü Həsən xana ox kimi dəydi. Üzünü Alı kişiyyə tutub dedi:

-Axmaq qoca, mən sənə deməmişdimmi at tutduracağam, ilxını saxla, niyə saxlamamısan?

Alı kişi dedi:

-Xan sağ olsun, mən qoca ilxıçıyam. İlxıdakı atların hamısını ovcumun içi kimi tanıyıram. Sən bu dayların beləliyinə baxma. Əgər başının uca olmağını istəyirsənsə paşaya bunları ver.

Alı kişinin yekə-yekə danışmağından Həsən xan daha da qəzəbləndi. Onun üstünə qışqıraraq dedi:

-Mənim ilxımda aləmdə söylənən cins ayğırlıq atlar var. Bu ələngləri qonağa göstərib mənə xəcalət eləməkdə məqsədin nədir?

Alı kişi dedi:

-Xan sağ olsun, mənə məqsədim paşanın yanında sənə başını uca eləməkdir. Sən bilirsən ki, mən yaxşı at tanıyıram. Sənə ilxımda bunlardan yaxşı at yoxdur. Bütün dünyanı gəzsən, genə də belə at tapa bilməzsən.

Həsən xan qəzəblənib dedi:

-Bilirəm, bir saata qədr yerdə də olsa, göydə də olsa, gərək paşaya layıq, mənə adıma layıq iki dənə yaxşı ayğırlıq at seçəsən. Bu saat get, seç gətir.

Alı kişi dedi:

-Xan, onda izin ver paşa üçün ayğır seçməyə başqa adam getsin. İlxıda bu daylardan yaxşı at yoxdur. Mən özüm başa düşə-düşə yaxşı atı qoyub pis at seçə bilmərəm. Bu mənim adıma layiq olmaz.

Əslində feilin zamanlarından bəhs edərkən dolayısı ilə bu məsələdən bəhs etmişdik. Amma yenidən həmin məsələyə ötəri də olsa qayıtmaq yerinə düşərdi.

Xəbər şəklinin keçmiş zamanı - filin bildirmə kipinin keçmiş zamanı.

Şühudi keçmiş. Bu forma feil kökü dı, di, du, dü // tı, ti, tu, tü + şəxs şəkilçisi - ım, im, um, üm. Məsələn, Oxudum -okudum, bildim - bildim.

Tapşırıq 56. Şühudi keçmişin bu formasına aid 10 cümlə yazın.

ŞÜHUDİ KEÇMİŞİN İNKAR FORMASI (Bilinen geçmişin olumsuzluq forması)

Feil kökündən sonra ma, mə, şəkilçisi əlavə etməklə düzəlir.

Baxdım - baxmadım

Baktım – bakmatım

Tapşırıq 57. Yunis İmrənin şeirində şühudi keçmiş formasını tapın. Şeiri əzbərləyin.

Biz bizi bilməz idik,
Bizi yaradan eylədi,
Aşıkara bizi qıldı,
Özünü pünhan eylədi.

Biz belə pünhan idik,
Qeyri sənü mən idik,
Mütləq bigüman idik,
Həm bigüman eylədi.

Torpağı qüdrətindən
Surəti-xət bağladı,
Dörd fərişdə yoğurdu,
Adəmi ondan eylədi.

Çün yaratdı Adəmi,
Bilə idik biz hamı,
Yaxşı-pis hamısını
Bir maddədən eylədi.

NƏQLİ KEÇMİŞ ZAMANIN XƏBƏR FORMASI (Ögənilen geçmiş zamanın haber forması)

Bu forma feil kökünə mış, miş, muş, müş və şəxs şəkilçisi artırmaqla düzəlir. Məsələn, Oxumuşam - okumuşam.

Türk dilində III şəxs kateqoriyası şəkilçisi çox vaxt işlənmir. Məsələn, Mehmet okumuş. Ahmet bilmiş. Bu formanın inkar forması da əvvəlki kimi ma, mə şəkilçisi ilə əmələ gəlir.

Oxumuşam - oxumamışam
okumuşam - okumamışam

Tapşırıq 58. Yunis İmrənin aşağıdakı qəzəlində feilin nəqli keçmiş zamanını tapın Şeiri əzbərləyin. (Hər iki şeir “Gözəllik suyu” kitabındandır).

Dürlü-dürlü cəfanın adını eşq qoymuşlar,
Bu, cəfaya qatlanan dosta xəlvət irmişlər.

Eşqdürür dürlü bəla, döndərir haldan-hala
Dost əlindən piyalə key məlamət olmuşlar.

Kimə kim eşq bulaşa, hər dəm qaynaya, daşa,
Eyü dirlik yamanlar dörd yanında durmuşlar.

Hər kim eşq əri isə, eşqə müştəri isə,

Eşq onun yarı isə - canına od vurmuşlar.
Misgin Yunusun canı, başında sərəncamı,
Eşqə qənim adamı bu meydandan sürmüşlər.

Azərbaycan dilində tarixən mış, miş, muş, müş
əvəzinə ıb, ib, ub, üb forması işlənmişdir. Məsələn,

I şəxsdə: İndi olubam bu işdən agah!
Amma nə deyim, nə söyləyim Ah! (**Füzuli**)

və yaxud:

Mən yox olubam, sən indi var ol!
Özgə xələfə ümidvar ol!

II şəxsdə: Billah, necə biqərar olubsan!
Aşüfteyn - Ruzigar olubsan! (**Füzuli**)

III şəxsdə: Yarı əğyar bilibdir ki, mənə yar olmaz,
Mən dəxi onu ki, əğyar bilibdir, bilirəm
(**Füzuli**)

İNDİKİ ZAMANIN XƏBƏR FORMASI (Şimdiki zamanın bildirme kipi)

İndiki zaman forması + şəxs şəkilçisi indiki zaman xəbər formasını yaradır. Bilirəm - biliyorum. Gülürəm - gülüyorum və s.

Gələcək zaman xəbər forması da əvvəlki zamanlar kimi əmələ gəlir.

QƏTİ GƏLƏCƏK (Kesin gelecek)

Alacağam, okuyacağım, okuyacağız
Qeyri-qəti gələcək zaman xəbərlik forması - belirsiz

Tapşırıq 59. Gələcəyəm, sevəcəyəm, oxuyacağam, başlayacağam, danışacağam, göndərəcəyəm, sürəcəyəm, atacağam, gedəcəyəm, gözləyəcəyəm feillərini cümlədə işlədin.

ZAMANIN XƏBƏR ŞƏKİLÇİSİ (Zaman bildirme kipi)

Bu zaman forması türk dilində üç zamanın üçünü də əhatə edir. Məsələn, O her gün atası ilə görüşür, Ormana kalkar və orada gimnastik yapar.

FEİLİN ŞƏRT ŞƏKLİ (Fiilin şart kipi)

Feilin şart forması hər iki dildə sa-sə (sa-se) şəkilçisi ilə düzəlir. Bu forma iş və hərəkətin hər hansı bir şərtdə bağlı olduğunu bildirir. Məsələn,

Azərbaycanca	Türkcə
Oxusam	Okusam
Oxusan	Okusan
Oxusa	Okusa
Oxusaq	Okusaq
Oxusanız	Okusanız
Oxusalar	Okusalar

Dərsini yaxşı oxusan, yaxşı qiymət alarsan
dersini iyi okusan iyi kiymat alarsın.

Tapşırıq 60. Unutsam, istəsəm, gəlsəm, ötürsək, bilsək, sevsəm, oxusaq, yığılsaq, danışsaq sözlərini cümlədə (şərt formasında) işlədin.

FEİLİN VACİB FORMASI (Fiilin gereklilik kipi)

Feilin vacib forması hər iki dildə eyni semantik vəzifəni yerinə yetirir; yəni iş və hərəkətin icrasının vacibliyini bildirir. Forma əlaməti isə Azərbaycan dilində malı-məli, türk dilində malı-meli şəkilçiləridir. Məsələn,

Azərbaycanca

Tək

oxumalıyam
oxumalısan
oxumalıdır

Cəm

oxumalıyıq
oxumalısınız
oxumalıdırlar

Türkcə

Tək

okumalıyım
okumalısın
okumalı

Cəm

okumalıyız
okumalısınız
okumalıdırlar

Tapşırıq 61. Görməliyəm, bilməlisən, oxumalıyıq, baxmalıyıq, tikməlisiniz, daramalıyam, çəkməliyəm, dayanmalıdırlar feillərini (vacib formada) cümlədə işlədin.

FEİLİN ARZU FORMASI

(Fiilin dilek şart kipi)

Feilin bu forması iş və hərəkətin arzu edildiyini bildirir. Azərbaycan dilində feilin bu forması çox vaxt və bəri ədatları ilə birlikdə işlənir. Feil kökünə a, ə və şəxs sonluğu artırmaqla arzu şəkli yaranır. Məsələn,

gərək alam – gərək alağ
gərək alasan – gərək alasınız
gərək ala – gərək alalar

Tapşırıq 62. Arzu formasına aid 10 misal tərtib edin.

Türk dilində gərək ədatı işlənmir. Təkcə qrammatik forma ilə arzu məzmunu yaranır. Məsələn,

Ben alam	biz alayım, alalım
sen alasan	siz alınız
o ala	onlar alalar, alsınlar

Azərbaycan dilində feilin lazım forması da vardır. Bu forma feil kökünə ası, əsi artırmaqla düzəlir. Məsələn, alasıyam, gələsiyəm

Tapşırıq 63. Türk və Azərbaycan bəstəçiləri haqqında sərbəst inşa yazın.

FEİLİN BACARIQ ŞƏKLİ (Fiilin iktidar (yeterlik) şəkli)

Feilin bacariq forması hər iki dildə “bilmək” feilinin əlavəsi ilə düzəlir. Məsələn,

Gələ Bilərəm	Gele Bilerim
Gələ Bilərsən	Gele Bilersin
Gələ Bilər	Gele Biler
Gələ Bilərik	Gele Bileriz
Gələ Bilərsiz	Gele Bilersiz
Gələ Bilərlər	Gele Bilerlər

Bu formanın inkarı Azərbaycan dilində bilmək feilinin inkarı ilə yaranır. Türk dilində a, ə əlavəsi ilə yaranır. Məsələn,

Azərbaycanca	Türkcə
Gələ Bilmərəm	Gelemem
Gələ Bilməzsən	Gelemezsın
Gələ Bilməz	Gelemez

Tapşırıq 64. Aşağıdakı şeirdə feilin bacariq formasında olan feilləri dəftərinizə köçürün. Şeiri əzbərləyin.

Mən belə əsrari qana bilmirəm,
Qanmaz olub da dayana bilmirəm...

Antaxana, dağda dana böyüdü,
mən böyük ollam haçana, bilmirəm...
Derlər: utan, heç kəsə bir söz demə -
Haqq sözü derkən utana bilmirəm...
Neyləməli göz görür, ağlım kəsir,
Mən günəşi göydə dana bilmirəm...
Şiddəti-seylan ilə baran tökür,
Bir koma yox, daldalana bilmirəm...
Derlər: usan, hərzəvü-hədyan demə -
Güc kəppfir dərd, usana bilmirəm...
Derlər: otur evdə, gedim kasıbam
Kəsb eləməzsəm qazana bilmirəm.
Derlər: a qanmaz, dey yıxıl, öl, qutar!
Hə, balam, doğrusu, ay dadaş, mən dəxi
Məsləhət ondan o yana bilmirəm...

(M.Ə.Sabir)

FEİLİ SİFƏT

(Sifat fiil)

Feilin təsriflənməyən formalarından biri də feili sifətdir. Adından görüldüyü kimi, feili sifətlərdə həm feillik, həm də sifətlik əlaməti vardır. Hərəkət bildirməsi ilə feilə, əlamət bildirməsi ilə sifətə yaxınlaşan feili sifət bütövlükdə başqa bir əşyanın da əlamətini bildirir. Yəni sifətlilik hərəkətin əlamətini bildirdiyi kimi sifət+hərəkət də başqa bir əşyanın əlamətini bildirir. məsələn, danışqan və danışan sözlərini götürsək, aydın görünər ki, danışan sözündə hərəkət qüvvətlidir. Yəni danışan sözündə əlamət anlayışı zəif, hərəkət anlayışı güclü olduğu halda, danışqan sözündə bunun tam əksini görürük. Bunu çox asanlıqla sübut etmək olur. Yəni feili sifətlə feildən düzələn sifətləri asanlıqla seçmək olur:

1) Feili sifət feilin inkarlıq əlamətini qəbul edir: danışqan qarı - danışmayan qarı. Bunu bu şəkildə danışqan sözünə tətbiq etmək olmaz.

2) Danışqan sözü məhz sifət suallarına cavab verdiyi halda, danışan sözü (feili sifət) yalnız hansı sualına cavab olur.

3) Feili sifət zamana görə dəyişir. (oxunmuş, oxunan, oxunacaq)

4) Feili sifət substantivləşə bilir (gələn getdi)

5) Feili sifətlər kəmiyyət şəkilçisi qəbul edir (oxuyanlar, danışanlar)

6) Feili sifətlər hallanır (oxuyan, oxuyanın, oxuyana...)

7) Feili sifətlərdə feil növlərinə görə dəyişmə vardır. (oxutdurulan).

Tapşırıq 65. Feili sifətin 7 cəhətinin hər birinə aid 2 misal tərtib edib dəftərinizə köçürün.

Bu xüsusiyyət hər iki dilə aiddir.

Feili sifətlər zamana görə dəyişir. İndiki zaman bildirən feili sifət şəkilçisi an - ən (an - en) - dir. Məsələn,

Qapını döyən bizim uşaq idi.

Kapıyı döyən bizim çocuq idi.

Azərb: Gələn xanın kəndlisi, Novruzəli idi.

Keçmiş zaman bildirən feili sifət şəkilçisi mış, miş, muş, müş-dür. Bu hər iki dil üçün eynidir. Məsələn,

Qurumuş ağacı kəsdik.

Kurumuş ağacı kestik

Gələcək zaman bildirən feili sifətlər acaq, əcək, ar, ər

şəkilçiləri ilə düzəlir. Məsələn,

Azərbaycanca Görüləcək işimiz çoxdur.
Çıkacaq qan damarda qalmaz

Türkçə Görülecek işimiz çok
Akacaq kan damarda durmaz.

Türk dilində ır, ir, ur, ür şəkilçiləri ilə də feili sifət yaranır. Məsələn, içilər su, olur iş

Azərbaycan dilinin tarixində də belə mənalar-formalar olmuşdur. Məsələn,

Olmam olur - olmaz ilə dəmsaz (**Füzuli**)

Azərbaycan dilində ası, əsi şəkilçiləri ilə də feili sifət məzmunu yaranır. Bu forma türk dilində yoxdur. Məsələn,

Görüləsi işlərimiz çoxdur.
Sənə deyiləsi sözüüm var.

Tapşırıq 66. Feili sifətlərə aid verilmiş aşağıdakı sözlərdən cümlə tərtib edib dəftərinizə yazın. Gələn, oxuyan, daranmış, gözəlləşmiş, qaçan, görüləsi, deyiləsi, yeyilməli, oxunası, deyiləcək, əkiləsi, sökülməli və s.

FEİLİ BAĞLAMA

(Zarf fiil)

Feili bağlama cümlədə hər hansı bir hərəkət bildirən sözün əsas feilə bağlı olduğunu göstərir. Beləliklə də o, zərf əlaməti daşımış olur. Bu mənada türk dilçiliyində onun zarf-fiil adlanması təsadüfi deyil. Çünki feili bağlama təsriflənən (əsas) feilə bağlanaraq (feili bağlama termini buradandır) onu müxtəlif cəhətdən izah edir. Başqa sözlə desək, o şəkllə, zamana, kəmiyyətə görə dəyişə bilmədiyi üçün əsas feildən asılı olur. Feili bağlama bu funksiyanı yerinə yetirə bilmək üçün həmişə aid olduğu sözdən əvvəl gəlməlidir.

Feili bağlamanın ən geniş yayılmış forma əlaməti *ıb*, *ib*, *ub*, *üb*. (türkcə *-ıp*, *ip*, *up*, *üp* şəkilçiləridir). Bu şəkilçilərlə əsas təsriflənən feillər də işlənir. Yəni feilin nəqli keçmiş zamanında feili xəbər *ıb*, *ib*, *ub*, *üb* şəkilçisi qəbul edir. Məsələn, Koroğlu gördü ki, Həməzə Qırata minib.

Minib sözünü feili bağlama etmək üçün onu başqa bir əsas feilə bağlamaq lazım gəlir. Məsələn, Koroğlu gördü ki, Həməzə Qırata minib çövlan edir.

Türk dilində də bu forma geniş yayılmışdır. Məsələn,

Kapıyı açıp keldilər.

Şimdiya Kadar konuşub duruyorlar.

Abidələrin dilində də bu forma geniş yayılmışdır.

Ət ilə dırnaq arasına girən yeyün çıxar (**Oğuznamə**)
Türk dilində bu forma (ıb, ib, ub, üb) heç vaxt keçmiş zaman şəkilçisi kimi müstəqil feilə qoşulmaz.

Tapşırıq 67. Aşağıdakı feili bağlamaya aid 10 cümlə tərtib edib türkcəyə çevirin. Görüb, baxıb, dartıb, içib, suvarıb, oxuyub, gətirib, sərrib, başlayıb, çıxıb.

Feili bağlama şəkilçisi olaraq -araq, -ərək forması da geniş yayılmışdır. Məsələn,

Əhməd gülərək qıza baxdı
Ahmet külerek kıza baktı

Araq-ərək şəkilçisinə yaxın mənə ifadə edən bir arken -ərken forması da vardır. Məsələn,

Sarb yürürkən qazlıq ata namərd igit yenə bilməz bilməsə yeq (Dədə Qorqud) və yaxud yazı yazarkən belini əymə.

Feili bağlama yaratma işində a - ə (türk dilində a-e) fonomorfemləri də müəyyən rol oynayır. Məsələn,

Gözləyə-gözləyə qalıb yolları
Bir denizdim gölə döndüm seni bekleyi-bekleyi və yaxud:

Gülüslərin cingildəsin söz kimi.
Hər tərəfə yayılsın avaz kimi.
Sən güləndə könül gülsün yaz kimi
Gülə-gülə, gülə-gülə ay xanım (**xalq mahnısı**)

Tapşırıq 68. araq, ərəq, arkən, ərəkən feili bağlama şəkilçiləri ilə düzələn 10 misal tərtib edib dəftərinizə köçürün. Onları rus dilinə tərcümə edin.

Tapşırıq 69. Şeirdə feili bağlamaları müəyyən edin. Şeiri əzbərləyin.

Əsrimiz xahiş edərkən ittirau ittihad
Cümləmiz əmniyyət icrə almaq istərkən murad,
Beynimizdə yox ikən bir kunə əsbabi-təzad,
Bu Vətən övladına ariz olub biccü-şad...

inca, incə, unca, üncə - bu şəkilçilər də feili bağlama yaratma prosesində geniş iştirak edir. bu forma hər iki dilin tarixi abidələrində geniş yayılmışdır. Məsələn, Çalub kəsər üz qılıcı müxənnətlər çalınca çalmasa ney (Dədə Qorqud)

və yaxud:

Göz yumub aləmdən istərdim acam ruxsar ilə
Canım aldın, göz yumub açınca möhlət vermədim
(Füzuli)

Tapşırıq 70. Gəlincə, vurunca, oxuyunca, görüncə, durunca, dayandıqca, oxuduqca, gördükcə feili bağlamalarını cümlədə işlədin. Onları türkcəyə çevirin.

Bundan başqa, feili bağlama yaradan ortağ şəkilçilər

vardır ki, onlar haqqında geniş məlumat verməyə lüzum görmürük. Onlar aşağıdakılardır:

Azərbaycanca

alı-əli

ar-maz; ərməz, ir-məz

dıqca, dikcə, duqca, dükcə

tıqca, tikcə, tukca, tükcə

madan-mədən

casına-cəsinə

Türkcə

alı-eli

ar-maz, er-mez; ir-mez; ir-maz

dıkca, dikcə, dukca, dükcə

madan-meden

casına cesinə

Tapşırıq 71. Gələli, görəli, üzərinə gündoğanı, gələr-gəlməz, görər-görməz, dəyər-dəyməz, gəlmədən, görmədən, bilmədən, oxumadan, vəhşicəsinə, sürünmədən, görünmədən, utanmadan, utanmadan, qızarmadan, həya etmədən və s. sözləri feili bağlama məqamında işlədin.

ZƏRF

(Zarf)

Əsas nitq hissələrindən biri də zərfdir. Zərflər bilavasitə iş və hərəkətə aid olaraq onların icra zamanını, tərzini, yerini miqdarını bildirir. Zərflər də başqa nitq hissələri kimi, özündən əvvəlki nitq hissələri ilə eyni cəhətlərə malikdir. Yəni zərflər sifət və saylarla eyniləşə bilər. Başqa sözlə desək, eyni söz həm zərf, həm sifət; həm zərf, həm də say ola bilər. Onları bir-birindən ayırmaq üçün onların cümlədə daşdığı vəzifəni əsas götürmək lazımdır. Yəni əgər hər hansı bir sözün sifət, say və ya zərf olmağını müəyyənləşdirmək istəyiriksə, onda onların icra etdiyi vəzifəyə diqqət yetirməliyik. Məsələn, Əgər yaxşı və ya çox sözləri əşyaya aiddirsə, onda birinci sifət, ikinci isə say olacaq. Yox əgər iş hərəkətə aid olursa, onda onu zərf saymaq lazım gəlir. Məsələn,

Bu yerlərə yaxşı baxanda yaxşı məhsul götürmək olur.

Bu misalda birinci yaxşı sözü zərf, ikincisi sifətdir və yaxud

Yaxşı görünür surəti-məhvəşlərini əmma;

Yaxşı nəzər etdikdə sərəncamı yamandır! **(Füzuli)**

Tapşırıq 72. Gözəl, şirin, məzəli, çoxlu, xeyli sözlərini həm zərf, həm sifət, həm də say (çoxlu və xeyli) mənasında cümlədə işlədin. Cümlələri türkcəyə çevirin.

Zərflər də başqa nitq hissələri kimi, quruluşca sadə, düzəltmə və mürəkkəb olur.

Sadə zərflər: İndi-şimdi, sabah-yarın

Düzəltmə zərflər: açıqca - açıkca, yetərinçə - yeterincə

Mürəkkəb zərflər: tez-tez, sık-sık

Zərflərin mənacə aşağıdakı növləri vardır:

Zaman zərfləri, Yer zərfləri, Tərzi-hərəkət zərfləri, Miqdar zərfləri

1. Zaman zərfləri iş və hərəkətin icrasının vaxtını bildirir. Bu zərflər bunlardır: tez, gec, indi, sabah, axşam. Məsələn,

Sabah saat doqquzun yarısında İzmirdən çıxdıq.
Sabah sekiz buçukta İzmirden ayrıldık.

və yaxud

Bu səhər özündə hamamlanacaq güc hiss etmədi.
Bu sabah banyo yapacaq gücü kəndində bulamadı.

Tapşırıq 73. Sabirin aşağıdakı şeirini dəftərinizə köçürün. Zaman zərflərinin altından xətt çəkin. Şeiri əzbərləyin.

Adətimiz dam idi dəva günü,
Tullayırıq əldə sanan qıjhaqıjdı.
Hər kəsə dəysəydi edərdi haman,
Bir neçə gün ahu fəğan, ufhauf.
Mərhm olurdu, sağalırdı yara,
Əldə qalırdı yenə can sappa sağ;
İndi reva verdi, dönüm başına
Nagah olur gülləfətan partapar,
Onda görürsən, yıxılıb yanbayan,
Bir neçə növrəstə cavan laybalay,
Tuf belə dövrəna ki, bədtər olur,
Seyri-fələk, dövri-zaman ilbəl!

2. Yer zərfləri. Yer zərfləri iş və hərəkətin icra olunduğu yeri-məkani bildirir. Məsələn,

Arxada buraxdığımız zirvə böyük şeydir.
Geride buraxdığımız zirve böyük bir olaydır.

və yaxud:

Bu gün saat birə on dəqiqə qalanda dostum Kamillə

universitetdən çıxdıq.

Bu kün saat bire on kala arkadaşım Kemalle universiteden çıxdık.

Tapşırıq 74. Yer zərflərinə aid 10 misal seçin. Onları türkcəyə çevirin.

3. Tərzi-hərəkət zərfi. Tərzi-hərəkət zərfləri iş və hərəkətin nə tərzdə icra edildiyini bildirir. Məsələn,

1. Maşın sürətlə ötüb getdi.
Araba hızla keçip ketti.

2. Qarşımdan axın-axın gələn bu adamlar işçilərin anaları, ataları deyilsə, babaları və nənələri idi.

Karşımdan akın-akın gelen bu işçilərin anaları, babaları deyilsə, böyük babaları, böyük analarıydı onlar.

Tapşırıq 75. Sürətlə, nəzakətlə, qəflətən, tələsik, qəsdən, qəlbən, heyretlə, cəsarətlə, aramla, həsədlə, həraretlə, qəhrəmancasına, birdən, sakitcə, yüngülcə, xəfifcə, sadə və düzəltmə tərzi-hərəkət zərflərini cümlədə işlədin.

Tapşırıq 76. Həzin-həzin, sakit-sakit, heyran-heyran, əyri-əyri, yastı-yastı, taybatay, birdən-birə, dilucu, dodaqaltı, gözaltı, əlüstü, gözüyumulu və s. kimi mürəkkəb tərz hərəkət zərflərini cümlədə işlədin.

MİQDAR-KƏMİYYƏT ZƏRFLƏRİ

(Miktar-kemiyet zarfleri)

Bu zərflər iş və hərəkətin kəmiyyətini bildirir. Bu zərflər az, çox, tamam, tamamilə, bir az, bir qədər və s. sözlərlə ifadə edilir. Məsələn,

1. Çingiz dostu ilə çox danışdı.
Çenkiz arkadaşı ilə çok konuştu.
2. Tovuz saçlarını bir az qısaltdırdı.
Tavus saçlarının bir az qısalttırdı.

KÖMƏKÇİ NİTQ HİSSƏLƏRİ

EDATLAR

Köməkçi nitq hissələri özünün leksik, morfoloji və sintaktik funksiyasına görə əsas nitq hissələrindən seçilir. Yəni köməkçi nitq hissələrinin müstəqil mənası olmur, sözdüzəldici şəkilçi qəbul etmir və cümlənin müstəqil üzvü olmur. Bunlar Azərbaycan dilçiliyində qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər; xüsusi nitq hissələri nidalar və yamsılamalar adlanır. Bunlar haqqında qısa məlumat verən Azərbaycan dilində qoşma adlandırdığımız sözlər türk dilçiliyində (əvvəllər bizdə olduğu kimi) ədat adlandırılır.

Tapşırıq 77. M.S.Ordubadinin “Qılınç və qələm” romanından verilən “Bahar” adlı parçada nitq hissələrini seçib qruplaşdırın. Mətni öyrənin.

BAHAR

Gəncə çayının coşğun ləpələri bahar günəşinin qızıl saçlarını böyük bir həyacanla çimdirməyə başlamışdı. Bahar fəzasını məxsus pənbə buludlar mayıs gülünün qırmızı yanaqlarını kirşanlamağa hazırlanırdı. Şimali Midiyanın lətif təbiəti bağçılardan boyuna biçdiyi yaşıl və çiçəkli donu tikib, bitirmək üzrə idi. Kəpəz dağından əsən külək fəzada nazlanan buludları Anəgah kəndinin meşələrinə doğru sürdüyü zaman, şam ağacları da ağır-ağır başlarını əyirdi.

Yağış bir saat əvvəl dayanmışdı, buludların suvardığı

güllər, meşələr, bağ-bağçalar gülürdü.

Yasəmənələr dağınıq saçlarını yaşıl budaqların üstünə sərib qurudur, xanəndə bülbüllər qızıl gülün yanağındakı tərləri silmək üçün gül budaqlarını tərpedir, lalələr isə piyaləsini qaldırıb bahar cəmiyyətinin şərəfinə içmək istəyirdi. Nərgiz gülü şadlığından yaşarmış gözlərini silərək bahar səhnəsinə tamaşa edir, bənövşələr başını çiynlərinə qoyub düşünür, bəstəkar kəkliklər isə meşə səyahətinə çıxan gənc bir şairi qarşılamaq üçün salam musiqisini çalırdı.

Gənc İlyas adəti üzrə evdən çıxıb çayın kənarına gəlirdi. O, hər gün çay kənarındakı bağçaları, bağları gəzər və şairlər ilə görüşərdi.

O, çay tərəfinə getdiyi zaman Gəncə xalqı da xəlifə tərəfindən göndərilən fərmanı eşitmək üçün məscidə tərəf gedirdi. Xəlifədən gələn fərman Atabəy Məhəmmədin təsdiq edilməsini Gəncə xalqına xəbər verirdi. İlyas bu fərmana o qədər də əhəmiyyət vermirdi. O, dəstələri yarıb Məsudiyyə məhəlləsi nə keçdi və Çobanlar qəbiristanının yanı ilə gedərək, çayın kənarına endi. Şəhər xalqı məsciddə məşğul olduğu üçün çay kənarında gəzən səyahətçilərin sayı çox az idi.

İlyas ətrafı gözdən keçirərək öz-özünə dedi:

-Belə yaxşıdır. Burada azad düşünmək mümkündür. Bura gənc bir şairin yaradıcılığı üçün daha əlverişlidir.

Həmişəki yerinə gəldi, böyrü üstündə yıxılmış söyüd kötüyünün üstündə oturdu. Lakin meşənin boşluğuna baxmayaraq, özünü rahat hiss etmirdi. Sanki onu amansız bir hadisə gözləyirdi.

İlyas bu gün hər tərəfdə bir qeyri-adilik hiss edirdi.

Ətrafda yayılan bülbülün səsində də bir həyəcan duyur və düşünürdü; o səs bir şadlığın içərisindən yox, bir həyəcanın içərisindən süzülüb çıxan iniltilərə bənzəyirdi.

İlyas öz-özünə:

-Bülbülün səsinə hər kəsdən artıq şairlər tanışdır, - deyərək ayağa qalxdı, bütün diqqətini səfərbərliyə alıb ətrafı gəzməyə başladı.

O, bülbülün dolaşdığı qızıl gül budaqlarının ətrafına gəldi, çox ehtiyatla əyilib qızıl gül kollarının dibini nəzərdən keçirdi və həyəcanlı quşu rahatsız edən səbəbləri öyrənmək istədi. Gənc şair gül kollarının dibində ilanların qıvrılıb yatdığını və bülbülləri rahatsız etdiyini bir neçə dəfə görmüşdü. Lakin bu dəfə İlyas qızıl gül-kollarının dibində heç bir şey görmədi.

Külək şiddətlə əsirdi. Qızıl gülün şaxələri bir-birinə qarışmışdı, tikanlar külək qarşısında şiddətlə yırğalanır və qızıl gülün incə yanaqlarını cırmaqlayırdı.

Gənc şair bunu görərkən əlini uzadıb gülün budaqlarını bir-birindən ayırdı, araladı. İndi bülbül yaralı gülün ətrafında dolaşır ağlarkən, şair də kənarda durub bu vəziyyətə tamaşa edir və öz-özünə deyirdi: “Əcəba, belə bir təbiətdə şair olmamaq mümkündürmü?!” Sonra gəlib yenə yerində oturdu, coşğun çaya tamaşa etməyə başladı. İki gündən bəri davam edən yağışlar nəticəsində Gəncə çayı daşmışdı. Əbubəkr, Bazarcuq, İsfahan kəndlərindən gələnlərin soyunub çayı keçməsi şairi bir qədər məşğul etdisə də, onu əsas fikrindən ayıra bilmədi. Onun şüurunda, bahar, təbiət, şeir və sənət düşüncələri birinci yeri tuturdu. O, bahar möcüzələrinin qolları arasına girərək mənlüyindən çıxmış və şeir ilahəsinin qolları

arasında nazlanırdı. Nəhayət, əlini uzadıb qoynundan bir dəftər çıxartdı, qələmdanı da çıxarıb yanındakı daşın üzərinə qoydu, fikrində zehində bəsləyib bişirdiyi misraları kağıza köçürdü və bahar təbiətinə nəğmələr bəstələdi.

Çay kənarında gəzənlərin sayı artırdı. Ətrafında dolaşanların ona diqqət verməsi və ara-sıra yanından keçərək yazılarına nəzər atması, şairin fikrini pozurdu. Buna görə də o, dəftəri büküb yenə də qoynuna qoydu, qələmdanı da bağlayıb qurşağından asdığı heybəsinə saldı. O, şeir yazdığı zaman yazısına baxmağa qoymazdı, hətta tamamladığı əsərini də bir kəsə oxumazdı. Şair Kəmaləddin ilə zəhir ona yaxınlaşdılar, görüşdülər, İlyasın əlini sıxdılar. Sonra Zahir ona sual verdi:

-Təzə nə yazırdın?

-Bir şey yazmaq istəyirdim, lakin hələ bitirməmişəm. Bitməyən əsər haqqında danışmağı sevmirəm, bəlkə təzə əsər haqqında fikrim də dəyişdi.

Zahir İlyasın bu fikri ilə razılaşmadı. O yenə sözündə dayanaraq:

-Biz də şairik, -dedi, -biz öz yazılarımızı hər kəsə oxuyur və onlardan məsləhət alırıq. Bəzən qulaq asanlar bizə fikirlər və məsləhətlər də verirlər, bununla bəzən şeirlərimiz bədiiləşir və zənginləşir. Lakin sən daima bu üsulun əleyhinəsən, öz şeirini bir xəzinə kimi gizlədirsən. Bu isə iki şeydən birisidir. Ya xəsislik, ya da qorxaqlıqdır. Bunların heç birisi şairə yaraşan xasiyyətlərdən deyildir. Sən daima özündən yaşca artıq və sənətcə köhnə olan adamların nəsihətini eşitməlisən.

Zahirin bu sözlərini Kəmaləddin də təsdiqlədi. Onlar söhbətlərini bitirdikdən sonra İlyas qalın qaşlarını dartaraq cavab verdi:

-Son sözlərini geri götür, mənim barəmdə xəsis sözünü işlətmək haqsızlıqdır. Mən elə bir şair olmaq istəyirəm ki, şeir süfrəmdən minlərcə şairlər qismət aparsınlar. Mən elə bir əsər yaratmaq istəyirəm ki, məndən sonra gələn şairlər mənim təsirimdən çıxıb bilməsinlər. Mən qorxaq da deyiləm. Şeirlərimi hər yerdə oxuya bilərəm. Lakin hər kəsin yanında oxuya bilmərəm, çünki hər kəsə hər şey lazım deyil. Mən təqdir və tərif gözləyən şairlərdən də deyiləm. Gizlənmək çirkinlik üçün deyil, mən şeir oxuduğum zaman ancaq öz təbimdən məsləhət alıram. Başqasının fikirləriylə misralar düzəltməyin əleyhinəyəm.

İlyasın bu sözləri onun ətrafında yığılanları razı salmadı. Onlar yenə də təzə yazıların oxunmasını tələb etdilər. Əbül-Üla və Fələki də Zahirin və Kəmaləddinin fikirlərinə qoşuldular. Əbül-Üla gülümsünərək dedi:

-Hərgah sən özün başqasının fikrindən, öz şeirində istifadə etmək istəmirsənsə, ona sözümlər yoxdur, lakin şeirindən başqaları istifadə etməlidir. Hərgah sənətin yaxşı sənət isə, qoy başqaları da sənətin yolunu davam etdirsin. Şeirin bitməmişsə, qoy bitməsin, sonra bitirərsən.

Nəhayət, İlyas yaşca özündən böyük olan Əbül-Ülanın sözündən çıxmaq istəməyərək dəftərini qoynundan çıxarıb bitirmədiyi şeirini oxudu.

BAHAR

Nisan gülünün çöhrəsi bir bax, nə qədər şən,
Ərzin üzü bir zivər gülrəng ilə rövşən,
Güldükcə təbiət, çəməninin çöhrəsi güldü,
Gül ətri buluddan süzülüb ərzə töküldü.
Minlərcə gəlin şivəli gül doğdu çəmənlər,
Toy başında insan buludundan süd əmənlər.
Hər şaxədə bir bülbül şuridə qəzəlxan,
Ən körpə çiçəklər, kələbəkələr belə rəqsam,
Rəqsan bu təbiət yaradan möcüzələrdən,
Qoynunda qərənfillər açan nazlı səhərdən
Başlar yenə öz nəğməyi-Davuduna quşlar,
Oynar o tərənnümlə zümürüdlü yoxuşlar.

İlyas şeirini bitirib dəftərini qoynuna qoyduğu zaman gənc Mücərəddin onun alnından öpdü və üzünü şairlərə tutub dedi:

-Kim deyir ana dilimiz şeir dili deyildir! Bir baxın öz dilimizdə yazılan şeir nə qədər mözun, nə qədər səlis, nə qədər də oynaq və bədiidir.

QOŞMA (Adet)

Qoşmalar özündən əvvəlki sözə qoşularaq müəyyən məna kəsb edir. Yəni qoşmalar ayrılıqda müstəqil mənaya malik deyil. Qoşmaların başlıca xüsusiyyətlərindən biri budur ki, onlar isimləri-adları idarə edə bilir. Buna görə də idarə etdikləri sözlərlə birlikdə müəyyən bir məna ifadə edir və onunla birlikdə cümlə üzvü olur. Bu onunla əlaqədardır ki, qoşmalar əvvəlcə müstəqil söz olmuş, sonra öz müstəqil mənasını itirərək qoşmalaşmış-hətta şəkilçiləşmişdir.

Əlbəttə, başqa mövzularda olduğu kimi, qoşmalar haqqında da müfəssəl məlumat vermək imkan xaricindədir. Buna görə də qoşmaların bir neçə məna növündən bəhs edirik. Qoşmaların ismin halları üzrə işlənməsinə gəlincə göstərmək lazımdır ki, elə qoşmalar vardır ki, (müqayisə və son məsafə bildirənlər) onlar ismin üç halında adlıq, yiyəlik və yönlük hallarını idarə edə bilir. Məsələn, kimi, qədər, təki, tək və s. Elə qoşmalar vardır ki, onlar yalnız yönlük halı idarə edir (tərəf, sarı, doğru). Çıxışlıq halda isə savayı, qeyri, başqa qoşmaları idarə edir.

1. Kimi, qədər, tək qoşmaları

Bu qoşmalar müqayisə və son məsafəbildirir. Bu qoşmalar eyni zamanda zaman məzmunu da ifadə edir. Məsələn,

Almaniyaya gedincəyə qədər nə işlər gördün?
Almaniyaya gidinceye kadar ne işler yaptın?

və ya

Sıcaq bir yer buluncaya kadar konuştuk.

Kimi qoşmasına aid:

Azərb: Çuxura düşmüş gözləri, bu acılı cizgilər onda deyilmiş kimi, ayağına mıx çalınmamış kimi, Almaniya sözünü deyincə, səsi hələ sevinclənirdi. 1

Türkcə: Çuxura gömülmüş gözleri, bu acılı cizgiler onda degilmiş kibi, bacağına çivi çakmamışlar kibi, Almaniya sözünü deyince, sesi hala sevincleniyordu.

Tapşırıq 78. Kimi, qədər, tək, can, cən qoşmalarını, adlıq, yiyəlik və yönlük halda işlədin. Misalları türkcəyə çevirin.

2. Üçün qoşması

Azərb: Almaniya dan yeni bir xəberin olub-olmadığını öyrənmək üçün Sosial Sığortalar binasının önündə ayrılarda hava qaralmağa başlamışdı.

Türkcə: Almaniya dan yeni bir haberin olup olmadığını ökre nmek için Sosial Sığortalar binasının önündə ayrıldığımızda hava karalmaya başlamıştı.

Tapşırıq 79. Üçün qoşmasına aid 5 cümlə işlədib dəftərinizə yazın. Misalları türkcəyə çevirin.

3. İlə qoşması

Məlumdur ki, ilə sözü həm qoşma həm də bağlayıcı məqamında işlənə bilər. Bağlayıcı məqamında işləndikdə onu və bağlayıcısı ilə əvəz etmək olur. Amma indi verəcəyimiz misalda o, yalnız qoşma məqamında işlənir.

Məsələn, Onun Almaniya ilə danışmasını istədim
Onun Almaniya ilə qarışmasını istədim.

Tapşırıq 80. İlə sözünü 5 cümlədə bağlayıcı, 5 cümlədə qoşma kimi işlədin. Misalları türkcəyə çevirin.

Tapşırıq 81. “Türkiyə-Azərbaycan elmi-ədəbi əlaqələri” haqqında sərbəst inşa yazın.

4. Görə qoşması

Səbəb və məqsəd bildirərək yalnız yönlük halda idarə edə bilər. Bu qoşma həmişə yönlük halda idarə etsə də, bəzən səbəb və məqsəddən kənar mənə da ifadə edir. Məsələn,

Azərb.: Deyilənə görə, Sosial Sağlıq Qurumunun

Nizamnaməsinə görə, hər təşkilatın özünə görə norması varmış.

Türkcə: Deyisileri, sosial Sığortalar Kurumu Sağlıq Tüzüğüne göre, her orqanın kendine göre puanı varmış. Elin şu kadar, ayağın şu kadar, başın şu kadar.

Aşağıdakı misalda isə görə qoşması məhz səbəb-məqsəd məzmunu ifadə edir.

Azərb.: Qəza (bədbəxt hadisə) işlədiyim yerlə yaşadığım yerin arasında olduğuna görə mən əsl iş qəzası keçirdim.

Türkcə: Kaza çalışdığım yerle, ikametin arasında olduğuna göre, bal kibi iş kazası keçirdim ben.

Tapşırıq 82. Görə qoşmasını səbəb və məqsəd mənalarında işlədilməsinə aid 10 misal (5-5) yazın. Misalları türkcəyə çevirin.

5.Başqa qoşması

Bu qoşma da ötrü, savayı, qeyri qoşmaları kimi yalnız çıxışlıq halda idarə edə bilir. Məsələn, Səndən qeyri kimsəm yoxdur. Bundan başqa yolumuz yoxtur.

Məlumdur ki qoşmaların bir qrupu müstəqil söz kimi də işlənir. Belə qoşmalar heç bir üzvə qoşulmadan müstəqil üzv kimi çıxış edirlər. Məsələn,

Azərbaycanca: Biz öz problemlərimizi başqalarından (özlərdən, qeyrilərdən) yaxşı görürük.

Türkçə: Biz kendi sorunlarımızı başqalarından (özlərdən, qeyrilərdən) iyi görüyoruz.

Aşağıdakı sözlər həm müstəqil söz kimi həm də qoşma kimi işləyə bilər: özgə, başqa, qeyri, tərəf, qədər bəri əlavə.

Qoşmalar həm müstəqil söz həm qoşma; həm qoşma həm bağlayıcı; yalnız qoşma kimi işlənməsinə görə üç qrupa bölünür. Bu hər iki dildə eynidir.

Tapşırıq 83. Özgə, başqa, qeyri, tərəf, qədər sözlərini həm müstəqil söz, həm qoşma kimi işlədin.

Tapşırıq 84. “Mənim Ana Vətənim” mövzusunda inşa yazın.

BAĞLAYICI (Bağlac)

Bağlayıcılar köməkçi nitq hissəsi olub, öz sintaktik vəzifəsinə görə cümlə üzvləri və cümlələr arasında əlaqə yaratmağa xidmət edir. Yuxarıda dediyimiz kimi, bağlayıcılar da əsas nitq hissələrinin malik olduğu üç xüsusiyyətdən məhrumdur. Amma dildə qrammatik mənaların yaradılmasında bağlayıcısız keçinmək olmaz. Prof. M.Hüseynzadə bağlayıcılara belə bir tərif verir: “Söz birləşməsinin və cümlənin tərkibindəki sözlər, birləşmələr və cümlələr, cümlə qrupları arasında sintaktik-məntiqi əlaqə yaradan, lakin lüğəti mənası olan, müstəqil bir söz kimi cümlə üzvü ola bilməyən köməkçi nitq hissəsinə bağlayıcı deyilir¹ .

Türk dilində də bağlayıcılar Azərbaycan dilində olduğu kimidir. Quruluşuna görə bağlayıcılar sadə, düzəltmə, mürəkkəb olaraq üç qrupa bölünür.

Sadə bağlayıcılar: və, həm, da, də, gah, amma, ancaq, lakin və s.

Düzəltmə bağlayıcılar: çünki, yaxud, hərgah, hərçənd, habelə və s.

Mürəkkəb bağlayıcılar: yaxud ki, ya da, və həm də, və həm də ki və s.

1.M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili.B.,1982.səh.261

Tapşırıq 85. Sadə bağlayıcılara: və, həm, ki, ya, da, də, gah, əgər, amma, ancaq, lakin, yəni bağlayıcılarına aid misallar yazıb türk dilinə çevirin.

Tapşırıq 86. Aşağıdakı düzəltmə və mürəkkəb bağlayıcılara aid cümlələr tərtib edin. Cümlələri türk dilinə çevirin. Yaxud, hərgah, hərçənd, nəinki, həm də, yəqinki, yaxudda, yaxud da ki və həm də ki və s.

Sintaktik vəzifəsinə görə bağlayıcılar tabe edən və tabe etməyən olaraq iki yerə ayrılır.

Tabe edənlər: ki, çünki, əgər ki, hərçənd ki.

Tabe etməyənlər: amma, ancaq, lakin və s.

TABE EDƏN BAĞLAYICILAR (Ram yapan ekler)

1. **Ki** bağlayıcısı. Məsələn,

Azərbaycanca: Füzuli, öldürər, hər dəm mənə əhli-nəzər tənə

Ki, neyçün yar ləlin çeşmeyi-heyvanə bənzətdim.

(Füzuli)

Türkcə: ...O öyle afsunlu bir ağaç olacak ki, bir çinar ağacı, insanlar dibinə ne kadar çürümüş su verirlərsə versinler, gene çürümeyecekler.

2. **Sanki** bağlayıcısı.

Azərbaycanca:

Mərcan nənə sözü elə dedi ki, xəkəndazı əlində elə şax tutub dama elə atıldı ki, sanki ömrü boyu yığdığı bir qüvvə ilə düşmən üzərinə atılır və bu saat onu parça-parça edəcəkdir. (Mir Cəlal)

Türkcə: Vardık Almaniyaya, sanki dilimiz kesik, bir şey deseler onlar omuz çeker, sen omuz çekersin.

3. **Çünki** bağlayıcısı

Bu bağlayıcı da tabe edən düzəltmə bağlayıcı olub, aydınlaşdırma məzmunu bildirir. Bu bağlayıcı dilimizin tarixində çü, çün, çünki formalarında işlənmişdir.

Məsələn,

Azərbaycanca: Olduqca mən götürmə bələdən iradətim,

Mən istərəm bəlanı, çü istər bəla məni. (**Füzuli**)

Türkcə: Bu halkın partiyanın politikasına verdiği destektir, çünki bu halkımızın emeginin meyvesidir, çünki bu eylemli destektir.

Tapşırıq 87. Tabe edən: əgər ki, çünki, hərçənd ki, ona görə ki, onun üçün ki, ondan ötrü ki bağlayıcılarına aid misallar seçin. Misalları türkcəyə çevirin.

TABE ETMƏYƏN BAĞLAYICILAR (Ram yapmayan ekler)

Bu bağlayıcılar əlaqə yaratdığı tərəfləri bir-birinə tabe etmir. Məsələn,

Ey Füzuli, öldün, əmma əfqan etmədin Rəhmət sənə,
Rəhm qıldın, xəlqə, əfqanınla zəhmət vermədin.

Göründüyü kimi, əmma bağlayıcısı ilə birləşdirilən - bağlanan tərəflər bir-birindən qramatik cəhətdən asılı olmur. Buna görədir ki, bağlayıcı ilə cümlə başlamaq olur. Bu vəziyyətə türk dilində çox rast gəlmək olar. Məsələn, Ama ben nasıl anlarım.

Əksər hallarda isə əmma bağlayıcısı iki tərəfi - cümləni bağlayır. Məsələn,

Almaniyaya gittim, bir bacacağımı kaybettim, ama burada madende kalan arkadaşlarımın hiçbirini göremedim döndüğümde.

Türk dilində fakat bağlayıcısı daha çox işlənir.

Hər iki dilin ədəbi formasında ən çox işlədilən bağlayıcılardan biri və bağlayıcısıdır. Bu bağlayıcı danışq dilində demək olar ki, işlədilmir. Amma yazılı və şifahi ədəbi dildə çox geniş işlənməkdədir. Məsələn,

Azərbaycanca: İşlə qoy qəddin bükülsün, işlə alnın tərlesin,

İşlə, ac qal, ac bəhayin tək əyalın çərləsin,
Zülmədən fəryadü dadı qoy dilin əzbərləsin,
Qarət etsin ruzunu molla və bəy, xan, qəm yemə!
(Sabir)

Türkcə: Ben kendime top, satranç, teyp ve yiyecek alacağım.

Biz vəsaitin həcmi ilə əlaqədar olaraq başqa mövzularda olduğu kimi, bağlayıcıları da təfəsilən şərh etmək imkanından məhrumuq.

Tapşırıq 88. Amma, ancaq, lakin, və, ilə, bağlayıcıları iştirak edən cümlələr tərtib edin.

Tapşırıq 89. “Ana dilimiz - türkcəmiz” mövzusunda inşa yazın.

ƏDAT (Adet)

Bir ənənə olaraq istər türkologiya, istərsə də iranşünaslıqda ədat çox da diqqəti cəlb etməmişdir. Belə ki, bütün köməkçi nitq hissələri ya ədavət, ya da horuf adlanmışdır. Sonralar qrammatika kitablarında hansı qrammatik vahidin əsil funksiyasını müəyyənləşdirə bilməmişlərsə, ona ədat demişlər. Ədatlar dildə çox işlənir.

Ədatlar dildə mənanı qüvvətləndirir. Cümlənin ekspressivliyini artırır. Ədatlar da başqa nitq hissələri kimi sadə (axı, lap, ən, daha, di, gör, gəl, qoy və s.), düzəltmə (beləcə, eləcə, bircə, təkcə) və mürəkkəb (eləcə də, beləcə də, bir də ki) olaraq üç qismə bölünür.

Ədatlar mənalарına görə aşağıdakı qruplara bölünür:

- 1) Qüvvətləndirici ədatlar;
- 2) Dəqiqləşdirici ədatlar;
- 3) Məhdudlaşdırıcı ədatlar;
- 4) Sual ədatları;
- 5) Əmr ədatları;
- 6) Təsdiq və inkar ədatları;

7) Arzu və qeyd şərt ədatları¹ .

1. Daha ədatı. Azərbaycanca daha ədatı dilimizin tarixində dəxi, dəxi də şəklində işlənmişdir. Məsələn,

Eylə bilirdim ki, dəxi sübh olub
Mürqi-səhər tək bir ağız banladım (**Sabir**)

Sabirin dilində dəxi və daha sözləri müvazi işlənmişdir:

Ağlamayın, ağlamayın, cücələr
Banlamaram, banlamaram bir daha
Banlamamaqdır sizə əhdim mənim,
Söyləmirəm anlamaram, bir daha (**Sabir**)

Türk dilində də daha ədatı geniş yayılmışdır. Məsələn,

Şeir insanı daha çox duyğulandırır, ilqilendirir.

Başqa bir misal:

Ben daha fazla çağdaş yazarların eserlerini okurum.

2. Ən ədatı. Bu ədat da hər iki dildə geniş yayılmış mənə qüvvətləndirici ədatdır.

1. Qüvvətləndirici ədatlar. Bu ədatlar fikri qüvvətləndirmək üçün işlədilir. Bu ədatlar gah, ən, lap və s. sözlərlə ifadə edilir. Türk dilində lap əvəzinə pek ədatı daha çox geniş yayılmışdır.

Əhsən, -dedim ən gözəlcə bir şey,
Xaqanı üçünmü işbu yubiley? **(Sabir)**

Türkcə: İnsanoğlunu yücelten ən güzel duyğular sırde bilinir.

3. Sual ədatları. Sual ədatları içərisində ən geniş yayılanı bəs və mı, mi, mu, mü ədatıdır. Məsələn,

Elm ayineyi-surəti-hal idi, nədən bəs,
Əcsamdə ərvahə misal idi, nədən bəs
Elm ilə vətən nikməal idi, nədən bəs
Millət ümənəsi bu gözəl rübbəni dandı
Əfsus “Həyat” isə məmat oldu qapandı **(Sabir)**

mı ədatı da geniş işlənir. Məsələn,
Deyildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi zail,
Mənə tən eyləyən qafil səni görcək utanmazmı?
(Füzuli)

Türk dilində də mı, mi, mu, mü -ları ədatı geniş yayılıb. Məsələn, Bir az üşümüşüm, hemen bir aspirin alırım, keçer gider.

4. İnkər bildirən heç ədatı. Bu ədat dilimizin tarixində hiç şəklində işlənmişdir. Müasir türk dilində də hiç şəklində işlənəməkdədir.

Füzuli dilində heç ədatı hiç şəklində işlənirsə, Sabir

heç işlədir. Məsələn,

Təbib-i-eşqə çün izhar qıldım dərdi-pünhani,
Məni-bimarə mütləq olmadı bir səhhət imkani,
Əzəldən var min dərdim ki, yoxdur hiç dərmani
Bu yetməzmi ki, bir dərd artırırsan dərdimə sən həm?
(Füzuli)

Sabirdə: Heç bir utanırsan?
Ya bir usanırsan?
Əlminnəti iillah,
Odlara yanırsan?

Yuxarıda dediyimiz kimi, türk dilində həmişə hiç forması işlənmişdir. Məsələn, Başka ilacları sevmem ve hiç killanmam.

Tapşırıq 90. Ədatlara misallar yazın.

- a) Qüvvətləndirici: axı, ki, lap, ha, hətta
- b) Dəqiqləşdirici: elə, məhz, əsl
- c) Məhdudlaşdırıcı: yalnız, ancaq, bircə, təkcə
- ç) Sual ədatı: ki, bəs, mı, mi, mu, mü, məgər
- d) Əmr ədatı: bax, gör, gəl, qoy

e) Təsdiq ədatı: bəli, bəli ha

ə) İnkər ədatı: xeyr, heç

f) Arzu ədatları: kaş, barı

Tapşırıq 91. “Neft müqaviləsi” haqqında inşa yazın.

MODAL SÖZLƏR

(Modal sözlər)

Modal sözlər cümlədə danışanın öz nitqinə münasibətini bildirir. Modal sözlərin nitq hissələri içərisində yer tutması tarixi o qədər də qədim deyil. Bunun əsas səbəbi modal sözlərin müstəqil sözlərdən yaranmasıdır. Onların cümlədəki funksiyasını müəyyənləşdirmək çətin olduğundan modal sözləri müxtəlif nitq hissələrinə aid etmişlər. Başqa nitq hissələrinin qəti sərhədləri müəyyənləşdirildikdən, onların tərfi verildikdən sonra modal sözlərin də sərhədi müəyyənləşdi. İndi onlar bir nitq hissəsi olaraq iş, hadisə, əşya, əlamət və keyfiyyət haqqında verilən hökmün gerçəkliyini, həqiqiliyini ya təsdiq edir, ya da inkar edir. Məhz bu cəhətdən yanaşdıqda modal sözləri başqa nitq hissələrindən ayırmaq mümkün olur. Modal sözlər təsdiq, inkar, şübhə, təəssüf bildirir. Məsələn,

Yaxşı görünür surəti məhvəşlərini əmma,
Yaxşı nəzər etdikdə sərəncamı yamandır (*Füzuli*)

cümləsində *görünür* müstəqil feildir.

“Görünür, mən hələ sənə çox dərs verməli olacağam”
cümləsində isə modal sözdür.

Təsdiq bildirən modal sözlərdən “bəli” dildə geniş yayılıb. Məsələn,

Bəli, bakılıyam, öz şöhrətim var. (S.Vurğun)

Türkcə “bəli” təsdiq modal sözü “evet” kimi işlənir.
Məsələn,

-Evet, sultanım, mavi elmastan tahtım da yapılacak bu yıl içinde.

Tapşırıq 92. Görəsən, deyəsən, bəlkə, təəssüf, olsun ki, modal sözlərinə aid misallar yazın.

Tapşırıq 93. Türkiyədəki kino sənəti haqqında inşa yazın.

NİDALAR (Ünlemler)

Xüsusi nitq hissəsi adlandırılan nidalar hiss və həyəcan ifadəsidir. Hiss və həyəcanın ifadəsi olan səs kompleksləri, demək olar ki, bütün xalqlarda eynidir. Məsələn, vay, ax, uf, oy, ox və s. kimi nidalar bütün xalqların dillərində vardır. Məhz buna görə idi ki, emosional nəzəriyyə tərəfdarları dünya dillərinin nidalardan törəndiyini iddia edirdilər.

Nidalar bəzən müstəqil sözlərlə eyniləşir. Məsələn, Ah, ay, xudaya, pərvərdigara, ilahi, haydı, marş, ay şabaş, Allah! və s.

Məsələn, Xudaya, insanın halı yamandır,

Nələr çəkdiyimiz sənə əyandır! (**S.Vurğun**)

və yaxud:

Mən səni böyük xudaya tapşırıram.

Birinci cümlədə işlədilmiş xudaya nida, ikincidə isə isimdir.

Türk dilində: Ah sen fena adamsın!

Yuxarıda dediyimiz kimi, bir halda ki, bütün dillərdə nidalar eynidir. Onda türk dillərindəki nidaların eyniliyinə şübhə qalmır.

Tapşırıq 94. Ax, vay, uf, oy, ox sözlərini həm nida, həm də müstəqil söz kimi işlədin.

Tapşırıq 95. “Azərbaycan mənim ikinci vətənimdir” adlı inşa yazın.

YAMSILAMALAR

(Təqlidi sözlər)

Dildə elə sözlər var ki, onlar təbiət hadisələrinin təsiri ilə yaranır. Belə sözlər səslərin təqlid edilməsi və görmə zamanı yaratdığı təsirlər əsasında yaranır. Təbiətdə eşitdiyimiz səsləri yamsılamaqla (təqlid etməklə) yeni sözlər-miməmlər yaratdığımız kimi gözümlə gördüyümüz hadisələri də olduğu kimi verməyə səy edir və onları da yamsılayır və ya onlar haqqında təsəvvür yaradırıq. Beləliklə, yamsılamalar meydana gəlir. Dilçilik ədəbiyyatında belə sözlərə “təqlidi sözlər”, “miməmlər”, “mimeoqrafik sözlər”, “obrazlı sözlər” deyilir. Amma ən sadəsi və yadda qalanı öz dilimiz əsasında yaratdığımız “yamsılama” terminidir.

M.Hüseynzadə yamsılamaları iki qrupa bölür:

a) səs yamsılamaları: vız, tıq, çıq, şıq, şırıl, xor-xor və s.

b) görünüş yamsılamaları: bıldır-bıldır, puçur-puçur, par-par, ışım-ışım və s.

Tapşırıq 96. Yamsılamalara aid 10 misal yazın.

SİNTAKSİS

(SÖZ DÜZÜMÜ)

Mövzunun şərhinə başlamazdan əvvəl həmin bəhsdə rast gələcəyimiz terminlər lüğətini vermək lazımdır ki, tələbələr mövzunu daha asan başa düşsünlər.

1. Cümlə	Cümle
2. Söz birləşməsi	Tamlama
3. Mübtəda	Özne
4. Xəbər	Yüklem
5. Tamamlıq	Nesne
6. Təyin	Tümlec
7. Zərflik	Tümlec
8. Sadə cümlə	Basit cümle
9. Mürəkkəb cümlə	Birleşik cümle
10. Baş cümlə	Temel cümle
11. Budaq cümlə	Yan cümle
12. Tabeli mürəkkəb cümlə	Tabe birleşik cümle
13. Tabesiz mürəkkəb cümlə	Sıralı birleşik cümle
14. Vasitəsiz nitq	Dolaysız anlatma
15. Vasitəli nitq	Dolaylı anlatma
16. Elliptik cümlə	Devrik cümle

Tapşırıq 97. Terminləri əzbərləyin.

Sintaksis yunanca *suntaxis* sözündən olub tərtib

etmə, birləşdirmə mənasını verir.

Sintaksis qrammatikanın elə bir sahəsidir ki, məhz leksik vahidlər, morfemlər, frazemlər, bir sözlə bütün dil faktları burada reallaşır, ünsiyyət elementinə çevrilir. Burada sözlər birləşir, sintaktik əlaqə (uzlaşma, idarə, yanaşma) yaradır. buradakı söz birləşmələri sərbəst xarakter daşıyıb nitq prosesində yaranır. Sözlər birləşərək müəyyən məna yaranmasına xidmət edir. bu prosesə türk dilçiliyində “tamlama” deyilir. Sintaksisdə birləşmələrin üç növü qeyd edilir:

- 1) ismi birləşmələr: dəmir qapı, təmiz yağ, beş adam;
- 2) feili birləşmələr: feili bağlama tərkibləri (axşamdan xeyli keçmiş); feili-sifət tərkibləri (səhərdən yağmağa başlayan) və məsdər tərkibləri (mənim onu görməyim)
- 3) zərf birləşmələri: (bir qədər aralı, insanlıqdan kənar).

Tapşırıq 97. Abdulla Şaiq “Vətən nəğməsi” şeirində söz birləşmələrini tapıb qruplaşdırın.

Vətən nəğməsi

Ey dünyaya aydınlıq saçan odlar diyarı,
Sən ey sönməz günəşin xəzangörməz baharı!
Ey şərəfli tarixim, ey xalqımın vüqarı,
Ata-baba irsidir qəlbimizdə axan qan,
Əsirgəməz övladın səndən can, Azərbaycan!

Düşmənlərin gözü var torpağında, daşında,
İldırımlar partlamış əyilməyən başında.
Süngü, qılinc oynatmış babalarım qarşında,
Qoymamışdır qoynuna girsin amansız düşmən,
Əsirgəməz övladın səndən can, Azərbaycan!

Həqiqi bir cənnətdir hər bir gözəl bucağın,
Ən sevimli beşikdir bizə ana qucağın,
Sönməyən bir məşəldir şeir, sənət ocağın;
Səndənalır ilhamı hər bir quran, yaradan,
Əsirgəməz övladın səndən can, Azərbaycan!

Şəfəq seli çağlayan səhərlərin var sənin,
Koroğlu, Babək, Nəbi, Həcərlərin var sənin,
Tarix yazmış alnına - zəfərlərin var sənin,
Qəhrəmanlıq yadigar qalmış ata-babadan,
Əsirgəməz övladın səndən can, Azərbaycan!
And olsun keçmişlərə, gələcəyə, bu günə,

And olsun  ndiyimiz təmiz ana s d n ,
And olsun sevgilimin o mübarək k ks n 
Ayaq bassa amansız düşmənlərin hər zaman,
 sirg m z  vladın səndən can, Azərbaycan! (1943)

CÜMLƏ ÜZVLƏRİ

(Cümle ögeleri)

Ənənəvi qrammatikalarda verilən təriflərə görə, cümlə bitmiş bir fikir ifadə edən bir və ya bir neçə sözün birləşməsindən əmələ gəlir. Deməli, cümlələr onu təşkil edən elementlərdən ibarət olmalıdır. Məhz bu elementlərin bəzisi cümlə üzvü adlanır. Cümlədə iştirak edən bütün dil elementləri cümlə üzvü ola bilməz. Yalnız başqa üzvlərlə sintaktik əlaqəyə girən dil vahidləri cümlə üzvü ola bilər. Xitablar, ara sözlər, mimemlər cümlə üzvü olmur. Bundan əlavə, cümlənin yaranması üçün də bütün üzvlər eyni dərəcədə önəmli deyil. Belə ki, mübtəda və xəbər olmadan tam cümlə yaratmaq olmadığı halda, başqa üzvlər olmadıqda müxtəsər cümlə yarana bilər. Buna görə də mübtəda və xəbər cümlənin baş üzvü, təyin, tamamlıq, zərflik isə ikinci dərəcəli üzvlərdir.

MÜBTƏDA (Özne)

Mübtəda cümlənin baş üzvü olaraq iş və hərəkətin kim tərəfindən icra edildiyini bildirir. Mübtəda isim və isimləşə bilən bütün dil vahidləri ilə ifadə edilə bilər. Məsələn,

1. Mən belə düşünürəm.
Ben böyle düşünüyorum.
2. Həkim bizə əhəmiyyətli öyüt verdi.
Doktor bey bize önemli bir öküt verdi.

Tapşırıq 98. Mübtədanın ifadə vasitələrinə aid; - isimlə, sifətlə, sayla və əvəzliliklə ifadə edilmiş mübtədalara aid 10 misal yazın. Misalları türkcəyə çevirin.

XƏBƏR (Yüklem)

Xəbər mübtədaya aid iş, hal və hərəkəti bildirir. Xəbərlər ifadə formasına görə ismi adlarla və feillə ifadə edilə bilər. Məsələn,

1. Bu kitab mənim xoşuma gəldi.
Şu kitab benim hoşuma getti.
2. Yox o müəllim deyil, doktordur.
Hayr, o öğretmen değil, doktordur.
3. Sağ olun, Əhməd bəy bizimlə gedəcək
Hoşca kalın, Ahmed bey bizimle gedecek.

Tapşırıq 99. İsimlə, sifətlə, sayla, əvəzliliklə və feillə ifadə edilmiş xəbərlərə aid 10 misal yazın. Misalları türkcəyə çevirin.

TƏYİN (Tümlec)

Təyin cümlədə mübtədə və tamamlığa aid olub, onu bu və ya digər tərəfdən müəyyənləşdirir. Bu müəyyənləşdirməyə görədir ki, türk dilçiliyində həm təyini, həm də zərfliyi eyni terminlə - tümlec adlandırırlar. Təyin aid olduğu sözü izah edərək necə, nə cür hansı suallarından birinə cavab verir. Məsələn,

1. Orxan birinci sinifdə oxuyur.
Orhan birinci sınıfta okuyor.
2. Tovus xanımın çox gözəl uşaqları vardır.
Tovuz hanımın pək iyi çocukları vardır.
3. Günlərin bir günü böyük İskəndər, adı xalqın dilində dolaşan Diyojeni görmək marağına düşür.

Günlerden bir gün Büyük İskender, adı halkın dilinde dolaşan Diyojeni görmək marakına düşmüş.

Tapşırıq 100. Aşağıdakı sözləri təyin məqamında işlədin: göy, yaşıl, yaxşı, bizim, verdim, oxuduğum, axşamkı, beşinci, yüzlərlə, bu, dəmir, taxta cümlələri türkcəyə çevirin.

TAMAMLIQ

(Nesne)

Tamamlıq cümlədə obyekt bildirir. Tamamlıq yönlük, təsirlik, yerlik və çıxışlıq halda idarə olunur. Yiyəlik halda isə yalnız qoşmalarla idarə olunduqda tamamlıq ola bilər.

Tamamlıqlar vasitəli və vasitəsiz olaraq iki qrupa bölünür. “Yalnız təsirlik halda idarə olunan və təsirli feil tərəfindən idarə olunan tamamlıqlar vasitəsiz olub kimi, nəyi və nə sualına cavab verir. Məsələn,

Azərbaycanca:

Qapında xəmə qəddimi gəzdirib, yürür könlüm,
İtin durur, yükürür hər tərəf qələdə ilə (**Füzuli**)

Türkcə:

Ben boyle degildim, maral bakışlım
O siyah gözlerin yaralar beni (**Hayrettin Durmuş**)

Vasitəli tamamlıq isə yönlük, yerlik və çıxışlıq hallarda olur. Məsələn, yönlük halda:

Azərbaycanca:

Mən də sandım ki, dönüb bəxtəvərə
Gedirəm bir nəfər insana ərə (**Sabir**)

Türkcə:

Yüzün isirqanla dalandı mı hiç?

Ayağın tozlara bulandımı hiç? (**Hayrettin Durmuş**)

Tapşırıq 101. Aşağıdakı cümlələri dəftərinizə köçürün. Vasitəsiz tamamlıqların altından bir, vasitəli tamamlıqların altından iki xətt çəkin.

Bilmədin, kimə nişan gəlmişdi?

Mənim buna heç bir etirazım yoxdur. Əzrail bizim balamıza dəyməsin, onunkunu istəmirik. Onun sözləri ruslara çox təsir etdi. Ağdamı, Seyidlini düşməyə vermək!
- Yox! -Bu ölümdür!

Ey Füzuli, öldün, əfqal etmədin rəhmət sənə!

Mən hamıya hədiyyə almalı deyiləm ki!

Oğul, elə şeyləri qəlbinə yığıb bizi də, özünü də əldən salma.

Onun qəlbinə girmək üçün əlimdən gələni edəcəyəm. Riyakarlıq insanı bihörmət edər. Bilmədiyini şeyi danışma.

Yerlik və çıxışıqlıq halda ifadə edilən tamamlıqla yer zərfliyini qarışdırmaq olmaz. Əgər eyni söz-üzv iş və hərəkətin yerini bildirirsə onda onu yer zərfliyi kimi qəbul etmək lazım gəlir. Başqa sözlə, əgər obyekt mütəhərrik feil tərəfindən idarə olunursa yer zərfliyi, əgər qeyri mütəhərrik feili xəbərlə idarə olunursa onda tamamlıq hesab olunur. məsələn,

Azərbaycanca:

Ölkədə yox idi bunca eybcu,

Neyləyirdiksə görünürdü niku

Xalqda didarımıza arizu
Bizdə var idi nə gözəl abiru (**Sabir**)

Türkcə:

Kaç Şafak bekledin gözün yollarda?
Umutların sallandımı dallarda?
Vefa Nedir sınımadın killarda
Sen Sevda Çekmeyi Kolaymı sandın?

(**Hayrettin Durmuş**)

Yer zərfliyində isə belə deyil. Orada iş, hal və hərəkətin yeri bildirilir. Məsələn, Get evdə rahatlan, mən evdən gəlirəm və s. (Bu haqda yer zərfliklərindən danışanda bəhs edəcəyik).

Tapşırıq 102. “Türkiyə Sevimli Vətənimdir” mövzusunda inşa yazın.

ZƏRFLİK

(Tümlec)

Lec - Türk dilçiliyində həm təyin, həm də zərflik tümlec adlanır. Görünür bu həmin cümlə üzvlərinin izahedici əlaməti ilə əlaqədardır. Amma bu, onları eyniləşdirməyə əsas vermir. Çünki təyin əşya bildirən cümlə üzvlərini - tamamlığı, mübtədanı və bəzən ismi xəbəri izah etdiyi halda, zərflik yalnız feili xəbərə aid olub onu izah edir. Ona görə də zərfliyə belə bir tərif vermək olar. Cümlədə iş, hal və hərəkətin zamanını, yerini, tərzini, səbəbini, məqsədini, kəmiyyətini bildirən cümlə üzvünə zərflik deyilir. Zərfliklərin aşağıdakı mənə növləri vardır:

1. Zaman zərfliyi,
2. Tərzi hərəkət zərfliyi,
3. Yer zərfliyi,
4. Kəmiyyət zərfliyi,
5. Səbəb zərfliyi,
6. Məqsəd zərfliyi

1. Zaman zərfliyi

İş və hərəkətin zamanını bildirən ikinci dərəcəli üzvə zaman zərfliyi deyilir. Məsələn,

Azərbaycanca:

Qıldı ol sərv səhər naz ilə həmmamə xuram,
Şəmi-Rüxsari ilə oldu münəvvər həmman. **(Füzuli)**

Türkcə:

Tam Şimdi seçkin bir kasiye oluyor fialasi
hükmüylə, gün giyen Gül mezmuruna. **(İsmail Karakurt)**

və ya

İftiranın batağında üzdünmü?
Gece-gündüz tuzaxlarda gedin mi?
Dügün-dügün çileleri çözdün mü?
Sen sevda sekmeyi kolayımı sandın?

(Hayrettin Durmuş)

Tapşırıq 103. Aşağıdakı sözləri zaman zərfliyi məqamında işlədin: indi, dünən, həmişə, gec, axşama yaxın, axşamdan xeyli keçmiş, əvvəllər, uşaqlıqdan, dünəndən sabaha qədər.

2. Tərzi-hərəkət zərfliyi

Hərəkətin icra olunduğu tərzi bildirən ikinci dərəcəli cümlə üzvünə tərzi-hərəkət zərfliyi deyilir. Bu zərfliklər bilavasitə feili xəbərə aid olur. Məsələn,

Azərbaycanca:

Getdikcə kərdi-rahi yad edərdi
Gah otura, gahi dura gedərdi. **(Füzuli)**

Türkcə:

Sarı sicdem kibi mağrur bakışlı,
Deli çaylar kibi coşkun akışlı,
Yürece serdigim kilim nakışlı
Soylu bir sevdanın haqına daldım.

(Hayrettin Durmuş)

Tapşırıq 104. Aşağıdakı sözləri tərzi-hərəkət zərfliyi kimi işlədin: yavaşca, astaca, yaxşıca, mehribancasına.

3. Yer zərfliyi

Yer zərfliyi iş və hərəkətin icra olunduğu yeri bildirir. Yuxarıda dediyimiz kimi, Yer zərflikləri bir obyekt olaraq feili xəbərə aid olmur, əksinə feili xəbərdə göstərilən iş və hərəkətin yerini bildirir. Məsələn,

Azərbaycanca:

Kür də tutduğuna peşiman kimi,
Çəkilməmiş sahilədən bir az geriyyə

Türkcə:

Kartallara yuva yaptım yüksekte
Yunusla kol-kola yürüdüm gögə
Yalançı sevdalar döndü kerçeq
Gerçek aşıkların narına yandım.

(Hayrettin Durmuş)

Tapşırıq 105. Aşağıdakı cümlələri dəftərinizə köçürün. Yer zərfliklərinin altından xətt çəkin.

Mən əminəm ki, mən gəlməsəm, sən özün bura gələcəksən. Çox keçmədi ki, qızı da dağa göndərdilər. Məktəbdə onunla bir mələk kimi qız tanış oldu. Məhəmməd Həsən əmi evin qapısından bir az irəlində, daş hasarın yanında durub gözləyirdi. Uzaqdan bir qaraltı göründü. Mən olan yerdə hamı deyib gülməlidir. Bu yerlərə minlərlə igidin qanı axıdılıb. Bayram uşaqları

aşağıya göndərdi. Qış elə soyuq idi ki, bayıra çıxmaq olmurdu. Cəlil kişi hirsindən evin bir o başına, bir bu başına gedib ortada dayandı. Arvadı yanına çağırıb danlamağa başladı ki, qızı o dağılmışa niyə buraxmasan. Birdə sənin qızının ayağı ora dəysə daha evə gəlməsin.

4. Kəmiyyət zərfliyi

Adından da göründüyü kimi, Kəmiyyət Zərfliyi iş və hərəkətin icrasının və ya onda ifadə edilən məzmunun kəmiyyətini bildirir. Nə qədər sualına cavab verir.

Qacar: Vətən?! Çoxmu sevir məni bu vətən?
Mənə həcv yazır hər yoldan ötən,
Çox da tərifləmə mənə vətəni,
Bu qılinc olmasa, yeyərlər məni!

(S.Vurğun)

Türkcə: Atılıyor yürekte
Bir çok kara koyçılar
Şahit olun insanlar
Şahittir dağlar taşlar (**Hayrettin Durmuş**)

Keyfiyyət zərfliyi də kəmiyyət zərfliyinə oxşayır. Bu zərflik bəzən tərz-i-hərəkət zərfliyinə də oxşayır. Məsələn,

Kutlu bir dilekçe, şu dileklerim,
Kece gündüz imutlanır beklerim,

Beş vaxtına sizleri de eklerim,
Aşkımla yollarda durmak zamanı

(**Hayrettin Durmuş**)

Tapşırıq 106. Aşağıdakı söz və söz birləşmələrinin kəmiyyət zərfliyi kimi işlədin: bir az, bir qədər, xeyli, çox, birə-beş, birə-on, saatlarla, günlərlə, daha çox, ən az.

5. Səbəb zərfliyi

Səbəb zərfliyi iş və hərəkətin icrasının səbəbini bildirir. Məsələn,

Azərbaycanca:

Nalədəndir ney kimi avazeyi eşqin bülənd,
Nalə tərkin qılmazam ney tək kəsilsəm bəndi bənd.

(**Füzuli**)

Türkcə:

Görür de qonca gülü
Sevda ne imiş bildik,
Kıskandırdık bülbülü
Hakkı söyleyen dildik (**Hayrettin Durmuş**)

Cümlə üzvləri ilə qrammatik əlaqəsi olmayan bəzi dil elementləri də cümlədə işlənir. Belə sözlərin işlənməsi cümlədə fikirin dəqiq ifadə edilməsinə, dinləyən tərəfindən dəqiqliklə anlaşılmasına xidmət edir. Cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər xitablar və ara sözləridir.

Tapşırıq 107. Aşağıdakı söz və söz birləşmələrini səbəb zərfliyi kimi işlədin: qardaşım gördüyü üçün, qorxudan, səni incitməmək üçün, ehtiyat etdiyindən, onun qəlbinə dəyməməkdən ötrü.

XİTABLAR (Hitaplar)

Cümlədə müraciət olunan, şəxsi bildirən sözlərə xitab deyilir. Amma bəzən xitablar şəxsə yox, başqa bir obyektə olan müraciəti də bildirə bilər. Məsələn,

Azərbaycanca:

Axma, Araz! Dayan Araz!
Bir ürəyi iki yerə
Cəllad kimi bölmək olmaz!
Burada Araz sözü xitabdır.

Türkcə:

Kapkaranlıq dünyaya
İmutla dilen, Bosna
Bunca dostun içinde
Çaresiz kalan, Bosna. (Hayrettin Durmuş)
Ey Füzuli, qədimiz qıldı fələkxəm yəni
Vəqtdir çıxmağa dünya qapısından, əyilin (**Füzuli**)

Xitablar cümlənin əvvəlində, ortasında və axırında gələ bilər. Bütün hallarda cümlə üzvlərindən vergülə ayrılır.

Tapşırıq 108. İnsana, təbiət ha disələrinə, əşyalara, ilahi qüvvələrə aid xitablar işlənən 10 cümlə tərtib edib türk dilinə çevirin.

ARA SÖZLƏR

(Ara sözləri)

Morfologiyada modal sözlər adlandırdığımız nitq hissələri sintaksisdə ara sözlər adlanır. Yəni, təəssüf, güman, şübhə, təsdiq bildirən sözlər sintaksisdə ara sözlər adlanır. Məsələn,

Ah, əfsus ki, keçdi o gözəl dövranım!
Rahət idim ki, bu xalq içrə cəhalət var idi. (**Sabir**)

Cümlənin əvvəlindəki bəli, xeyir sözləri də cümlə üzvü olmur. Məsələn,

- Ahmet de Şəherli midir?Hayr! Ahmet köylüdür.
- O da okretmenmidir?
- Hayr, o okretmen degil doktordur.

SADƏ CÜMLƏ (Besit cümle)

Sadə cümlələr məqsəd və avaza görə, daha dəqiq desək, ifadə məqsədinə görə üç qrupa ayrılır. Nəqli, sual və əmr cümləsi. Amma nida cümləsini də çox asanlıqla buraya əlavə etmək olur. Bəzən nida cümləsini xüsusi bir növ kimi də ayırırlar ki, buna ehtiyac yoxdur.

Tapşırıq 108. Ara sözlərə aid 10 cümlə tərtib edin.

NƏQLİ CÜMLƏ (Ögrenilen cümle)

Nəqli cümlədə hər hansı bir iş hal, hərəkət haqqında təhkiyə yolu ilə məlumat verilir. Yəni obyektiv gerçəklik haqqında təsdiq və inkar bildirən bir məlumat-hökm ifadə edilir. Xəbəri feili və ya ismi olmasından asılı olmayaraq, bütün informativ cümlələr nəqli hesab edilir. Məsələn,

Azərbaycanca:

Sürdü Məcnun növbətin indi mənəm rüsvayi eşq,
Doğru derlərmiş hər zaman bir aşiqin dövranıdır
(**Füzuli**)

Türkcə:

Bir adam kalınca onu kiyafetindən tanıdılar
İki könül bir olunca samanlık seyran olur
canı çıkınca susar, kimseye konuşmazdı
Sila derdine kirince anlarsın Yunanlıya
Kerdeş olduğunu (**B.Ecevit**)

Tapşırıq 109. Abdulla Şaiq “Bahar” şeirindəki nəqli cümlələrin altından xətt çəkin. Şeiri əzbərləyin.

Bahar

O şaxta, boranlı qış da bitdi.
Alqışladığım bahar da yetdi.
Qızdı günəş, əsdi isti yellər,
Qarlar əridi, axışdı sellər.
Çöllər, dərələr tamam oyandı,
Hər yan yeni rəng ilə boyandı.
Oldu yenə yamyaşıl ağaclar.
Dağlar, təpələr, bütün yamaclar,
Gülşəndə bənövşələr açıldı,
Səhralara lalələr saçıldı.
Quşlar qayıdıb oxur təranə,
Şaxlarda tikirlər aşıyanə.
Hər şeydə fərəh, sevinc, təravət,
Artıq oyanıb gülür təbiət.
Görcək bunu qalmaz ixtiyarım,
Təbrik edirəm, gözəl baharım!

SUAL CÜMLƏSİ (Soru cümlesi)

Danışan özü üçün aydın olmayan bir mətləbi müsahibindən (və ya müsahiblərindən) soruşur. Yəni cavab almaq üçün işlədilən cümləyə sual cümləsi deyilir. Amma həmişə belə olmur. Dildə ritorik suallar da mövcuddur. Məsələn,

Azərbaycanca:

Baş tutdumu beytulmalınız, söylə, sən allah?!
Çəkdiz mi mən ölüm hiç bir xəcalət uçitellər?!

Türkcə:

Hüzün yüklü, kan çanağı gözəlin,
Sitem dolu dilindəki sözlərin
Tükenmiş mecalin, titrər dizlərin
Çəren kibi bana bakma ne olur?

Ritorik sual kimi verilmiş bu bənddə sual-xahiş vardır. Amma aşağıdakı sual cümləsi cavab almaq üçündür.

Yüzün isirqanla dalandı mı hiç?
Ayağın tozlara bulaşdımı hiç?
Könlün diyar-diyar dolandı mı hiç?
Sen sevda çekmeyi kolaymı sandın?

(Hayrettin Durmuş)

Tapşırıq 110. Aşağıdakı şeirdə sual və nida cümlələrini ayırıb səciyyələndirin. Şeiri əzbərləyin.

İstiqlal marşı

Qorxma, sönməz bu şəfəqlərdə üzən al sancaq,
Sönmədən yurdumun üstündə yanan ən son ocaq!
O, mənim millətimin ulduzudur, parlayacaq,
O mənimdir, o mənim millətimindir ancaq.

Çatma, qurban olayım, çöhrənin ey nazlı hilal,
Qəhrəman irqimə bil gül...Nə bu şiddət, nə cəlal?!
Sənə olmaz tökülən qanlarımız sonra həlal,
Haqqıdır haqqa tapan millətimin istiqlal.

Mən əzəldən bəridir, hür yaşadım, hür yaşaram,
Hansı çılğın mənə zincir vuracaqmış?! Çaşaram!
Kükrəmiş sel kimiyəm: bəndimi çeynər, aşaram,
Yırtaram dağları, ənginlərə sığmam, daşaram.

Qərbin afaqını sarmışsa polad zirhli divar,
Mənim iman dolu köksüm kimi sərhəddim var.
Ulasın, qorxma! Necə böylü bir imanı boğar
"Mədəniyyət" dediyin tək dişi qalmış canavar?

Arkadaş! Yurduma alçaqları uğratma, sakn,
Sipər et gövdəni, dursun bu həyasızca axın!
Doğacaqdır, sənə vəd etdiyən günlər haqqın,
Kim bilir, bəlkə sabah, bəlkə sabahdan da yaxın.

Basdığın yerləri “torpaq” deyərək keçmə, tanı,
Düşün altında minlərcə kəfənsiz yatanı.
Sən şəhid oğlusan, incitmə, yazıqdır, atanı,
Vermə, dünyaları alsan da, bu cənnət Vətəni!

Məhmət Akif Ərsoy

NİDA CÜMLƏSİ (Ünlem cümlesi)

Nida cümləsi hiss, həyəcan, şadlıq, təəccüb, qəzəb bildirir. Azərbaycan dilində nida cümləsinə aid bu misalın sosial əhəmiyyətinin yüksək olduğunu və bu gün nə qədər tərbiyəvi gücə malik olduğunu nəzərə alaraq onu bütövlükdə verdik ki, gələcəkdə tələbələr onu əzbərləsin.

Tapşırıq 111. Sabirin aşağıdakı şeirini əzbərləyin. Nida cümlələrinin xarakterinə fikir verin.

Zülmət sevər insanlarınız üç-beş yaşımızdan...
Fitnə göyərir torpağımızdan, daşımızdan,
Tarac edəriz bac olarız qardaşımızdan
Çıxmaz, çıxma bilməz də bu adət başımızdan!

Əsnafımıza çünki həqiqi xələfiz biz!
Öz millətimizin başına əngəl kələfiz biz!

Bir vəqt də dəvayi-səlib oldumühəyya,
Dəvadə firənglərə qalib gəlib əmma,
Dincəlməyib etdik yeni bir faciə bərpa...
Öz tigimiz öz rüşəmizi kəsdi sərpa...
Guya ki, biyabanda bitən bir ələfiz biz
Öz qovmümüzün başına əngəlliz biz!

Bir vəqt dəxi ağqoyun qaraqoyun olduq,
Azərbaycana, həm də Anatoluya dolduq,

Ol qədərki qırıb bir-birimizdən ki yorulduq,
Qırdıqca yorulduq, yorulduqcada qırdıq...
Turanlılarınız adiyi-şügli-sələfiz biz

Öz qovmümüzün başına əngəl kələfsiz biz!
Bir vəqt salıb təfriqə olduq iki qismət,
Teymur şaha bir paramız etdi himayət,
Xan Yıldırıma bir paramız qıldı itaət,
Qanlar saçılıb ənqərədə qondu qiyamət...
Əhsən bizə həm tirzəniz, həm hədəfiz biz!!!
Turanlılarınız adiyi-şügli-sələfiz biz
Öz qovmümüzün başına əngəl kələfsiz biz!

Bir vəqt Şah İsmayilü sultan-Səlimə,
Məftun olaraq eylədik İslami dünimə,
Qoyduq iki tazə adı bir dini qədimə,
Saldı təşəyyö, bu təsənnü bizi bimə...
Qaldıqca bu halətlə səzayi-əsəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəl kələfsiz biz!!

Türkcə:

Düncəhəyələr yüksəliyərkən evinizdən,
Bəndim keçən ey sevgili, sandalla dənizdən!!

ƏMR CÜMLƏSİ (Emir cümlesi)

Əmr cümlələri əmr, xahiş, nəsihət və s. mənaları ifadə edir. Məsələn,

Azərbaycanca:

Qacar: Vaqif, indi get!

Saray həyatını büsbütün tərk et.

Gərək yaşamasın qədrnaşünas.

Vaqif: Sənsə həqiqətən ağzına daş bas!

Qacar: Aparın, Vaqifi salın zindana

Göz dağı çəkdirin Azərbaycana! (**S.Vurğun**).

Türkcə:

İskender: Sen fakir bir adama benziyorsun, hiç bir şeyin yok. Dile benden ne dilersin. İstedigini yaparım.

Dioyen: Gölge etme, başka heç bir şey istemiyordun!
Demiş.

Bu misallarda get, tərk et! yaşamasın!, ağzına daş bas!

Əmr məzmunu ilə dilə, kölə etmə kimi sözlərdəki əmr məzmunu arasında fərqi görməmək olmaz.

Birincilərdə amiranəlik varsa, ikincidə xahiş və nəsihət vardır.

Tapşırıq 112. Aşağıdakı şeirdə əmr cümlələrini dəftərinizə köçürün. Onların xarakterinə fikir verin.

–Görmə! -Baş üstə, yumaram gözlərimi
-Dinmə! -Mütiəm, Kəsərəm sözlərim
-Bir söz eşitmə! -Qulağım bağlaram
-Gülmə! -Pəkey, Şair səhər ağılaram.
-Qanma! -Bacarmaram məni məzurtut!
Böyləcə təklifi məhalı unut
Qabili-imkanımı olur qanmamaq?
Məcməri-nar içrə olub yanmamaq?
Eylə xonuş atəşi-suzanın,
Qıl məni asudə, həm öz canını?

Tapşırıq 113. “Türk dünyası haqqında bildiklərini” mövzusunda inşa yazın.

MÜXTƏSƏR CÜMLƏ

Kısaltmalı cümle

Ancaq baş üzvlərdən ibarət olan cümlələrə müxtəsər cümlə deyilir. Yəni bu tipli cümlələrdə ikinci dərəcəli üzvlər iştirak etmir. Məsələn,

Səbrim tükəndi.
Yüzümüz güldü.

Bu tipli cümlələrdə də üzvlərin biri ixtisar edilə bilər. Belə cümlələrə - yəni baş üzvlərdən biri buraxılan cümlələrə yarımçıq cümlə deyilir. Başqa sözlə desək yarımçıq cümlə ya mübtədə əsasında, ya da xəbər kütləsi əsasında formalaşır.

1. Mübtədası buraxılan yarımçıq cümlə.

Rüstəmbəy: Ot gətirin, saman gətirin, yandıracağam bu dudumanı. A gədə, öldürün mən biimanı.

- Korkuyormusun?
- Onun kibi bir şeyi
- İnanıyormusun?
- Evet!

Tapşırıq 113. Deyirlər, gələcəklər, burax, yatma, unut, razı ol və s. sözləri mübtədasız müxtəsər cümlə tərkibində işlədin.

2. Xəbəri buraxılan cümlələr də dildə geniş yayılmışdır. Belə cümlələr daha çox dialoqda işlədilir.

Səni məktəbə kim aparacaq.

Anam.

Dün akşam Moskvaya kim gitti?

- Orhan.

Bəzən danışıq dialoq prosesində elə cümlələr meydana çıxır ki, orada baş üzvlərin hər ikisi buraxılır. Belə cümlələr tamamlıq və zərflikdən ibarət olur. Məsələn,

- Kimi axtarırsın.

- Anamı.

Bu cümlə tamamlıq əsasında formalaşmışdır. Təkcə tamamlıqdan ibarət olan bir əhatəni cümlə hesab etməyə əsas verən mətnin əhatəsi distribusiyasıdır.

Tapşırıq 114. Xəbəri buraxılan təkcə mübtəda və tamamlıqla ifadə edilən müxtəsər cümlələrə aid 10 misal yazın. Misalları türkcəyə çevirin.

MÜRƏKKƏB CÜMLƏ

(Birleşik cümle)

Adından da görüldüyü kimi mürəkkəb cümlə bir neçə cümlənin birləşməsindən yaranır. Əgər sadə cümlənin komponentləri söz və söz birləşmələridirsə, mürəkkəb cümlənin komponentləri sadə cümlələrdir. Mürəkkəb cümlələri təşkil edən komponentlər arasındakı məntiqi-qrammatik münasibətə görə mürəkkəb cümlələr iki qrupa bölünür:

1) Mürəkkəb cümləni təşkil edən cümlələr müstəqil olub, biri-digərlərindən qrammatik cəhətdən asılı olmur. Belə cümlələrə tabesiz mürəkkəb cümlə deyilir.

2) Mürəkkəb cümlələrin elə tipləri də olur ki, onlardan biri digərinin məntiqi, qrammatik izahına möhtac olur. Yəni onlar bir-birindən asılı olur. Belə cümlələrə tabeli mürəkkəb cümlə deyilir.

Tapşırıq 115. “Azərbaycan incəsənəti Türkiyədə” mövzusunda inşa yazın.

TABESİZ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏR (Sıralı birləşik cümlələr)

Tabesiz mürəkkəb cümlələri təşkil edən cümlələr müstəqil olsalar da müəyyən məntiqi əlaqələrlə bağlanırlar. Belə cümlələr ya intonasiya ilə, ya da tabesizlik bağlayıcıları ilə birləşirlər. Tabesiz mürəkkəb cümlələr arasında zaman əlaqəsi, qarşılaşdırma əlaqəsi, yer əlaqəsi, aydınlaşdırma əlaqəsi ola bilər.

Qarşılaşdırma əlaqəsi

Bu tipli tabeli mürəkkəb cümlələrdə komponentlər məntiqi cəhətdən bir-birinə qarşı qoyulur. Məsələn,

Azərbaycanca:

Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?
Fələklər yandı ahimdən, muradım şəmi, yanmazmı.

(Füzuli)

Türkcə:

Nazim Hikmet Bakuya İstanbula benzetirmiş,
Ben daha çok İzmirə benzetdim. (Melik Cevdat)
Başqa bir misalda. Burada lakin bağlayıcısı ilə
tərəflər bir-birinə birləşir. Məsələn,

Azərbaycanca:

Kərçi bazarımı etməkdə kəsad
Səy edir bir neçə irani nə jad,

Leyk mən baxmayıram hey satıram!
Ay alan məmləkəti Rey satıram!

Türkcə:

Kardeşler bayrağıma toplanmışsınız iftihar edərim,
lakin bilmem benden memnun olacağmısınız?

və yaxud:

Ben kavqaya gidiyorum, fakat ölmek niyyetile
gediyorum, aylığım yox isteyenler yanıma gelmesin,
yağma düşünmesin, düşünenler etrafından çekilsin, cahat
aranın arayanlar arkama düşmesin. (N. Kemal)

Tapşırıq 116. Qarşılaşdırma əlaqəsinə aid 10 misal
yazın. Onları türk dilinə çevirin.

Zaman əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlə

Belə cümlələrdə komponentlər eyni zamanda və ya
ardıcillıq məzmunu ilə birləşirlər. Məsələn,

Azərbaycanca:

Çatlayır, xanbacı, qəmdən ürəyim
Qavışıb lap acığımdan kürəyim.

Türkcə:

Kan bürümüş gözünü,
Sirlı tutmaz sözünü. (Hayrettin Durmuş)

Aydınlaşdırma əlaqəsi zamanı bir cümlə digərini mənaca aydınlaşdırırdı. Məsələn, Hərənin əli bir işdə idi; kimisi ev süpürür, kimisi ağac əkirdi.

Yer əlaqəsi

Ayrı-ayrı cümlələr məhz iş, hal və hərəkətin icra olduğu yer əsasında birləşirlər. Məsələn, inci kəndə sular çağlayır, otlar baş qaldırır, bənövşələr açır.

Tapşırıq 117. Aşağıdakı şeirdə yer əlaqəsini göstərin. Şeiri əzbərləyin.

İndi asudəyəm bu yerlərdə mən,
Yaxşılıq edirəm gəlsə, əlimdən.
Gündüzlər qalxaraq qoşa bulağa,
Qoyub xəyalımla dodaq-dodağa.
Yadıma salıram ötən günləri,
Çəkilib üstümə xəyal şəhpəri.
Əcəb xatirələr düşürlər yada...
Deyirəm fanidir bu xoş dünya da!
Baxıram; Gözəldir badamlı, sirab!
Doldurub içirəm gündə neçə qab.
Batabat can verir ruhuma hərdən,
Dalanda seyrinə şəhli səhərdən...
Nə qədər vuqarla dayanmış dağlar
İldən ilə qalır başındakı qar
Xəyalım bir quş tək uçuş uzağa

Nuhun gəməsi tək söykənir dağa...
Neçədir görəsən bu yerin yaşı,
Nələr çəkməmişdir bəlalı başı
Burdan Nuh da keçmiş, atam da keçmiş,
Arazdan düşmən də, dost da su içmiş.
Mən də ayaq tutdum gəzdim bu yerdə
Gah şadlığa batdım, gahda ki, dərdə.

Adil Babayev

TABELİ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏR

(Bağımlı bileşik cümle)

Yuxarıda dediyimiz kimi, tabeli mürəkkəb cümlələrin biri əsas (türk dilçiliyində buna “temel cümle” deyilir), digəri isə budaq (yan cümlə) adlanır. Baş cümlədə hər hansı bir üzv buraxılır. O, genişlənərək budaq cümlə şəklində çıxış edir və beləliklə baş cümlədəki fikri tamamlayır. Bu səbəbdən də mürəkkəb cümləni sadələşdirdikdə budaq cümlə aid olduğu cümlə üzvünün yerini tutur. Məsələn,

Bir də görürsən ki, olub heyvərə.
Əlli uşaq banladı birdən birə. (**Sabir**)

Bu cümlədə “bir də görürsən” baş cümlədir. Tamamlıq buraxılmış və o budaq cümlə şəklində baş cümləni izah edir. Baş cümləyə verilən “nə?” (nəyi) sualı onu müəyyənləşdirir. Məlum olur ki, budaq cümlə tamamlığın sualına cavab verir. Buna görə də cümləni sadələşdirdikdə budaq cümlə sadə geniş cümlənin tamamlığı olacaq. Bu cümləni nəsrə çevirərək belə sadələşdirmək olar. Bir də əlli uşağın heyvərə olub birdən-birə banladığını görürsən.

Bir neçə budaq cümlənin işlənməsinə baxaq. Əslində budaq cümlənin 14 növü haqqında məlumat vermək və hər iki dildən misallar gətirmək bir qədər çətin iş törədir. Məsələn, Elə buradan da məlum olur ki, insanın saqqalının ağarması və ya saçının tökülməsi onun qocalığına dəlalət etməz.

Bu mübtəda budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədir.

Türkcə:

Kaydadır ki, kardeş kardeşe güvenir.

Görünür, şöhrəti çox sevir qadın

Ax mənəb, ax şöhrət yaranmasaydın! (S.Vurğun)

Məlumunuz olsun ki, həkim arvadı yoluxmuş və onun İrəvana gəlməsinə icazə vermişdir.

Tapşırıq 118. Mübtəda budaq cümləsinə aid 6 misal yazın.

XƏBƏR BUDAQ CÜMLƏSİ

(Haber yan cümleli bağımlı bilesik cümle)

Sualları: nədir, nədədir, nəəndir, neçədir.

Xəbər budaq cümləsi baş cümləyə intonasiya və ya ki, bağlayıcısı ilə bağlanır. Məsələn,

Azərbaycanca:

Arzum budur boy atasız,
Ananıza tez çatasız.

Türkcə:

Amacım bu ki, bu gün saat birə on kala arkadaşım
Kemalla Ankaraya gezi yapam.

TAMAMLIQ BUDAQ CÜMLƏSİ

(Nesne yan cümleli bağımlı bileşik cümle)

Sualları: nəyə, nəyi, nə, kimi, nədə, kimdə, kimdən.

Əlaqə vasitələri intonasiya, ki.

Məsələn, Mən bilmirəm ki, siz burada nə edirsiniz.

Türkcə: Anlamıyorum ki, Kemal sen ne yapıyorsun?
Bu barədə üləmalar buyurublar, nəinki qızların, hətta oğlanların oxumağı haramdır. **(C.Cabbarlı)**

Cənab Həmzeyi-Səlyaninin, Ağayi Seyid Həsən-Mazəndəraninin və mərhum Ağayi-Seyid Molla Məhəmmədi - Ordubadinin fitvaları bunlardır; hər o şəxsi ki, Quranı türkcə tərcümə edə, o ağaların buyurduğuna görə, o şəxs, yəni mütərcim, ömrünün əvvəlindən ta qiyamətədək lənətə kiriftar olar **(C.Cabbarlı)**.

Tapşırıq 119. Tamamlıq budaq cümləsinə aid 8 misal yazın. Onları türkcəyə çevirin.

TƏYİN BUDAQ CÜMLƏSİ

(Belirten yan cümleli bağımlı bileşik cümle)

Sualları: hansı, necə, nə cür.

Əlaqə vasitələri: intonasiya, ki. Məsələn,

Azərbaycanca:

Bu gün xalqımıza elə bir rəhbər lazımdır ki, xalqın qüvvələrini birləşdirib, bir istiqamətə yönəltsin

Türkcə:

Bir çiçək istiyorum, ben bakmasan solacak

Bir kanat istiyorum, beni yerden alacaq. (**Çağlar**)

Məsələn, Əzizim, dünyada elə bir gözəl ola bilməz ki, səni əvəz edə bilsin. Elə bir adam lazımdır ki, gedə Çənlibelə ya başını qoya, ya da Qıratı gətirə. (**Koroğlu**)

İnsan var ki, insanların naxışdır,

İnsan var ki, heyvan ondan yaxşıdır,

İnsan var ki, dindirirsən can deyər

İnsan var ki, dindirməsən yaxşıdır.

Tapşırıq 120. Təyin budaq cümləsinə aid 8 cümlə yazıb türkcəyə çevirin.

ZAMAN ZƏRFLİYİ BUDAQ CÜMLƏSİ (Zaman tümlecli yan cümleli bağimli bileşik cümle)

Sualları: nə vaxt, nə zaman, haçan.

Əlaqə vasitələri: intonasiya, ki, mı, li, mu, lü, sa, sə.
Məsələn,

Azərbaycanca:

Çaldı vəğta, ərəb ləşgəri ətrakə zəfər
Dini abamızı eylədi həp ziru-zəbər (**Sabir**)

Türkcə:

Trenin kalkmasına yarım sait kalmıştı ki, ökrətmən
gəldi.

Tapşırıq 121. Zaman zərfliyi budaq cümləsinə aid 8
cümle yazıb türkcəyə çevirin.

VASİTƏSİZ NİTQ

(Dolaysız anlatım)

Əgər müəllifin sözü olduğu kimi verilsə, buna vasitəsiz nitq deyilir. Məsələn,

Azərbaycanca:

M.Ə.Rəsulzadə demişdir: “Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz”.

Türkcə:

Mustafa Kamal bey demişdir: “Ölkədə barış, cahanda barış”.

VASİTƏLİ NİTQ

(Dolaylı anlatım)

Əgər müəllif nitqi müdaxilə edilməklə, yəni onun cümlə üzvlərində dəyişiklik etməklə verilsə buna vasitəli nitq-dolaylı anlatım deyilir.

Məsələn, Suleyman Dəmirəl Türkiyə və Azərbaycan xalqının dost və qardaş olduğunu demişdir.

CÜMLƏNİN HƏMCİNS ÜZVLƏRİ

(Eşcins (eşanlımlı) tümce üyeleri)

Cümlənin hər bir üzvü - istər baş, istərsə də ikinci dərəcəli üzv olsun fərqi yoxdur, tabelilik əlaqəsinin hər hansı bir növü ilə cümlədə heç olmasa bir üzvlə sintaktik əlaqəyə girir. Amma cümlə üzvləri bəzən tabesizlik münasibətində (öz aralarında) hər-hansı bir üzvlə eyni qrammatik münasibətdə olur. Başqa sözlə desək eyni sintaktik-qrammatik vəzifə daşıyan - eyni cümlə üzvü rolunda çıxış edən, bir-birini təyin etməyən üzlər olur ki, bunlar eynicinsli olduğu üçün cümlənin həmcins üzləri adlanırlar. Cümlənin bütün üzləri həmcins ola bilər.

HƏMCİNS MÜBTƏDALAR (Eşcins özneler)

Xəbərlə eyni münasibətdə olan bir neçə mübtədə həmcins adlanır. Məsələn,

Sabir, Ə.Haqverdiyev, Ə.Qəmküsar, Molla Nəsrəddin məktəbinin ən istedadlı nümayəndələridir.

Nizami, Füzuli, Hafiz, Sədi, Nəsimi Şərqi dahi şairləridir.

Anqara, İstanbul, Antalya türkiyənin ən gözəl şəhərləridir.

Tapşırıq 122. Həmcins mübtədalara aid 10 cümlə tərtib edin.

1. Şəxs əvəzlilərindən
2. İsimlərdən: şəhərlərdən, adlardan, bitkilərdən, çaylardan, ölkələrdən.
3. Sifətlərdən ibarət həmcins mübtədalar işlənmiş cümlələr tərtib edin. Məsələn,

Mənsiz də əmin ol sizə rəhbərlik edən var, Şahlar, ulu Xaqanlar o qılıcın dərəbələr, altun və qadın düşkünün divanə bəbələr kafi, əvət onlar sizi məhv etməyə kara.

(H.Cavid)

Nə deyirdi Şəkinin, Gəncənin imanlıları

Tiflisin bir para m zh bli dəli qanlıları,
Culfanın, Naxçıvanın, Ordubadın hampaları
Bakının zorbaları, Lənkəranın canlıları. (**Sabir**)

HƏMCİNS XƏBƏRLƏR

(Eşcins yükləmlər)

Həmcins xəbərlər bir-birinə tabesizlik əlaqəsi münasibətində olub, ya tabesizlik əlaqəsi ya da sadalama intonasiyası ilə bir-birinə bağlanıb eyni bir mübtədaya aid olur. Həmcins xəbərlər də sadə və mürəkkəb eləcə də ismi və feili xəbərlərdən ibarət ola bilər. Məsələn,

Nəriman hamı ilə yaxşı rəftar edir, bilməyənləri başa salır, gecikənləri danlayır, pis işləyənlərə amansız olur.

Vətən mənim həyatımdır, ciyərimdir canımdır.
Mən Qacar nəsliyəm, Şahlar şahıyam
Mən də yer üzünün bu allahıyam (**S.Vurğun**).

Mən əvvəlcədən bilirdim ki, sən məni sevmirsən, ələ salıb əylənir, öz vaxtını şən keçirmək istəyirsən.

Doğrudur, mən həyatın pis üzünü görmüşəm, yoxsul olmuşam, ac qalmışam, günlərlə çörək görməmişəm, ancaq insanlığımı itirməmişəm.

Tapşırıq 123. Həmcins xəbərlərə aid 10 cümlə tərtib edin.

HƏMCİNS TƏYİNLƏR

(Eşcins tümlecler)

Həmcins təyinlər cümlədə bir üzvə aid olur. Onu müxtəlif aspektlərdən deyil, adətən bir cəhətin müxtəlif aspektləri təyin edir. Həmcins təyinlər də başqa həmcins üzvlər kimi, bir-biri ilə ya tabesizlik bağlayıcıları, ya da intonasiya ilə birləşirlər. Məsələn,

Gəncədən bir az bəri hara baxsan qırmızı, ağ, sarımtıl, qarabağırılı lalələr görünürdü.

Bakının sayrışan ulduzlarından çadrasız, boyaqsız türk qızlarından. **(S.Vurğun)**

Çiçəksiz, sözsüz, insansız, səadətsiz bahar olmaz.
(S.Vurğun)

Aqşin: -Bax, Elxan dinlə, gör bu səsdə nə qədər dərin, böyük və qüvvətli bir məna çırpınır. **(C.Cabbarlı)**

Musa qara bənizli, orta yaşlı, orta boylu, qorxunc simalı bir kişidir **(H.Cavid)**

Tapşırıq 124. Həmcins təyinlərə aid 10 cümlə tərtib edin.

HƏMCİNS TAMAMLIQLAR

(Eşcins nesnelər)

Həmcins tamamlıqlar da bir-birinə ya tabesizlik əlaqəsi, ya da bitişdirmə (yəni tabe etməyən) bağlayıcı ya da sadalama intonasiyası ilə bağlanır. Məsələn,

Qarnın yardım qazlaynan, belinən
Üzün yırtmış, dırnağınan, əlinən,
Yenə məni qarşıladı külünən
Mənim sadıq yarım yenə vətəndir (**Aşığı Veysəl**)

Sən verəlim iftiraya, böhtana
Qardaşanə sevimli can-cana
Əlbirləklə çalışalım Vətənə
Çox məktəb, fabrikanın quruluş (**Aşığı Veysəl**)

Veysəl ördək olsun, sən də - göl yarım
Daha bəsdir kərəm eylə gəl yarım
Lalə, sünbül, tər bənövşə, dər yarım
Sən bir çiçək olsan, mən bir yaz olum (**Aşığı Veysəl**)

Elxan: -Bir az bəridə amansız qanlı iplərdən asılan məzlumların, diri-diri qara torpaqlara basdırılmış gücsüzlərin zavallıların, kimsəsizlərin də ürək gəlirən qanlı heykəllərini görürsənmi (**C.Cabbarlı**)

Tapşırıq 125. Həmcins tamamlıqlara aid 10 misal yazın.

HƏMCİNS ZƏRFLİKLƏR

(Eşcins tümleclər)

Başqa həmcins üzvlər kimi, həmcins zərfliklər də biri-digəri ilə tabesizlik əlaqəsi əsasında bağlanır. Başqa sözlə, bunları ya tabesizlik bağlayıcıları, ya sadalama intonasiyası ya da birləşdirici fasilə semantik cəhətdən birləşdirir. Qeyd etməliyik ki, zərfliklərin bütün növləri həmcins ola bilər.

Həmcins zaman zərflikləri
Gecəli, gündüzlü çalışaraq mən
Vətən torpağına xidmət edərəm.

Payız vaxtı, bağçamızda meyvələr də dəyəndə
Şaftalılar şirələnib, budağını əyəndə
Xonça tutub göndərəm sənə də öz payını
Sən də artır öz əlinlə səfərlərin sayını (S.Vurğun)

Küçəni keçdikcə, Hüseynin pilləkənlərini çıxdıqca, ta
yaralının yanına girincə Vera nə qədər həyəcan keçirdi.
(S.Rəhman)

Tapşırıq 126. Həmcins zaman zərfliklərinə aid 10 misal yazın.

HƏMCİNS TƏRZİ-HƏRƏKƏT ZƏRFLİKLƏRİ (Eşcins tarzi-hereket tümlecleri)

Həmcins tərz-i-hərəkət zərflikləri də başqa həmcins üzvlər kimi aid olduğu üzvü yaxın relyativ münasibətlərlə aydınlaşdırır. Yəni həmcins tərz-i-hərəkət zərflikləri bir iş və hərəkətin uyğun, yaxın cəhətlərini müəyyənləşdirir. Məsələn,

Getdikcə gər-di-dahi yad edər-di,
Gah otura, gah dura gedər-di (**M.Füzuli**)

Mansır kişi öskürə-öskürə, boğula-boğula arvadının hikkəli sözlərini cavabsız qoymadı. (**Q.Mehdiyev**)

Şaxta baba salona daxil olan kimi uşaqlar qışqıra-qışqıra, əl çala-çala, oynaya-oynaya onu dövrəyə aldılar.

Beş milyon bacı və qardaşlarımız ac, torpaqsız, işsiz, əzablar içində imperialist nöqərlərin təpikləri altında əzilərək yaşamaqdadır. (**Ə.Sadıq**)

Səidə ərinin bu hərəkətindən rıqqətə gələrək əllərini yellədə-yellədə, başını əsdirə-əsdirə, belini daha qabaqca əyə-əyə ona naz eləməyə başladı.

Tapşırıq 127. Həmcins tərz hərəkət zərfliklərinə aid 10 misal yazın.

HƏMCİNS YER ZƏRFLİKLƏRİ

(Eşcins yer tümlecləri)

Həmcins yer zərflikləri də eyni qrammatik vəziyyətdə iş, hal, hərəkətin müxtəlif yerlərdə icra olunduğunu bildirir. Məsələn,

İstanbul Sammitində Kosovada, Çeçenistanda, Balkanlarda gedən siyasi oyunlar haqqında xeyli danışıldı.

Zəlzələ zamanı hamı evdən çıxıb küçələrə, hərəkətlərə, bağçalara, ağacların altına qaçmağa başladı.

Məhsulu hara göndərəcəyik?

-Onu da bilmirsən? Ukraynaya, Özbəkistana, Moskvaya (Qəzətlərdən).

Biz inanırıq, elə bir gün gələcək ki, mahnılarımız Şuşada, Xankəndində, Xocavənddə, Sırxfvənddə səslənəcəkdir.

Əgər bu gün Atatürk sağ olsaydı “ehey türk ərənləri! - deyə səslənsəydi səsi Azərbaycanda, Türkmənistanda, Qazaxıstanda, Özbəkistanda əks-səda verərdi”.

Tapşırıq 128. Həmcins yer zərfliklərinə aid 10 misal yazın.

HƏMCİNS SƏBƏB ZƏRFLİKLƏRİ

(Eşcins sebeb tümlecləri)

Həmcins səbəb zərflikləri iş və hərəkətin eynicinsli səbəbini bildirir. Bu zərfliklər də sadalayıcı intonasiya, birləşdirici fasilə ilə, feili bağlama və feili bağlama tərkibləri ilə (dığından şəkilçisi qəbul etmiş) yaranır. Məsələn,

-Qız üz-gözü pörtüşdüyündən, dodaqları uçuqladığından, sifəti dəyişdiyindən qonaqların gözünə görünmək istəmədi.

-Anar bugünkü hərəkətlərini anasından gizlətdiyi, anasını aldatdığı üçün daxilən narahat idi.

-Qız İlyasın sözünü mütiliklə qarşıladığı, ona heç bir söz demədiyi, onun abrını ətəyinə bükmədiyi üçün özünü bərk danladı.

Qaragöz xala vaxtlı-vaxtında yemədiyi, gecə-gündüz övladlarının xiffətini çəkdiyi, özünə heç cür baxa bilmədiyi üçün lap əldən düşmüşdü.

Tapşırıq 129. Həmcins səbəb zərfliklərinə aid 5 misal yazın.

HƏMCİNS MƏQSƏD ZƏRFLİKLƏRİ

(Eşcins maksat tümlecleri)

Başqa həmcins üzvlər kimi, həmcins məqsəd zərflikləri də tabesizlik əlaqəsi ilə (tabesizlik bağlayıcıları və ya birləşdirici fasilə) bir-birinə bağlanır. Həmcins məqsəd zərfliklərində ötrü və üçün qoşmaları birləşdirici vasitə kimi xüsusi rol oynayır. Amma cümlədə neçə həmcins məqsəd zərfliyi iştirak edirsə, onların hər birindən sonra üçün və ötrü qoşmaları işlətmək məqsədə müvafiq deyil, çünki bu zaman dildə artıq sözlər işlənir və ağırlıq yaranır. Məsələn,

Əzizim mən səni görmək, gözlərinə doyunca baxmaq, arzularını gözlərinlə oxumaq, nəhayət eşqimə cavab almaq üçün bu dəqiqələri səbrsizliklə gözləmişəm.

Tapşırıq 130. a) Həmcins məqsəd zərfliklərinə aid 5 misal yazın. b) Aşağıdakı mətndə həmcins üzvləri seçib dəftərinizə yazın. Mətni öyrənin.

Azərbaycan

Ax unudulmuş vətən, ax yazıq vətən!

Dünyalar titrədi, alimlər mayallaq aşdı, fələklər bir-birinə qarışdı, millətlər yuxudan oyanıb gözlərini açdılar və pərakəndə düşmüş qardaşlarını tapıb, dağılmış evlərini bina etməyə üz qoydular.

Bəs sən haradasan, ay biçarə vətən?!

Dünya və aləm dəyişildi, mənalar özgə təbir əxz

elədi, yəni bizim dilcə söyləsək, o şeylər ki, əsil mənalarını itirmişdi, qayıdıb əslini tapdı, inna lilahi və inna ileyhi raciun; amma buna hamı qail odu ki, vətən, vətən, dil, dil, millət, millət, millət!..Dəxi bu dairələrdən kənar bəni-noi-bəşər üçün nicat yolu yoxdur.

Bununla bərabər, yəni “bavücade inki” hər söz danışıldı, hər mətləbə əl vuruldu, hamı pəhlivanlarımız öz hünərlərini çıxartdılar meydana və lakin bununla bərabər bu qədər var ki, bircə lazımlı söz ki, mənim zəndeyi-zəhləmi aparır-haman söz Azərbaycan vətənimin üstündədir.

Bəzi vaxt otururam və papağımı qabağıma qoyub fikrə gedirəm, xəyalata cumuram, özümdən soruşuram ki:

-Mənim anam kimdir?

Öz özümə də cavab verirəm ki:

-Mənim anam rəhmətlik Zöhrəbanu bacı idi.

-Dilim də dildir?

-Yəni vətənim haradır?

-Azərbaycan vilayətidir.

Demək çünki dilimin adı türk-Azərbaycan dilidir, belə məlum olur ki, vətənim də Azərbaycan vilayətidir.

-Haradır Azərbaycan?

-Azərbaycanın çox hissəsi İrandadır ki, mərkəzi ibarət olsun Təbriz şəhərindən; qalan hissələri də Gilandan tutub, qədim Rusiya hökumətilə Osmanlı hökuməti daxillərindədir ki, bizim Qafqazın böyük parçası ilə Osmanlı Kürdüstanından və Bayaziddən ibarət olsun.

Bilirsiniz bu söhbət haradan yadıma düşdü? Bu söhbət oradan yadıma düşdü ki, keçən həftə Tiflisdə müsəlmanların milli komitəsində bir məsələyə baxılırdı ki,

aya bizim bu məclisdə nə dil ilə gərək müzakirə olunsun. Biri dedi rusca, biri dedi osmanlıca, biri dedi ermənicə. Axırda belə qərar qoydular ki, türk dili müəllimlərinin və müəllimlərinin çoxusu türkcə danışmağı yaxşı bacarmır, bu səbəbdən bunlara izn verilsin ki, rusca danışsınlar. O ki, qaldı rus darülfünunu oxuyub başa çıxan bəzi üzvlər, - bunlara da izn verildi ki, rusca danışsınlar və həqiqətdə mən ki, gedib sümük sındırıb, illər ilə kafirlər içində əlimi murdar professorlara verə-verə elm oxumuşam, insafdırmı ki, bu günkü gündə də oxuduğum elmi gizlədim və rusca danışmayım? Hərçənd məclisdə oturan əsnaflar və hətta axundlar rusca danışılan mətləbləri başa düşmürdülər, - cəhənnəmə düşmürdülər, gora düşmürdülər?

O ki, qaldı Bakı qurultaylarında olan səliqə, -bu barədə yaxşısı budur ki, heç danışmayım. Onsuz da düşmənimiz çoxdur, xəbərdar olar və gəlib baxıb və qurultaylarımızda olan nəzmü-nizamı görüb bizə göz vururlar; çünki nədənsə bizim bədxahların hamısı bədnəzərdir.

Ax, gözəl Azərbaycan vətənim! Harada qalmısan?...Ay torpaq çörəyi yeyən təbrizli qardaşlarım, ay keçə-papaq xoylu, meşginli, sərəblı, goruslu və moruslu qardaşlarım, ay bitli marağlı, mərəndli, gülüstanlı quli-biyaban vətəndaşlarım, ey ərdəbilli, qalxanlı bəradərlərim! Gəlin, gəlin, gəlin mənə bir yol göstərin! Vallah ağlım çaşıb! Axır dünya və aləm dəyişildi, hər bir şey qayıdıb öz əslini tapdı, hər mətləbə əl vuruldu, gəlin biz də bir dəfə oturaq və keçə papaqlarımızı ortalığa qoyub bir fikirləşək, haradır bizim vətənimiz?!

Gəlin, gəlin, ey unudulmuş vətənin cırıq-mırıq

qardaşları! Gəlin görək beşikdə yad millətlərin südünü
əmmiş, vətənimizdən yadırgamış və millətimizin
ruhundan xəbərsiz bir para millət başçılarımız sizə nə gün
ağlayaqaqlar?!

Niyə sakitsiniz, ey mənim lüt-üryan vətən
qardaşlarım?!

ƏLAVƏ OXU VƏ LİŦQVİSTİK TƏHLİL ÜÇÜN MATERİALLAR

Aida İbrahimova

Durnalar köç eylər

... 5 noyabr. Səhər saat 9-dan Ağdam Fərrux və Gülablı istiqamətlərindən atəşə tutulmağa başladı. Şəhərin Sarıtəpə deyilən yerinə çoxlu mərmi yağdırıldı. Bir neçə ev dağıdıldı.

Biz şəhərdən çıxıb, Uzundərəyə tərəf getdik. Uzundərədən keçəndə istər-istəməz əllərimi üzümə çəkib, qəbiristanlıq əhlinə salavat çevirirəm. Bir il ərzində Ağdama daxil olan hər bir adam müharibənin “yadigarı” olan bu qəbiristanlığın yanından laqeyd keçə bilmirdi. Elə hiss edirsən ki, başdaşına vurulan şəkillər, məzardan boyanıb yol ilə keçənlərə qəmli baxırlar. Torpaqlarımızın bağı yarıldığından, yanıb külə döndüyündən onların da ruhu narahatdır. Axı onlar da bu torpaqda yatırlar.

Kafirlər bir neçə il idi ki, Qarağacı qəbiristanlığından caamatı uzaqlaşdırmışdılar. Ora gedənləri snayperlərlə, minomyotla tuşlayırdılar. Dəfələrlə qara bayramlarda öz əzizlərinin qəbirlərini ziyarətə gedənləri elə oradaca qətlə yetirirdilər. Elə buna görə də “Abidə” deyilən yerdə ikinci qəbristanlıq salınmışdı. Ora da dolmuşdu. Burda yüzlərcə oğlanların toy xonçaları, nişan paltarları soyuq torpağa

sərilmişdi. Gəlinlik şalları “buz” daşlara bulanmışdı. Yəqin ki, qanlı tarixə düşmüş “buz gəlin”ləri gələcək nəsil heç vaxt öz yaddaşlarından silməyəcək.

... Xeyli adam şəhərin kənarında durub döyüşün qurtarmasını gözləyirdi. Saat 3-ə yaxın ara sakitləşdi. Uzaqdan görünən dumana oxşar toz şəhərin üstündən çəkilməyə başladı. Biz Ətyeməzli kəndinə qayıtdıq. Kafirlər saat 4-də yenidən atəşə başladılar. Saat 5-dən Ətyeməzlinin yuxarı hissəsinə Seyidli ilə Keştazlı kəndlərinin ərazisinə Fərrux postundan atılan mərmilər töküldü. Bə mərmilər bir neçə ailəni saniyənin içərisində al-qana boyadı. Şəhərdən daldalanmaq üçün gələn qonaq oğlan öldü. Ev yiyəsinin 11 yaşında qızının qıçı düşdü. Çoxlu yaralanan oldu. Hadisə yerinə gedənlərin üstünə yenidən yağdı. Aləm bir-birinə qarışdı. Adamlar yenidən kənar kəndlərə qaçmağa başladılar. Həmin gün xeyli yaralanan və ölən oldu.

Biz yaralıların bir neçəsini götürüb Məhrizlidakı qospitala apardıq. Mən qospitala tərəf heç vaxt baxmazdım. Ora yaxınlaşanda gözlərimi yumurdum. Çünki, köhnəlməyən yaram qövr eləyirdi...

Ağdamın hər vaxtı gözəl olur. Suyu dağlardan gəlir. Havası da ki... Gecə tam sakitlik idi. Gündüz atılan mərmilərin barıt qoxusunu üç tərəfdən əhatə olunmuş dağlar öz sinələrinə çəkmişdilər. Gecənin tam şirinliyində durna səsi sanki qaranlığa yol açdı. Onlar qatarlaşıb dəstə-dəstə bir xətt boyunca uçurdular. Mən onlara xeyli tamaşa etdim. Onların haray-həşirlərindən hiss etdim ki, yəqin ki, bu ellərdən nigaran gedirlər. Birdən bu qatarlardan bir dəstə ayrılıb göydə dövrə vurmağa

başladı. Diqqətlə baxırdım ki, görəsən nə olub. Artıq hiss etdim ki, onlar lap yaxınlıqdadırlar. Qonşumuz Novruz müəllimin həyətinəki hündür qoz ağacının başına fırlandılar. Onların sırası pozulmuşdu. Səhərəcən bir neçə dəfə aşağı enib yuxarı qalxdılar. Heç yerdən işıq gəlmirdi. Belə zənn etdim ki, bu məxluqlar işığa görə enib-qalxırlar. Hər dəfə qoz ağacının başına enəndə qarmaqarışıq səslər çıxarıb qaqqıldaşırdılar. Onların səsində bir nigarançılıq, yalvarış var idi. Öz-özümə götür-qoy etdim. Kaş quş dili bilən olaydım. Deyəsən bu dilsiz məxluqlar şəhərin kimsəsiz qoyub getmək istəmirdilər? Bəlkə də tək yanan işığa həyan olmaq istəyirdilər. Fikirli-fikirli hava açılana kimi onlara baxdım. Birdən yoxa çıxdılar.

Səhər açılanda mən başqa hadisənin şahidi oldum. Gövdəli qoz ağacının köksünə yaralı durna qonmuşdu. Uşaqlara tapşırırdım ki, heç kim onlara əl vumasın. İkinci gecə durnalar yenidən həmin yerə toplaşdılar. Qoz ağacının başında haray-həşir qopardılar. Allah eləməmiş gündüz atılan toplardan biri atılsa bu durnalar indi nə edəcəkdir, deyə düşünürdüm. Yəqin ki, ona heç vaxt yaralı yoldaşlarını topun, güllənin altında qoyub getməzlər. Əgər atılsa, onda necə? Ona görə durnaların çıxardığı səslərdən qorxurdum ki, yəqin indi kafirlər eşidib onları tuşlayırlar. İstəyirdim ki, onlar yaralı yoldaşlarını sakitcə aparsınlar. Mən istəmirdim ki, onların sırası, səslərinin ahəngi düşmən gülləsindən pozulsun. Xoşbəxtlikdən səhər açılandan mən yaralı durnanı orada görməzdim. Durnaların zəhməti hədə qalmamışdı. Onlar yaralı durnanı aparmışdılar. Bu hadisəni nənəmə danışanda o kövrəldi. Topuğuna dəyən

ağ hürüklərinin ucunu qara kələğayısı ilə bircə göz yaşlarına sıxdı.

Bakıdakı şəhidlər Xiyabanında yatan nəvəsinə durnalardan bir niskil bayatı göndərdi:

Yön alsanız xiyabana
Kövrək-kövrək, yana-yana.
Anaları ağlar görüb
Bağrınız dönməsin qana.
Qatarınız gözdən itə
Çətin bir də əlim yetə
Bizim eldən salam deyın
Şəhid balam Hidayətə.

Adil Babayev

Qarabağ Şikəstəsi

Bakıda məskunlaşmış qaçqın ailələrinin birində Leyla adlı çox istedadlı bir uşaq yaşayırdı. Onun verdiyi suallar da, dediyi sözlər də, gördüyü işlər də yaşına uyğun olmurdu. Həmişə olduğu kimi Leyla, yenə axşam yeməyindən sonra nənəsini yanlayıb onu sorğu-suala tutdu. Hənə, niyə bəzən mənə Hürü deyirsiz, niyə bizim kəndin adı Seyidlidir?

Bu dəfə Hürü nənə həvəslə suallara cavab vermək istədi. Leylanın başını sağ tərəfdən öz ağuşuna alıb danışmağa başladı.

Mənim ağıllı balam, bir çox illər bundan əvvəl, kəndimizə 26-27 yaşlarında gözəl, bəzburudlu bir oğlan gəlir. O vaxt hamı mehriban idi. kəndimizin ortasından Kötəl adlı bir çay keçirdi. Kötəlin suyundan içənlər igid, mərd olardılar. Heyf a bala, indi o mehribanlıq yoxdur. Qərrib adamı kim görürsə, evinə dəvət edir, amma o heç kəsin evinə getmək istəməyib soruşur; sizin kənddə seyid, axund tayfası, allah adamı kimdir? Seyid Mirbaba oğlu Allahqulu bəyə xəbər verirlər ki, kəndə bir nəfər qərrib adam gəlib özudə heç kəsin evinə getmək istəmir; mömin və ya seyid evi istəyir.

Seyid Mirbaba adam göndərib cavanı evinə qonaq gətirir. Qonağın şərəfinə kəndin bütün ağsaqqal və qarasaqqallarını da dəvət edib, neçə qoyun kəsir, böyük qonaqlıq düzəldir. Qonaqlığa kəndin ən say-seçmə nüfuzlu adamlarını - Məşədi Əbdüləlini, Xurşud bəyi, Akbari kəndin igid adamlarından İbad və Mürsəl qardaşlarını çağırtdırdı. Yeyib içirlər. Hamı nə isə yeni bir şey olacağını gözləyir. Seyid Mirbaba üzünü camaata tutub; bizim kəndə bir nəfər allah adamı gəlib. Mən sizi bu gün dəvət etdim ki, sabah onu küçədə meydanda görsəniz bilin ki, o mənim himayəmədir. Hamı bir ağızdan

- Xoş gəlib, səfa gətirib, sənin qonağın bizim əzizimizdir. Ondan sonra qonaq özü sözə başladı:

Əsil insan yurduna düşdüyümə görə sevinirəm. Ancaq hələlik özüm haqqında üç şey deyəcəyəm. Çox sorğu-suala tutsanız, çıxıb gedəcəyəm.

Seyid Mirbaba ağa:

- Buyur oğlum.

Qonaq:

-Adım Hidayətdir. Lailahə illəllah, və əşəhədənnə Məhəmmədən Rəsullah - vəssalam.

Bundan çoxları heç nə başa düşmədi. Bircə hamıdan arif olan Seyid Mirbaba ağadan başqa.

-Çox gözəl, oğul bizə də bu lazımdır. Bizim kəndin hər şeyi sənə peşkəşdir. Amma öz ürəyincə də, nə işlə məşğul ola bilərsən?

Qonağın gözlərindən oturuşundan, duruşundan təcrübəli Mirbaba ağa müəyyən etmişdi ki, bu, adi adam deyil. Qonaq susurdu. Allahqulu ağa əlini - yaşıl imami qurşağına keçirib oturduğu yerdə bir az da dikəldi:

Oğlum, biz sənənin bütün arzularına əməl edib nə iş istəsən verərik.

Qonaq dilləndi:

-Naxırçılıq!

Bu çox gözlənilməz və qəribə cavab idi. Necə yəni belə ağıllı və mərifətli adam naxırçı olar? Ona görə də aşağı başda oturanlardan biri o birinin qulağına:

-Bəlkə İnekləri də sürüb apardı - dedi.

Qonaq çox arif idi. Onların pıçılısının mənasını başa düşdü:

-Yox qardaş mən dünya malı üçün elbəel gəzməmişəm.

Seyid Mirbaba ağa onlara doğru əyri bir nəzər saldı. Hamı susdu... Sükutu Seyid Mirbaba ağa özü pozdu.

-Yaxşı, oğul, sabahdan kəndin naxırına gedərsən evin buradır, bizdə qalacaqsan haqqını da...

-Hələ o barədə tezdür ağa - deyər Hidayət etiraz etdi.

Sabahdan 78-80 baş inəyi qabağına qatıb kəndin

kövşəninə apardı Hidayət. Axşamçağı günəş qüruba yaxınlaşanda öz mahnısı - Qarabağ Şikəstəsini oxumağa başladı:

Qarabağda talan var,
Zülfün üzə salan var.
Gedirsənsə tez qayıt,
Gözü yolda qalan var.

Bala, Qarabağ Şikəstəsinin yağı, adamın sümüyünə, iliyinə işləməsi hamıya məlumdur.

-Hə nənə, mən də sevirəm Qarabağ Şikəstəsini. Deməli, mənim gözəl balam, hər gün batana yaxın Hidayətin oxuduğu Qarabağ Şikəstəsini eşitmək üçün bütün kənd yığışib ormanın yanına gələrdi.

Naxırı ormana buraxıb gözəl və yanıqlı səslə “Qarabağ Şikəstəsi” oxuyan Hidayət bilsə idi ki, ona qulaq asırlar, özü də bütün kənd qulaq asır heç ağzını da açmaz, dərini içində qovurardı.

Bir gün günortadan bir az keçmiş (hələ Qarabağ şikəstəsinə çox var idi) Hidayət yerə oturub ağacına söykənmişdi. İneklər də öz işində idi. Birdən Hidayətin nəzərini yan tərəfdən bir atlının ona tərəf gələn yolda sürətlə at çapdığını gördü. Atı elə çapırdı ki, nalından od qopurdu. Naxırçı fikirləşdi ki, kimin mənimlə nə işi ola bilər? Atlıdır da! Gəlib sovuşub gedəcək. O, diqqətlə atlıya baxdı. Gördü yox, atlı ona tərəf gəlir. Hidayətə 4-5 addım qalmış atlı çilovu elə dartdı ki, at iki qabaq ayaqlarını göyə qaldırıb, şaxə qalxdı. Atın üstündə gözlərini qara parça ilə bağlamış (təkcə kiçik bir deşik qoymuşdu) başında papaq, əynində çuxa, ayağında çəkmə, belində qılınc olan zəhmli bir igid oturmuşdu. Hidayət

belə şeylərdən qorxan deyildi. Ona görə də nəinki təkən, hətta tükünü də tərپətmədi. Dinmədi ki, görsün atlı kimdir və nə istəyir. Atlı dilə gəlib hədələyici bir ahənglə.

-De görüm sən kimsən, uzaq yerləri basa-bas buraya naxırçılıq etməyəmi gəldin? Özüdə o nədir hər gün yanıqlı-yanıqlı oxuyursan?

Hidayət bir addım irəli gəldi.

-Əgər deməsəm?

-Onda bu qılınc səni iki böləcək.

Qürrələnmə igid! Babam Qorqud deyib ki, çala bilən igidə bir çomaq qılıncdan daha yaxşıdır - deyə öz dəyənəyini göstərdi.

Qəzəblənmiş igid qılıncı qaldırıb Hidayətin düz başına tərəf elə yönəltdi ki, bircə saniyə Hidayət gec tərپənib başı üstə aşmasa, yenidən cürətlə ayağa qalxmasa, qılınc onu iki böləcəkdi. Hidayət cəld qılıncın altından qaçıb atlının qolundan dəyənəklə elə vurdu ki, əlindəki qılınc yerə düşüb yarıya qədər torpağa batdı. Çəkib atlıny yerə saldı.

Məni niyə öldürmək istəyirsən? Deyə - Hidayət atdan saldığı igidin çiyinlərindən yapışdı. Onlar əlbəyaxa olanda Hidayət güləşdiyi pəhləvanın boynu-nun ardından saçlarının yığıldığını gördü. Yəqin etdi ki, onunla güləşmək, onu yıxmaq kişilikdən deyil. Odur ki, onu başı üstünə qaldırıb aşağıdan kinayə ilə dedi:

-Xahiş edirəm, qəribəm öldürmə məni!

Sonra qızı nəzakətlə yerə qoydu. Kaş sənin kimi bir doğmam olaydı - dedi.

Qız yalnız gözləri görünən, üzünə bağladığı qara parçanı açmaq istədikdə Hidayət üzünü yana çevirib

qəzəblə - üzünü mənə göstərmə, onsuz da mənim üçün dünyada qadın qismi yoxdur - dedi.

-Hidayət gəl otur, sənə sözüm var.

-Adımı, haradan bilirsən?

-Mən sənin hər gün yediğin axşam yeməyini bişirən, dəsmala bağlayıb gətirdiyi yeməkləri hazırlayan Seyid ağanın qızıyam.

Onlar artıq barışmış kimi, yan-yanaşı oturmuşdular.

Hidayət: Yaxşı bura niyə gəldin?

Hürü: səninlə danışmaq üçün, səndən çox şey öyrənmək istəyirəm. Mən də balaca, ağzından süd iyi gələn qız deyiləm. Atamın bütün kitablarını oxumuşam. Amma sənin axşamlar etdiyin söhbətlər insanı lap heyran qoyur. Kənddə hamı səndən danışır. Bax sən adəti üzrə bir azdan sonra oxumağa başlayacaqsan. Hamı yığılıb otağında səni dinləyək. De görüm oxuduğun nədir ki, belə hamı ağlayır?

Hidayət qızın cavabını verməməyi ədəbsizlik saysa da Hürü adını eşidəndə bədənindən soyuq bir üşütmə keçdi.

-Bax xanım, mən bundan sonra sənə Hürü yox, Qaragöz deyəcəyəm.

-Nədən bildin gözlərim qaradır?

-Çünki gözlərinə qara bağlamısan!

-Yox əzizim, gözlərim özü qaradır - deyə qız qara maskanı gözlərinin üstündən çıxardı.

-Sən nə etdin, bu yaramaz.

-Mən qəlbimi açmaq istədiyim adama gözümü necə açmayım.

-Gözlərini göstərmə yalvarıram.

-Yox qaranı bağlamayacağam. İndi isə de görüm oxuduğun nədir?

Oxuduğum Şikəstədir çox yanıqlı olur. Şikəstə özü də bayatı üstündə oxunmalıdır. Bunu mən bu torpaqda belə oxuyuram. çünki bura Qarabağdır. Adını da Qarabağ Şikəstəsi qoymuşam.

-Biz belə oxumağı ilk dəfə eşidirik.

-Bəli gözəl qız bu yerlərdə neçə yüz il bundan əvvəl Bayıt qəbiləsi yaşamışdır. Onların şeirlərinə də bayatı deyirlər. O ki, qaldı Qarabağ şikəstəsinə burada igidliklə Şikəstəxatirlik birləşir. Şikəstə farsca sınımış, əlil deməkdir.

Qız sevindi:

-Bax həmişəki vaxtdır yenə oxuyacaqsanmı?

-Bəli bəs mən nə üçün naxırçılığı seçmişəm. Ona görə bunu özümə peşə etdim ki, axşama qədər onunla danışıb, axşam onun üçün bayatı oxuyum.

Qaralı ağıl mənəm,
Qanadı bağlı mənəm.
Vətəndən uzaq düşən,
Ürəyi dağlı mənəm.
Qarabağın üzümü
Ölürəm ört üzümü
Əzrail sinəm üstə
Qoymur deyim sözümü.
Qarabağ qar əlində,
Gülöyşə nar əlində
Öldürsən, özün öldür
Qoyma düşmən əlində.

Ölürəm, ölürəm, ölürəm eheeeeey!

Qız gözünün yaşını silib:

-Bu nə qəribə mahnıdı, adama həm qüvvət verir, həm də ağladır.

Mən sənin yanına gəldiyimi, sən kim olduğunu atama danışacağam.

-Yox əzizim. Onda hər şey korlanır. Mən də çıxıb gedərəm.

-Hidayət, indi mənim başqa suallarına cavab ver səni and verirəm öz kişiliyinə və adını çəkdiyən peyğəmbərə.

Hidayət daha heç nə edə bilməzdi. Əgər bu sirr yayılsa...

-Yox sənə and içirəm.

Hidayət sözə başladı: Mən naxırçı deyiləm, mükəmməl mədrəsə, hədis və müsüqi təhsilim var. Qurani-Kərim almış köməyilə dərk etməyə yaxınam. Mən də başqaları kimi , xoşbəxt olmaq istəyirdim. Qonşuluqda Hürü adlı igid bir qızı sevirdim.

-Təsadüfə bax mənim də adım Hürüdür.

-Yox sən hələ özünü ona tay tutma. Mən sənə Qaragöz deyəcəyəm.

Xain qonşularımız heç nəyin üstündə kəndimizə hücum etdilər, evləri yandırdılar, qocaları diri-diri Araza tökdülər. Mən xain ermənilərlə vuruşa-vuruşa uçuş dağlarına qədər onları qovdum. Zəngəzur dağının başında "Qarıçıq" deyən yer var ora çatanda gördüm ki, məni Ermənilər mühasirəyə alıb diri tutmaq istəyirlər. Bir də baxıb gördüm ki, Hürü atın üstündə sağ tərəfdəki erməniləri bir-bir dənledi.

-Hidayət bu tərəfə gəl mən də burdayam - dedi.

Onun səsindən tanıdılar ki, qızıdır. Məni buraxıb onu tutmaq istədilər. Qız bir uca dağın üstünə çıxıb kəlmeyi-şəhadətini dedi və əlini göyə qaldırıb Allaha yalvardı ki, məni ya daşa döndər, ya da özümü bu qayadan otacağam! Mən ...

Qız əllərini göyə qaldırmış vəziyyətdə daşa döndü. Xain ermənilər sidq-ürəyin, allah xofunun nə demək olduğunu görüb məni də öldürməyib getdilər. İndi həmin qız heykəli Qapıçıqdan bir qədər arıl dayanıb. Mənim papağım da başında. Sonra mən baş götürüb vətənimdən çıxdım. Buraya gəldim ki, rahat olum, yalnız onun xəyalı ilə yaşayım. Burada da sən qoymadın.

Qız əsəbləşdi:

-Əgər bizim kəndən getsən, kəndimizi başbilənsiz qoysan bu dəfə mən özüm səni öldürəcəyəm - deyər qız ayağa durub atı minib kəndə doğru elə yolla getdi ki, onu görən olmasın.

Axşam Hidayət evə gələndə yenə ev kəndin ağsaqqaları ilə dolu idi.

Seyid Mirbaba ağaya qızı hər şeyi danışmış. Ona görə seyid camaatı toplamışdı. Yemək süfrəsi yığıldıqdan sonra ağa özü sözə başladı.

Qonaq qardaş islam əxlaqından, qurandan, tarixdən, musiqidən danışsın.

Hidayətin bu mövcuda söhbəti iki saatdan çox çəkdi. Kəndin adamları ilk dəfə idi ki, belə bir idrak sahibi ilə rastlaşırdılar. Onlar sanki əfsunlanmışdı. Hidayət, Seyid Mirbaba ağanın üzünə baxaraq vərəhmənullahu və bərakatu! - dedi. Sonra üzünü camaata tutub: Sizin kəndin

ağsaqqalı seyid olduğu üçün kəndimizin adını “Seyidli” qoyuram. Bu hamının ürəyindən oldu. Seyid Mirbaba ağa ağır-ağır sözə başladı.

-Mənim əzizlərim görürsünüz ki, mən çox qocalmışam. Kəndə ağsaqqalıq edə bilmirəm. Razılığınızla bu işi əziz qonağımız, kəndimizin fəxri vətəndaşı, Seyidli adını tarixə gətirən Hidayətə tapşırmaq istəyirəm.

-Allah mübarək eləsin. Hamımız razıyıq - deyib camaat dağılışıb getdi.

Otaqda iki nəfər qalmışdı, bir Seyid bir də Hidayət. Seyid məqamın çatdığını görüb sözə başladı.

-Hə oğul, indi hər şey sənin qərarından asılıdır. Bu ev bu saray sənin olsun. çünki bu evi mənə kənd camaatı tikib. Mənim də bir cəngavər qızım var. Səninlə vuruşan qızı deyirəm. İstəsən oda bu evdə qalar, istəməsən, başqa bir yerə gedər.

Hidayət iki daşın arasında qalmışdı və oxuduğu kitablarda məlum etmişdi ki, tam bu kəndlə bu qızla bağlıdır. Ona görə də

-Ağa - dedi - Mən dediklərinizlə razıyam. Amma bir şərtim var. Qızınıza Hürü yox, Qaragöz deyəcəyəm və nəslimizə vəsiyyəət edəcəyəm ki, qızları olanda mütləq Hürü və Qaragöz adı qoysunlar.

Seyid Mirbaba ağa dilləndi.

-Mən də vəsiyyəət edirəm Hidayət adı, babadan oğula, oğuldan nəvəyə, nəvədən nəticəyə keçsin.

Bu vaxt Leyla nənəsinin üzünə dik baxdı:

Qaragöz nənəm onda deməli kimdir?

-Qaragöz nənən həmin Qaragözün nəvəsidir. Sənin

də iki adın var. Biri Hürüdür. Sən də həmin Hürünün nəvəsisən.

-Bəs Hidayət? O niyə yoxdur?

Bu vaxt kənarında oturub söhbətə qulaq asan Qaragöz hönkürtü ilə ağladı.

Əzizim yurdu qaldı,
Komasın qurdu qaldı
Hidayət şəhid oldu
Namərdə yurdu qaldı.

Qız qaçıb Qaragöz nənəsinin gözlərindən öpməyə onu ovutmağa çalışdı:

-Nənə, sən allah ağlama. Yenə Hidayət olacaq.

-Olacaq bala, olacaq, amma sənin dayın igid Hidayəti bir də tarix yetirməz. Sənin dayın Hidayət də babası kimi ağıllı, mərifətli, igid, ədalətli idi. Elə hey Qarabağ Şikəstəsi oxuyardı. Yadımdadı uşaqlıqdan elə sözlər danışardı ki, biz deyərdik bu uşaqda nəsə var! Belə də uşaq olar? Hələ 17 yaşı yox idi, onu Əfqanıstana göndərdilər. Neçə-neçə döyüşdən qalib çıxdı. Evə qayıtdı. Xain ermənilər torpaqlarımıza sahib durmaq üçün ən alçaq hərəkətlərə yol verdilər. Hidayət buna dözə bilmədi. Azərbaycanda ilk dəfə olaraq minaatanlar batareyasını yaratdı. Bəli, ilk dəfə. Döyüş vaxtı onu tanımaq olmurdu. Qızmış pələngə oxşayırdı. Ağdərə, Umudlu, Sırxavənd, Qazançı, Dovşanlı, Kiçan, Ballıqaya döyüşlərində düşmənin belini qırdı. Onları məhv etdi. Hidayət artıq məşhur sərkərdə taktikasına malik cəsur bir əsgər idi.

Sırxovənd kəndində mühasirəyə düşmüş döyüş yoldaşlarını xilas etmək üçün oraya yollandı. 130 əsgəri mühasirədən çıxardı. Bu igidliyinə görə oxuduğu Seyidli kənd orta məktəbinə onun adını verdilər. Bu dəfə Sırxovəndə tək getmək qərarına gəldi.

Bu 1992-ci ilin iyun ayının 22-də yay girən gün idi. Bu gün onun son döyüş günü oldu. Snayperlər onu çoxdan axtarırdılar. Həmin gün Hidayətin gördüyü son işıqlı gün, son, parlaq günəşi oldu. İndi on igid əsgərin məzarı Bakıda igid oğlanlar, Vətən uğrunda öz canını verənlər uyurdu şəhidlər xiyabanında.

BİR dəfə Hidayətin qəbrini - ilk cümə axşamı ziyarətə gələndə nə görsək yaxşıdır. Qəbrin uca baş daşına yuxarı tərəfdən gözəl bir şal bağlanmışdı. Qız şalı bağlayanda o qədər ağladı ki, göz yaşları şalı islatmışdı. Şalın altından bir məktub tapdıq.

Hə, bala düşmən azğınlaşmışdı kənd ağsaqqalları yığılıb əli silah tuta bilən hər kəsi vətən uğrunda müharibəyə çıxmağa çağırırdı. Hidayətin kiçik qardaşı Elşad da qardaşı Hidayətin adını daşıyan batalyona yazıldı. Onlarla görünür cəhənnəmə vasil elədi. 1993-cü il iyul ayının 21-də Elşad da qəhrəmancasına həlak oldu.

Leyla - Hürü Qaragöz nənəsini qucaqladı bəs bir ildə iki oğul dağını necə çəkdi nənə.

-Axı mən Qaragöz nəsliyəm. Bax biz beləyik. Aslanın erkəyi dişisi olmaz!

Adil Babayev

Sevimli anam Fatmaya ithaf edirəm

Peyğəmbərin nəsihəti

Biri peyğəmbərə söylədi ki, mən,
Cihad etmək üçün nəzir demişəm.
Gücüm buna çatmır, ey ulu rəsul,
Nə edim, axırda olmayıl məsul?

Peyğəmbər soruşdu: varmıdır anan?
-Dedi ki, yaşadır, ulu yaradan!
Dedi: evə qayıt anana sarı,
Onu əl içində qaldır yuxarı.

“Cənnət ki, ananın ayağındadır”
Hamı, o cənnətin sorağındadır.
Ananla bərabər cənnətdəsən sən
Daha lazım deyil cihad edəsən.

Oğlan ordan bir baş evinə gəldi
Ananın gözündə dörd qat yüksəldi
Dedi: Əziz anam, ey nurlu qadın,
Allah məqamında ucadır adın.

Peyğəmbər deyir ki, cənnət səndədir
Kim ki, sənirlədir o cənnətdədir.

Göylərə qaldıram gərək səni mən
Vədimə mən xilaf çıxma bilmərəm.
Ana həzin səslə, dedi ki, balam,
Sənin bu işindən mən çox xoşhalam.
Peyğəmbər demişdir: unuttun niyə,
“Ananın hörmətin sən qaldır göyə”.

Tutaq ki, sən məni çiyinə aldın,
Sonra da yorulub çiyindən saldın.
Sən həmişə uca tutmusan məni,
Mən də Allahıma tapşırıdım səni.
Onun nəzərləri üstündə olsun,
Allahın eşqilə qoy qəlbin dolsun.

Adil Babayev

*(vətən yolunda iki oğul qurban verən
Qaragöz anaya ithaf edirəm).*

Bir ana görməyə tələsirəm mən!

Südilə oğluna igidlik verən,
Bir ana görməyə tələsirəm mən!
Qızına Vətəni, eli sevdiren,
Bir ana görməyə tələsirəm mən!

Oğlunu Vətənə qurban eyləyən,
Bir ana görməyə tələsirəm mən!
Düşmənin önündə çovlan eyləyən,
Bir ana görməyə tələsirəm mən!

Oğul düşmən çəpəridir söyləyən,
Oğul namus sipəridir söyləyən,
Oğul Vətən gərəyidir söyləyən,
Bir ana görməyə tələsirəm mən!

Bala dağı soyutmağı bacaran,
Vətən üçün böyütməyi bacaran,
Kövrək qəlbi ovutmağı bacaran,
Bir ana görməyə tələsirəm mən!

Baş əyərdim elə qadın önündə,
Lap öpərdim onun arıq əlindən,
Eləyərdim nə çıxarsa dilindən,

Bir ana görməyə tələsirəm mən!

Mərdlik, qeyrət yağır onun üzündən,
Doymaq olmur söhbətindən, sözündən
Öpmək üçün onun qara gözündən
Bir ana görməyə tələsirəm mən!

Yavuz Bülent Bakiler

Əziz dostum Bəxtiyar Vahabzadəyə

Azərbaycan ürəyimdə bir şah damardır

Dan işığına qədər gecələr boyu
Sovrularaq oxuduğum yenə Şəhriyar.
Ala ceyranlara bənzər Azərbaycan nəğmələri,
Dinlədiyim tar.

Ayrılmaz başımdan, buraxmaz məni artıq
Salamsız-sabahsız bu fikirlər.
Ürəyim minillik dastanlarla alışar -
Böyük Azərbaycan qədir.

Azərbaycan - Dədəm Qorqud şəfəqi!
Mübarək dilimi süd kimi sağar.
Bəzən rüzgar olar iliklərimdə,
Bəzən yağmur kimi üstümə yağar.

Apar məni, Araz! Al məni, Xəzər!
Oğuzu oğuzdan başqa kim anlar?!
Yaram dərin, məlhəmim yox, vaxtım dar...
Bir dastan yazartək yaz məni, Anar!¹
Duy məni, Bəxtiyar!² Duy məni, Şahmar!³
...Azərbaycan ürəyimdə bir şahdamardır!
Mən Yaqub⁴ kimiyəm - uzun illərdir.
Orda Yusifimin qoxusu vardır!
Və həsrəti könlümdə böyük Türkiстан qədərdir!
Ayətdir kitabımda! Bayrağında rüzgardır!
Azərbaycan ürəyimdə bir şahdamardır!

İllər bir gözyaşı olub da qopmuş -
Nurlu ixtiyarın yanaqlarında.
Yarpaqdan saçını yerlərə yaymış,
Son bahar ağlayır ayaqlarında.
Süzməkdə üfüqdə bir qızıl yeri -
İçi qaranlıqla dolu gözləri.
Alnında axşamın ölgün kədəri;
Səssizliyin sirri dodaqlarında.
Yanan bir kağızda kiçik bir sətir,
Yazı kimi axşam qocanı örtür.
Artıq o, silinən bir xatirədir -
Bu səssiz bağçanın uzaqlarında.

¹ Yazıçı Anar Rzayev nəzərdə tutulur.

² Bəxtiyar Vahabzadə.

³ Şahmar Əkbərzadə.

⁴ Dini rəvayətdəki Yaqub peyğəmbər.

Azərbaycan təkərləməsi

Şamaxıdan, Şəkidən,
Salam gəlir Bakıdan...
Bir quş aldım tülküdən,
Tülkü məni qandırdı.
Qanadını sındırdı -
Qaf dağına endirdi.
Dağlardakı Kəlbəcər,
Durnalar gəlib keçər,
Qızları çiçək biçər,
Buz bulaqdan su içər.
Ordan döndük Qubaya,
Neçə elə-obaya:
Almaları qırmızı -
Sanki bir qırğız qızı.
Keçdik şirin ellərdən,
Yamyaşıl tunellərdən,
Minlərcə qoz ağacı,
Ağaclar ana-bacı.
Başımıza qoz düşdü,
İçimizə göz düşdü.
Göyü dələn çinarlar,
Şırıl-şırıl pınarlar*,

Quş kimi çırpınarlar
Göyçayda qızıl narlar,
Bilməyən qızıl anlar,
Bilənlər qızınarlar.
Getmişəmni Göy-Gölə,
Qovuşmuşdu göy gölə -
bənzəyirdi göy gülə.
Ehtiyac duydum saza,
Bu şeiri yaza-yaza
Qanadlandım Tovuza.
Sonra gələn Qazaxdı,
Düzdü bir az uzaqdı,
Məni yandırıb yaxdı -
Qazağın payız vaxtı!
Bəlkə bir şey unuttum -
Axı yazan qonaqdı.
Bu da qədim Gəncədir,
Gözəlləri qönçədir;
Bura Azərbaycanıdır -
Hər şey ürəyimcədir!

Millət Şərqisi

Çeynəndi, yetər, varlığımız cəhl ilə qəhrə!
Doğrandı mübarək Vətənin bağı səbəbsiz.
Birlikdə bu gün bulmalıyıq dərdinə çarə,
Can qardaşı, qan qardaşı, şan qardaşınız biz!
Millət yoludur, haqq yoludur tutduğumuz yol!
Ey haqq, yaşa! Ey sevgili millət, yaşa var ol!

Gəl, qardaşım, anam sana möhtac, ona çatmaq,
Çatmaq ona, qurtarmaq o bivaxtı-vəzifən.
Qarşında köksü, bağı açıq, ölgün yatıbdır, bax,
Onsuz yaşamaqdansa bərabər ölüş əhvən!
Hər an o gözəl sinəyi xəncərliyiylər əllə,
İmdadına çatmasaq əgər, məhvi-müqəddər.
Zülmün topu var, gülləsi var, qələsi varsa,
Haqqın da bükülməz qolu, dönməz üzü vardır.
Göz yumma günəşdən, nə qədər nuru qararsa l
Sönməz əbədi, hər gecənin gündüzü vardır!
Millət yoludur, haqq yoludur tutduğumuz yol!
Ey haqq, yaşa! Ey sevgili millət, yaşa var ol!

Vaxtilə baban kimsəyə minnətmi edərdi?!
Yox! Qalmadı mana sana zillət pədərimdən²
Dünyada şərəfdir yaşadan milləti, fərdi;
Silkin, alçalmaq təzə uçsun üzərindən.
İnsanlığı pamal³ edən alçaqlığı yıx, əz!

Vallah, yaşamaq yerdə sürüklənməyə dəyməz!

Haqsızlığın növlərini gördük... Bumu qanun?
Ən qəmli səfalətlərə düşdük... Bumu dövlət?
Dövlətsə də, qanunsa da, artıq yetər olsun;
Artıq yetər olsun bu dəni zülmi-cəhalət...
Millət yoludur, haqq yoludur tutduğumuz yol!
Ey haqq, yaşa! Ey sevgili millət, yaşa var ol!

Mehmet Emin bəyə

Məmləkət Türkləri

Yad kimi dolaşma Anadoluda,
Qardaşım, yurdunu içindən tanı.
Dinlə bir gözəli bulaq yolunda,
Dinlə bir yaylada qərib çobanı.

Kimsəsiz ev kimi gəzdiyim bu yurd
İllərcə tökdürür sənə göz yaşını.
Yavrunun dərdiylə ah çəkər Bayburd1
Durnanın həsrəti yaxar Maraş12.

Bir çölü andırar bil ki, dörd yanın
Bağrını dəlməsə yanıq türkülər.
Varlığı bu qorla alışmayanın
Kirpiyi yaşarsa, gözləri gülər.

Faruq Hafiz amlıbel
2 iyun, 1927.

Şeir Türkiyəyə pənah gətirmiş
Azərbaycan xalqının böyük ođlu
M..Rəsulzadəyə həsr edilmiřdir.

BELGE: 97 (eviri) KARS MUAHEDENAMESİ

Milletlerin uhuvveti esasını ve akvamın kendi mukadderatını serbete tâyin etmek hakkını tanımakta müttehit ve aralarında daima münasebatı samimane ve menafii mtekabiliye müstenit revabıtı hakikiyei dostanenin cayıđıq olduđunu görmek arzusuyla mütehassis olan bir taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti diđer taraftan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcüstan Sosyalist řralar Hükümeti Cmhuriyeteri Rusya Sosyalist Federativ řralar Hükümeti Cumhuriyetinin de iřtirakiyle bir Muhadent Muahedenamesi aktı için mzakerata iptidara karar vermiřler ve bu hususta, Türkiye Büyük millet Hükümeti Büyük Millet Meclisinde Edirme Mebusu ve řark Cerhesi Kumandanı Kâzım Karabekir Pařa ve Büyük Millet Meclisinde Burdur Mebusu Veli ve sabık Naıa Müsteřarı Muhtar ve

Türkiye'nin Azerbaycan mümessili Memduh Şevket beyleri,

Ermenistan Sosyalist Şûra Hükümeti Cumhuriyeti Hariciye Komiseri İktinaz Muradyan ve Dahiliye Komiseri Boğus Makizyan'ı.

Azerbaycan Sosyalist Şûra Hükümeti Cumhuriyeti Devlet Murakabeksi Halk Komiseri Behbut Şah Tahtineski'yi.

Gürcüstan Sosyalist Şûra Hükümeti Cumhuriyeti Harbiye ve Bahriye Komiseri Şalva İlyava ve Hariciye ve Maliye Komiseri Aleksandır Sıvanidze'yi.

Rusya Sosyalist Federatif Şûralar Hükümeti Cumhuriyeti Letonya Mümessili Jak Halski'yi murahhas tâyin etmişlerdir. Murahhasini müşarileyhim usulüne muvafık görülen salâhiyetnamelerini badetteati mevaddı âtiyeyi tahtı karara almışlardır.

Madde 1 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcüstan Sosyalist Şûralar Hükümeti Cumhuriyeleri müteakidinin elyevm aksamı memalikinden bulunan arazi üzerinde mukaddema hakkı hakimi-yetlerini istimal etmiş olan Hükümetler arasında mütekarrar ve marüzzikir araziye mütaallik muahedat ile Hükümeti salise beyninde münakit CenubîKafkasya Cumhuriyetlerine taallûk eden muahedatı keenlemyekün addederler. Moskova'-da 16 Mart 1921-1337 tarihinde imza edilen Türk - Rus Muahedenamesinin bu madde hükmünden müstesna olduğu mukarrerdir.

Madde 2 - Müteakidin içlerinden birine (kerhen

kabul ettirmek) istenilecek hiç bir muahedei sulhiye veya diger bir senedi beynelmileli tanımamak hususunda müttehidülfikirdirler. Bu itilâf mucibince Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcüstan Şûraları Sosyalist Hükümeti Cumhuriyeleri Türkiye'ye taallûk edir de hali hazırda Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilen Türkiye Hükümeti Milliyesinin tanımadığı hiç bir beynelmilel senedi tanımamağı kabul ederler. İşbu muahedede mezkûr "Türkiye" tabiriyle İstanbul'da münakit Osmanlı Meclisi Mebusanı tarafından tanzım ve neşr ve ilan ve bilcümle devletlerle matbuata tebliğ olunan 28 Kânunusani 1336 (1920) tarihli Misaki Millinin ihtiva ettiği arazi kastedilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti dahi Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcüstan'a taallûk edir bu memleketlerin elyevm Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcüstan Şûraları tarafından temsil edilen Hükümetlerince tanımayan hiç bir beynelmilel senedi tanımamağı kabul eyler.

Madde 3 - Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcüstan Şûralar Sosyalist Hükümeti Cumhuriyeleri Kapitülasyonlar usulünün her memleketin inkişafi millisinin serbestii cereyanı ve hukuku hükümranisinin istimali tamiyle kabili telif olmadığını bittasdik Türkiye'de bu üsul ile (Herhanqî bir suretle münasebattar olan her nevi muamelâtın) ve hukukun icra ve istimalini keenlemyekün ve mülqa addederler.

Madde 4 - Türkiye'nin Şimali Şarkî hududu (Rus

Erkânı Harbiyesinin 1/210000 mikyasındaki bir parmak beş verstlik mesafe - haritasına nazaran) Bahrisiyah sahilinde kâin (Sarp) karyesinden başlanarak Kedis Meza dağı - Şavşet dağı hattı taksimi miyahı - Kanı dağından geçen oradan daima Kars ve Ardahan sancaklarının Şimalî hududu idarei kadimesini ve Arpaçay Aras talvegini Nizni Karasu membana kadar takip eden hat ile tâyin edilmiştir. (Hududun tafsilâtı ve buna müteferri mesail için bir ve iki numaralı melfuflarla tarafeyni müteakideynce mümza merbut haritaya müracaat) metni muahede ile harita arasında ademi tevafük halinde metni muahede haritaya tercih edilecektir.

Rusya Sosyalist Federativ Şûralar Hükümeti Cumhuriyesinin bir mümessilinin de iştirakiyle müsavi miktarda âzalardan mürekker muhtelit bir tahdidi hubut komisyonu arazi üzerinde hududu teferruatıyla tesbit ve takrire ve hubut işaretlerini vaz'a memurdur (dört numaralı melfuf harita).

Madde 5 - Türkiye Hükümeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Şûralar Hükümetleri işbu muahedenamenin üç numaralı melfufunda tasrih edilen hududtlar dâhilinde olmak üzere Nahcivan mıntakasının Azerbaycan himayesinde muhtar bir arazi teşkil etmesi hususunda müttehüdfikirdirler.

Madde 6 - Türkiye evvelâ işbu maddede tahsis ve tâyin olunan mahaller ahali, her cemaatin dinî ve harsî hukukunu temin edecek vâsi bir muhtariyeti idariyeye nail olmak ve mezkûr mahallere ahalinin arzularına muvafik

bir usulü tasarrufu arazi ithaline imkân bahşetmek, saniyen Batum limanı tarikiyle Türkiye'ye ithal veya Türkiye'den ihrac olunacak bilcümle mevat ile eşyayı ticariyenin gümrük resmine tabi tutulmayarak bilâmüşkülât ve mevani bilcümle rüsum ve tekâliften muaf olarak serbest bir surette imrarı hakkı, her nevi masarifi hususiyeden müstesna olarak Batum limanından istifade hakkıyla birlikte Türkiye'ye temin edilmek şartıyla, Batum liman ve şehrinin ve işbu muahedenin dördüncü maddesinde gösterilen hududun Şimalinde bulunan ve Batum livasına ait olan arazinin hakkı metbuiyetini Gürcüstan'a terke rıza gösterir.

Bu maddenin tatbiki için işbu muahedenenin imzasını mutaakip derhal alâkadar tarafların mümessillerinden mürekkep bir komisyon teşkil edilecektir.

Madde 7 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle Gürcüstan Şûralar Sosyalist Gumhuriyeti Hükümeti hemhudut menatik ahalsinin muhtelit bir komisyon tarafından gümrük, inzibat ve umuru sıhhiye hususlarında vazedilecek nizamatı müsaadekâraneye riayet etmek şartıyla hududu gesmelerini teshil edeceklerini taahhüt ederler.

Madde 8 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Gürcüstan Şûralar Cumhuriyeti Hükümeti iki memleketin hem hudut havalisi ahalsinin hududun diger tarafında kâin kışlık ve yazlık meralardan istifade etmeleri zaruretini nazarı dikkate alarak ahali mez-kûreye

hayvanlarını huduttan geçirmek bermutat meralardan istifade etmek hakkını dahşetneyi kabul ederler. Hududun müruru esnasında tatbik edilecek gümrük muamelâtiyle tedabiri inzibatiye ve sıhhiye ve saire muhtelit bir komisyon tarafından tâyin edilecektir.

Madde 9 - Bütün milletlerin muamelâti ticariyesi için Boğazların açık tutulması ve bunlardan serbestii müruru temin zımnında Türkiye ile Gürcüstan Karadeniz ve Boğazların tabi olacağı kavaidi beynelmilelin ihzarı katisini sahildar devletlerin mürahhaslarından mürekkep olarak bilâhara teşekkül edecek bir konferansa tevdi, hususunda müttehidülefkârdırlar. Şu kadar ki mezkûr konfe-ranstan sâdır olacak mukarreratın Türkiye'nin hâkimiyeti mutlakasına ve Türkiye ile payıtahtı olan İstanbul'un emniyetine bir gûna halel iras edememesi şarttır.

Madde 10 - Müteakidin arazileri üzerinde diğer memleketin yahut anın arazisinin bir kısmının vazifei hükümeti deruhde iddiasında bulunan teşkilât ve heyetin teşekkülünü veya ikametini kezalik diğer memlekete karşı mücadele maksadında bulunan heyetin ikametini tecviz etmemeği taahhüt ederler. Şurası mukarrerdir ki işbu maddede anifen zikredilen Türkiye arazisi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin doğrudan doğruya idarei mülkiye ve askeriyesi altında bulunan arazidir.

Madde 11 - Müteakidinin her birinin diğeri arazisinde ikamet eden tebaası mâfûv tutulacakları

Müdafaai Milliyeye mütaallik kavanin müstesna olmak üzere mükim oldukları memleket kavanininden mütevellit hukuk ve vazaifi esasiyesine tevfikân muamele göreceklerdir. Müteakiblen tebaanın hukuku aileye, verasete ve ehliyeti hukukiyeye ait mesail dahi işbu madde ahkâmından müstesna olup mevaddı mezkûre bir itilâfnamei mahsus ile hal olunacaktır.

Madde 12 - Müteakidin içlerinden birinin diğeri arazisinde sakın tebaasına en ziyade naili müsaade millet muamelesi tatbik edeceklerdir. Bu madde Şûralar Cumhuriyetlerinin kendi arazilerinde diğeri müttefik Rus Şûralar Cumhuriyetleri vatandaşlarına bahsettikleri hukuk ile Türkiye tarafından kendisinin müttefikleri olan müslüman devletleri tebaasına bahşedilen hukuku asla etmez.

Madde 13 - 1918 senesinden evvel Rusya aksamından iken üzerlerinde Türkiye'nin hakkı hâkimiyeti teyit edilen arazi sekeneşi Türk tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde eşya ve emvallerini veyahut bunların esmanî baligasını birlikte alarak Türkiye'yi serbestçe terk etmek salâhiyetini haiz olacaklardır. Aynı veçhile hakkı metbuiyeti Türkiye tarafından Gürcüstan'a terk edilmiş olan arazi sekeneşi de Gürcü tabiiyetinden çıkmak istedikleri takdirde eşya ve emvallerini veya bunların esmanî baligasını birlikte alarak Gürcüstan'ı terk etmeye salâhiyettar olacaklardır. Balâdaki mezkûr ahali mevzubahis olan araziye terketmek hususundaki arzularını allellûsul bildirdikleri tarihten itibaren hizmeti

askeriyelerinde bir aylık tecilden müstefit olacaklardır.

Madde 14 - Müteakiben işbu muahedenamenin imzasından itibaren altı aylık bir müddet zarfında 1918 ve 1920 seneleri harpleri mültecileri hakkında hususi bir itilâfname aktetmeği taahhüt ederler.

Madde 15 - Müteakidinden her bir muahedenamenin imzasını müteakir der-hal diğeri tebası hakkında Kafkas Cephesindeki harp münasebetiyle irtikâp edilmiş olan cinayet ve günahlar için tam bir affı umumi ilân etmeği taahhüt ederler.

Madde 16 - İşbu muahedenamenin imzasından itibaren iki aylık bir müddet zarfında müteakiben içlerinden birinin arazisinde bulunan askerî ve sivil üserayı kademenin mütekaben vatanlarına iadesine muvafakat ederler.

Madde 17 - Memleketler arasındaki münasebetin ademi inkıtanı tarafeyni müteakidin sürati mümkünü ile şimendifer telqraf ve şair münakalâtın muhafaza ve tekemmülü ve bilâmüşkilât eşhas ve emtianın serbesti imrarının temini için tedabiri lâzımeği müttehiden ittihaz etmeyi taahhüt ederler. Maahaza şurası mukarrerdir ki yolcuların ve emtaanın girip çıkmasında müteakidinin memleketle-rinden her birinde bu bapta cari kavanin ve nizamata harfiyen tatbik edilecektir.

Madde 18 - Müteakiben memleketler arasındaki münasebeti dostaneyi teşyit için muktazi münasebatı

ticariyenin tesis ve iktisadî, malî ve sair mesailin halli maksadiyle işbu muahedenamenin imzasını mütaakip Tifliste derhal alâkadar memleketler mümessillerinden müteşekkil bir komisyon toplanacaktır.

Madde 19 - Tarafeyni müteakiben işbu muahedenamenin imzasından itibaren üç aylık bir müddet zarfında konsolosluk mukaveleleri aktetmeği taahhüt ederler.

Madde 20 - Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcüstan Hükümetleri arasında aktedilen işbu muahedename tasdike tabi tutulacaktır. Tasdiknamelerin teatisi mümkün olduğu kadar kısa bir müddet zarfında Erivan'da vuku bulacaktır. Muahedenamenin imzasını mütaakip derhal mer'i-yülicra olacak olan 6, 14, 15, 16, 18, 19 uncu maddeler müstesna olmak üzere işbu muahedename tasdiknamelerin teatisinden itibaren mevki mer'iyete vaz olanacaktır. Tasdiklanılmakal salifüzzikir mürahaslar işbu muahedenameyi imza ve tahtim etmişlerdir.

İşbu muahedename 13 Teşrinievvel 1337 (1921) tarihinde Kars'ta beş nusha olarak tanzim edilmiştir.

Merbut – 1.

Türkiye'nin şimali şarki hududu (Rus Erkânı Harbiyesinin 1/210000 mikyasında yani bir pus = beş verst göstermek üzere tanzim olunan haritasına nazaran) berveçhiâti tesbit olunmuştur.

Karadeniz sahilinde Sarp karyesi ve Maradidi karyesinin şimalinde bulunan u.v. ye doğru Karşalvar (5,

014) dađı hattı taksimi mihayından - ve Maradidi karyesinin Őimalinde oruhu kateder. Oradan Sayaur karyesi Őimalini Kediz Meta dađı (7052) Kovakya dađı-Kavtareyi karyesi- Medizibna dađının hattı taksimi miyahı Kerenkesür dađı (6468) - Korda dađının (7910) hattı taksimi miyahını takiben Karabet ŐavŐetski dađı zirvesinin kısmı qarđiyesinden eski Artvin kazasının hududu idariyei kadimesine vâsil olur. ŐavŐetski dađı hattı taksimi miyahından geçerek Sarıçay Karaisalı (8478) dađına vâsil olur. Kıvraski bođazı- buradan eski Ardahan kazasını hududu idariyei kadimesi olan Kann dađına gelir. Oradan Őimale teveccüh ile Telil (Qarmani) (8357) dađına-Ardahan kazasının aynı hududunu takiben (Badel) karyesinin Őimali Őarkisinden Roskof ayına vâsil olur ve bu ırmađı cenuba dođru ancak karyesinin tepesine kadar takip eder. Orada bu ırmađı terk ile hattı taksimi miyahı takiben Edilyan bađı (8512) dađına vâsil olur. Kelletepe (8463) ve Harman tepe (9709) dađlarından geçerek Karsis seri (9681) dađına gelir ve oradan Kura nehrine kadar Klasamet ayını takip eder. Oradan (Kartanake) köyünün Őarkına kadar Kura nehri talveđini takip oradan (Karaođlu) (7259) dađının hattı taksimi miyahından geçerek Kura nehrini terk eder. Oradan Kozabin gölünü iki kısma ayırarak (7580 - 7560) rakımlı tepeye ve oradan Gök dađa (1952) vâsil olur. Oradan Gürcüstan hududunun nihayet bulup Ermenistan hududunun bađladıđı Ü tepeler (9783) e vâsil olur. Tabakale (9716) - (9065) rakımlı tepeye ve orada Ardahan kazasının eski hududunu terk ile (Bolakbaba) (9973) veya (9963-8828 veya 8827-7602) dađlarından geçer. Oradan bir hattı müstakim üzerine

7518) rakımlı tepeye ve bedehu İbiş köyünün şarkından badehu Kızıлтаş (7439 veya 7440) veya (7490) dağından - Novi Kızıлтаş köyünden geçer. Oradan Kızıлтаş'tan geçen ırmağı Karamehmet'in şimali garbisinde kâin dirseğine kadar hattı taksimi miyahı takip ederek (Delavers) (B.Kimli) (Vitkinis) köylerinin şarkında bulunan (Çamuşbuçay) (Çamuşbuçay 1889 tabili haritada zikredilmemiştir). İrmağına vâsil olur. Vartanlı ve Baş Çoragel köylerinden ve salifüzzikir ırmağı daima takibederek Kiyala veyahut (Kaleli) nin şimalinde Arpa çayına vâsil olur. Oradan daima Arpa çay talveğini takiden Aras'a gelir. Oradan Aras talveğini Ermenistan hududunun nihayet bulup Azerbaycan hududunun başladığı (Urmıye) köyüne kadar takip eder. Badehu Aras talveğini Azerbaycan hududunun nihayet bulduğu aşığı Karasu munsabına kadar takip eder.

İhtar - Şurası mukarrerdir ki hudut balâda gösterilen irtifaların hattı taksimi miyahından geçer.

Methut – 2.

Şurası mukarrerdir ki [1] numaralı merbutta gösterildiği veçhile hudut Arpaçay ve Aras talveğini takir edeceğinden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Arpaçay havalisinde yalnız blokhavuzlar hattını hal-hazırdaki güzergâhı itibariyle (Aleksandropol - Erivan) şimendifer hattından Sekiz verst mesafeye ve Aras hava-lisinden salifürzzikir şimendifer hattından dört verst mesafeye çekmeyi taahhüt eder.

Balâ'da mezkûr havaliyi tahdit eden hatlar Arpaçay mıntıkası için birinci kısmın (A) ve (B) fıkralarında ve

Aras mıntakası için ikinci kısımda berveshiâti irae edilmiştir.

1 - Arpaçay mıntakası:

A - Vartanlı'nın cenubu şarkisinden Bozyar (5096) dağından Uzunkilisenin şarkına 5082 - 5047 Karmir - Vanğın şarkına - Üç tepeye (6578) veya 5578 Arazoğlu şarkına ve (Ani) şarkına ve Yeni köyün qarbinda Arpa çayına vâsil olur.

B - Arpaçayını (5019) rakımlı tepenin şarkında terk ile doğruca (4581) rakımlıya Kızılıkale'nin dört buçuk verst şarkına ve Boyaçalı'nın iki verst şarkına badehu Dikor çayına - (Düzgeçüt) köyüne kadar mezkûr ırmağı takip ederek doğruca (Karabağ) harabelerinin şimalinde Arpa çayına vâsil olur.

2 - Aras mıntakası:

(Karabağ) (Elican) ile Süleymandız aralarındaki doğru hat. Bir taraftan (Aleksandropol - Erivan) şimendifer hattı diger taraftan işbu şimendifer hattından itibaren dört ve sekiz verst mesafede kain hatlarla tahdit edilen menatıkta Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (Bu mesafe hatları menatıkı mezkûre haricindedir) hiç bir nevi istihkâmet inşa etmemeği ve kuvvel muntazama bulundurmamayı taahhüt eder. Fakat salifüzzikir menatıkta emnüasayış ve idareyi temin edecek kuvvet bulundurmak hakkını muhafaza eder.

Merbut – 3.

Nahcıvan arazisi.

Urmiye köyü - oradan bir hattı müstahkim ile

(Arazdayan) istisyonuna (işbu istasyon Ermenistan Sosyalist Cumhuriyetine kalacak) badehu hattı müstakim ile Garbî Teşburun (3142) dağına - taksimi miyah hattı ile şarkî (Taşburun) dağına (4108) Cehennem deresini (Yağarsik) dağının (6607) yahut (6587) hattı taksimi miyahını takir ederek Rovne (Bolak) Cenubundan kateder. Oradan kadim Erivan Kafkası'nın ve “Şarur valagüz” ün hududu idariyesini takip ile 6629 rakımlı tepeden Kömürlü dağ (6839) veya (6930) ve oradan 3080 rakımlı tepeye Sayat dağ (7868) Kürtkulak köyü - Gamsor dağ (8160) - 8022 rakımlı tepe ve (Gökdağ) (10282) ve eski Nahçıvan kazasının Şarki hududu idariyesi.

Kâzım Karabekir	Mravian
Veli Bey	Buğus Markinzian
Muhtar Bey	Behbut Shahtahtinsku
Memduh Şevket	Chalva Eliava
Alexandre Şvanidzé	Jasques Hanetzky.

QEYD: Kars Andlaşması, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcüstan Sosyalist Şuralar Gumhuriyetleri adına Moskova Andlaşması hükümlerini yenilemiş, Misakı - Milli ve bugünkü Doğu sınırlarının ayrıca bu üç Kafkas Federe Gumhuriyetince de tanınmasını sağlamıştır. (13 Ekim 1921).

TÜRKÇƏ–AZƏRBAYCANCA FƏRQLİ LÜĞƏT

(Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü, I,
Ankara, 1991-əsasında)

Aa

abartmaq - artırmaq
acımasız - mərhəmətsiz
adale - əzələ
adamak - nəzir etmək
aday - namizəd
afyon - tiryək
agabey - böyük qardaş
ahize - telefon dəstəyi
ajan - agent
akım - cərəyan
alan - meydan
alarm - həyəcan signalı
alay - lağ
alıntı - sitat, iqtibas
ampul - lampoçka
anayasa - konstitusiya, əsas qanun
anı - xatirə, yadigar
anıt - abidə
ansızın - qəflətən
apartman - çox mərtəbəli ev
araç - vasitə, əlac
aralık - dekabr
artı - toplama (işarəsi)
asansör - lift
asgari - ön söz
aşama - mərhələ
aşl (tip) - peyvənd

atak - igid
atamak - təyin etmək
atkı - sərf
avize - çılçıraq, lüstr
avlu - həyəət
aya - ovuc
aydın - ziyalı
aykırı - ziddinə, tərsinə
aylak - avara
aylık - maaş, aylıq

Bb

badana - əhəng
bağımlı - qeyri-müstəqil
bağış - ianə
baharat - ədviyyə
bakır - mis
basamak - pilləkən
basım evi - mətbəə
basınç - təzyiq
baston - əsa
başarı - müvəffəqiyyət
batı - qərb
bavul - çamadan
bekar-subay
bekçi - gözətçi, keşikçi
beklemek - gözləmək
ben (yüzdəki) - hal

bencil - xüdbin, egoist
berrak - şəffaf, dupduru
besin - qida
beslemek - bəsləmək
bet - üz, sifət, bəniz
bezelye - noxud
bıyık - bığ
bilanço - balans
bildik - tanış, bələd
bile - həтта, da.də (belə)
bilgin - alim
bilgisayar - kompüter
bilim - elm
bilye - kürəcik
binaenaleyh - buna görə, bunun üçün
bira - pivə
birey - fərq, şəxs
birim - vahid
bisiklet - velosiped
bizzat - şəxsən
blöf - uydurma, qara- qorxu
bodrum - zirzəmi, padval
bordro - siyahi, cədvəl
boylam - meridian, uzunluq dairəsi
bozdurmaq (para) - xırdalamaq
bozkır - çöl, düz, bozqır
böbrek - böyrək
bolge - zona
borek - piroq
branş - ixtisas

bucak - qəsəbə
buçuk - yarım budak - budaq
budala - səfeh, gıc
bulaşıcı - yoluxucu
bulmaca - krossvord, bilməcə
bulmaq - tapmaq, bumaq
bulunmaq (bir yerdə) - olmaq, bulunmaq
bunalım - böhran
bunamak - xərifləmək
burs - təqaüd
buruk (tad) - (diş) qamaşdırıcı
buzagı - buzov
buz dolabı - soyuducu
bücür - gödəkboy, bəstəboy
bünye - quruluş, bünya
büyü - cadu, sehr, ovsun
böyük elçi - səfir, elçi
büyüteç - lupa, böyüdücü

Cc

caba - üstəlik, bundan əlavə
cadaloz - iftira
cadde - prospekt
cambaz - kəndirbaz
canavar - əjdaha, div
cankurtaran - təcili yardım maşını
caymaq - daşınmaq (fikrindən), vaz keçmək
ceket-pencək

celep - çodar, maldar
cetvel - xətkəş
cevval - fəal, aktiv
cezve - qəfədan
cimbız - maqqaş
civata - bolt
civık - sıyıq
cilt - dəri
cimri - xəsis
cinnet - dəlilik
civar - ətraf, civar
civciv - cücə
cop - dəyəmək
cunta - xunta
cüce - cırtıdan, liliput
cümbüş - şənlik, əyləncə
cüzdan - pul kisəsi, portmanat

Çç

çaba - qeyrət, cəhd
çaçaron - gəvəzə, boşbogaz
çağ dişi - müasir, olmayan, köhnə
çağla - yetişməmiş (alça, badam)
çağlayan - şələlə
çakı - cib bıçağı
çala kalem (yazmaq) - etinasız, tələsik (yazmaq)
çalım - lovga
çalmak - ogurlamaq, çalmaq

çamaşır (iç giyim) - alt paltarı, tuman-köynək
çan - zəng
çap - diametr
çapa (gemide) - lövbər
çapak - zig (göz)
çapulcu - talancı, quldur
çaput - əski, cındır
çarşı - bazar
çatal (y.üçün) - çəngəl
catı - dam
çatışmaq - sözləşmək
çaydanlık - çaynik
çaylak - çalağan
çekecek - dabankeş
çekirge - çəyirtkə
çelik - polad
çelişki - ziddiyyət
çember - dairə, çevrə
çenebaz - boşbogaz
çentik - kərtik, nişan
çete - quldur dəstəsi
çetrefil - dolaşiq
çeviri - tərcümə
çevre - ətraf
çığlık - çıxırtı, bağırıtı
çıkar - mənfəət, fayda
çıkışmaq - danlanmaq, söymək
çıkırık - qaldırıcı kran
çıldırmaq - özündən çıxmaq, dəli olmaq
çıngırak - zinqrov, zəng

çinlamak - zingildəmək, zəngildəmək
çıra - tez alışan
çita - tamaşa, ensiz taxta
çıtı pıtı - naz-qəməzəli qız
çitkırıldım - küsəyən, dəymədüşər,
çile - dərd, qəm, bəla
çile (yün vb.) - kələf
çilek - çiyələk
cilekeş - məzlum, çox əzab çəkmiş
çim - alaq otu
çirkef - çirkab
çif - çəpər
çitilemək - sürtmək, ovxalamaq
çivi - mismar, mix
çiy - şəh, şəbnəm, jalə
çogulcu - prürialist
çokluk (gram) - cəm
çolpan - venera
çorak - şoran(liq), şorakət
çöp - zibil, zir-zibil

Dd

dadı - dayə
dahi - hətta, da (də), da (də) belə
daire (d. dairesi) - idarə
daktilo - yazı maşını
dal - budaq
dal (branş) - ixtisas

dalavere - hiyləgərlik, fırıldaqçılıq, intriqabazlıq
dalkavuk- yaltaq
dalmaq (suya) - cummaq
dalmak (dalgın) - dalmaq
damacana-böyük butulka
dans - rəqs, oyun
dantel - hörmə, naxış
darbe - zərbə
darbe (hük. d.) - çeviriliş
darbimesel - atalar sözü
darbuka - dumbul (kiçik magara)
darqın - küskün, dargın
davul - təbil, nagara
dayı (arka) - arxa, havadar
defol - dəf ol, rədd ol
dekar - on sot, hektarın onda biri
deklanşör - fotoaparət düyməsi
delecek, delgeç - deşikəçan
delege - nümayəndə
demeç - bəyanat
demin – bayaq, biraz önce
deminki - bayaqkı
demirbas - inventar, avadanlıq
Demir Kazik (yıldız) - Qütb ulduzu
deneme - təcrübə
deneme (e.tür) - esse
denemek - sınamaq, təcrübə etmək
denetçi - müfəttiş
denetlemek - təftiş etmək
deney - eksperiment

denge - tarazlıq, müvazinət
deniz anası - meduza
deniz kızı - su pərisi
denk - tən, bərabər
denklem -tənlik
densiz- ədəbsiz
depozit(o) - beh
deprem - zəlzələ
depreşmək - üzə çıxmaq, biruzə vermək
derebeyi - mülkədar
dergi - jurnal, məcmuə, dargi
derken - o (bu) an, o (bu) vaxt
derme çatma - uydurma, keyfiyyətsiz
dernek- cəmiyyət
dershane-sinif, auditoriya
desen - naxış
destek - dayaq
desteklemek - yardımçi olmaq, kömək etmək
deşəlmək- eşələnmək
detay - təfərrüat, detal təfsilat
devretmək (başkasına) - təhvil vermək
devrim - inqilab
deyim - frazeologiya
dirlanmaq-donquldanmaq
dikdörtgen - düzbucaq
dikey - vertikal, şaquli, dik
dikmek (agac) - əkmək
dil bilgisi - qrammatika
dil bilimi - dilçilik
dilekçe - ərizə

dilsiz - lal
dimag - zehin, dərakkə, idrak
dinç - sağlam, möhkəm
dingil- ox, mehvər
dinmek - durmaq, kəsilmək, dayanmaq
dipçik - qundaq
dip-not- qeyd, snoska
dirayət - iqtidar
direksiyon - rul, sükan
direkt - düz
direnc- müqavimət
direnək - qarşı durmaq
diyanət - din işləri
diye (səbəp) - görə, üçün
diyet - girov
dizgin - cilov
dizi (seri) - seriya
dizin - indeks
doga - təbiət
doğal - təbil
doğu - şərq
doku - toxuma
dokumək - toxumaq
dolap - dolab, ş kaf
dölaylı - bilvasitə
dölmuş - marşrut taksi, kiçik aftobus
domates - pomidor
domuz - donuz
donanmək - bəzənmək
donatım - təchiz

doru - kəhər, kəhər at
doruk - zirvə
dosya - şəxsi iş
dönem - dövr, dövrə
dönüm - on sot, hektarın onda biri
dörd nal(a) koşmaq - dördnala çapmaq
döviz - valyuta
dövme - tatuirovka
dibleks - iki mərtəbəli ev
durak - dayanacaq
duy (elektr.) - patron
duyarlı - həssas
duyu - hiss
duyuru - elan, bildiriş
dügüm - düyün
dügün - toy, toy-düyün
dümen - sükan
dünür - daha
dünür, dünürçü - elçi
düş - yuxu, rəya
duşlemek - xəyal etmək
düşmək (yerde) - yıxılmaq
düzen (tertip) - nizam, intizam, tərtib
düzen (sistem) - sistem
düzey - səviyyə

Ee

evat - ölçü, miqyas

efendi (hitap) - bəy
efendilik - nəciblik
efkar - qaygı
egemen - suveren, müstəqil
ege (kemik) - qabırğa
eğə (törpü) - yeyə
egilim - meyl
egitim (ilim dalı) - pedaqoqika
egitim - tərbiyə
egreti (eşya üçün) - yararsız, pozuq
ehil - usta, sənətkar, ustad
ejder, ejderha - əjdaha
ek - qoşma, əlavə
eklem - oynak, bənd, bugum
ekmek - çörək
eksi - çıxma, minus
ekşi - turş
ekşimək - turşumaq, qılcırmaq
eldiven - əlcək
elebaşı - quldurbaşı
eleştiri - tənqid
eleştirmek - tənqid etmək, rəy vermək
eli sıkı - xəsis
emare - əlamət
emsal (örnek) - nümunə
ender - nadir
enfes - çox gözəl, çox qəşəng
enfiye - burun otu
enkaz - xaraba(lıq)
entari - qadın paltarı

entrika - intriqa
epey(i) - olduqca çox
erdem - fəzilət
erik - alça
ermiş - övliya
esen - salamat
esinti - gilavr
esir (tutsak) - əsir
esrar - anaşa
eş (ciftten biri) - tay
eş (karı, koca) - yoldaş (ər-arvad)
eşik (başlanqıç) - astana
eşit - tay, bərabər
eşkal - görünüş
eşkiya - guldur
etken (fiil) - məlum növ
etki - təsir
etkilemək - təsir etmək
evet - bəli
evrak - sənəd
evren - kainat, aləm
evrim - təkamül
evsaf - səciyyə, xüsusiyyət
eyer - yəhər
eylül - sentyabr
ezgi - nəgmə

Ff

faal - fəal
faraş - xəkandaz
fatura - faktura
faul - cərimə
feci - müsibətli, faciəli
felç - iflic
feragat - imtina, əlçəkmə
fermuar - çarpaz
fıçığı - çəllək, boçka
fıkırdamak - pıçqıldamaq
fıkırdamak (cilvelenmək) - qımıldamaq
fıkra (ebedi) - oçerk
fidye - azadlıq pulu
file - tor zənbil
filiz - zog, cavan budaq
fırar - qaçış
fiske - çirtma
fiskos (etmə) - pıçapıç
fiş (elektrik) - çəngəl
fiş (kart) - kartoçka
fit - razılaşma, ödəşmə
fiyaka-lovgalıq, ədəbazlıq
fiyasko - iflas, müvəffəqiyyətsizlik
flört - eşqbazlıq, mazaqlaşma
fren - tormoz, əylənc
frengi - sifilis
fuar - yarmarka, sərgi
füze - raket

Gg

gaga - dimdik
gaile - qaygı
galeyan - coşğunluq
gar - dəmiryolu vagzal
garabet - qəribəlik
garanti - təminat, zəmanət
gaza - cihad
gebe (insan) - hamilə
gebe (hayvan) - bogaz
geçərli - keçərli, ötəri
geçimsiz - yola gəlməyən, bədrəftar
geçişli (fiil) - təsirli
geçişsiz (fiil) - təsirsiz
genel - ümumi
genelge - direktiv, sərəncam
genelkurmay - baş ştab, baş qərargah
geneilikle - ümumən
gerici - mürtəce
gezegen - planet, səyyarə
gezgin - səyyah
gezi - səyahət
gider - çıxar, məxaric
girişim - təşəbbüs
gocuk - kürk
gögüş-köks
gögüslemek - qarşı durmaq
gömlek - köynək
gönder - bayraq agacı

görev - vəzifə
görgü (kuralları) - ədəbərkan
görsel (sanat) - plastik sənət
görücü - elçi
gösteri (nümayiş) - nümayiş
gövde (qramer) - əsas
gözde - əziz
gözlem - müşahidə
grev - tətillik
güdümlü - uzaqdan idarə olunan
güncel - aktual, mühim
güreş (spor) - güləş
güvenlik - əmin-amanlıq, əmniyyət
güven oyu - etimad rəyi
güzide - seçmə, seçkin

Hh

hacim - həcm
haciz - girov, sekvestr
haczetmek - girov götürmək
hal - üstü örtülü səbzə bazarı
halk bilimi - folklor
halk oyu (oylaması) - referendum
halter - ştanq
han - karvansara
hangar - talvar, çardaq
hantal - kobud, yöndəmsiz
harcamak - xərcləmək

harlamak - alovlanmaq
hasat - biçin
hasım - rəqib, düşmən
haslet - xasiyyət, təbiət
haşlama - xaşlama
hava alanı - aeroport
hava qazı - metan qazı
havlu - dəsmal, məhrəba
havuç - kök, yerkökü
havyar - kürü
haydi - di, gel
haydut - quldur
hayhay - baş üstə, sözsüz
haylaz - yaramaz, nadinc
hazıran - iyun
heba etmək - boşa sərf etmək
hela - ayaqyolu, tualet
helikopter - vertolyot
hesaplı (ölçülü) - tədbirli
heyelan - üçqün
hezeyarı - sayıqlama, sərsəmləmə
hıncahınc - dopdolu
hınc - hirs, kin, qəzəb
hıncır - donuz
hırçın - sərt, tərs
hırgür - çəkişmə, dalaşma
hırka - yun jaket
hırsız - oğru
hısım - qohum, əqrəba
hışım - qəzəb, hiddət

hız - sürət
hibe - bağışlama
hindi - hindu, hinduşka
hiza - sıra, cərgə
hizip - destə, qurup, tayfa
hoca (dini) - molla, axund, xoca
hoca - müəllin
höl - salon
homurdanmaq - mırıldamaq
hoparlör - səsucaldan
hortlak - xortdan
hostes - stüardessa
hoşaf - kompot
hovarda - arvadbaz
höyrat - səliqəsiz, laqeyd
hübubat - dənli bitkilər
huni - qıf, ağızlıq
husümet - düşmənlik, ədavət
huy - xasiyyət
huzur - dinclik, ranatlıq
huzur evi - qocalar evi
hüsran - ziyan, zərər

İ

ırgat - muzdur
ışırgan - gicitikan
ısırmak - dişləmək
ıskonto - güzəşt

ıslık - fışqırmaq
ıssız - tənha, ıssız
ışıldak - proyektor
ışın - şüa
ıtır - ətir
ızgara - ocaq dəmiri

İi

iade - qaytarma, geri vermə
ibik - pipik
ibrik - aftafa
icabet - razılıq
icap - zərurət
içerik - məzmun
içermək - ehtiva etmək
iç güdü - instinkt, sövq-təbii
içli dışlı - səmimi
içmək - içmək
içmek (siqara vb.) - çəkmək
idrar - sidik
iflah - xilas olma
ihlal - pozma
ihlal - xəbərdarlıq
ikame - əvəz etmə, doldurma
ikramiye - mükafat
ikramiye (piyangodan) - uduş,
iktidar (hükumet) - hökümət
ilaç - dərman

ilah - allah, tanrı
ilçe - rayon
ilelebet - əbədi
ilerici - mütərəqqi
iletişim - ünsiyyət
iletmək - nəql etmək, çatdırmaq
ilgi - əlaqə
ilişki - münasibət
ilk okul - ibtidai məktəb
iltimas - himayəçilik, qohumbazlıq
ima - eyham, işarə, kinayə
imal - emal
imece - köməkləşib iş görmək, iməclik
imrenmək - qibtə etmək
indirim - ucuzlaşdırma, endirmə
infaz - hökmü yerinə yetirmək, icra
infilak - partlama
inme (telç) - iflic
insancıl - insanpərvər
insiyaki - instikti
intibak - uyğunlaşma, abaptasiya
intikal - kecib
ipotek - girov
irtifa - yüksəklik
iskambil - kart
iskan - yerləşdirmə
istasyon - dəmiryolu vagzal
istimlak - dövlətin şəxsi mülkü alması
işkembe - içalat
işkillenmək - şübhələnmək

işlev - vəzifə
işte - budur, bu, o, odur
itmek - itələmək
ivedi - təcili
iyimser - nikbin
izienim - təəssürat
izmarit - papiros kötüyü (qırıntısı)

Jj

jenerik - titr
jet - reaktiv təyyarə
jilet - ülgüç
jurnal - xəbərçilik

Kk

kabadayı - qoçu
kaba kulak - xanazır
kaç - neçə, nə qədər
kaçamak - qızlin (iş görmək)
kaçar - nə qədər, neçə- neçə
kaçık - dəli
kadayıf - səki paxlavası
kademe - pillə, bakal
kabife - məxmər
kadran - tsiferblat
kafadar - məsləkdaş, həmfikir

kagır - baş bina
kağıt - kağız
kağrı - araba
kala (saat) - qalmış
kalabalık - izdiham
kalas - tir
kalça - omba
kaldıraç - ling
kaldırım - səki
kalfa - usta köməkçisi
kalıtım - irsiyyəət
kalite - keyfiyyəət
kalkınmaq - inkişaf etmək
kalles - inamsız, etibarsız
kaltak - arsız, namussuz (qadın)
kamara - kayuta
kambiyo - pul dəyişmə
kambur - qozbel
kamp - düşərgə
kamu oyu - ictimai rəy
kamyon - yük maşını
kanarya - sarı bülbül, kanarya quşu
kanepe - divan
kangal - xalqa
kanı - qənaət
kanıt - dəlil
kanıtlamaq - isbat etmək
kanmaq - aldanmaq
kapasite - qabiliyyəət
kaplıca - kurort

kaplumbağa - tısbağa
kapsam - əhatə
kapsamak - əhatə etmək, şamil olmaq
kaput - şinel
kara borsa - qara bazar
karaca - cüyür
karakol - milis idarəsi
karamsar - bədbin, pessimist
kara sinek - çibin
karavana - bak
kara yolu - şose
kare - kvadrat
karizma - liderlik cazibəsi
karma - qarışıq, yığma
karmaşık - mürəkkəb
karnabahar - güllü kələm
karşıt - zidd
kart - bayat, köhnə
kartpostal - açıqca, poçt kartoçkası
karyola - çarpayı
kas - əzələ
kasım - noyabr
kasvet - hüznün, qədər, qəm
kaşar (peyniri) - qoyun pendiri
katık - ədviyyat, xuruş
katlanmak (tahammül) - dözmək, qatlaşmaq
kaval - düdük
kayak (spor) - ayaq xizəyi idman
kaygan - sürüşkən
kayın peder - qayınata

kayın valide - qayınana
kayırmak - himayəçilik etmək
kaymakam - rayon sədri
kaypak - etibarsız
kazak (erkek) - arvad sözünə baxmayan kişi
kazıqlamak - aldadıb baha satmaq
kedi - pişik
kefalet - zəminlik
kefil - zəmin
kekik - kəklik otu
kel - keçəl
kemik - sümük
kendi - öz, özü
kenevir - çətənə
kent - şəhər
kepaze - rəzil
kepenek - yapınçı
kerhen - könülsüz
kesim - bölüm, gisim
kesin - qəti, kəskin
kesinlikle - mütləq, kəskinliklə
kestane - şabalıd
keyfi - özbaşına
kez - kərə, dəfə
kezzap - kimyəvi turşu
kıç - arxa tərəf
kıdem - əmək stajı
kılavuz - rəhbər
kılıbık - arvadagız
kır (renk) - beyaz, çal

kır - səhra
kırgın - incik, incimiş'
kırtasiye - yazı ləvazimatı
kısıtlı - məhdud
kışla - kazarma
kivirmək - burmaq
kıyı - sahil, qıraq
kıymək - fəda etmək,
kızamık - qızılca
kiler - anbar
kimlik (kart) - şəxsi vəsiqə
kip (qramer) - feil forması
kiraz - giləs
kişisel - şəxsi
koçan - özək
kof - içi boş, məzmunuz
koğmak - qovmaq
kolan - qurşaq
koli - banderol
kolluk (gücləri) - polisıya
kolonya - odekolon, ətir
kompardıman - kupe
komple - dolu, tamamən
komplo - qəsd, sui-qəsd
komposto - kompot
komut (vermek) - əmr (vermək)
komutan - komandır
konfeksiyon - hazır deyim (paltar)
konfor - rahatlıq
konsey - şura

konu - mövzu
konuk - qonaq
konut - mənzil, ev, yurd
korsan - dəniz qulduru, pirat
koruk - qora
koşmak - yüyürmək, qaçmaq
koşul - şərt
kot - cins parça
kota (ekonomik) - norma, hədd
kotarmak - boşaltmaq
kova - vedrə qıymaq
kovan - arı təknəsi
koy - buxta
koyu (renk) - tox
koyu - qatı
koza - barama
köçək - rəqqas, rəqqasə
köfte - kotlet
köken - mənşə
körelmek - korlaşmaq
köstek - buxov, cidar
köşe - koşa, künc
kötü - pis, yaman
kötümser - bədbin, pessimist
köy - kənd
kramp - çəng, qıc olma
kravat - qalstuk
kredit (itibar) - etibar
kreş - körpələr evi
kriko - domkrat

kriz - böhtan
kuaför - qadın bərbəri
kullanmak - işlətmək
kuluçka - kürt (toyuq)
kulübe - köşk
kuma - günü
kumanya - yol azuqəsi
kunduraçı - ayaqqabıçı
kupa - kubok
kur yapmak - pərəstiş etmək
kural - qayda
kurdele - lent, bant
kurgu bilimi - elmi fantastik janr
kurmay - hərbi akademiya məzunu
kurşun - qüllə
kurul - heyət
kurum (müessese) - cəmiyyət
kuruntu - vəsvəsə, vəhm
kuşku - narahatlıq, şübhə
kutlamak, kutlulamak - təbrik etmək
kutlu - xoşbəxt
kutsal - müqəddəs
kuytu - xəlvət, tənha
kuyumçu - zərgər
küçük dil - dilçək
küf - kif
küfe - böyük səbət
küheylan - cins, əsil (at)
külhan beyi - xuliqan, oğru
külöt - qısa tuman, trusu

kültür - mədəniyyət
külüstür - köhnəlmiş
küme - topa, qrup
kümes - hin
künye - şəxsi iş (məlumat)
küpe - sığa
kürdan - diş təmizləyən çöp, dişqurdalayan
kürtaj - uşaq sal(dır)ma
küvet- vanna

LI

laçka - xarab
lades - mərc gəlmə
lağım - kanalizasiya
lahana - kələm
laik - dünyaviləşdirilmiş
lala - dayə
lanet - lənət
lapa - şilə
lastik - rezin
lavabo - əlüz yuyan
levazımcı-intendant
leylak-yasəmən
leylek - leylək
lisans - ali təhsil
lisans - aspirantura
lobi - lobbi
loğusa - yeni uşaq doğmuş qadın
lojman - dövlət evi

loş - yar qaranlıq yer, alaqranlıq

Mm

maden - metal, mineral
madeni - metaldan düzələn (şeylər)
madrabaz - hiyləgər
mafsal - oynaq
mahcubiyet - utancaqlıq
mahcup - utancaq, həyalı
mahlas - təxəllüs
mahmur - yuxulu
mahzen - anbar, zirzəmi
makara - qarqara
makama - makaron
makas - qayçı
malül - şikəst
malzeme - material
mama - manna sıyıǵı
mamafih - bununla, birlikdə
manav - göyərтіsatan
manda - camış
mandai - sıxac
mandıra - süd kombinatı
mani (siir türü) - bayatı
mantar - göbələk
manti - qiyməli xamır
marangoz - dülgər
marş - himn

marti - qağayı
masal - nağıl
master - namizədlük minimumu
masrapa - pars, dolça
mat (rənk için) - açıq (rəng)
matine - gündüz seansı
matkap - burğu
matlaşmaq - solğunlaşmaq
matrak - gülünc
mavna - barj
maydanoz - cəfəri
mayın - mina
mayız - may
mebus - deputat, millət vəkili
mebzul - bol, çox
mecal - qüvvət, qüç
metrüşat - mebel əşyaları
mehil - möhlət
mehter - Osmanlı hərbi musiqi çalğıçıları
meltem - sahil küləyi
memnü - qadağan, yasaq
menekşe - bənövşə
menetmek - qadağan etmək
menteşe - rəzə
mera - otlaq
merdiven - nərdivan, pilləkən
merhaba - salam
meri - hökmdə (qüvvədə) olan
merkep - eşşək
mesai - əmək, iş

mesnet - dayaq, istinad
meşe - palıd
metrez - oynaş
mevduat - əmanət
mevzuat-qaydaqanun
meyyal - əyilmiş
mezbaha - sallaqxana
mıh - mix, mismar
mıknatıs - maqnit
mıymıntı - ləng, ətalətli
mide - mədə
midye - balıqqulağı
mıhrak - mərkəz
milyar - milyard
minder - döşəkçə
misket - şar
mit - mit, əfsanə
miyop - gözü uzağı görməyən
mizah - yumor
mobilya - mebel
modern - müasir
mola - tənəffüs
mor - bənövşə rəngi
morarmak - göyərmək
moruk - qoca, ixtiyar
motif - naxış
muaf - imtiyazlı
muafiyet - imtiyaz
muğlak - dumanlı, aydın olmayan
muhakkak - mütləq, şübhəsiz

muhal - mümkün olmayan
mühtemelen - bəlkə, ola bilər
mukavva - karton
mum - şam
musallat - başa bəla
mutabakat - yekdillilik
mutabık - birgə, yekdil
mutasavvıf - süfi
mutena - diqqətlə
mutlu - xoşbəxt
mutall - xəbərdar, aqah
muvazaa - gizli saziş (razılaşma)
muvazene - müvazinət
müzaheret - kömək, yardım
müzahir - kömək (yardım) edən
muzır - zərər verən, ziyankar
müzip - zarafatçı
mübaşir - mübəsir
mücadele - mücadilə, mübarizə
mücbir - məcbur edən
mücehhez - təchiz edilmiş
müebbet - ömürlük
müeyyide - cəza
müfredat (programı) - dərslər programı
mufreze - hərbi dəstə
müfrit - ifratçı
mülteci - didərgin, qaçqın
münhal - boş yer (stat vahidi)
mürai - ikiüzlü
mürettebat - ekipaj

müsademe - vuruşma
müsamaha - yumşaqlıq
müseccel - qeyd olunmuş
müsekkin - sakit edici
müshil - işlətmə dərmanı
müstahdem - xidmət edən, pulla işləyən
müstamel - işlənilmiş
müstear - ləqəb
müstehcen - pornoqrafik
müştesna - müstəsna
müştəşar - nazir müavini
müştəşrik - şərqsünas
müteahhit - podratçı
mütecanis - bir cinsli
mütevazı - alçaqkönullü
müzevir - xəbərçi

Nn

nafile - faydasız
nalın - taxta şəpşəp
namlu - lülə
nargile - sulu qəlyan
narh - dövlət qiyməti
nasıl - necə
nasir - qabaq
nazaran - görə
nazik - ədəbli
nazlanmak - nazlanmaq

ne - nə
nebze - az, çox az
neden - nə üçün, niyə
nefer - sırası
nesne - şey, zad
nezle - zökəm
nihal - ön söz
nisap - kvorum, əksəriyyət
nitekim - həqiqətərr də
nitelemek - xarakterizə etmək
nitelik - xarakteristika
noktalama - punktuasiya
nüfus - nüfuz

Oo

obur - qarınqulu
ocak(ay) - yanvar
odak - mərkəz
oklava - oxlov
okutman - mallım o
kyanus - okean
olağanüstü - qeyri-adi
olanak - imkan, mümkünlük
olasılık - ehtimal
olay - hadisə, vəqie
olgu - fakt
olgun (insan) - kamil
olumlu - pozitiv

olumlu (qramer) - təsdiq
olumsuz - neqativ
olumsuz (qramer) - inkar (fel)
oluşmak - təşəkkül etmək
onurğa - onurga
onarmaq - təmir etmək
onur - heysiyyat
oparlör - səsucaldan
operator - cərrah
orantı - nisbət
ortaş - ara, mühit
otel - mehmanxana
otononi - muxtariyyat
otopsi - açma
oturum - iclas
oy (vermək) - səs (vermək)
oy birliğı (ile) - bir səslə
oymak (aşiret) - tayfa
oysa, oysaki - halbuki
oyunçu - aktyor, aktrisa

Öö

öbek - dəstə, qrup
öbür - başqa, özgə, digər
ödev - borc, vəzifə
ödlek - qorxaq
ödül - mükafat
öfke - qəzəb, hirs

öğə - ünsür
ölğə(n) - günorta
öğrenci - şagird
öğrenim - maarif
öğretim - təsil
öğretmə - müəllim
ökçə - daban
öksüz - yetim
öndər - rəhbər, başçı
ön ek - ön şəkilçisi
önəm - əhəmiyyət
önerge - təklif
önermək - təklif etmək
önlem - tədbir
önlemək - qabağını almaq
örf - ənənə
örgüt - təşkilat
örs - zindan
övgü - mədh, tərif
öyku - hekayə
özdeş - oxsar, həqiqi
özəllik - xüsusiyyət
özen - etina
özənti - təqlid
özet - xülasə
özetləmək - xülasə etmək
öz gecmiş - tərcümeyi-hal
özgü - məxsus, xas
özgün - orijinal, əsl
özgür - azad, hür

özlem - həsrət
özlemek - həsrətini çəkmək
özne (qrəmer) - mübtəda
özveri - fədakarlıq

Pp

paçavra - əski, cındır
pala - qəmə, qorqa
palas, pandıras - tələsik
palazlanmaq - varlanmaq
paldır küldür - quppultu ilə
palyaço - oyunbaz, təlxək
pankart - plakat
pansuman - sərgi, sarıq
pantolon - şalvar
papağan - tutuquşu
papatya - çobanyastığı
papaz - keşiş
parantez - mötərizə
paravan (şirkət) - pərdə, örtü
pardon - əf edin, bağışlayın
pardöşü - plaş
paspas - ayaqsilən
pasta - tort
pataqlamaq - döyəcləmək
parates - kartof
patika - cığır
patron - ağa, sahibkar

paydos - tənəffüs
paye - dərəcə, rütbə
paylamak - danlamaq, acılamaq
peçe - niqab
peçete - salfet, əlsilən
pek - çox
peki - yaxşı
peksimet - suxarı
pense - kəlbətin
perçem - kəkil
perende - mayallaq
periyodik - dövrü
permi - gümrüksüzlük haqqı
perşembe - cümə axşamı
peruk - parik, suni saç
pervane - pər
pervaz - çərçivə
pes - pəs, təslim
pespaye - alçaq
pestil - gax
peş - ard
peşin - önce
peşkir - dəsmal, məhrəba
peştamal - fitə
petrol - neft
pıhtı - laxta
pınar - bulaq, çeşmə
pısırık - utancaq, bacarıqsız
pide - yağlı çörək
piknik - seyr, seyrə çıxma

pil - batareya
pılav - plov
pıllıç - fərə, beçə
pinpon - stol üstü tennis
pinti - xəsis
pire - birə
pirelənək - şübhələnmək
pirinç - düyü
pirinç (maden) - bürünc
pilzola - qabırğa kabab
pis - kirli, çirкли
pist - meydança
piyango - lotereya
piyasa - bazar
piyaz - lobyə salatı
plak - val, plastinka
plaka - maşın nömrəsi
pompa - nasos
porselen - farfor, çini
post - heyvan dərisi
postahane - poçt
poşet - neylon torba
poyraz - şimal küləyi
pranga - qandal
prim - mükafat
prova - sınaq, yoxlama
puan - xal
puro - siqar
puslu - dumanlı
pusula - kompas

pürüz - qüsür

Rr

rağmen - rəğmən
rahim - uşaqlıq
rahle - dayaq, dəstək
randevu - görüş
randıman - məhsuldarlıq
rastlantı - təsadüf
ray - rels
reçel - mürəbbə
reçete - resept, nüsxə
reform - islahat
rehine - girov
ren geyiği - maral
reşit - qanunu yaşa çatan
rıhtım - gəmilərin yem aldığı yer
rızık - ruzi
rimel - ənlük-kirşan
rosto - bosartma
rota - istiqamət
rozet - nişan
ruj - dodaq pomadası

Ss

saban - kotan

saçak - karniz
saçma - mənasız söz
sadet - mövzu
sade yağ - kərə yağ
safra kesesi - öd kisəsi
sağanak - leysan
sağduyu - sağlam fikirlilik
sağır - kar, sağır
saha - sahə
sahaf - bukinist
sahur - obaşbanlıq
saik - faktor, səbəb
saka (kuş) - payızbülbulü
sakatat - içaiat
sakinmək - ehtiyat etmək
saklambaç - gizlənpac
saklı - gizli
salak - axmaq, abdal
salam - kolbasa
salatalık - xiyar
salça - tomat (pomidor) şirəsi
saldırı - hücum, təcavüz
saldırmak - hücum etmək
salgın - epidemiya
salı - çərşənbə axşamı
salınçak - yelləncək
sallamak - yelləmək
salt - yalnız, tək
salya - selik
salyangoz - ilbiz

sancak - bayraq
sandal - qayıq
sandalye - stul
sanık - təqsirkar, günahkar
sansar - dələ
santral - komutator
saptamak - təsbit etmək
sarkıntılık - sataşma
sarkmak - sallanmaq
sarma - dolma
sarp - sarp, dik
savcı - prokuror
savsak- ləng
saygı - hörmət
sayın - hörmətli
sayman - mühasib
saz (bitki) - qamış
secenek - alternativ
sedye - xərək
sekte - duruş
semer - palan
semiz - kökələn
sıcak - isti
sığ - dayaz
sıla - vətən (qürbətdə olan üçün)
sınav - imtahan
sırnaşık - qır-saqqız olmaq
sıvı - duru, sıyıq
sicil - qeyd dəftəri
siğil - ziyil

silo - anbar, elevator
simsar - dəllal
sindirim - həzm
sinek - çibin
sinema - kino
sinsi - hiyləgər, bıc
sivil - mülki
skandal - rəzalət
slogan - şüar
sokak - küçə
solucan - soxulcan
solumak - nəfəs almaq
solungaç - qəlsəmə
solunum - nəfəs alma
sonuç - nəticə
sorguc - qotaz, kəkil
soru - sual
sorun - problem, məsələ
soy kırımı - genosid
soyut - mücərrəd
söğüş - soyutma ət
sömürge - müstəmləkə
sömürmək - istismar etmək
sözde - guya
söz dizimi - sintaksis
spiker - diktör
su - su
subay - zabit
sucuk - sucuk, türk kolbasası
sulta - totalitarlıq

sunmak - təqdim etmək
sur - hasar
suratsız - kobud
susam - küncüt
susta - taxma düymə
süfli - alçaq, aşağı
sükse - xudpəsəndlik
sülün - qırqovul
sümkürmək - finxırmaq
sümük - fırtıq
süre - müddət
süreç - proses
sürgü - cəftə
sürüm - rəvac

Şş

şaka - zarafat
şakak - gicgah
şaki - guldur, soyğunçu
şamarı - şaman
şamata - qurultu, hay-küy
şap - kvars
şapşal - abdal
Şaşı - çəp, çaş
şatafat - təmtəraq
şema - sxem
şemsiye - çətir
şillik - yüngül qadın

şımarık - ərköyün
sırfıntı - yüngül qadın
şilt - xatirə nisanı
şilte - döşəkcə
şimdi - indi, hazır
şoför - sürücü
şom - uğursuz
şölen - şənlik
şömine - buxarı
şubat - fevral
şut - zərbə

Tt

taammüden - qəsdən
tabak - boşqab
tabla - taxta sini
tabure - kətil, taburet
tahsildar - vergi toplayan
takım (spor) - komanda
takke - araqçın
takoz - çiv, çüy, paz
tamlayan (qramer) - təyin
tampon - ara bölgə
tanıdık - tanış
tanık - şahid
tamm - tərif
tapınak - məbəd
tapon - keyfiyyətsiz mal

tarhana - şorba növü
tarım - əkinçilik
tartı - tərəzidə çəkilmə
tartışmaq - mübahisə etmək
tasarı - layihə, proyekt
taslak - eskiz
taslamak - özünü böyük göstərmək
tasma - xalta
tasrih - aydınlaşdırma
taşıt - nəqliyyat vasitələri
taşlama - həcv
taşra - əyalət, kənar
tatmın - qənaətləndirici
taviz - əvəz, qarşılıq
tavla (oyun) - nərddaxta
tecil - təxirə salma
tedirgin - narahat
tefrik - fərqiənairmə
tekel - müstəmləkə
tekke - dərviş evi
telakki - görüş
teпки - əks cavab
tereke - miras
testere - mışar, bıçğı
testi - bardaq
teşmil - əhatə etmə
teşri - qanun vermə
tevdi - həvalə etmə, vermə
tevil - sözünü dəyişmə
tevkif - həbs etmə

teyit - maqnitofon
tezgahtar - piştaxta arxasındakı satıcı
tezhip - bəzəmə
tezvirat - böhtan, iftira
tıkız - bərk, möhkəm
tipa - tıxac
tıpış tıpış - qısa addımlarla, sürətlə
tıpki - eyni
tırmalamak - cırmalamaq
tırpan - kərənti
tıynet - yaradılış
tipi - tufan
titiz - sofi
tiz (ses) - zil (səs)
tokat - şapalaq
tokmak (kapılarda) - qapı zəngi
tolerans - dözümlü
tomar - top, topa
tomruk - tir, şalban
tonton - sevimli qoca
topaç - fırfıra, fırlanğıc
toplam - məcmu, yekun
toplantı - yığıncaq
toplu igne - sancaq
toplum - cəmiyyət
toplumsal - ictimai
torun - nəvə
toslamak - kəllə vurmaq, buynuzlamaq
tosun - buruq
töre - ədat

tören - təntənə, şadlıq
törpü - mişar
tren - qatar
tuğla - kərpic
tuhaf - qəribə, təəccüblü
tulumba - nasos
tura - oryol (pul üçün)
turfanda - faraş
tutanak - akt
tutkal - yapışqan
tutku - ehtiraslı, şövqlü, həvəsli
tükətici - istehlakçı
tuketim - istehlak etmə
tüm - hamı, bütün
tüp - kolba
türedi - bambılı
türkü - mahnı
tüzük - nizamnama

Uu

uçak - təyyarə
uçarı - pozğun
uçkur - tuman bağı
uçuk (tip) - qabarcıq, uçuq
uğrak - daimi dayanacaq yer
uğraş - mücadilə
uğurlamak - yola salmaq
ukde - düyüm, dərd

ulamak - əlavə etmək
ulaşım - əlaqə, rabitə
ulaşmaq - çatmaq, əldə etmək, yetişmək
ulumak - ulamaq
ulus - millət
ulusal uluslararası
uivi - milli millətlərarası ülvi
umacı - cin, xortdan
usanç - sıxıntı, üzüntü
ustura - iti ülgüc
uşak - xidmətçi, nöker
uyarı - xəbərdarlıq
uydu - peyk
uygar - mədəni
uyruk - vətəndaş
uyuşuk - süst, tənbel
uyuz - qotur
uzay - aləm, dünya

Üü

üleşmek - bölünmək
ülkü - ideal
ümmi - savadsız
ün - şərəf, şan, şöhrət
üremek - artmaq
üretici - istehsalçı
üst geçit - keçid, estakada
üstümkörü - səthi, yüngül

üsengeç - ərincək, tənbə
üşenmək - ərinmək, tənbəllik etmək

Vv

vaat-vəd
vakar - təmkinlilik
vakıf - fond
vakur - ciddi
valiz - çamaaan
vana - ventıl
varıl - çəllək, boçka
var sayım - fərziyyə
vasat (orta) - orta
vasati - orta hesabla
vasi - qəyyum
vasistas - nəfəslik
veçhe - tərəf, səmt
vekalet (bakanlık) - nazirlik
velev, velevki - əgər, hətta
veli - müqəddəs, pak
velut - barlı, məhsullu
veresiye - nisyə, borc
veri - məlumat
vida - şurup, vint
vinç - qaldırıcı kran
vites - sürət
vizite - həkim haqqı
vukuf - bilik, bacarıqlıq

vuslat - görüş

Yy

yaka (kıyı) - sahil

yakacak - yanacaq

yakamoz - sudakı əks

yakarmak - yalvarmaq

yakışmak - yaraşmaq

yakıt - yanacaq

yakmak - yandırmaq

yalı - sahil

yalpalamak - yırgalanmaq

yamak - köməkçi, nökər

yamuk - trapesiya

yanıt - cavab

yankesici - cibgir

yankı - əks-səda

yansız - bitərəf

yapay - süni

yapı (bina) - bina

yapımcı - prodyüser

yarıt - məhsul, əsər

yapmacık - saxta

yapmak - düzəltmək

yaptırım - cəza

yaratık - məxluq

yarğı (hüküm) - qərar, hökm

yargıc - hakim

yarın - sabah
yasa - qanun
yasak - qadağan, yasaq
yasal - qanuni
yaşam - həyat
yatay - üfiqi
yatılı - internet
yatırım - maya (qoymaq)
yatışmaq - sakitləşmək
yatsi - şam (namazı)
yaya, yayan - piyada
yaygara - çığırta, səs, bağırta
yayık - nehrə
yayımlamak - nəşr etmək, çap etmək
yazlık - bağ evi
yeis - ümitsizlik
yekpare - monolit
yekten - dərhal, birdən
yelek - jilet
yemin - and
yen - paltar qolu
yendeç - hərçənd
yerel - məhəlli
yergi - satira
yerleşik - oturaq
yermek - pisləmək, söymək
yetenek - qabiliyyət
yeterli - kafi
yetki - səlahiyyət
yıkıntı - viranəlik

yılışık - yaltaq
yobaz - dođmatik
yoqurt - qatıq y
oksun - məhrum
yolzusluq - saxtakarlıq
yorum - sərھ
yosma - işvəkar, cilvəli
yoz - pozulmuş
yozlaşmaq - pozulmaq
yönerge - təlimat
yönetici - rəhbər
yönetim - müdiriyyət
yönetmək - idarə etmək
yönetmen - rejissor
yöntem - metod, üsul
yörünge - orbita
yular- noxta
yurттаş - vətəndaş
yutmaq - udmaq
yüksel okul - ali məktəb

Zz

zabıta - polisiya
zahire - azuqə, ərzaq
zam - əlavə, artırma
zamid (qramer) - əvəzlik
zamk - yapışqan
zangır zangır - tir-tir

zaten - doğrusu, zatən
zevat - şəxs, adam
zevç - ər, həyat yoldaşı
zımba - deşikəçan
zımnən - gizli, üstü örtülü
zımmi - gizlədilmiş
zıpkın - cəngəl
zift - qatran
zil - zəng, zəng səsi zil
zurna - lülqənbər
zor - çətin
zorunlu - məcburi, çarəsiz
züccaciye - şüşə və ya çini əşya
zügürt - pulsuz
zühul - xata
züppe - dərs

ADİL BABAYEV

**MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNİN
FUNKSIONAL ÜSLUBLARI**

BAKI – 2001

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ**

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

**MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNİN
FUNKSIONAL ÜSLUBLARI**

(Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti)

BAKI – 2001

317

Redaktor:

*filologiya elmləri namizədi,
dosent İ.Z.Qasımov*

Rəyçilər:

*filologiya elmləri doktoru,
MEA müxbir üzvü əməkdar
elm xadimi N.Q.Cəfərov,
professor B.B.İsmayılov*

Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları

*Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin
28.09.2001-ci il tarixli 995 sayılı əmri ilə ali məktəb
tələbələri üçün dərs vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir*

ISBN-5-89650-298-2

Bakı-1998-ci il.

«İşıq» nəşriyyatı

Kitabda ilk dəfə olaraq Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslublarına aid onlarla sənəd hüquqi və lingvistik baxımdan izah edilir. Hər bir sənədin mahiyyəti, məzmunu, dil xüsusiyyəti izah edilir. Yazılma qaydaları göstərilir və nümunələr verilir. Həmin sənədlərin tərtib edilməsi üçün tələbələrə tapşırıqlar verilir.

Kitabdan tələbə və aspirantlar, habelə əməli-kargüzarlıq sənədləri ilə maraqlananlar istifadə edə bilər.

MÜƏLLİFDƏN

Azərbaycan xalqı öz dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra sosial-siyasi problemlərin həllində onun qarşısında geniş perspektivlər açılmışdır. Bu böyük yenilik xalq həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, elm və təhsil sahəsində də öz bəhrələrini verməyə başlayır. Xalqımızın soykökünə qayıdışı, habelə özünüdərək istiqamətində uğurlu addımlar atılır. Ana dilimizə hörmət, milli mental xüsusiyyətlərimizin ön plana çəkilməsi Azərbaycan Dövlətçiliyinin, bütövlükdə millətimizin böyük və tarixi uğurudur. Azərbaycan Prezidenti 1969-cu ildən başlayaraq, heç kəsdən göstəriş gözləmədən xalqımızın milli mental xüsusiyyətlərini qabarıq şəkildə bütün dünyaya göstərmək yolunda yorulmadan çalışır. Onun ana dilimizin tədrisi, öyrənilməsi, tədqiqi və tətbiqi sahəsindəki ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyəti bütün respublikada yeni ruh yüksəkliyinə səbəb olmuşdur. Respublika rəhbərinin 18 iyun 2001-ci il tarixli 506 sayılı fərmanı ana dilimizin bütün tarixində misli görünməmiş bir sənəddir. Bu sənəddə prezident Azərbaycan dilinin keçmişinə tarixi nəzər salır, bu 2000 illik tarixi bacarıqla ümumiləşdirir, dilimizin indiki tarixi durumunu dəqiqliklə qiymətləndirir və onun gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirir. Fərmanda deyilir: *“Müstəqil dövlətimizin rəsmi dili statusunu almış Azərbaycan dilinin geniş təbliğ edilməsi və sərbəst inkişafı üçün münbit zəmin yaranmışdır. Tarixin müxtəlif mərhələlərində dilimizə qarşı edilən haqsızlıqların, təzyiq və təhriflərin*

nəticələrinin aradan qaldırılması üçün hazırda ölkəmizdə çox əlverişli şərait mövcuddur. Dil öz daxili qanunları əsasında inkişaf edirsə də, onun tədqiq və tətbiq edilməsi üçün yaradılmış geniş imkanlar bu inkişafın daha sürətli və dolğun olmasına təkan verir”.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2000 illik bir tarixə malik olan Azərbaycan dilinin inkişafı üçün hələ heç bir dövlət rəhbəri belə bir cəsarətli, son dərəcə düşünülmüş bir fərman verməmişdir. Ana dilimiz 1502, 1918, 1957, 1978-ci illərdə də rəsmən dövlət dili elan edilmişdir. Amma Azərbaycan dilinin inkişaf tarixi hələ bu cür güclü, təkanverici dövlət sənədi görməmişdi.

Bu fərmanın böyüklüyünü, tarixi və siyasi əhəmiyyətini dərk etmək üçün dilin xalqın varlığı üçün nə qədər böyük əhəmiyyət daşıdığını bilmək lazımdır.

Görkəmli Azərbaycan alimi və pedaqoqu F.B.Köçərli 1903-cü ildə qələmə aldığı “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı” əsərində XIX əsrin görkəmli şairi Q.B.Zakirin, sadə gözəl ana dilində yazmasını yüksək qiymətləndirir və rus pedaqoqu K.D.Uşinskiyədən aşağıdakı fikri iqtibas edir: *“Madam ki, bir millətin özünəməxsus ana dilisi xarici dillərin təqəllüb (qəlibini dəyişmə - təsir – A.B.) və təsəllutundan (hegemonluq – A.B.) salamat qalıbdır, o millət özü də salamatdır. Əgər onun cəmi maddi və mənəvi dövlətini əlindən alasan, vəli ana dilinə toxunmayasan, o millət fəvq olmaz və az müddətin zərfində yenə özünə mal və dövlət cəm edər. Heç bir mal və dövlət*

ilə bir milləti əhya etmək (diriltmək - A.B.) olmaz. Zəmani ki, onun ana dilisi və milli lisanı olmaya"¹.

Vətənpərvər və millətsevər alim həmin kitabın əvvəlində, "Bir neçə söz" hissəsində yazırdı: "*Tərəqqi və səadət fikrində olan və əbədi həyat arzusuna düşən qövm və millət gərəkdir. Ən əvvəl öz ana dilinin vüsət və qüvvət tapmağına səy və himmət etsin*"².

Görkəmli alim F.B.Köçərlinin fikirləri bu günümüzdə, prezidentimizin bu fərmanı ilə necə də səsləşməkdədir!

Prezident fərmanı Azərbaycan dilinin, dövlət dilinin inkişaf etdirilməsini, onun tədqiq və tətbiqini yeni səviyyəyə qaldırmağı hər bir azərbaycanlıdan tələb edir. Bu fərman, adi sözlə desək, hər kəsdən milli qeyrət tələb edir. Birinci növbədə dilimizin tədrisi və tədqiqi sahəsində çalışanların gündəlik əməli fəaliyyət proqramıdır. Fərmanın mahiyyətini düzgün qiymətləndirən ADU-nun rəhbərliyi və Azərbaycan dilçiliyi kafedrası bu sahədə çox iş görmüşdür. Görülən işlər sırasında bu ildən bakalavr təhsil pilləsinin IV kursunda tədris planına "Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları" adlı yeni fənnin daxil edilməsini göstərmək olar. Belə bir fənn Universitetin pedaqoji fakültələrində VII semestrədə, Tərcümə, Filologiya və Avropaşünaslıq fakültələrində VIII semestrədə tədris ediləcəkdir. Fənnin tədrisi praktik məşğələ kimi nəzərdə tutulmuşdur. Pedaqoji fakültələrdə 30 saat, Filologiya, Tərcümə və Avropaşünaslıq

¹ F.Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı. I c. B., 1978, s.382.

² Yenə orada, səh.70—71.

fakültələrində 26 saat dərs keçilməsi planlaşdırılır. Amma fənnin nəzəri cəhətini də diqqət mərkəzində saxlamaq lazımdır. Çünki üslub və üslubiyyatın, habelə funksional üslubun nə olduğunu bilmədən əməli yazı və sənəd tərtib etmək çox çətin olar. Buna görə də fənnin nəzəri məsələlərinin şərhinə 4 saat vaxt ayrılması məqsədə müvafiqdir. Məsələnin belə qoyuluşu təzədir. Deməli, bu fənnin tədrisi nə sırf üslubiyyatı əhatə edir, nə də sadəcə sənəd tərtibini. Azərbaycan dilinin üslubiyyatına aid çoxlu dərslik, məqalə və monoqrafiya həsr edilmiş, müxtəlif elmi əsərlərdə bu mövzuya toxunulmuşdur. Bundan əlavə, Ə.H.Hacıyevanın, mərhum Aydın Məmmədovun və başqalarının əməli yazı nümunələri nəşr edilmişdir.

Dillər Universitetində tədris ediləcək “Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları” fənni isə yuxarıda dediyimiz fənn və “Nümunələr”dən tamamilə fərqlidir. Bu fənnin xüsusiyyət və istiqaməti, tələbləri hazırki dərs vəsaitinin yazılmasını zəruri edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, burada biz funksional üslubun bütün növlərindən də ətraflı bəhs etməyəcəyik. Bunu 2 əsas səbəblə izah etmək olar. Birinci səbəb fənnin tədrisinə ayrılan saatların miqdarıdır. Praktiki məşğələnin tələblərini nəzərə alsaq, həmin saatların müddətində 80-100 üslubi nümunəni əhatə etmək olmaz. İkinci səbəb isə həmin nümunələrin hamısının əhatə edilməsinə ehtiyacın olmamasıdır. Belə ki, Xarici İşlər Nazirliyinin və ya hökumətin verdiyi nota, xüsusi idarələrin verdiyi viza və yaxud bir ölkə prezidentinin başqa bir ölkəyə edəcəyi rəsmi səfərin protokolu xüsusi sənədlərdir. Onların tədris prosesində öyrənilməsinə ehtiyac yoxdur.

Dərs vəsaitinin işıq üzü görməsinə maddi və mənəvi yardım göstərən prof. S.Y.Seyidova, habelə əsəri oxuyub faydalı məsləhətləri ilə müəllifə kömək etmiş olan filologiya elmləri doktoru, professor N.Q.Cəfərova, B.B.İsmayılova, habelə əsərin redaktoru dos. İ.Z.Qasımova, texniki redaktoru S.Yusifovaya, korrektorlar A.İbrahimova və Ş.Hüseynovaya, kompüter mərkəzinin müdiri A.Novruzova minnətdarlıq edirik.

Əsər bu istiqamətdə yazılmış ilk vəsait olduğundan nöqsansız deyildir. Hörmətli həmkarlarımla faydalı tənqidi qeydləri gələcəkdə bu vəsait dərslik kimi çap ediləndə mütləq nəzərə alınacaq.

I HİSSƏ

I FƏSİL

ÜSLUB VƏ ÜSLUBİYYAT

Dilçilikdə, ədəbiyyatşünaslıqda, musiqidə, vokal sənətində, memarlıqda, xalçaçılıqda və insan idrakının, sosial şüurun fəaliyyət göstərdiyi bir sıra sahələrdə üslub (stil) aparıcı xüsusiyyətə malikdir. Stil sözü dünya elmində və mədəniyyətdə üsluba nisbətən daha qədimdir.

Stil termini yunan dilindən latın dilinə keçmiş “Stilus” sözündən olub, çubuq, qələm deməkdir. Sonradan bu söz yazı manerası “*Obraz sisteminin bədii təsvir vasitələrinin, yaradıcılıq üsullarının ümumiliyi olub, ideya vəhdəti eyniliyi ilə şərtləndirilir*”.¹

“*Üslub*” termini isə ərəbcə tərz, ifadə tərz, üsul mənasındadır.²

Ümumiyyətlə götürdükdə, üslub hər şeyin öz “məni”dir. Yəni hər hansı bir kateqoriyadan olan fəaliyyət növünün özünəməxsus keyfiyyət məcmusudur. Hər hansı bir sahənin ilkin inkişaf mərhələsində üslubu ola bilməz. Lap elə dilin özünü götürmüş olsaq, onun ilkin inkişaf mərhələsində hansı üslubundan bəhs etmək olar? Qəbilə dilinin bədii, funksional, elmi və s. üslubundan danışmaq olarmı?

¹ Советский Энциклопедический словарь. М., 1979, стр.1284.

² ASE, IX c., B., 1986, səh.496.

Üslubun yaranması və çoxlu üslubların meydana gəlməsi dilin inkişafı ilə bağlıdır. Bütün dil üslubları dilin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Üslub çox geniş anlayışdır. Bu gün artıq akademik üslub, arxaik üslub, dialoq üslubu, monoloq üslubu, janr üslubu, realist üslub, romantik üslub, funksional üslub, bədii üslub, elmi üslub və s. üslub növləri vardır ki, bunların hamısı dilin öz inkişafı və tarixi durumu ilə bağlıdır. Bundan əlavə, poetik üslub – ayrı-ayrı sənətkarların fərdi üslubu da vardır ki, onlar da bilavasitə dilin tarixi inkişafından asılıdır.

Üslub anlayışının tarixi çox qədimdir. Hələ yunan dilçiliyində Aristotel insan nitqi və onun fəlsəfi problemlərindən danışarkən üslub məsələlərinə toxunurdu. Sonra romalılar üslub anlayışını nitqə tətbiq etdilər. Həm yunanları, həm də romalıları üslub məsələsində bir ümumi cəhət birləşdirirdi. O da hər iki ölkə alimlərinin üslub (stil) terminini ritorika, bəlağətli nitq, geniş mənada natiqlik sənəti kimi başa düşmələri idi.

Böyük yunan alimi Aristotel (e.ə. 384–322) üslub məsələsini nitq mədəniyyəti ilə əlaqələndirərək yazırdı: *“Üslubun qiyməti onun aydınlığındadır... Əgər nitq aydın deyilsə, deməli, o (natiq – A.B.) öz məqsədinə nail ola bilməz. Üslub həddən çox alçaq, həddən çox yüksək olmamalıdır, lakin nitqin mövzusuna uyğun gəlməlidir”*.¹

Qədim Romanın məşhur natiqi, yazıçısı, vəkili, görkəmli siyasi xadimi Mark Tulli Siseron (e.ə. 106–43) natiqlik sənəti haqqında traktat yazmışdır. Siseronun aşağıdakı sözlərini bilməyən üslubiyyatçı və natiq yoxdur:

¹Аристотель. О стиле ораторский речи. “Об ораторском искусстве”. М., 1958, стр.17.

“Əsil natiq o şəxsdir ki, adi işlər haqqında sadə, böyük işlər haqqında əzəmətlə, orta səviyyəli işlər barədə isə yuxarıdakılar arasında orta mövqə tutan bir üslubla danışmağı bacarsın”.¹

Qədim Hindistanda da üsluba nitq əlaməti kimi baxmışlar. Üslubiyyatı isə nitqi bəzəyən elementlər haqqında təlim kimi qiymətləndirmişlər.²

Azərbaycan ədəbiyyatının Nizami, Nəsimi, Füzuli, M.F.Axundov, S.Ə.Şirvani, C.Məmmədquluzadə və başqa görkəmli nümayəndələri bədii və rəsmi üslubun müxtəlif sahələri haqqında qiymətli fikirlər söyləmişlər. Məsələn, M.Füzuli bədii üslublar içərisində qəzələ üstünlük verərək deyirdi:

*Qəzəldir səfa bəxşi əhli-nəzər,
Qəzəldir artıran şairin şöhrətini.
Qəzəl de ki, məşhuru-dövrən ola,
Oxumaq da, yazmaq da asan ola.*

M.F.Axundov bədii üslubun bir çox məsələlərinə toxunmuşdur. O, şeirdə poetikanı əsas amil hesab edərək deyirdi: *“Şeir gərək son dərəcə ziyadə ləzzətə bais ola və hüznə və fərəhdə ziyadə təsirə bais ola. Əgər olmasa, sadə nəzmdir”*.

Sonra böyük ədib İranın bir sıra şairlərinin əsərlərini tənqid edərək yazır: *“...və hərgiz bilmir ki, poeziya nə tövr gərək olsun və hər pərpuç nəzmi poeziya hesab edir.*

¹ Об ораторском искусстве. М., 1958, стр.34.

² Бах: А.П.Баранников. “Изобразительные средства Индийский поэзии”. Л., 1947.

Belə zənn eləyir ki, poeziya ibarətdir bir neçə taqqaturuqu əlfazı bir vəzni-müəyyəndə nəzmə çəkib axırına qafiyə verməkdən və məhəublara qeyri vaqe sūfat ilə tərifi etməkdən və baharı və xəzani qeyri-təbii təşbihat ilə vəsf eləməkdən. Necə ki, Tehranın müttəəxxirin şüərasından Qaani təxəllüsündə bir şairin divanı bir növ cəfəngiyyat ilə doludur. Dəxi fəhm edə bilmir ki, poeziyada məzmun gərək ki, məbaratib nəsrədə bəyan olunan məzaminədən müəsirtər düşə və ya poeziya gərək ya hekayətə, ya şikayətə şamil ola”.¹

M.F.Axundov haqlı olaraq belə hesab edir ki, bədii personajın danışıq üslubu onun hərəkətləri ilə həmahəng olmalı, obrazın daxili aləminin açılmasına gömək etməlidir. Ədib Mirzə Ağaya onun pyesləri haqqında verdiyi məsləhətdə deyirdi: *“bütün bu əhvalat şirin və təsirli ibarətlərlə ifadə edilməlidir. İnşallah bu ibarətlərlə sizin qələminizin gücünü görəcəyik... Bu cür edin ki, Sara ismətli və həyalı görünsün. Buna görə də onun anası ilə və başqaları ilə olan bütün danışıqlarını dəyişdirin”.²*

Böyük demokrat C.Məmmədquluzadə istər bədii, istərsə də publisistik yaradıcılığında ana dilinin varlığı, saflığı, xəlqiliyi uğrunda mübarizə aparmışdır. O, həmişə “türkün açıq ana dili”ndə yazmış və bunu öz həmfikirilərindən tələb etmişdir. “Molla Nəsrəddin” və onun ətrafına toplaşan Ə.Haqqverdiyev, M.Ə.Sabir, O.F.Nemanzadə, onlarla sıx həmfikir olan F.B.Köçərli və onlarla başqaları ədəbi üslubun xalq qoluna üstünlük

¹ M.F.Axundov. Əsərləri. II c., B., 1951, səh.17–18.

² Yəne orada, səh.157.

verirdilər. Əsrin əvvəllərində “Füyuzat” və “Şəlalə” kimi jurnallar ümumtürk məsələsini qoymaqda nə qədər haqlı idilərsə, doğma Azərbaycan dilini bəyənmeməkdə bir o qədər yanılırdılar. “Şəlalə” jurnalının 1913-cü il 2 mart tarixli sayında şəlaləçilərə cavab olaraq “Dil məsələsi” adlı məqalə dərc edilmişdir. Burada deyilir: *“Şairin və ya müəllifin yazdığı əsər ancaq o vaxtı fayda verə bilər ki, o əsər “El malı” ola bilər. Bir əsər də “el malı” ola bilmək üçün elin dilində, elin anladığı tərzdə yazılmalıdır. Misal üçün “Şəlalə”nin üçüncü sayında birinci səhifədə “Hirs və təmə” ünvanlı yazılmış məqalənin ilk sətirlərini götürək. Belə qurma dil ədəbi dil ola bilməz!.. Hər bir qövmin ədibləri və ürfası tərəfindən o qövmin dilinin ruhuna və qanununa müvafiq yaradılmış, zərifləndirilmiş və sərbəstləndirilmiş (zənginləşdirilmiş – A.B.) dil o qövmin ədəbi dilidir”*.¹ Buraya qədər deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, üslub anlayışı insan idrakının, insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edir.

Deməli, insan fəaliyyətinin bütün dövrlərində üslub anlayışı bu və ya digər dərəcədə mövcud olmuşdur. Buna görə də çox vaxt üslublar tarixindən bəhs edərkən onu yazıya qədərki və yazı ənənəsindən sonrakı deyərək 2 dövrə bölürlər.

“Yazıya qədərki şifahi ədəbi dilin funksional üslubunun tarixi də qədimdir. Bu üslub hər bir dildə uzun illər yazı ənənəsi olmayan şəraitdə yaranır. Mənsub olduğu xalqın tarixinin qədim dövrlərindən təşəkkül tapan ədəbi şöhrət üslubu formalaşdığı prosesdə özünün dil

¹ Şəlalə jurnalı 2 mart, 1913-cü il. №4.

vahidlərindən müxtəlif məqsədlər üçün söz və ifadə seçib işlətmək prinsiplərini yaratmışdır. Bu üslub dilin ictimai vəzifəsini yerinə yetirərkən onun iki mikro üslubu meydana gəlmişdir. Məişət-ədəbi söhbət mikro üslubda ata qayğısı – ana nəvazişi, ata məsləhəti – ana nəsihəti üçün ədəbi səciyyəli söz və ifadələr – dil vahidləri seçilib işlədilmişdir. Rəsmi-ədəbi söhbət üslubunda da müxtəlif müraciətlər, ricalar, xahişlər üçün mədəni söz tərkiblərinə, ifadələrə müraciət olunmuşdur.

Yazıya qədərki Azərbaycan şifahi ədəbi dilində də həm poetik funksional üslub, həm də ədəbi söhbət funksional üslubu fəaliyyət göstərmişdir”¹

İnsanın iş üslubu, danışmaq tərz, cəmiyyətdəki davranışı üslubun bu və ya digər sahəsi ilə əlaqədardır. İnsan idrakı kamilləşdikcə o, nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu dərk etmiş, özünün bütün fəaliyyətində üslub, tərz, üsul, manera və s. kimi cəhətlərlə bağlı olmuşdur. Buna görə də üslubları öyrənib onları bu və ya digər əlamətlərinə görə qruplaşdırmaq ehtiyacı meydana gəlmişdir. Bu, artıq üslubiyyətin bir elm kimi yaranması demək idi.

Üslubiyyətin yaranması və formalaşması

Üslubların özü kimi onları bütöv halda öyrənən üslubiyyət haqqında hamının eyni cür, birmənalı şəkildə qəbul edə biləcəyi fikir yoxdur.

Bizi maraqlandıran dilçilikdəki üslub məsələsidir.

¹ A.Qurbanov. Dil və üslub. B., 1992, səh.24.

Görkəmli Azərbaycan alimi Ə.M.Dəmirçizadə üslubları öyrənən elm kimi üslubiyyatı belə səciyyələndirir: *“Üslubiyyat dilin ifadəlilik vasitələrinin məqsəda uyğun surətdə istifadə edilmə qayda və qanunlarından, xüsusiyyət və əlamətlərindən, ifadə vasitələrinin sistem təşkil etməsi xüsusiyyətlərinə görə formalaşan müxtəlif üslubların əlamətdar cəhətlərindən bəhs edən elmdir”*.¹

Bu tərif i ideal adlandırmaq mümkün olmasa da, hələlik dillə bağlı üslubiyyata verilən ən mükəmməl tərifdir. M.K.Moren və N.N.Teterevnikova isə üslubiyyata belə bir tərif verirlər: *“Üslubiyyat – ünsiyyətin müxtəlif şəraitində ifadə etmək üçün dil vasitələrinin seçilməsi və işlədilməsi prinsiplərini öyrənən müstəqil filoloji elmdir”*.²

Bu tərif də əsasən, üslubiyyatı düzgün səciyyələndirir. Amma üslubiyyatı “müstəqil filoloji elm” kimi qəbul etmək, ona dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq səviyyəsində müstəqillik statusu vermək demək olardı.

Üslubların tarixi qədim olsa da, bir elm kimi üslubiyyatın tarixi XX əsrin 20-ci illərindən başlayır. Üslubiyyatın bir elm sahəsi kimi bünövrəsini Praqa funksional dilçilik məktəbinin banisi görkəmli dilçi Villem Matezius, onun həmkarları V.Skaliçka, F.Travniçek, B.Havranek və başqaları dilin özünü funksional fəaliyyət prosesində götürürlər.

“Praqa dilçilik dərnəyi”nin tezislərində dilin üslubi cəhətlərindən danışılır. Burada ədəbi dil, şeir dili və

¹ Ə.M.Dəmirçizadə. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. B., 1962, səh.24.

² Стилистика современного французского языка. М., 1960, стр.9.

onların xüsusiyyətlərindən bəhs edilir ki, bu bilgiləri üslubiyyat elminin ilkin qaynaqlarından hesab etmək olar.

“Funksional dilçilik məktəbinə görə, insan fəaliyyətinin məhsulu olmaqla dilin, eyni zamanda məqsəd istiqaməti vardır. Nitq fəaliyyətinin ünsiyyətvasitəsi kimi təhlili göstərir ki, danışanın daha aydın nəzərə çarpan məqsədi ifadədir. Odur ki, linqvistik təhlilə funksional baxımdan yanaşmaq lazımdır. Bu baxımdan, dil də hər hansı bir məqsədə xidmət edən ifadə vasitələri sistemidir”.¹

Praqa funksional dilçiləri əslində üslubla funksional dil anlayışlarını eyniləşdirirlər. Onlar ədəbi dilin funksiyaları ilə funksional dillər (**üslublar – A.B.**) arasındakı münasibətləri aşağıdakı kimi qəbul edirlər.

Ədəbi dilin funksiyaları:

- a) *Kommunikativ dil ifadəsi,*
- b) *Praktik xüsusi dil ifadəsi,*
- c) *Nəzəri xüsusi dil vahidləri,*
- ç) *Estetik dil ifadəsi;*

Funksional dillər:

- a) *Danışiq,*

¹ Sitat A.A.Axundovun. Ümumi dilçilik kitabından götürülmüşdür (B., 1979, səh.54).

b) Kargüzarlıq,

c) Elmi,

ç) Poetik.¹

Dilçiliyin başqa şöbələri kimi, üslubiyyat da öz növbəsində:

a) Nəzəri və təcrübi;

b) Ümumi və xüsusi;

c) təsviri, tarixi və müqayisəli

olaraq üç sahəyə ayrılır. Bu sahələri şərh etmək bizim məqsədimizə daxil deyil.

M.Mikayılov da üslubiyyatı maraqlı şəkildə təsnif edir. Onun fikrincə, dilçilik parametri ilə üslubiyyatı aşağıdakı qruplara ayırmaq mümkündür:

1) ümumi üslubiyyat;

2) xüsusi üslubiyyat;

3) dilin üslubiyyatı;

4) nitqin üslubiyyatı və

¹ Ф.М.Березин. История лингвистических учений. М., 1975, стр.219.

5) praktik üslubiyyat.

“Ümumi üslubiyyat - ümumiyyətlə, nitq fəaliyyətidir, bütүн və ya əksər dillərə aid olan universal məsələləri, xüsusi üslubiyyat isə bu və ya digər konkret dilin üslubu quruluşunu öyrənir...”

Dilin üslubiyyatı dilin üslubu quruluşunu – yəni üslublar sistemini həm sinxron, həm də diaxron planda, nitq üslubiyyatı isə nitq üslublarını, yəni əsas janrlar çərçivəsində kompozisiya sistemini, yaxud ictimai nitqin konstruktiv növlərini öyrənir.

Praktik üslubiyyat, şəraitindən, məzmun və məqsəddən asılı olaraq nitqin müxtəlif imkanlarını, nitqin keyfiyyətini öyrənir. O, nitqdə nəyin yaxşı və ya pis olduğunu müəyyən edir”¹.

Üslubiyyat bir termin kimi XX əsrin I rübündə elmə daxil olmuş, əsasən, ədəbiyyatşünaslığa aid edilmişdir. Keçən əsrin 40-cı illərindən başlayaraq dilçilikdə və ədəbiyyatşünaslıqda hegemonluğu ələ alan akademik V.V.Vinoqradov üslubiyyatın müstəqil dil sahəsi olduğunu qətiyyətlə sübut etdi. Alim haqlı olaraq göstərdi ki, bədii üslub məhz bədii dillə yaranır. Buna görə də o dilçilik sahəsi olmalıdır. Amma alim bədii ədəbiyyatın üslubiyyatı (стилистика художественной литературы) adı ilə xüsusi üslubiyyat da göstərir. Beləliklə, V.V.Vinoqradov üslubiyyatın 3 növünü göstərirdi:

¹ М.М.Микайлов. Практическая стилистика и её требования к речи.

“Русский язык в школе”. 1965, №1, стр.10–11.

1. “Sistemlər sistemi” olan dilin üslubiyyatı. Bunu o, eyni zamanda “struktur üslubiyyat” da adlandırır. Struktur üslubiyyat “sistemlər sistemi” kimi dilin vahid daxili quruluşunu, sözlərin, söz sırasının, sistem şəklində olan müxtəlif xüsusi formaların əlaqələrini, qarşılıqlı təsirini öyrənir, aydınlaşdırır və təsnif edir. Eyni zamanda tarixən dəyişkən meylləri, dil üslublarının qarşılıqlı növlərini – funksional üslubları öyrənir. Bundan başqa, sözlərin, söz birləşmələrinin semantik quruluşunda, leksik və qrammatik sinonimlərdə əks olunan incə mənə fərqlərini – ekspressivliyi, intonasiyanın keyfiyyətini, sözlərin cümlədə öz yerinə görə işlənmə variasiyalarını öyrənmək də dil üslubiyyatının vəzifəsidir.

2. Nitq üslubiyyatı. Nitq üslubiyyatı şifahi və yazılı nitqin ictimai cəhətdən şərtlənmiş növlərin, janrlar arasında olan ən incə semantik, ekspressiv üslubi fərqləri, geniş mənada nitqin melodiyasını, intonasiyasını və s. öyrənir.

3. Bədii ədəbiyyatın üslubiyyatı. Bu da bədii əsərlərin dilini öyrənir.¹

Üslublar, onların növləri Azərbaycanda hələ qədimdən bəlli idi. Bu haqda prof.H.Ə.Həsənovun fikri maraqlıdır: *“Azərbaycan ədəbi (yazılı ədəbi) dilin fəal təşəkkül prosesində ikən, ümumən, ədəbi dilin funksional üslublar bölgüsü mütəfəkkir yazıçılarımıza da bəlli idi.*

¹ В.В.Виноградов. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М., 1963, стр.5.

*Görkəmli Azərbaycan şairi Ə.Xaqaninin hələ 800 ilə əvvəl gəlmə ədəbi dil materiallarına əsaslanaraq verdiyi funksional üslubi bölgü elə Azərbaycan yazılı ədəbi dilinin ilkin formalaşma mərhələsinə də şamil edilə bilər. Ə.Xaqani alim dostu Qütbəddinə yazdığı məktubunda nəsr əsərlərindən və onların üslub xüsusiyyətlərindən bəhs edərək demişdir: “Katiblik (nəsrə yazmaq) üç növdən artıq deyil: dəbiranə, vaizanə və mühəqqiqanə. Lakin “ibarət/t/ lər” və sözlə ifadə oynamaq üslubları çoxdur. Y.Seyidov qeyd edir ki, Xaqaninin bu bölgüsündə 1) “dəbiranə” bədii və rəsmi-kargüzarlıq üslubuna, 2) “vaizanə” dini-didaktik sluba, 3) “mühəqqiqanə” elmi-tədqiqat üslubuna uyğun gəlir”.*¹

Ə.Dəmirçizadə müasir Azərbaycan dilinin aparıcı funksional üslublarını, bədii, elmi və ictimai-siyasi terminlərə əsaslanaraq, üç növünü göstərir. Bu cəhətdən Xaqaninin bölgüsü üzrə “vaizanə” dini-didaktik üslub ədəbi dilin “ictimai-siyasi üslub” növünün bir qoludur. Rəsmi-kargüzarlıq anlayışını bildirən üslub qolu da buraya daxildir.²

Dilçilikdə üslubiyyat dedikdə, əsasən iki üslubiyyat növü nəzərdə tutulur. Bunlardan birincisi dil vahidlərinin üslubiyyatıdır ki, onların özləri də müxtəlif yarımqruplara bölünür. Məsələn, *fonetik üslubiyyat, leksik üslubiyyat, morfoloji üslubiyyat və sintaktik üslubiyyat*. Üslubiyyatın bu bölmələri modallıqla sıx əlaqədardır. Hətta cümlənin aktual üzvlənməsində iştirak edən prosodik vasitələr də üslubi fonetikaya aiddir.

¹ H.Ə.Həsənov. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. B., 1999, səh.252.

² Ə.Dəmirçizadə. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. B., 1962.

Müasir Azərbaycan dilini mükəmməl bilən hər bir adam səslərin uzanması, qısaldılması, vurğu, intonasiya və s. vasitəsilə fonetik üslub yarada bilər.

Hər hansı bir samitin və ya saitın tez-tez təkrarlanması xüsusi üslubi məqam yaradır. Məsələn, S.Rüstəmin “Çapayev” şeirindəki kimi (Ç samiti orada müəyyən ahəng yaradır). Uşaqlar üçün olan yanılmacların hamısında səslərin təkrarı məqsədyönlü şəkildə ifadəni çətinləşdirir.

S.Rüstəmin “Bahar rəqsi” şeirində iki misrada 3 sait – **a, ə, ı** təkrarlanır; 20 sait-heca 3 sait hesabına yaranır.

*Lənkərandayıq, lənkərandayıq,
Həyəcandayıq, həyəcandayıq.*

Eləcə də uşaqlar üçün qurulan yanılmalarda: *Getdim gördüm bir dərədə iki kar, kor, kürkü yırtıq kirpi var...* Burada da **k** və **r** samitlərinin təkrarı məqsədyönlü şəkildə qurulmuşdur*.

Leksik üslubiyyatda əsas məsələ sözlərin seçilməsidir. Burada da təkrarlar, paronimlər, sinonimlər və s. əsas rol oynayır. Hətta bəzən söz və ifadələrin qarşılaşdırılması da güclü üslubi məqam yaradır. Məsələn, “...Nəuzibillah bir dəqiqəliyə belə güman eləyək: Yer üzündə heç bir din yoxdur, yəni cəmi millətlər dinsizdir... və habelə nə kafir var, nə iman əhli var, nə sünni, nə şiə, nə xaçpərəst, nə büt-pərəst, nə erməni Qriqoryan, nə ortodoks, nə rus, nə müsəlman, nə kilsə və nə məscid,

* Yuxarıda dediyimiz kimi mövzumuz funksional üslublar olduğundan başqa üslublardan geniş bəhs etmirik.

nəuzibillah, nə isna əşəri, nə şafeyi, nə həmbəli, hənəfi, babi, malakan, prigun, şeyx, dərviş... (üzr istəyirik)".¹

Onomastik laydan da üslubi məqsədlər üçün istifadə edilir. Obrazın daxili aləmini açmaq üçün onlara verilən ad və soyadlardan geniş istifadə edilir. Məsələn, *Haray Həşirzadə, Lal Dinməzov, Yazıq Fağırzadə* kimi ad və soyadlar obrazın xarakterini əvvəlcədən oxucuya məlum edir.

Üslubi morfolojiyada müəyyən şəkildə artırılması və ya ixtisarı üslubi xarakter daşıyır. Məsələn, "*Xalqın düşmənləri xalq düşmənlərini məhv edir*". Burada xalq sözünün birincisində yiyəlik hal şəkili vardır. Deməli, düşmənlər də, xalq da konkretidir. İkinci xalq sözündə isə müəyyənlik bildirən yiyəlik hal şəkili yoxdur. Buna görə də həm xalq, həm də düşmən sözləri qeyri-müəyyəndir (yəni uydurmadır).

Dil vahidləri məhz sintaktik səviyyədə geniş fəaliyyət imkanı qazanır. Sintaktik üslubiyyət də dil strukturunun bəşqə səviyyə üslublarına nisbətən daha geniş və əhatəlidir. Burada söz sırası, cümlənin məqsəd və avaza görə dəyişməsi, prosodik vasitələrlə yaranan üslubi məqamlar sintaktik təkrarlar, cümlənin sadələşdirilməsi və s. əsas rol oynayır. Məsələn, "*Zarəfat kənarında qalsın, mən qorxuram ki, İran azərbaycanlıları deyərlər ki, Culfadan başlamış, bir tərəfi Savuç bulaq İran Kürdüstanı: Həmədan, Qəzvin, ta gəldi çıxdı Gilana və Şimal tərəfdə Şura Azərbaycanına qədər, belə bir*

¹ C.Məmmədquluzadə. Əsərləri. V cild, B., 1985, səh.209.

məmləkətin – ki, adı İran Azərbaycanıdır, - cəmi əhalisinin ana dili türk dilidir və türk dili də olmalıdır”.¹

¹ Bax: “Molla Nəsrəddin” jurnalı, 14 noyabr 1925, №46.

II FƏSİL

MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNİN FUNKSIONAL ÜSLUBLARI

Cəmiyyət həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, orada dildən istifadə olunmasın. Dil müxtəlif situasiyalarda fikri müxtəlif üsul və vasitələrlə ifadə edir. Hətta eyni fikri müxtəlif situasiyalarda - şəraitlərdə eyni şəkildə (olduğu kimi) çatdırmaq olmaz. İnsan həyatının bütün sahələrində belədir. Adicə geyimi götürsək, o teartda bir cür, toyda bir cür, yasda bir cür, işdə bir cür və s. seçilir. Dilin müxtəlif situasiyalarda fikirləri müxtəlif cür ifadə etməsi də onun funksional fəaliyyəti ilə bağlıdır ki, funksional üslubların da yaranmasına səbəb məhz bu cəhətdir. Əgər bir situasiyada tələb olunan fikir ifadəsi başqa situasiyada olduğu kimi təzahür etsə mütləq qəribəlik özünü göstərəcək. Aşağıdakı parçaya diqqət edək, yazıçı Mir Cəlalin “İclas Qurusu” hekayəsində əsərin qəhrəmanı olan Quru evə gəlib arvadı ilə belə danışır:

“Yoldaş Meyrənsə, təklif var ki, corablarımı yuyub yamayasan.

Meyrənsə cavab vermir. Bu vaxt Quru ayağa qalxıb qələmin küt ucunu stola vuraraq deyir:

-Cavab vermək üçün söz, yoldaş Meyrənsə, sizə verilir”.

Buradakı danışmaq üslubu hamını təəccübləndirir, heyretə salır. Səbəbi aydındır. Quru rəsmi danışmaq üslubu

ilə məişət üslubunu qarışıq salır.

Funksional üslubların yaranması dilin fəaliyyət sferası ilə əlaqədardır. Funksional üslubun yaranması aşağıdakı faktorlardan aslıdır:

- 1) *Dilin inkişaf etmişliyi;*
- 2) *Milli adət və ənənə (xalqın dilə və hadisəyə baxışı);*
- 3) *Xalqın özünün mədəni səviyyəsi;*
- 4) *Dövlətin və xalqın dilə münasibəti;*
- 5) *Din faktoru;*
- 6) *Dilin fəaliyyət sferası.*

Əgər dil inkişaf etməmişsə, onun üslubları necə yarana bilər? Və yaxud dil inkişaf etmişdir, amma fəaliyyət dairəsi geniş deyil. Onda bu dildə funksional üslubun bütün növləri necə yarana bilər? Burada Azərbaycan ədəbi dilinin rəsmi-əməli üslubu haqqında prof. F.A.Cəlilovun fikrinə müraciət etmək yerinə düşərdi: “*Ədəbi dilin funksional dairəsi onun ayrı-ayrı üslublarını ehtiva edir. Əgər üslublardan biri işlənmə tezliyini azaltsa, istifadə sahəsini daraltsa, onda ədəbi dilin təbii inkişafı axsayar. Bu baxımdan, Azərbaycan ədəbi dili rəsmi üslubunun indiki vəziyyəti narahatlıq törədir. Belə ki, bir çox rəsmi idarə və təşkilatlarda gündəlik*

sənədləşdirmə və yazışmalar rus dilində aparılır. Bu isə rəsmi üslubun təkmilləşməsinə süni şəkildə yaradılmış maneədir”.

Funksional üslubların növləri və kəmiyyəti haqqında hələ dilçi alimlər arasında qəti fikir birliyi yoxdur. Bu hər şeydən əvvəl funksional üslublara yanaşma mövqeyindən və həmin üslublar arasında qəti sərhəd qoymağın mümkün olmamasından asılıdır.

Azərbaycan dilçiliyində üslubiyyat hamıdan əvvəl prof. Ə.M.Dəmirçizadənin adı ilə bağlıdır. Onun 1962-ci ildə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan dilinin üslubiyyatı” adlı fundamental əsəri dilçiliyimizdə bu sahənin əsası olmuşdur. Ə.M.Dəmirçizadə üslubları insan təfəkkürü ilə əlaqələndirir. Buna görə də üslubların növlərini bu əlaqələrin sayı ilə müəyyənləşdirib onları izah edir:

1) Bədii təfəkkür sistemi–bədii üslub;

2) Elmi təfəkkür sistemi – elmi üslub;

3) İctimai-siyasi təfəkkür sistemi – ictimai üslub.

Ə.Dəmirçizadə ictimai-siyasi üslub dedikdə publisistik və rəsmi-işgüzar üslubu nəzərdə tutur: *“Bu üslüb ailədən başlayaraq ümumxalq yığıncağına qədər, xüsusi məktublardan başlayaraq qəzet səhifələrinə qədər, adi şəhadətnamələrdən başlayaraq diplomatik sənədlərə*

*qədər çox müxtəlif ictimai sahələrdə işlədilən geniş nüfuz dairəli bir üslubdur”.*¹

1. İctimai-siyasi üslubun rəsmi budağı, əsasən, rəsmi münasibətlərdə, dövlət idarələrində, dövlət sənədlərində işlədilir. Bu üslubda standart söz, ifadə və ibarələrdən çox istifadə olunur və subyektiv münasibət bildirən dil vahidləri, adətən, işlədilmir. Ədəbiyyatda bəzən ictimai-siyasi üslubun rəsmi budağı rəsmi üslub, rəsmi dil, soyuq üslub adları ilə tanınır.

2. İctimai-siyasi üslubun qeyri-rəsmi budağı daha geniş dairələrdə işlənir. Ümumiyyətlə, ailədə, yığıncaqlarda, məclislərdə olan danışıqlar, ümumi məsələlərdən bəhs edən qəzet məqalələri, eləcə də ayrı-ayrı şəxslər arasında gedən söhbətlər məhz ictimai-siyasi üslubun qeyri-rəsmi budağı əsasında qurulur.

“Ədəbiyyat”da bəzən “qəzet üslubu”, “mətbuat dili”, “ailəvi üslub”, “kütləvi dil”, “kütləvi danışıq üslubu” və bu kimi adlarla adlanan müxtəlif üslublar əslində ictimai-siyasi üslubun qeyri-rəsmi budağına mənsub qollardır ki, bəzən şərti mənada, yəni “üslub qolu” mənasında biz də onu üslub adlandırma bilərik.

“İctimai-siyasi üslubun əsasını hamı üçün eyni dərəcədə aydın anlaşılan sözlər və ifadələr təşkil edir; burada məcazi mənalılıq, obrazlılıq və terminlilik bir sistem ola bilməz, lakin bunların tək-tək xüsusi nümunələrindən istifadə etmək bu üslub üçün qanuni və təbii sayılır”.

¹ Ə.Dəmirçizadə. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. B., 1962, səh.31–37.

Prof. S.Cəfərov Müasir Azərbaycan dilində beş üslub olduğunu qeyd edir.¹ Buraya o, bədii üslub, elmi üslub, istehsalat-texniki üslub, ictimai-publisitik üslub və rəsmi üslubu aid edir.

Görkəmli rus alimi akademik V.V.Vinoqradov isə üslubları dilin funksiyaları əsasında təsnif edir. Məlumdur ki, dilin əsas funksiyaları ünsiyyət vasitəsi olmaq (kommunikativ funksiya), məlumat vermə - fikir ifadəsi vasitəsilə olmaq (ekspressiv funksiya) və təsir etmədən ibarətdir. Bu mövqedən çıxış edən V.V.Vinoqradov üslubları məişət üslubu (ünsiyyət), rəsmi-işgüzar, elmi (məlumatvermə - ekspressiv), publisist, bədii (təsiretmə) deyə üç qrupa bölür.²

Dilçilikdə “Tarixən yaranmış kommunikativ ixtisaslaşma”nı da üslubların bölgüsündə əsas götürmək mümkündür. Bu prinsipi prof. K.Y.Əliyev təklif etmişdir.

Ümumiyyətlə, üslub nədir? Çətin və çoxcəhətli suala geniş şəkildə cavab vermək bu vəsaitin qarşısında əsas məqsəd kimi qoyulmamışdır. Deyilənləri V.Q.Belinskinin sözləri ilə yekunlaşdıraq. 1847-ci ildə böyük rus tənqidçisi V.Q.Belinski “Rus ədəbiyyatına bir nəzər” adlı məqaləsində deyirdi: *“Filosof sillogizmlərlə danışır, şair obrazlar və bədii lövhələrlə, lakin onların hər ikisi eyni şeyi deyir. Siyasi iqtisadçı statistik rəqəmləri əldə edərək öz dinləyici və oxucularının ağıllarına təsir edir və sübut edir ki, filan sinfin cəmiyyətdəki mövqeyi filan səbəblər üzündən çox yaxşılaşmış və yaxud pisləşmişdir. Biri sübut edir, o birisi göstərir və onların hər ikisi inandırır, ancaq*

¹ S.Cəfərov. Müasir Azərbaycan dili (leksika). B., 1970, səh.85.

² В.В.Виноградов. Стилистика. Теория поэтической речи. М., 1963, стр.5.

biri məntiqi dəlillərlə, digəri bədii lövhələrlə. Amma birincisini çox az adam eşidir və başa düşür, ikincisini isə hamı".¹

V.Q.Belinskinin bu sözləri üslubların ümumiləşdirilməsi haqqında ən münasib fikirdir. Yəni eyni bir fikri müxtəlif üsulla ifadə etmək olar. Bu müəllifin öz məqsədindən asılıdır. Məsələn, günəşin çıxmasını şair və yazıçı bir üsulla, astronom isə başqa bir üsulla təsvir edir.

Funksional üslubun da əsas xüsusiyyəti müəyyən fəaliyyət dairəsi ilə bağlı olmasından əlavə, özünəməxsus formada fəaliyyət göstərməsi ilə əlaqədardır. Bu üslubların yaranması isə dilin, xalqın inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Başqa sözlə desək, funksional üslubun yaranması və formalaşması ekstr linqvistik faktorlardan asılıdır. Aydın məsələdir ki, Azərbaycan müstəqillik qazanana qədər dilimiz sosial həyatımızın bütün sahələrində işlədilmirdi; orduda, bank sistemində, idarələrarası yazışmalarda, dövlət idarələrində və s. sahələrdə Azərbaycan dili işlədilmirdi. Buna görə də bu sahələrə aid üslublar ya yaranmamış, ya da inkişaf etməmişdi. Yəni dilin funksional fəaliyyəti olmayan sahədən funksional üslub tələb etmək olmaz. Bu məlum həqiqətdir; dil hansı sahədə daha çox və səmərəli fəaliyyət göstərsə, həmin sahəyə aid üslub da yaranıb formalaşır. Məsələn, Azərbaycanda bədii fikrin tarixi elmi fikrə nisbətən daha qədimdir. Buna görə də dilimizin bədii üslubu daha güclüdür. H.Ə.Həsənov bu məsələyə

¹ В.Г.Белинский. Seçilmiş fəlsəfi əsərləri. M., 1958, səh.453.

toxunaraq yazır: *“Bir sözlə, funksional üslublar ədəbi dilin insan fəaliyyətinin ayrı-ayrı sahələrinə uyğun işlədilməsidir. Üslublar nitqdə təzahür edir. Ədəbi dilin üslubları müəyyən vəzifə yerinə yetirdiyi üçün funksional üslub adlanır. Üslub bu və ya digər ictimai, ümumxalq dili mühitində ictimai dərk olunmuş, funksional şərtlənmiş, nitq ünsiyyəti vasitələrinin işlənmə, seçmə və əlaqələnməsinin daxilən birləşməsinin elə toplusudur ki, başqa bu cür ifadə üslublarına münasibətdə həmin xalqın ictimai nitq təcrübəsi zamanı ayrı məqsədə xidmət edir, özgə vəzifələri yerinə yetirir. Funksional üslublar ünsiyyətin hər hansı bir sahəsində müəyyən məqsədə xidmət edən və müəyyən funksiya daşıyan dil vasitələrinin sistemidir. Hər bir üslub ümumxalq dilinin tarixən formalaşmış rəngarəngliyidir. Üslublar müxtəlif dil səviyyələrində müəyyən dil vasitələri toplusunun işlənmə tezliyi ilə səciyyələnir. Üslubların insan fəaliyyətinin müxtəlif vəzifələr daşması onların funksional bölgüsünə şərait yaratmışdır”*.¹

Funksional üslub müstəqil dilçilik sahəsi kimi 1950-ci ildən sonra meydana gəlmişdir. Bu vaxta qədər funksional üslubun bu və ya digər sahəsindən bəhs edən müxtəlif səciyyəli elmi əsərlərin əhəmiyyətini kiçiltmədən demək olar ki, bu sahə məhz 50-ci illərdə formalaşmışdır. 50-ci illərdə funksional üslublar, onların sərhədləri, xüsusiyyətləri, bölgüsü ətrafında diskussiyalar başlanır.

Funksional üslublar tarixindən danışarkən rus alimi Y.S.Sorokinin adını mütləq çəkmək lazım gəlir. Çünki

¹ H.Ə.Həsənov. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. B., ADU nəşri, 1999, səh.250.

bəzən yanlış mövqe də elm üçün faydalı olur. 1954-cü ildə Y.S.Sorokin “Вопросы языкознания” jurnalında polemik bir məqalə ilə çıxış etmişdir. Bu məqalədə o dilin funksional üslublarını, müəyyən mənada inkar edirdi. Onun arqumenti bundan ibarət idi ki, ümumişlək sözlər üslub yaratmır. Yəni *getmək, gəzmək, daş* və s. kimi sözlər funksional üslub yaratmaz, necə ki, terminlər üslub yaratma imkanından kənardır.¹

Y.S.Sorokinin bu irihəcmli məqaləsi o vaxtlar dilçilərin böyük marağına səbəb oldu. Buna görə də bir sıra dilçilər ya Sorokinə cavab tərifi ilə, ya da müstəqil tədqiqatları ilə həmin jurnalda elmi məqalələrlə çıxış etdilər.² Beləliklə, dildə funksional üslubun varlığı və xüsusiyyətləri haqqında “Вопросы языкознания” jurnalı səhifələrində geniş müzakirə açılmış oldu. Bu məsələ ətrafında bir sıra elmi konfrans və müşavirələr də keçirilmişdir.

Bundan sonra akademik V.V.Vinoqradov, müəyyən mənada, bu müzakirələrə yekun vurdu.³ O, göstərirdi ki, dildə funksional üslublar mövcuddur və onların aşağıdakı

¹ Ю.С.Сорокин. К вопросу об основных понятиях в стилистики. ВЯ, 1954, №2, стр.68—82.

² И.Р.Гальперин. Речевые стили и стилистические средства языка, ВЯ, 1954, №4; Г.В.Степанов. О художественном и научном стилях речи, ВЯ, 1954, №4; В.Г.Адмони и Т.И.Сильман. Отбор языковых средств и вопросы стиля, ВЯ, 1954, №4; А.В.Федеров. В защиту некоторых понятий стилистики, ВЯ, 1954, №5; И.С.Ильинская. О языковых и неязыковых стилистических средствах, ВЯ, 1954, №5.

³ В.В.Виноградов. Итоги обсуждения вопросов стилистики. ВЯ, 1955, №1, стр.66.

növləri vardır: *məişət üslubu, rəsmi-işgüzar, elmi üslub, publisistik üslub, bədii üslub*.¹

Yuxanda dediyimiz kimi akademik V.V.Vinoqradov bədii üsluba dilin funksiyaları mövqeyindən yanaşır. V.V.Vinoqradovdan sonra üslubiyyat sahəsində A.A.Uşakovun tədqiqatları diqqəti cəlb edir.

A.Uşakov dildə mövcud olan funksional üslublardakı fikir ayrılıqlarını beş qrupa bölür və onların növlərini də verir. Amma A.A.Uşakov da bu üslublar arasında ciddi sərhad qoya bilmir.

Bü bölgü aşağıdakı kimidir: birinci qrupa *elmi-texniki, publisistik, bədii, rəsmi-ritorik*; ikinci qrupa *bədii danışıq, poetik, qəzet-siyasi, rəsmi, işgüzar-elmi, sənət-texniki, sadə-familiar*; üçüncü qrupa *bədii-belletristik (poeziya, nəsr), ictimai-publisistik qəzet, jurnal, ədəbi-tənqid, (rəsmi-sənəd) fərmanlar, rəsmi göstərişlər, əmrlər, hüquqi sənədlər*; dördüncü qrupa *kütləvi, məişət, işgüzar, bədii elmi, texniki, hüquqi, işgüzar yazışmalar*; beşinci qrupa *bədii ədəbiyyat, işgüzar dil, dəftərxana dili, qanunların dili, elmi dili* daxil edir.²

A.Uşakovun bu bölgüsünü qeydsiz-şərtsiz qəbul etmək olmaz. Bədii üslubu müəllif az qala bütün funksional üslublara aid edir. Göstərmək lazımdır ki, A.Uşakov belə bir bölgünü özü aparmamış, özündən əvvəlki müəlliflərin təsnifatına əsaslanmışdır. A.Uşakov onları belə ümumiləşdirir:

¹ В.В.Виноградов. Стилистика. Теория поэтической речи. М., 1963.

² А.А.Ушаков. Очерки советской законодательской стилистики. Пермь 1967, стр.91.

Birinci qrupa M.N.Kojinanın təklif etdiyi: elmi-texniki publisistik, bədii, rəsmi, ritorik, işgüzar (5 qrup).¹

İkinci qrupa V.P.Muratın təklif etdiyi: bədii danışiq, poetik, qəzet-siyasi, rəsmi işgüzar elmi, sənət-texniki, sadə-familiyar (6 qrup).²

Üçüncü qrupa A.İ.Yefimovun təklif etdiyi: bədii-bellistik: buraya

1) poeziya, nəsr;

2) ictimai-publisistik (qəzet-jurnal, ədəbi tənqid);

3) rəsmi sənəd (fərman, rəsmi göstəricilər, əmrlər, hüquqi sənədlər).³

Dördüncü qrupa A.İ.Qvozdov təklif etdiyi: kütləvi, məişət, işgüzar (elmi, texniki, hüquqi, işgüzar yazışmalar) və bədii (4 qrup).

Beşinci qrupa görkəmli rus dilçisi akademik L.VŞeirbanın təklif etdiyi: bədii ədəbiyyat, işgüzar dil (dəftərxana dili, qanunların dili) elmi dil daxildir.⁴

Azərbaycan dilçiliyində də funksional üslublar haqqında hamının qəbul edəcəyi bir fikir yoxdur. Hətta

¹ М.Н.Кожина. О понятии стиля и места языка художественной литературы. Среди функциональных стилей. Пермь 1966, стр.16–17.

² В.П.Мурат. Об основных проблемах стилистики. М., 1967, стр.20–21.

³ А.И.Ефимов. История русского литературного языка. М., 1967, стр.17-66.

⁴ Л.В.Щерба. Современный русский язык. Русский язык в школе. 1939, №4.

eyni müəllif müxtəlif illərdə funksional üslubları müxtəlif cür təsnif edir. Belə ki, prof. M.Qurbanov 1967-ci ildə funksional üslubun dörd növünü: bədii, elmi, ictimai-publisistik, rəsmi, 1985-ci ildə göstərdiyi halda¹, yenidən işlənilib nəşr etdirdiyi “Müasir Azərbaycan ədəbi dilində” 5 növünü: bədii, elmi, ictimai-publisistik, rəsmi, şəxsi yazışma-epistolaryar² növlərini göstərir.

8 il sonra nəşr etdirdiyi “Ümumi dilçilik” (II hissə) dərsliyində isə funksional üslubun 6 növünü göstərərək A.Qurbanov getdikcə tədqiqatını dərinləşdirir. Burada o funksional üslubun aşağıdakı növlərini göstərir:

1.*Ədəbi danışiq üslubu,*

2.*bədii üslub,*

3.*elmi üslub,*

4.*rəsmi üslub,*

5. *publisistik üslub,*

6. *epistolaryar üslub.*³

Göründüyü kimi, müəllif 1985-ci ildə şəxsi-yazışma epistolaryar üslubu, 1993-cü ildə isə ədəbi danışiq üslubunu əlavə etmişdir. Bu, müəllifin nöqsanı kimi yox, tədqiqatın

¹ A.M.Qurbanov. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. B., 1967, səh.19.

² A.M.Qurbanov. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. B., 1985, səh.22–27.

³ A.M.Qurbanov. Ümumi dilçilik. II hissə, B., 1993, səh.184.

dəqiqləşdirilməsi kimi qiymətləndirilməlidir. H.Ə.Həsənov üslubların 2 növünü göstərir. O, fikrini belə əsaslandırır: *“Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin müxtəlif üslubları var. Ədəbi dilin üslubları ümumi və fərdi cəhətlərə malikdir. Onlarda insan fəaliyyətini əhatə etməsinə və yeni mənbəyə, ümumxalq dilinə əsaslanmasına görə ümumilik və eynilik var. Lakin üslublar həmin mənbədən, ümumxalq dilindən istifadə etməsinə, ifadə vasitələrinin və sözlərin seçilib işlədilməsinə, xüsusi cümlə konstruksiyalarını cəlb etməsinə, aralarındakı əlaqə və tiplərinə görə bir-birindən fərqlənir. Üslublar nitq və dil cəhətdən iki qrupa ayrılır. Bu üslublar bir-birindən fərqlənir. Dil üslubu sözlərin qarşılıqlı əlaqə və münasibətinə, nitq üslubu isə müxtəlif janrlar arasındakı məna və ekspressiv-üslubi xarakterinə əsaslanır. Üslubları işlədilməsinə görə iki qrupa ayırmaq olar: danışiq üslubu və kitab (yazı) üslubu”*.¹

H.Həsənov danışiq və kitab üslublarının da daxili növlərini göstərir.

Belə bir ənənə yəni üslublardan danışarkən şifahi nitqdə xüsusi fikir vermə ənənəsi dilçilikdə yeni deyil. Belə ki, L.Doleje², habelə M.K.Morren və N.N.Teterevnikova³ da danışiq üslubunu xüsusi qeyd etmişlər.

Bəzən belə bölgüyə də rast gəlirik: şifahi dil üslubu, yazılı dil üslubu, elmi üslub, bədii üslub.² Bu bölgü iki cəhətdən özünü doğrultmur. Əvvələn, şifahi və yazılı dil

¹ H.Ə.Həsənov. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. B., 1999, səh.256.

² P.A.Будагов. Введение в науку о языке. М., 1958, стр.396—401.

yox, şifahi və yazılı nitq vardır. İkinci elmi üslub yalnız yazılı üsluba yoxsa şifahi üsluba daxildir. Və yaxud bədii sözün şifahi və ya yazılı növü arasında nə kimi fərq olacaq? Hələ danışıq üslubunun özünü də ədəbi və loru deyə iki qrupa bölənlər vardır.¹

Yeri gəlmişkən göstərmək lazımdır ki, funksional üslubların müəyyənləşdirilməsində konkret fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlər əhəmiyyətli rol oynayır. Hər bir dilin keçirdiyi tarixi inkişaf, təkmilləşmə onun funksional üslublarının formalaşmasına təsir edən əsas amillərdəndir.

“Azərbaycan bədii dilinin üslubiyatı” adlı kitabda bütün bu cəhətləri nəzərə alaraq prof. A.M.Qurbanovun bölgüsünə yaxın bir bölgü verilmişdir. Orada deyilir: *“Əlbəttə bir dilə xas olan funksional üslubları eyni ilə götürüb başqa bir dilə tətbiq etmək faydalı nəticə verməz. Dildə mövcud olan funksional üslublar həmin dilin tarixi inkişafı ilə, onun ünsiyyət fəaliyyətinin rəngarəngliyi və genişliyi ilə bağlıdır. Buna görə də hər bir dilin özünəməxsus üslublar sistemi vardır. Bu və ya digər funksional üslubda dilin ifadə vasitələrindən bir qrupu daha çox iştirak edir və başlıca rol oynayır. İfadə vasitələrinin bu xüsusiyyətinə üslubi pasport da deyilir. Digər tərəfdən, həmin üslubu səciyyələndirən spesifik ifadə tərzzi, cümlə quruluşu da nəzərə çarpır”*.

Bu prinsipləri əsas götürsək, Azərbaycan ədəbi dilinin funksional üslublarını aşağıdakı şəkildə bölmək olar:

¹ В.П.Мурат. Об основных проблемах стилистики. М., 1957, стр.20.

- 1) *Elmi üslub;*
- 2) *Bədii üslub;*
- 3) *Mətbuat üslubu;*
- 4) *Rəsmi-əməli üslub;*
- 5) *Natiqlik üslubu;*
- 6) *Məişət nitqi üslubu.*

Bölgədə nitqin şifahi və yazılı tipləri nəzərə alınmışdır. “Məişət nitqi” dedikdə “canlı danışmaq dili” (ədəbi dil norması kimi) nəzərdə tutulur. Natiqlik üslubu şifahi nitqin ən təsirli formasıdır.¹

S.Cəfərov isə haqlı olaraq göstərir ki, “*Dildə ayrı-ayrı üslubların yaranması dilin ümumi lüğət tərkibinə daxil olan sözlərin müəyyən məqsədlə seçilərək, müxtəlif şəkildə istifadəsindən irəli gəlir*”.

Prof. S.İ.Cəfərov Azərbaycan dilinin funksional üslubunun 5 növünü göstərir: *bədii üslub, elmi üslub, istehsalat-texniki üslub, ictimai-publisistik üslub, rəsmi üslub.*² Görünür müəllif rəsmi üslub dedikdə tək-cə dövlət idarə və müəssisələrində işlədilən üslubu nəzərdə tutur. Azərbaycan dilinin funksional üslubları haqqında bir çox

¹ Azərbaycan bədii dilinin üslubiyatı. B., 1990, səh.6.

² S.Cəfərov. Müasir Azərbaycan dili (leksika). B., Maarif, 1970, səh.85.

nəzəri və əməli əsərlər yazılmışdır.¹ Onların hamısı haqqında bəhs etməyə ehtiyac yoxdur.

Müasir dilimizin funksional üslubları, onların bölgüsü üzərində apardığımız müşahidələrdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu sahədə hələ nə ümumi dilçilik aspektində, nə də Azərbaycan dilçiliyində ümumi və qəti fikir vardır. Bu belə də ohnalıdır. Birinci ona görə ki, üslubların sərhədini qəti, toxunulmaz hesab etmək olmaz. Çünki bir üslubun əlaməti başqa üslubda təzahür edir. Məsələn, danışıq-natiqlik üslubunu götürək. Burada natiqin özünün savad dərəcəsi, ümumi intellektual səviyyəsi, konkret haldaki, psixoloji durumu, auditoriyanın səviyyəsi, çıxışın mövzusu və bir çox başqa amillər nəzərə alınmalıdır.

Eyni natiqin tənqidi çıxışı ilə təntənəli çıxışı arasında üslub fərqi mütləq nəzərə çarpacaq və yaxud bədii əsərin linqvistik təhlili ilə ədəbi təhlilini eyniləşdirmək olmaz. Halbuki, hər ikisi elmi üsluba aiddir. Bununla belə üslubları kobud şəkildə də olsa ayırmaq lazımdır. Bizim qənaətimizə görə, müasir Azərbaycan dilinin funksional üslublarını aşağıdakı kimi bölmək olar:

1) Bədii üslub;

2) Elmi üslub;

¹ Ə.Bağirov. Müasir Azərbaycan dili. B., 1967; M.Adilov. Qəzet dili. B., 1973; Afaq Quliyeva. Müasir Azərbaycan ədəbi dili üslublarının qarşılıqlı əlaqəsi. B., 1994; İşgüzar Azərbaycan dili. B., 1991; Salehova. Müasir Azərbaycan dilinin epistoliar üslubu. B., 1983, və s.

- 3) *Publisistik üslub;*
- 4) *Rəsmi-kargüzarlıq üslübü;*
- 5) *Natiqlik üslubu;*
- 6) *Məişət üslubu;*
- 7) *Epistolıyar üslub.*

1. BƏDİİ ÜSLUB

İstər bədii üslub olsun, istərsə də başqa üslublar, fərqi yoxdur, üslub anlayışı yalnız ədəbi dilə bağlıdır. Söhbət ədəbi dilin üslublarından gedir. Xalq danışıq dilinin yalnız iki formasından danışmaq olar ki, o da əsasən loru üslubdur. Bütün başqa üslublar yalnız ədəbi dil formalaşdıqdan sonra yarana bilər. Əslində ədəbi dil göydən düşmə deyil, xalq danışıq dili əsasında yaranır. Burada ümumxalq danışıq dilinin formalaşması prosesi və mərhələlərindən danışmağa ehtiyac yoxdur. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, ümumxalq dili tayfa birləşmələri nəticəsində meydana gəlmiş xalqın dilidir. Burada hələ normalaşma mükəmməl deyil. Ədəbi dil isə normativ dildir. O, xalq dili əsasında seçmə və əvəz etmə üsulu ilə yaradılır. Əgər ədəbi dil də xalq dili kimi sərbəst olsaydı, onda bu və ya digər üslub da yaranmazdı. Çünki üslublar arasında nə fonetik, nə leksik, nə də qrammatik sərhəd qoymaq olardı. Başqa sözlə desək, ədəbi dil formalaşmasa, normalaşmasa, onun üslubları öz sərhədlərini müəyyənləşdirməsə, heç bir üslubdan danışmaq olmaz.

Bədii üslub üslubiyyatdan bəhs edənlərin hamısının birmənalı şəkildə qəbul etdiyi müstəqil üslubdur. Bədii üslub bədii ədəbiyyatın üslubudur. “*Bədii*” sözü çox geniş anlayış ifadə edir: *bədii sənət*, *bədii tikmə*, *bədii özfəaliyyət* və s. Bədii üslub isə bədii ədəbiyyatın, bədii təfəkkürün özünəməxsusluğunu gerçəkləşdirən əsas amildir.

Bədii ədəbiyyatın, ümumiyyətlə, sənətin xüsusiyyəti başqa məfkurələrdən ayrılan cəhəti obrazlılıqdır... Ədəbiyyatı lövhələrlə düşünmək, varlığı şairanə şəkildə dərk etməkdir. Sənəti elmdən ayıran əsas cəhət budur. Elm də, sənət də məfkurədir. Varlığın ifadəsi inikasıdır. Hər ikisinin məzmunu, mündərəcəsi həyatdır. Fərq ancaq bunların həyatı əksətdirmək üsullarındadır... Biri elmi məfhumlar, ikincisi bədii surətlər vasitəsilə bu işi görür.¹

Burada böyük rus tənqidçisi V.Q.Belinskinin sözləri yenidən yada düşür: *“Siyasi iqtisadçı statistika rəqəmləri ilə silahlanaraq sübut edir ki, filan səbəblərə görə cəmiyyətdə də filan sinfin vəziyyəti çox yaxşılaşmış və ya çox pisləşmişdir. Şair (sənətkar) varlığın aydın, canlı təsviri ilə silahlanaraq doğru-düzgün lövhədə göstərir ki, filan-filan səbəblərə görə cəmiyyətdə filan sinfin vəziyyəti həqiqətən çox yaxşılaşmış və ya pisləşmişdir. Biri sübut edir, o biri göstərir və hər ikisi inandırır. Biri məntiqi dəlillərlə, o bir lövhələrlə”*.²

Bədii üslubun xüsusiyyətləri bununla bitmir. Fikrin obrazlar vasitəsilə, lövhələrlə verilməsindən əlavə, bizi maraqlandıran dil məsələsi də əsas yer tutur. Bədii dildə bənzətmələr, mübaligələrlə yanaşı, sözün də bədii çalarlar kəsb etməsi, məcazlaşması və s. əsas şərtidir. Poeziyada əsas əlamət saydığımız vəzn və qafiyə belə poetik məzmunuz sözlərdən ibarət olduqda ona şeir demək olmaz. Məsələn,

Görünür buludlar göydə şor kimi,

¹ Mir Cəlal, Pənah Xəlilov. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. 1988, səh.24.

² B.Belinski. Seçilmiş fəlsəfi əsərləri. M., 1958, səh.453.

Qızarır dan yeri pomidor kimi.

Burada ugurlu vəzn, qafiyə, heca tarazlığı gözlənilmişdir. Amma bədii söz və estetik ifadəlilik yoxdur. Bu səbəbdən də bu iki misranı şeir parçası adlandırmaq olmaz. “Bədii dildə sözlərə, xüsusi spesifik sözlərə olan münasibət bir qədər başqa cürdür. Əvvəla, demək lazımdır ki, ümumxalq dilində qeydsiz-şertsiz işlənən hər sözün eyni sərbəstliklə bədii dilə düşməyə haqqı və imkanı yoxdur. Sözlərin bədii dilə gəlməsi, belə bir “hüquq” qazanması üçün süzgəcdən keçirilir. Çoxəsrlik və zəngin ədəbiyyat tarixi aydın göstərmişdir ki, bədii dilə, bədii əsərə düşmək “pasportu” hər sözə asanlıqla verilmir. Bizə məlumdur ki, canlı dildə olub lüğətə gəlməyən bir sıra sözlər, elmi-texniki əsərlərdə isə çoxlu riyazi-pimuzi (rəmzin cəmi – A.B.) istilahlər dildə elmə, texnikaya aid və mütəxəssislər üçün yazılmış əsərlərdə sərbəst işləndikləri halda, şeirdə, bədii əsərlərdə işlədilmir.¹ Məsələn, A.S.Puşkin bir dəfə şeirlərinin birində “организм” sözü işlətməmiş, dərhal oxucudan üzr istəmişdir.

Bədii üslubun yaranma yollarından və şərtlərindən bəhs açmadan bu üslubun əsas xüsusiyyətlərini konkret şəkildə ümumiləşdirmək lazımdır.

1. Bədii üslub obyektiv gerçəklikdəki hadisə və əşyaları olduğu kimi deyil, onu bədii təfəkkür süzgəcindən keçirərək təsvir edir. Bu mənada bədii

¹ Mir Cəlil, Pənah Xəlilov. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. 1988, səh.76.

təsvirlə başqa təsvirləri fotoqraf və rəssamın təsvirinə bənzətmək olar; fotoqraf necə var, rəssam isə necə ola bilər şəkildə təsvir edir. Eləcə də bədii üslubda sənətkar öz yaradıcı təxəyyülünü də buraya əlavə edir.

2. Bədii üslubda faktlar və rəqəmlər, məntiqi silloqistik mühakimələr işlədilmir. Əgər döyüş səhnəsini təsvir edərsə, tarixçi və elmi üslubun başqa nümayəndələri burada çoxlu rəqəmlərdən istifadə edəcəkdir. Yazıçı isə hadisəni bədii yolla-obrazlarla, təşbihlərlə, emosional ifadələrlə təsvir edəcəkdir. Əgər bir romanda oxusan ki, iki nəfər döyüş səhnəsində bir- birinə qarşı filan avtomatdan filan qədər atəş açdı, onda o əsər bədiiliyini itirmişdir.

3. Bədii üslubda estetik anlayış əsas aparıcı keyfiyyətlərdən olmalıdır. Bu haqda prof. K.Y.Əliyev yazır: “Bədii üslubda estetik vəzifə nəzərə bir qədər qabarıq çarpır. Ədəbi dilin kommunikativ vəzifəsi burada çox incə yollarla, cilalanmış vasitələrlə, dinləyiciyə, yaxud, oxucuya ləzzət verə-verə həyata keçirilir. Biz “estetik vəzifə”dən danışarkən iki cəhəti nəzərə almalıyıq: 1) Ədəbi dilin bir sistem kimi daxili məziyyətləri ilə bağlı olan estetik faktorlar. Buraya ahəngdarlıq, melodiyalılıq, obrazlılıq, incə mənə çalarları və s. daxildir. “Dil elə öz-özlüyündə pozisiyadır”, deyənlər bu faktorları əsas götürürlər; 2) Bədii əsərlərin ümumi tələblərindən doğan estetik təsir. Birinci funksional üslubların əksəriyyətinə, ikinci isə bədii üsluba aiddir.

Bu üslubda dilin estetik seçmələrindən əlavə

təfəkkürün estetik seçmələrindən də istifadə edilməlidir. Aşağıdakı parçalara diqqət edək. *“Kəndə əsgər gəlir. Səhər günəş dağın başında dayanıb kəndi, öz qızıl şüaları ilə işıqlandırır. Bütün canlılar oyanır: quşlar oxuyur, inəklər mələşir. Qonşu həyətlərin birində qara zurna “səhəri” çalaraq kənd toyunun başlanmasını xəbər verir. Uşaqlar sevinə-seivnə ora qaçırlar. Əsgər oğlan isə bulaq başına tələsir, bilir ki, nişanlısı indicə bulağa su götürməyə gələcək. Elə bu vaxt qız toy paltarında bulaq başında görünür”*.

Bu bədii tablodur. Burada estetik vəzifə gözlənilmişdir. Bunun əksini də təsəvvür etmək olar. *“Oğlan kəndə gələndə axşamçağıdır. Naxır kəndə qayıdır. Oğlan sevgilisini uzaqdan paltarından tanımışdır. Ona doğru qaçır. Onu qucaqlamaq istəyir. Birdən əlləri yanına düşür. Paltar odur, qız isə o deyil”*. Bu parçada isə estetika əvəzinə dramatism güclüdür.

4. Bədii üslubda terminlərdən istifadə etmək olmaz. Terminlər kütləvi deyil, ona görə də onu hamı başa düşməz. Bədii əsər isə kütləvidir.

5. Bədii üslubdan danışarkən obrazlılıq haqqında danışmamaq olmaz. Obraz sənətdə və elmdə təzahür edən geniş anlayışdır. Obraz və obrazlılıq nədir axtarışı ilə ASE-yə müraciət etdikdə “Fəlsəfədə, gibertetikada, riyaziyyatda obraz nədir” izahı verilir. Bədii ədəbiyyatda hamıdan çox işlənən obraz və obrazlılıq haqqında məlumat verilmir. Yuxarıda bəhs etdiyimiz “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”nda da bu barədə

danışılmır. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində isə obrazlılıq haqqında aşağıdakı məlumatı alırıq: “*Obrazlılıq. Obrazlı olma; ifadəlilik, canlılıq, aydınlıq (danışiq və s. haqqında). Dilin obrazlılığı. Məktəbəqədər yaşlı uşağın fikri konkretliyi, obrazlılığı sevir*”.¹

Bu izah demək olar ki, obrazlılıq haqqında lazımi məlumat vermir. “Советский энциклопедический словарь”da deyilir: “Образ sənətdə hissi və fikri momentlərin bölünməz vəhdəti ilə səciyyələnən gerçəklikliyi mənimsəmənin (dərk etmənin) üsul və formasıdır.”²

Bədii üslubun ən əsas komponenti olan obrazlılıq haqqında nisbətən geniş məlumatı “İzahlı dilçilik lüğətindən” alırıq: “**Obrazlılıq** - Xarici aləmə məxsus əşya və hadisələr haqqında sözün əyani hissi obrazlar yaratma qabiliyyəti. **Bədii obrazlılıq** - Bədii əsərə məxsus obrazlılıq. Bədii obrazlılıq əsərdə özünü göstərən obrazlı dil vasitələrindən ibarətdir və ya məhz bu vasitələrin köməyi ilə əldə edilir. Lakin məlumdur ki, məcazi mənası olmayan, metaforik şəkildə işlənməyən sözlərin köməyi ilə də bədii əsər yazıla bilər və yazılır da. Dilin bütün (deməli, həm də bədii olmayan) vasitələrindən bədii obrazlılıq yaratmaq üçün istifadə oluna bilər. Dilin qrammatik kateqoriyaları da, intonasiya vasitələri də, səs quruluşu da bədii obrazlılıqlarda xidmət edə bilər. Bununla belə bədii obrazlılıq - bədii əsərə məxsus obrazlılıq əsərdə özünü göstərən obrazlı dil vasitələrində ibarətdir. Potensial və evident obrazlılıq

¹ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III c. B., 1983, səh.432.

² Советский энциклопедический словарь. М., 1980, стр.920.

*dil faktı kimi söz və ifadələrdə mövcuddur, lakin yalnız nitqdə təzahür edir, reallaşır. Bədii obrazlılıq isə həmişə nitq faktı kimi mövcuddur, bədii dildə reallaşır. Nitqdə obrazlılıq məsələsi dilçilik üslubiyatı kateqoriyasıdır, bədii nitqdə obrazlılıq isə ədəbiyyatşünaslıq üslubiyatı kateqoriyasıdır. **Evident obrazlılıq** - Dilin xüsusi təsvir-ifadə vasitələrində təzahür edən obrazlılıq; nitqə məxsus obrazlılıq. Potensial obrazlılıq dilə məxsusdur, sözün özündə mövcuddur, evident obrazlılıq nitqə məxsusdur, söz vasitəsilə yaradılır. Dilin təsvir və ifadə vasitələri (metafora, epitet, müqayisə, frazeoloji vahidlər, atalar sözü və zərbi-məsəllər, aforizmlər və s.) hamısı evident obrazlılıq vasitələridir. Obrazlılıq təkcə söz və ifadələrin məcazi şəkildə işlənməsindən ibarət deyildir. Hər cür konkret əşya və hadisələri bildirən sözlər obraz üçün bir əsas təşkil edə bilər. Nitqə məxsus obrazlılıq üslubi obrazlılıqdan fərqləndirilməlidir”.*¹

Obraz və obrazlılıq çox geniş anlayışdır. Obraz tamamilə ədəbiyyatşünaslığa, obrazlılıq isə daha çox dilçiliyə aiddir. Əslində obrazlılıq - geniş mənada obrazlı dil, obrazlı ifadə olmadan bədiilik - bədii üslub haqqında danışmaq olmaz. Obrazlı ifadə nəinki bədii obrazın daxili aləmini açır, habelə müəllif üslubunu müəyyənləşdirir, bədii dili zənginləşdirir, insanın bədii zövqünü zənginləşdirir. Obrazlı ifadələr dilin özündə mövcuddur. Lakin həmin sözlərdən necə istifadə edib obrazlılıq

¹ M.İ.Adilov, Z.N.Verdiyeva, F.M.Ağayeva. İzahlı dilçilik terminləri. B., 1989, səh.203–204.

yaratmaq sənətkarın özündən, onun yaradıcılıq qabiliyyətindən asılıdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında – bədii üslubunda obrazlılıq daha çox inkişaf etmişdir. Bu birinci növbədə xalqımızın bədii təfəkkürünün inkişafı ilə bağlıdır.

Bədii üslublar əsasən bədii ədəbiyyatın janrlarından asılıdır. Lirik janrın öz üslubu, epik janrın öz üslubu vardır. Bu, dil vahidlərinə münasibətlərdə də özünü göstərir.

Poeziyada söz sırasının pozulması nəinki mümkündür, hətta vacibdir. Məsələn,

*Eşqdir mehrabı uca göylərin,
Eşqsiz ey dünya nədir dəyərin?*

Əgər bu ifadələri nəsrə çevirsək fikrin ekspressivliyi itəcək. Məna ifadəliliyi azalacaq. Amma nəsr dilində söz sırasının pozulmasına ehtiyac yoxdur. Məsələn, “*Gecədən xeyli keçmişdi. General pəncərənin önündə dayanıb şəhərə baxırdı. Qəzetlərin gözəlliyini göylərə qaldırdığı şəhəri tam görməsə də, ikigünlük təəssüratı Bakı haqqında onda müəyyən fikir oyatmışdı. İlin ən soyuq ayı hesab edilən yanvarın 20-si olmasına baxmayaraq, şəhərdə qardan əsər-ələmət yox idi. Dünənə qədər şəhər öz adi həyatını yaşayırdı. Hamının çöhrəsində şərqlilərə məxsus bir təbəssüm var idi. General bir gün əvvəl mülki paltarda şəhəri gəzərkən hamının mehriban çöhrəsindən yəqin etmişdi ki, kimin qapısını döysə, onu tanımadan belə əziz qonaq kimi qəbul edər, hörmət göstərərlər. Amma nə üçün kiminsə qapısını döymək, kiminləsə mehriban*

olmaq? Axı o bu şəhərə başqa məqsəd üçün gəlmişdi - onu gülləboran etmək üçün” (A.Babayevdən).

Göründüyü kimi, bu nəsr parçasında söz sırası pozulmamışdır. Fikir axıcılıqla dinləyici və oxucuya çatar.

Bədii üslubun nəzm və nəsr üslubundan əlavə, üslubi variantları da vardır. Bu da mikro-janrların öz xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Qəzəl, qəsidə, qoşma, məsnəvi, roman, nağıl, hekayə, dram, satira və s. kimi bədii mikro üslub variantlarının adlarını çəkmək olar. Qəzəl, qəsidə, qoşma bir-birindən dil materialından daha çox forması və məzmunu ilə seçilir. Onlardan bir neçəsinə nəzər salaq.

a) Qəzəl üslubu. Bu üslub Azərbaycan ədəbiyyatında ən qədim janr üslublarından biridir. Burada da poetik üslubun bütün tələblərinə əməl edilir. Qəzəl daha çox aşiqanə mövzuda olduğu üçün bədii dildən də yüksək ekspressivliyə malik sözlər seçilir. Məsələn,

*Aşiq oldur kim qılır canın fəda cananına,
Meyli-dildar etməsin, hər kimsə qıymaz canına*
(M.Füzuli).

b) Qəsidə – formaca tamamilə qəzəl kimidir. Amma həcmcə Qəzəldən böyük olur (200 beytədək). Qəsidədə hökmdarlar təriflənir, habelə dini rəhbərlər mədh edilir. Qəsidənin nət, fəxriyyə, mədhiyyə və mərsiyə kimi növləri vardır. Qəsidədə adətən (növiyindən asılı olaraq) sözlər seçilib bədiiləşdirilir, obrazı ifadələrdən geniş istifadə edilir. Məsələn,

*Fəqirəm, bəxtiyarəm sanma kim tirə bəxtim var,
Məhəbbət mülkünün Sultaniyəm öz tacü təxtim var*
(Nizami).

c) Satira üslubu – bədii üslubun xüsusi növüdür desək, yanılmarıq. Satiranın öz xüsusiyyəti onun dil materialında seçilməsini şərtləndirir. Satira poeziyanın başqa növlərinə nisbətən daha real olur. Çox vaxt satiranın konkret ünvanı da olur. Satirik üslubda poetik sözlərdən daha çox kinayələrdən, ciddi mənalı sözlərdən hətta ümumxalq danışığı sözlərindən istifadə edilir. Satiranın ən geniş yayılmış üsullarından biri ezop üsuludur. Bu üsul yunan satiriki Ezopun adı ilə bağlıdır. Ezop üsulunda sənətkar öz fikrini qəsdən dolayı və ya əksinə ifadə edir. Burada sənətkar alloqoriyaya müraciət də edir, tənqid etdiyi adamı kinayəli sözlərlə tərifləyir. Məsələn,

*Doğrudan da, Məmdəli qeyrət halal olsun sənə,
Verdiyin məşruteyi-millət halal olsun sənə!*

və yaxud başqa bir misal: “*Zülmət sevər insanlarız üç beş yaşımızdan*” mətləli satiranı götürək. Burada da şair ürək ağrısı ilə millətin mənfi cəhətlərini göstərir. Bu satiranı bütövlükdə verməklə həm satira üslubunun mənimsənilməsini, həm də satirada ifadə olunmuş fikirləri əzbərləyib yadda saxlamağı arzu edirik.

*Zülmət sevər insanlarız üç-beş yaşımızdan...
Fitnə göyərir torpağımızdan, daşımızdan,
Tarac edəriz, bac alarız qardaşımızdan*

Çıxmaz, çıxa bilməz də bu adət başımızdan!

*Əslafımıza çünki həqiqi xələfiz biz!
Öz millətimizin başına əngəl kələfiz biz!*

*Bir vəqt də dəvayi-səlib oldu mühəyya,
Dəvadə firənglərə qalib gəlib əmma,
Dincəlməyib etdik yeni bir faciə bərpa...
Öz tigimiz öz rişəmizi kəsdi sərpa...
Guya ki, biyabanda bitən bir ələfiz biz
Öz qovmümüzün başına əngəl kələfiz biz!*

*Bir vəqt dəxi ağqoyun, qaraqoyun olduq,
Azərbaycana, həm də Anatoluya dolduq,
Ol qədərki qırıb bir-birimizdən ki yorulduq,
Qırdıqca yorulduq, yorulduqca da qırdıq...*

*Turanlılarınız adiyi-şügli-sələfiz biz
Öz qovmümüzün başına əngəl kələfiz biz!*

*Bir vəqt salıb təfriqə olduq iki qismət,
Teymur şaha bir paramız etdi himayət,
Xan yıldırıma bir paramız qıldı itaət,
Qanlar saçılıb Ənqərədə qondu qiyamət...
Əhsən bizə həm tirzəniz, həm hədəfiz biz!!!*

*Turanlılarınız adiyi-şügli-sələfiz biz
Öz qovmümüzün başına əngəl kələfiz biz!*

Bədii üslubdan danışarkən müəllif-sənətkarın fərdi

üslubundan bəhs etməmək olmaz. Elə sənətkarlar var ki, onlar sırf elmi ədəbi dildə yazır; mübtəda yerində, tyin, tamamlıq, zərflik və xəbər sıra ilə düzülmüşdür. Belə əsəri oxumaq çətin olur. Amma dili sadə, bədii təsvir vasitələri ilə zəngin olan sənətkarın əlində dil mum kimi əyilir, ipək kimi yumşalır, su kimi lətif olur. Mirzə Cəlilin, Ə.Haqqverdiyevin, Sabirin, M.S.Ordubadinin üslubundan kim bezikər?

Belə sənətkarların dili asan olduğu üçün əsərləri də oxunaqlı olur. Onlar hadisəni elə təsvir edirlər ki, oxucu bezikmədən əsəri oxuyub qurtarır. Surətin xarici aləmini, baharın gəlməsini, günəşin doğmasını (və ya batmasını), çayın daşmasını və s. əsil sənətkar elə təsvir edir ki, oraya heç nə əlavə etmək yeri qalmır. İnsanın daxili aləmi ilə xarici görünüşü arasında vəhdət yaratmaq istəyi ən iki sənətkarın verdiyi təsvirə baxaq.

1) M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” əsərində *“Təbriz milyonçusu amansız, qəddar Hacı Mehdi Küzəkününin Xanımı Şərəfnisə də bu varlı evdə çoxlu qulluqçu, nökar, nayib saxlayır. Heç birini adam yerinə qoymur. Müəllif Şərəfnisənin xanım portretini belə verir: “Xanım eşiyə çıxdı. Xanım, amma nə xanım! Alt dodaq buxağına, boğazının əti əmcəklərinin üstünə, əmcəkləri də qarnının üstünə düşübdür”*.

2) C.Məmmədquluzadənin “Danabaş kəndinin əhvalatı” povestindəki Xudayar bəyin çirkin daxili aləmi əksər oxuculara tanışdır. Müəllif bu qəddar, amansız adamın xarici görkəmini də eybəcər verməklə yaratdığı obrazın bitkin çıxmasına nail olmuşdur. Xudayar bəyi

müəllif elə təsvir edir ki, onu hamı tanıyar. “*Xudayar bəyin ancaq otuz yeddi, otuz səkkiz sinni olar; artıq olmaz, bəlkə əskik ola. Boyu ucadı, çox ucadı. Bunun ucalığından ötrü keçən vaxtda Xudayar bəyə bir ayama deyərdilər. Amma mən söz verdim ki, onun keçəcəyindən danışmayım. Qorxuram yalançı olam. Bəli, boyu ucadı, saqqalı, qaşları tünd qaradı. Üzü də qaradı, çox qaradı. Gözləri lap qaradı, bir tikə ağ yoxdu gözlərində. Belə ki, bəzi vaxt Xudayar bəy papağını basır gözünün önünə: papaq qara, gözlər qara, üz qara. Papağın altdan gözlər belə işarır ki, adamın canına vahimə ötürür. Pəs deyəsən ki, çim altından qurbağa baxır. Bunlar hamısı ötər. Xudayar bəyin bir böyük qüsuru var. Burnu əyridi, əyridi, amma pis əyridi. Əyri də var, əyri də var. Mən çox gözəllər görmüşəm ki, burunları əyridi, amma Xudayar bəyin burnu pis əyridi. Burnunun yuxarı tərəfindən bir sümük dikəlib. Sümük düzdü, amma aşağısının əti xoruz pipiyi kimi düşüb sol yana. Bilmirəm anadan olmadı, ya sonra olubdu. Amma çox pis burundu, vəssəlam. Xudayar bəyə göyçək kişi demək olmaz”.*

Bədii üslub haqqında çox danışmaq olar. Bu üslub iki yaxın olan elmi, ədəbiyyatşünaslıqla dilçiliyi yaxınlaşdıran əsas cəhətlərdəndir. Bədii əsərin janr xüsusiyyətləri və onun üslubi tərəfi sırf ədəbiyyatşünaslıq sahəsidir. Bədii üslub həyat və cəmiyyət hadisələrini, obyektiv gerçəkliyini, sənətkarın ideyasını əyləndirə-əyləndirə, təsvir vasitələri ilə oxucuya və tamaşaçıya çatdırır.*

* Bədii üsluba aid tapşırıq vermək olmaz. Çünki heç kəsi bədii yaradıcılığa məcbur etmək olmaz.

2. ELMİ ÜSLUB

Elmi üslub və ya elmi dil iki paralel söz birləşməsi - termindir. Elmi üslub termininə daha çox rast gəlinir. Adından da göründüyü kimi, bu üslub elmi fikirləri ifadə etmək üçün bir vasitədir. Elmi üslubun yaranması bədii üsluba nisbətən son dövrlərə aid olur. Başqa sözlə desək, bütün xalqların dillərində bədii, danışiq və natiqlik üslubu elmi üsluba nisbətən daha əvvəl yaranır. Bunun səbəbi aydındır. İnsanda bədii təfəkkür elmi təfəkkürə nisbətən daha əvvəl yaranmış olur. Buna görə də qətiyyətlə demək olar ki, mükəmməl elmi ədəbi dil olmasa, elmi üslub ola bilməz.

Azərbaycan dilinin funksional elmi üslubu haqqında daha ətraflı məlumat almaq üçün bu mövzunun tarixinə bir nəzər yetirmək lazımdır. Azərbaycan dilinin saflaşması - büllurlaşması, onun elmi-ədəbi formasının bərqərar olması keçən əsrin əvvəllərindən başlayır. Həmin dövrdən başlayaraq Azərbaycan dilinin milli zəmində inkişaf etdirilməsi, onun yad ünsürlərdən təmizlənməsi, saf Azərbaycan türkcəsi uğrunda mübarizə başlanır. Bu mübarizə təmiz Azərbaycan elmi-ədəbi dilinin, onun terminologiyasının yaranması ilə nəticələnir. Məlumdur ki, elmi-ədəbi dilin əsas vahidi terminlərdir. Elmi-ədəbi dilimizin saflaşması uğrunda gedən mübarizə və terminologiya tarixi haqqında qısa məlumat vermək lazımdır.

Dilimizin saflığı və elmi-ədəbi dil məsələsi

Rusiyada XIX-XX əsrdə rus dilinin saflığı və alınma sözlərə münasibət məsələsi ilə K.Uşinski, V.Belinski, M.Lomonosov məşğul olduğu kimi, Azərbaycanda da XIX-XX əsrlərdə (bu əsrin 20 ili) M.F.Axundov, H.B.Zərbadi, F.Köçərli, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyov, C.Məmmədquluzadə, S.M.Əfəndiyev və başqaları məşğul olurdular.

Professor Y.M.Seyidov bu dövrü belə səciyyələndirir: *“Azərbaycan xalqının qədimlərdən başlayaraq davam edən böyük və zəngin tarixindən XX əsrin iki on ili qədər qısa, çoxproblemlı və ziddiyyətlərlə dolu bir dövr təsəvvür etmək çətindir... XX əsrin sənətkarları yalnız bədii əsərlər yazmaqla öz vəzifəsini bitmiş hesab etmirdi. Bu yazıçıların böyük qismi XX əsrin bütün mədəni problemlərinə əl atır, bütün cəbhə boyu mübarizə aparır, xalqa bütün sahələr üzrə xidmət göstərməyə çalışırdılar. Dil məsələlərinin özündə də bir genişlik əmələ gəlirdi”*.¹

XX əsr (1900–1920-ci illər) ədəbi dilimizin taleyi o dövr ziyalılarının hamısını düşündürmüşdür. Bu dövrdə dil məsələlərinə ziyalıların münasibəti məsələsindən bəhs edən professor T.İ.Hacıyev haqlı olaraq deyir: *“Heç bir ziyalı ədəbi dil, ana dili ətrafında gedən mübahisələrdən*

¹ Y.Seyidov. “Yazıçı və dil”. Bakı, 1975, səh.92.

*kənarında qalmır. Hamı da eyni mövqedən çıxış etmir, lakin ədəbi ana dilinin taleyinə heç kəs laqeydlilik göstərmir”.*¹

Dilin saflığı XIX əsrdə ziyalıları və dilçi alimləri daha çox düşündürməyə başlamışdı. Bu problem, demək olar ki, bütün dillərə aiddir. Məlumdur ki, XIX əsrdə alman və fransız dilindən lüzumsuz yerə rus dilinə sözlər axını var idi. Onda rus dilçi alimləri kimi, rus ziyalıları da etiraz səslərini ucaltmışdılar. Azərbaycan alim və mütəfəkkirləri də dilçilər kimi ərəb-fars və rus-Avropa mənşəli sözlərin dilimizə axınına qarşı çıxırdılar. Bu məsələyə ilk dəfə diqqət yetirənlərdən biri M.F.Axundov idi. Böyük mütəfəkkir əcnəbi dildən yalnız zərurət olduqda sözləri almaq lazım olduğunu qeyd edirdi: *“Müxtəlif bilikləri öyrənmək üçün biz məcburuk ki, (Kursiv bizimdir - A.B.) Avropa xalqlarının dillərindən istənilən mənanı verən saysız-hasabsız sözlər alağ və öz dilimizdə işlədək”.*²

Göründüyü kimi, M.F.Axundov məcburiyyət, zərurət olduğu üçün əcnəbi sözləri işlətməyi mümkün hesab edir. Bəllidir ki, hər hansı bir dildə olmayan, anlayış və ya əşyanın özü ilə birlikdə dilə gətirilən söz gəldiyi dili zənginləşdirir. Əks təqdirdə, zərurət olmadan başqa dildən alman sözlər dili zibilləyib anlaşılmaz edir. M.F.Axundov məhz belə hərəkət etmişdir. O, dilimizdə olmayan “sivilizasiyon” və “kritika” sözlərini işlətmək məcburiyyətində qalmışdır. Amma onu başa düşsünlər

¹ T.İ.Hacıyev. “Azərbaycan ədəbi dili tarixi”. Bakı, 1981, səh.181.

² M.F.Axundov. “Bədii və fəlsəfi əsərləri”, Bakı, 1987, səh.354—355.

deyə dərhal həmin sözün mənasını özü isah etmişdir. O yazırdı:

*“Sivilizasiyon elə bir ümumi sözdür ki, onun məzmununda bütün sənətlər, fənlər, qüdrəti-dövlət, millətin asayışı və mədəniyyəti bu kimi şərtləri cəm olmuşdur. Pəs bu cür tərəqqi o zaman imkan tapar ki, cəmiyyətin fərdləri öz fikirlərində müqəyyəd olmasınlar; hər fərd hər nə istəsə, desin və hər nə bacarırsa etsin... Əgər məqbul olmasa, başqa bir adam onun səlahiyyətsizliyini bəyan edər. Bu üsula “kritika” deyərdilər”.*¹

M.F.Axundov elmi-fəlsəfi anlayışları ifadə etmək və bir sıra mütərəqqi məsələləri şərh etmək məqsədilə dilimizə Avropa mənşəli sözləri gətirmişdir. Bir sıra Avropa mənşəli sözləri ilk dəfə o işlətməmişdir. *Fanatizm, proqres, sivilizasiyon, despot, despotizm, liberal, politika parlament, patriot, portestantizm, revolyusiya, peverorot, elektricestvo, dram, literatur* - bu sözlərdəndir. Bu sözlərin bir qismi vətəndaşlıq hüququ qazana bilməmiş, geniş yayıla bilməmişdir; onların bəziləri isə (fanatizm, despot, liberal, dram) dilimizin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur.²

XIX əsrin axırları və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyətinin, elminin inkişafında görkəmli yer tutan, milli dilimizin saflığı uğrunda yorulmadan çalışan, ədəbiyyatımızın tədqiqinə, bir çox yazıçı və şairlərin yaradıcılığını araşdırılıb üzə çıxarılmasına böyük zəhmət sərf edən ziyalılarımızdan biri də Firudin bəy

¹ Yenə orada.

² Y.Seyidov. “Yazıçı və dil”. Bakı, 1975, səh.54.

Köçərli idi. Bu zəhmətkeş alim dilimizi və ədəbiyyatımızı yorulmadan tədris etdiyi kimi, onları tədqiq də etmişdir. O, istər müəllimlik peşəsində, istərsə də alimlik fəaliyyətində həmişə milli mövqedən çıxış etmişdir. Alim dilimizə ərəb-fars sözlərinin lüzumsuz olaraq gətirilməsinə qarşı çıxaraq yazırdı: *“Və lakin ərəb və fars kəlmə və ibarələrinin şövq və həvəsində olub, ehtiyac olmadığı halda onları ana dilinə qatıb qarışdırmaq, bizim əqidəmizcə, böyük səhvdir. Vəqta ki, ana dilində şeyin özünün məxsusi adı var və yainki ana dili ilə bir mənəni bəyan etmək və bir əhvalatı necə ki, lazımdır söyləmək mümkün olur, insaf deyil ki, kəlamı qəliz ibarələr ilə doldurub və çətin anlaşılan ərəbi və farsı sözlər ilə doldurub, əsil mənəni dəxi də dərinə salmaq və onun üzünə ərəb və fars dillərindən bəhmə gəlmiş qəliz ibarələr ilə toxunmuş pərdə çəkmək”*.¹

Məzmunşuz gətirilən əcnəbi sözlərin dili ağırlaşdırıb mənasız etməsini, çətinləşdirməsini vaizlərin nitqinin başa düşülməməsi, qəzetlərin oxunaqlı olmamasının əsas səbəbi hesab edən F.Köçərli belə hesab edirdi ki, Azərbaycan-türk dili incə mətləbləri, dərin fikirləri ifadə etmək cəhətdən heç bir dildən geri qalmır. Alim təəssüflə qeyd edirdi ki, *“bəzi ziyalılarımız “elm göstərmək və mollalıq izhar etmək” iddiasına düşüb ərəb və fars dillərinə daha çox meyl edirlər. Xalq arasında “türk dili hünərlilərin” (yəni yöndəmsiz zorluların) dilidir”* ifadəsi çox güman ki, farslardan gəlmədir. Bəs azərbaycanlılar nə üçün öz dillərinə məhəbbət göstərmirlər? Alim bu sualın

¹ F.Köçərli. “Azərbaycan ədəbiyyatı”. Bakı, 1978, səh.79.

cavabını axtararaq yazırdı: *“Azərbaycan türkləri hər dildən ziyadə xoşladığı, meyl və rəğbət göstərdiyi fars dili olubdur. **“Ləfz-ləfzi-ərəbət, farsı şəkərət, türki-hünərət”** dedikdə bizim türklər ərəb lisanını tərif edib və türk dilində söyləməyi hünər bilib, hər iki dildən ziyadə meyl və həvəs göstərdikləri şəkərə olubdur ki, fars dilindəri ibarətdir”*.¹

F.B.Köçərli vaxtilə Azərbaycan dilinə gəlib dilimizin fonetik qanunlarına tabe olmuş və vətəndaşlıq hüququ qazanmış sözlərin dilimizi zənginləşdirdiyini də qeyd edirdi: *“Türklər ərəb və fars lisanından tədriclə çox sözlər, gözəl ibarələr alıb və öz dillərinin dövlətləndiriblər və müruri-əyyam ilə əxzü iqtibas olunan kəlmələr və istilahlər o qədər işlənilib təhrif və təsərif olunubdur ki, türk dili ilə onlar qaynayıb qarışıbdır və onlarsız türk dili bir mənanı ifadə etməkdə acizdir. Ərəb və fars dillərindən götürülmüş sözlər və ibarələr bir dərəcədə türkləşibdir ki, savadı az olan adamlar onları məhz türk sözləri hesab edib, əsla güman etməzlər ki, “söhbət” və “zəhmət” sözləri ərəbdən, “rəncbər”, “kəfkir”, “xəkəndaz” sözləri farsdan alınıbdır. Və bəzi yerlərdə kəsrəti-istemaldan “rəncbər”ə “rəşbər”, “kəfkirə” “kəvkir” və “xəkəndaza” “xəkəndaz” deyilir və bu qəbil ərəb və fars dillərindən götürülmüş sözlərin çoxu türkləşib əvvəlki halından özgə bir tərkibə düşübdür. Bu nəhv ilə Azərbaycan türklərinin dili ərəb və fars sözləri ilə məxlut və məmzuc olmaqla belə, bir lisani-lətafət rəsan olubdur ki, onunla ülum və fünuna dair hər qism mətalibi-*

¹ F.Köçərli. “Azərbaycan ədəbiyyatı”. Bakı, 1978, səh.81.

əfkari-aliyə və həkəmiyyət və məsaili-siyasiyyə və əmniyyəni şərh və bəyan etmək mümkündür".¹

Burada F.B.Köçərli toxunduğu məsələyə münasibətdə dilçi alim mövqeyində, səviyyəsində dayanır. O, vətəndaşlıq hüququ qazanmış sözlərin dili zənginləşdirdiyi, hər cür, "mətalibi-əfkari-aliyyəni" ifadə etməyə kömək etdiyi göstərdiyi kimi, onların dilimizdə mənimsənilmə yollarına da toxunmuşdur. Belə sözlərin dilimizin "Lisani-lətafətrəsan" olmasına kömək etdiyini göstərən F.Köçərlinin mövqeyi, tamamilə S.M.Qənizadənin mövqeyi ilə uyğun gəlir. Yuxarıda dediyimiz kimi, S.M.Qənizadə də samovar və telefon, tas, kasa, çömçə, tabaq, lampa, çay, qənd, şorba, küftə və s. sözlərin dilimizi məhz zənginləşdirdiyini göstərirdi.²

Dilimizin zənginliyi və gözəlliyi əsrimizin əvvəllərində başqa ziyalılar kimi N.Nərimanovun da həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Görkəmli yazıçı, böyük dövlət xadimi N.Nərimanov ana dilinin, demək olar ki, bütün problemlərinə toxunmuşdur. Dilimizin qrammatikasından tutmuş, onun təmizliyi məsələsinə, tədrisindən tutmuş əlifba məsələsinə qədər bütün problemləri N.Nərimanovu düşündürmüşdür. Onun ana dilimizin tədqiqi və ona münasibəti problemi xüsusi bir araşdırmanın mövzusu olmuşdur.³

N.Nərimanov belə hesab edirdi ki, yurdunu və xalqını sevən hər bir ziyalı ana dilinin keşiyində durmalı,

¹ F.Köçərli. "Azərbaycan ədəbiyyatı". Bakı, 1978, səh.79.

² С.М.Ганиев. "Самоучитель тюрского языка Кавказа". Азерб. нареч. ч. I, Баку, 1922, стр.11.

³ М.Мəmmədov. "N.Nərimanov və ana dili". Bakı, 1971.

onun saflığını qorunalıdır. İstər dövrü mətbuatdakı məqalələrində, istər linqvistik əsərlərində, istərsə də bədii əsərlərində o belə bir ali məqsədi izləmişdir ki, dil millətin ən böyük sərvətidir. Onu sevmək, hər cür yad təsirlərdən qorumaq lazımdır. O, 1906-cı ildə “İrşad” qəzetində yazırdı: *“Türk balası heç vaxt razı olmaz ki, ana dilinə xəyanət etsinlər. Xəyanət?! Bəli, xəyanət! Bir dəfə yox, yüz dəfə, min dəfə. “Şaltay-baltay” söyləməyinizi yazacağıq! Bağıracağıq! Hər halda müsəlman balalarına xəyanət etməyinizə razı olmayacağıq, istiqbalda bunların halını nəzərə almursunuz, ya? Eləmi? Əfv ediniz, əfəndim. Onları da özünüə oxşatmaq istəyirsinizsə, biz mane olacağıq. Olmasaq, millətə xəyanət etmiş olarıq. Millətin dilini bilmədən onun dərdinə dava etmək çətinidir”*.¹

“Dilimiz lorudur”, “çoban - hünər dilidir”, “kasıbdır” və s. cahil ibarələrlə ana dilinə xor baxmaq, onun incəliklərini duymayan “ziyalılar” əcnəbi sözləri verli-yersiz işlətməklə özlərini xalqdan ayırır, guya “yüksəkdə” dayanırdılar. “Əgər səni bir nəfər başa düşmürsə, deməli sən ondan daha savadlısan” mövqeyindən çıxış edən yarımçıq ziyalılara, mühərrirlərə, yazıçılara qarşı N.Nərimanov barışmaz mövqedə durur, onları ifşa edərək: *“Dilimiz lorudur, kasıbdır. Yamaq gərəkdir. “Ziynət gərəkdir” - deyirlər. Sözüümüz yoxdur, əfəndim. Razılıq verib dilimizin qüsurlarım” dəftərin bir kənarına yazırız”*. Lakin *“Qaspodin predsdatelin mneniyası komissiya naznaçit eləməkdir”*. Biz *“İsbolişim udovolstviem soqlasiya izyavit edliyorsuz”* kimi ləhcələri hansı dəftərin

¹ M.Məmmədov. “N.Nərimanov və ana dili”. Bakı, 1978, səh.31.

*kənarına yazmaq mümkündür? İndi bu yerdəmi türk sözlərini unudubsunuz? Ya rusca “zinət”mi verirsiniz? Anlamırıq və anlama da bilmirik”.*¹

N.Nərimanov tərcüməçilərdən və bütün ziyalılardan ana dilini sevməyi, ona hörmət etməyi, onun qayda-qanunlarına əməl etməyi tələb edirdi.

Əsrimizin əvvəllərində ana dilinin saflığı uğrunda gedən mübarizənin başında “Molla Nəsrəddin” və onun ətrafında birləşən ziyalılar - molla-nəsrəddinçilər dayanırdı. Jurnalın rəhbəri böyük yazıçı və ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadə onlar felyetonunda, bədii əsər və məqalələrində dilimizin nəinki təmizliyi, habelə varlığı uğrunda mübarizə aparmışdır. C.Məmmədquluzadə onlarla felyetonunda dilimizin bu və ya başqa probleminə toxunmuşdur. Böyük yazıçı “Molla Nəsrəddin”in lap birinci nömrəsində yazırdı ki, *“Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım... Bircə üzrüm var: məni gərək bağışlayasınız, ey mənim türk qardaşlarım ki, mən siz ilə türkün açıq (kursiv bizindir – A.B.) ana dili ilə danışacağam”.*²

Dilimizin saflığı uğrunda gedən mübarizədə xalqın qabaqcıl ziyalılarının hərəsi bir üsulla bu alı məqsədə xidmət edirdilər. C.Məmmədquluzadə isə satirik felyeton üsulunu seçmişdi. Jurnalın 1907-ci il 8-ci sayında böyük ədib məktəb şagirdlərinin dilindən yazırdı: *“A Molla Nəsrəddin Əmi! Bizim də sənə bir işimiz düşübdür. A kişi, sən Allah bizim fəryadımıza çat... Bax bizim bir müəllimimiz var; bir də görürsən ki, əlində bir kitab gəldi*

¹ M.Məmmədov. “N.Nərimanov və ana dili”. Bakı, 1978, səh.32.

² C.Məmmədquluzadə. “Felyetonlar”. Bakı, 1961, səh.9.

birinci klasa dərslər verməyə. Əvvəl deyir ki, bu şəriət kitabıdır, özünü də türk alimi sizlərdən ötrü lap ana dilində yazıbdır, çox da asandır. Başlayır dərslə, deyir ki, "...Olun əvəmür və nəvəhisini əxz və tələqqi edib xilayiqə yetirsin, zira ki, xudavəndi-həkimə rəva və şayəstə deyil ki, xalqı zayə və mühamil qoya". Bizi azca qalır yuxu aparsın. Bir də deyir ki: "...Cümlə övsəfi-həmidədə səraməd olub əxlaqi-rəzilədən ari və bəri ola". Durur beynimiz qaralmağa. O başlayıb deyir ki, "gərəkdir xilqəti eyblərdən və əmrəzi-misriyyə və mütnəffirədən ari olub... və illa onun üçün qəlbələrdə məhəl qalmayıb mətlub müntəfi". Deyirik: "Cənab müəllim bu nə dilidir?" Başlayır acığı tutub çığırmağa: "Bunlar xalis türk dili, lap ana dili, nə olacaq?" Deyirik: "A kişi! İnsaf elə, nə bizim analarımızın belə dili var, nə də nənələrimizin".¹

Böyük ədib onlarla əsərində dilimizin taleyi ilə bağlı məsələlərə toxunmuş, əsil vətəndaş mövqeyindən çıxış etmişdir. Dilimizi bəyənməyən "Bizim obrazovannılar" həmişə, hər yerdə Mirzə Cəlil satirasının hədəfi olmuşdur. Əsrin əvvəllərində ziyalılarımızın milli dilimizin məktəblərdə tədrisi, qəzetlərdə yeri, təmizliyi və s. tələpəli problemləri ilə əlaqədar apardıqları mübarizədən danışarkən Şərqi dahi bəstəkarı Ü.Hacıbəyovun fikirlərinin üstündən sükutla keçmək olmaz. Ü.Hacıbəyov istər bədii əsərlərində, istərsə də dövrü mətbuatda "Ordan-burdan" və digər başlıqlar altında nəşr etdirdiyi məqalə və felyetonlarında həmişə bu

¹ "Molla Nəsrəddin" jurnalı (Tərtib edən T.Həsənzadə) Bakı, 1988, səh.390.

müqəddəs ideyanın sabitqədəm yolçusu olmuşdur. Böyük bəstəkar dilimizin türk dili olduğunu gözəl bildiyi və onu həmişə məhz belə araşdırdığı kimi, dərk edirdi ki, artıq Azərbaycan türkcəsi inkişaf nəticəsində türk dilləri ailəsinə daxil olan müstəqil bir dil olmuşdur. Bu səbəbdən də digər türk dillərindən müəyyən əlamətləri ilə seçilir. “O olmasın, bu olsun” adlı komediyasında Rza bəyin osmanlı ləhcəsində danışdığını başa düşməyən məclis əhli onun nitqinə düzgün reaksiya vermir. Həsənqulu bəyin sözləri ilə müəllif, öz ideyasını belə açıqlayır: *“Deməli, sən bizdən söz istəyirmişsən? Əşi, vallah, mən elə bildim ki, sən nitq söyləyirsən, başa düşə bilmədim”*.¹

Məlumdur ki, 1905-ci ildən sonra dilimizin orta məktəblərdə tədrisinə icazə verilmişdi. Amma təcrübə yox idi. Dərsi necə keçmək, haradan oxumaq, necə oxutmaq kimi problemlər ortaya çıxardı. Bu məsələ ilə əlaqədar olaraq Ü.Hacıbəyov 1906-cı ildə “Hansı vasitə ilə dilimizi öyrənilib kəsbi maarif etməliyik” başlığı altında üç məqalə nəşr etdirmişdi. Məqalələr “İrşad” qəzetinin 15, 16 və 20 fevral tarixli nömrələrində dərc edilmişdir. Burada o, dilimizi öyrənmək üçün müxtəlif yollar təklif etməklə vanaşı, onun həddindən artıq əcnəbi sözlərlə doldurulub bayağı hala salındığını da göstərirdi. Üzeyir bəyin məqaləsində oxuyuruq: *“Ana dilimizdən ibarət olan türk lisaninə mükəmməl surətdə vaqif olan biz Rusiya müsəlmanlarının ana dili sarıdan mən hələ “obed” eləməmişdim, “Vizitni kartoçka” gəldi ki, madam Pankova səni “veçerə” “priqlasit” eləyir. Gəlməsən*

¹ Ü.Hacıbəyov. “Əsərləri”. I cild, Bakı, 1964, səh.87.

“objatsa” olar... “Dilimizi yuyub” təmizləməkdən ötrü... çaylar, sellər lazımdır...”¹

Böyük bəstəkar çox düzgün şəkildə dərk edirdi ki, dilin başqa bir dildən söz alması o qədər təhlükəli deyil. Xalqın iqtisadi və başqa növ əlaqələri onların dillərinin də bir-birinə qarşılıqlı təsiri ilə nəticələnəlməlidir. Belə bir təsir o vaxt dildə mütərəqqi rol oynayır, dili o vaxt zənginləşdirir ki, zərurət nəticəsində alınsın. Belə sözləri süni surətdə kalka üsulu ilə əvəz etməyə ehtiyac yoxdur. Çünki süni surətdə yaradılan sözlər dildə işlənməz. Müəllif yazırdı: *“Heç bir dil yoxdur ki, onun lüğəti, təbirat və islahati-əcnəbiyyədən ari olmuş ola. Bununla da səbəbi odur ki, hansı bir dil olursa-olsun, havi olduğu (əhatə olduğu - A.B.) əcnəbi tədbirlərin mənasını müsbət surətdə ifadə edə bilən özünə məxsus bir tibiri yoxdur... İndi biz də istəsək ki, “samovar” tədbirini rusca deməyib, öz dilimiz vasitəsilə ifadə edək, lazım gəlir ki, bu sözü ya fars və ya ərəb və ya said dil köməyilə təsmiyyə edək. Məsələn, “xudpəz”, “xudcuş” və sair və illa, “özüqaynayan” desək əvamımız anlamaz. Çünki “özü” və “qaynayan” təbidləri əvama məlum olduğundan onun zəhnində dürlü-dürlü şeylər zahir edib, “samovar” ifadə edilmir. Əvamdən soruşsan ki, “uzaqyazan” nədir, heç vaxt deməz ki, “teleqrafdır”... Ruslardan dəxi bir çoxu “qaloş” əvəzində “mokrostup”, “zont” əvəzində “dojdaxranilişe” təbirləri istemal etmək istədilər. Lakin camaət tərəfindən qəbula keçmədi”².*

¹ Ü.Hacıbəyov. “Əsərləri”. II cild, Bakı, 1968, səh.29.

² Ü.Hacıbəyov. “Əsərləri”. III cild, Bakı, 1968, səh.31.

Göründüyü kimi, M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, F.Köçərli, N.Nərimanov, S.M.Qənizadə, Ü.Hacıbəyov kimi görkəmli ziyalıların ana dilimizə münasibəti, onun təmizliyi və saflığının qorunması, əcnəbi sözlərin alınması və s. kimi problemlərdəki mövqeləri tamamilə üst-üstə düşür. Onların hamısı aydın idrak duyğusu ilə dərk edirdi ki, xalqın böyük sərvəti onun ana dilidir. Onu hər cür “xari-xəşədən təmizləmək” (F.Köçərli) hər bir azərbaycanlının müqəddəs vəzifəsidir. Onlar əcnəbi sözlərin hamı tərəfindən eyni mənada işlədildiyi təqdirdə onu süni şəkildə yaradılmış sözlərlə əvəz etməyi zərərli hesab edirdilər. Onlar bilirdilər ki, xalq dili heç kəsin iradəsinə tabe deyildir. Beləliklə, onlar dilin obyektiv inkişaf qanunlarını görür və təsbit edirdilər.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bu kimi məsələlərin həlli məhz B.Çobanzadənin üzərinə düşür. O, elmi ədəbi dil, terminologiya, başqa dillərdən sözalma, milli dil bazası əsasında yeni terminlər yaratmaq kimi problemləri praktik şəkildə həll etməli idi. 20-ci illərdə bir çoxları Azərbaycan ədəbi dilinə hazır terminlər almaq və başqa dillər hesabına Azərbaycan dilini zənginləşdirmək kimi yanlış bir yol tutduqları halda B.Çobanzadə bu sahədə çox düzgün mövqe tuta bildi. O belə hesab edirdi ki: a) bütün türk dilləri vahid bir ailədənir; b) sxolostik ərəb və fars dili əvəzinə müstəqil ədəbi dil yaranmaqdadır; c) lakin hələ tamamilə yeni müstəqil Azərbaycan ədəbi dilinə keçilməmişdir.

Bunun üçün, yəni müstəqil Azərbaycan ədəbi-elmi dili yarada bilmək üçün B.Çobanzadə aşağıdakıları təklif

edirdi:

1. Ərəb-fars dillərindən alınmış terminlərlə qarşılıqlı əlaqəni kəsmək;

2. Ərəb və fars dillərindən alınmış olan termin və ifadələrdən yalnız elələrini saxlamalı ki, onlar ümumxalq leksikonuna daxil olmuş və vətəndaşın hüququ almış olsunlar. Məsələn, kitab, məktəb, katib, hərf, pəncşənbə, xala, insan, qələm və s.;

3. Ana dilindən süni surətdə termin (**purizm – A.B.**) yaratmaqdan sakınmaq, çünki belə terminlər çox vaxt müvəffəqiyyətsiz olur və elmi-mədəni dildə qarışıqlıq yaradır;

4. Beynəlxalq və Avropa terminlərinə qarşı istiqamət götürmək – xüsusilə texniki, ictimai-iqtisadi və tibb elmlərində;

5. Belə beynəlxalq sözləri kök kimi qəbul etmək. Qrammatik formalara gəlincə bunlar dilimizin qanunlarına uyğunlaşdırılmalıdır;

6. Xüsusilə botanika, zoologiya və yerli xarakter daşıyan başqa sahələr üçün termin yaratmaqdan ötrü xalq leksikonunu öyrənmək.¹

¹ Б.Чобанзале. “Деятельность научного совета ВЦК НТА после 3-го Пленума и проблемы языка”. В сборнике “Культура и письменность Востока, 1930, книга VI, стр.145.

Yuxarıda göstərilən məsələlərin hər biri elmi bir problem kimi dövrü üçün çox əhəmiyyətli məsələlərdir. Ərəb və fars sözlərini kütləvi surətdə dilimizdən çıxarmaqla və əldə etmiş olardıq?

Onda dilimiz ədəbi dil səviyyəsindən aşağı düşər və leksik cəhətdən kasıb bir vəziyyət alardı. Bəs çıxarıb atdığımız ərəb-fars sözlərinin yerini süni surətdə söz yaratmaqla doldursa idik, onda xalq təzədən öz ana dilini öyrənməyə, həm də ibtidaidən öyrənməyə məcbur olardı. Belə cəhətlər vaxtı ilə olmuşdu: kainat yerinə - açun, pəncərə yerinə - körük, zəncir yerinə - düzgü və s. kimi süni sözlər yaradılmışdı. Bunları xalq qəbul etmədi, yenə ərəb və fars mənşəli sözləri, B.Çobanzadə demişkən, nəhayət bəsit və məntiqi şəkildə dəyişərək (öz dilimizə uyğunlaşdıraraq) işlətdi. Məsələn, hazırlamaq, razılaşmaq, silahlanmaq, fikirləşmək.¹

Yenə yuxarıdakı məsələlərə qayıdaq. Süni surətdə söz yaratmağı - purizmi rədd etdiksə onda əcnəbi sözləri eyni ilə almaq olardı mı? B.Çobanzadə buna da aydınca cavab verirdi ki, lüzumsuz olaraq xarici terminləri dilimizə gətirmək olmaz, onları “yalnız kök şəklində alıb dilimizin qanunlarına uyğunlaşdırılmalıyıq”.

B.Çobanzadə bilirdi ki, başqa dillərin terminlərinə geniş yol verərək dili korlamaq olmaz. Lakin ehtiyac hiss edildikdə bu və ya başqa bir xalqın sözünü tərcüməsiz işlətmək olar. Bu o şəraitdə mümkündür ki, həmin

¹ B.Çobanzadə. “İstilah terminoloji işlər”. “Azərbaycanı öyrənmə yolu”, 1930, №4, səh.3–7.

alınacaq sözlər gündəlik həyatda hamıya çox rast gəlmiş olsun.

B.Çobanzadənin ədəbi dilimizin normal vəziyyət almasındakı xidmətləri təkcə onun əsərləri ilə bitmir. Bəlli olduğu kimi, stabil ədəbi dilin varlığının əsas şərtləri, onun elmi dil kimi mövcud olmasının amillərindən biri onun istilahlıq – terminologiyasının varlığı və zənginliyidir. Yeni elmi kəşflər, yeni həyat quruculuğu ilə əlaqədar olaraq, dilimizdə bir çox termin və ifadələr arxaikləşib çıxmışdı. Bu boşluğu yeni yaranacaq sözlərlə doldurmaq lazım idi. Çünki öz istilahlıq olmayan bir müasir, elmi, ədəbi dil təsəvvür etmək çətinidir. Buna görə də Sovet Hakimiyyətinin ilk illərində təşkil edilmiş “Elmi İstilah Komitəsi” böyük işlər görməli idi. Bu komitə əvvəllər bəzi purist mövqeyə yuvarlanmışdı ki, hər bir elmə “bil” sözü əlavə etməklə terminlər yaratmaq istəyirdi (Məsələn, coğrafiya – yerbil, astronomiya – göybil və s.). Bu hərəkləri həm zaman özü pislədi, həm də xalq məqbul saymadı. C.Məmmədquluzadə bu komissiyanın özünü satirik dil ilə “dilbil komisyonu” adlandırmışdı. Sonradan bu komitə öz işini canlandırdı. Komitənin əsas vəzifəsi olan terminlər məsələsi haqqında B.Çobanzadənin bir-birinin ardınca çıxan elmi məqalələri istilahlıq-terminoloji işlərin istiqamətini müəyyənləşdirmiş oldu. Terminologiya sahəsində öz düzgün elmi mülahizələri ilə diqqəti cəlb edən B.Çobanzadə əvvəlcə bu komitənin sədr müavini, sonra isə sədri oldu.

1926-cı ildə B.Çobanzadə Azərbaycan elmi və ədəbi dilinin vəziyyəti və onun vəzifələri (terminologiya sahəsində) haqqında ətraflı bir məqalə yazmışdı. “Elmi və

ədəbi dil məsələsi” adlanan bu əsərində o, müasir Azərbaycan dilində olan termin kasıblığı məsələsindən bəhs edir və bunu tarixi amillərlə əlaqələndirirdi. O yazırdı: “Türk (**Azərbaycan – A.B.**) dilini onun tarixi abidələri ilə birlikdə gözdən keçirəcək olsaq, burada ədəbi tədbirlərin, elmi istilahlara azlığı, kifayətsizliyini görürüz. Biz əgər XV əsrdə yeni islam sxolostikasının türkləri möhkəm surətdə təsiri altına almasına qədər olan zamanlarda, gərək idarə və gərək zehni fəlsəfi sahəyə aid bir qaç düzünə təbir və istilahlara gözə çarpırsa, bundan sonra bunlar yerlərini əcnəbi sözlərə buraxıb qalib olmuşlardır.

Ədəbi dil məsələsi yeni qəzetə, teatro və şeir dili hər xalqda olduğu kibi, bizdə də müəyyən iqtisadi, ictimai və mədəni mərkəzlərin doğması və bu mərkəzləri təmsil edəcək ədəbi şəxsiyyətlərin yetişməsi ilə bağlı bir məsələdir... Daha doğrusu zorla iradə ilə olacaq şeylərdən deyildir.¹

Burada B.Çobanzadə ədəbi dilin yaranmasında şəxsiyyətlərin müəyyən rolu olduğunu göstərməkdə haqlı idi. Doğrudur, bir nəfər və ya bir neçə nəfərin elmi ədəbi dil yaratması çox çətindir. Bununla belə, ədəbi dilin formalaşmasında mütərəqqi fikirli şəxsiyyətlərin rolunu inkar etmək də düzgün olmazdı. Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşmasında belə bir rolun M.F.Axundov tərəfindən oynanıldığını B.Çobanzadə dəfələrlə qeyd etmişdir. Bu haqda irəlidə bəhs edəcəyik. O belə hesab edirdi ki, müxtəlif anlayışlar, əldə edilən təcrübəvi biliklər praktik

¹ B.Çobanzadə. “Elmi və ədəbi dil məsələsi”. “Maarif işçisi”. 1926, №5(13), səh.28.

dildə başqalarına dürüst çatmaqdan ötrü vahid istilahlarla - terminlərlə adlandırılmalıdır. Əks təqdirdə həyatda qazanılan bilik və təcrübəni nəinki məktəb yaşlı gələcək nəsələ, habelə “yaşlı-başlı adamlara” da vermək çətin olar və bu mümkün olarsa da, beyində nəqş edilə bilmədiyindən hafizədə uzun müddət qala bilməz. Buna görə də istilahların əhəmiyyətindən danışarkən deyirdi: *“İstilahların iki cəhətdən əhəmiyyəti vardır:*

1) *Elmi;*

2) *Tərbiyəvi-təhsili.*

İstilahların elmi əhəmiyyəti burasındadır ki, hər hansı bir tədqiq nəticəsində fərq olunan hadisə, əldə edilən nəticə, yaxud çıxarılan qanun bir söz vasitəsi ilə təsbit edilmədiyi, müəyyən bir ad almadığı təqdirdə başqa onunla sinurdaş, ona yaxın hadisə və qanunla qarışmaq təhlükəsinə məruz qalır. Bu sürətlə bir elmi əməliyyat istər hadisə, istərsə qanun olsun, təsbit etməklə, ona ad verməklə bir-birlərindən ayrılamaz.

Ümumiyyətlə, insan adını bilmədiyi şeyləri pək çapıq unuda bilir. Adlar, təbir caizsə, şüurdan və zehni əməliyyatlardan keçib hafizədə saxlanan fikirlərdir”.¹

İstilahların tərbiyəvi-təhsil əhəmiyyəti özlüyündə aydındır. B.Çobanzadə belə hesab edirdi ki, təhsil sistemində yalnız ədəbi dil hakim mövqə tutmalı, sinifdə heç bir dialektizmlərə və məhəlçiliyə yol verilməməlidir.

¹ B.Çobanzadə. Adı çəkilən əsəri, səh.29, 386

Bu isə ədəbi dilin vahid, hamı tərəfindən anlaşılan terminologiyaya malik olması ilə mümkün ola bilər. O, vahid, sabit terminologiyaya sahib olmayan bir dili əsl ədəbi dil hesab etmir. O deyir: *“İstilahlar və təbirlərləri bir taqım təqribi təsvirlərlə anlatmaq lazım gələcəkdi ki, bu surətdə “filosofanə” şeirdən başqa bir şey meydana gələmməzdi”*.¹

O hər hansı bir dilin ədəbi dil səviyyəsinə qaldırılması üçün ilk növbədə bu və ya digər elm sahələrində çalışan mütəxəssislərin oynadığı rolun, Azərbaycan ədəbi dilinin müasir tələblərinə cavab verməsində də ifa edilməsinə çalışırdı. O göstərirdi ki, ədəbi-elmi bir dilin başqa adamlar deyil, həmin dildə danışan “münəvvərlər” yarada bilərlər. Daha doğrusu, dilə ədəbilik keyfiyyəti xaricdən gətirilmir, bəlkə onun özü inkişaf edərək bu keyfiyyəti kəsb edir. Burada da yenə istilah məsələsi əsas yer tutur ki, bunu da həmin dildə yaradılan bu və ya digər elm sahələrində çalışan alimlərin yaradıcı söyləri nəticəsində əldə etmək mümkündür. Elmi ixtiralar, kəşflər, çıxarılan elmi nəticələr, yuxarıda dediyimiz kimi, müəyyən terminlərlə adlandırılır. Bu terminləri yaradanlar ədəbi dilin yaranmasında və təkmilləşməsində bilavasitə iştirak etmiş olurlar. Bir halda ki, belədir, onda bu və ya digər bir məsələni terminlərlə adlandırmaq kimi məsul vəzifə qarşıya çıxır ki, burada da Çobanzadə dediyi kimi “ehtiyatlılıq” edilməlidir. Çobanzadənin bu barədəki fikrinə baxaq: *“Əcəba bu elmi dili, elmi istilahları kimlər yapır? Biliriz ki, çocuqların*

¹ Yuxarıda adı çəkilən əsəri, səh.29.

*adlarını doğuranlar, heyvanların adlarını sahibləri verirlər. Elmi qazanclarımız da əsas və nəticə etibarilə, şüurlu və iradəli fəaliyyət və hərəkətimizin meyvəsidir. Binaən-əleyh bu qazancların adlarını da biz insanlar verə bilərik”.*¹

Bəs mütəxəssis öz kəşf və nəticələrini hansı dildən alınmış sözlərlə adlandırma bilər? Bu suala B.Çobanzadə bir neçə yerdə cavab verir. Birinci türkoloji qurultayındakı məruzəsində deyirdi: “У нас имеются три общие базы для нашего словаря в нашем лексиконе. Во-первых. **Общетюркская база.** Хотя мы в других вопросах говорили о различиях, существующих между тюркскими диалектами, но это сделано для того, чтобы определить взаимоотношения тюркских диалектов, различия между друг-другом, но кроме этих различий остается громадный материал, громадное количество заимствованных черт и особенностей, которые составляют общую базу между этими тюркскими языками. Эта база должна быть принята во внимание при составлении терминологии. Это-общетюркская словарная база. Затем есть **другая база.** Нельзя наши языки определить только с точки зрения аглютинации, или с точки зрения сингармонизма - эта казалось бы только части наших языков, даже я скажу такой более чистый как казакский имеет громадное количество иностранных, чужих элементов, как своих родных. У нас сингармонизм и аглютинация

¹ B.Çobanzadə. Yuxarıda adı çəkilən əsəri, səh.30.

*свойственные чисто тюркскому языку, нарушены заимствованием из арабского, персидского. Третья общая база, на которую мы должны обратить внимание при создании терминологии - это есть наша общая ориентация в области восприятия научных понятий, научных концепций и вместе с этим принятие их названий, терминов, этой европейской ориентации. Я выделяю три таких базы - общетюркскую, арабско-персидскую и европейскую”.*¹

Akademik M.Ə.Şirəliyevin də istilahlr yaradılmasında əsas üç mənbədən istifadə edildiyini göstərməsi professor B.Çobanzadənin 1926-cı ildə dediyi həmin sözlərin bir daha doğru olduğuna şübhə yeri qoymur.²

Göründüyü kimi, qurultaydakı bu məruzəsində o, ümumiyyətlə, yeni inkişaf dövrünə qədər qoymuş olan xalqların – SSRİ-də yaşayan türkdilli xalqların termin yaratmaqda istinad etməli olduqları bazalardan bəhs edir. Azərbaycan dilində termin yaratmaq məsələsinə gəlicə yenə həmin qurultayda Azərbaycan Terminologiya Komitəsinin əsasən canlı Azərbaycan dilinə əsaslanmalı olduğunu qeyd edirdi. O göstərirdi ki, yazıda hər səsin özünə uyğun bir hərfi işarəsi olduğu kimi, dildə də hər hansı bir anlayışın özünəməxsus ayrıca bir adı (termin) olsun. Bu fikir Reformatskinin aşağıdakı sözlərini yada

¹ Б.Чобанзаде. “О системе научной терминологии (доклад про читанный на I всесоюзном тюрк, съезде. Стенографический отчет съезда Баку”, 1926, стр.190-191.

² M.Ə.Şirəliyev. “İstilahlr yaradılmasındakı əsas prinsiplər” Azərb.SSR EA Dil İnstitutunun əsərləri, 1948, 1 cild, səh.27—43.

salir. O deyir: “*Yaxşı terminlər çoxmənalılıqdan, termin olmayan sözlərdən, ekspressivlikdən uzaq olmalıdır*”.¹

Çobanzadə isə belə deyirdi: “*Biz dediyimiz kimi, elmi terminologiya əlifba prinsiplərinə müşabəhdir. Orada hər səs ayrıca işarəsi olmasını tələb etdiyi kimi, terminologiyada da hər hansı bir anlayışın qarşılığı olaraq ayrıca bir söz – termin olmasını tələb edir*”.²

Sözün-terminin leksik vəzifə nöqteyi-nəzərindən A.İ.Smirnitski də belə bir funksiyasını qeyd edir: “*Hər bir istilah leksik nöqteyi-nəzərindən konkret fərdiləşdirilmiş vahid kimi çıxış edir ki, bu da onu eyni qəbildən olan başqa vahidlərdən (sözlərdən) ayırır*”.³

Terminlərin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirərkən onların vahid anlayışa aid olmasını bildikdən sonra B.Çobanzadə hər iki halın yaxşı və naqis cəhətlərini qeyd etməklə istilah terminologiyaya işində müəyyən bir göstəriş vermiş olur. Onun bu barədəki fikirlərini alaq: “*Mütəxəssis belə sözləri (terminləri):*

1) ya ana dilindən;

2) yaxud əcnəbi dillərdən alır”.

Bunlardan hər ikisinin mümkün olan məziyyətləri və qüsurları vardır.

¹ А.Реформатский. “Введение в языкознание” Учпедгиз. Москва, 1960,стр.85.

² В.Çobanzadə. Нəмин məruzəsi, səh.92.

³ “Вопросы грамматического строя”. Изд-во, АН СССР, 1955, стр.12.

Öz dilindən yapılan təbir və istilahlardan iki böyük məziyyəti vardır: 1) Qolaylıqla anlaşılması; 2) Zehində başqa ana dili sözlərlə şəkilcə və səscə birləşərək təmelli surətdə yerləşməsi.

Buna qarşılıq mümkün olan qüsurları da bundan ibarətdir: 1) *Ana dilindən alınan istilahlardan çox dəfə mənaca başqa aidi sözlərdən güclə seçilir, ayrılır.* 2) *Ana dilində əvvəlcə hər hankı bir mənaya gələn sözü alıb az-çox süni surətdə başqa mənada qullanmaq, daima qərib və gülünc və qeyri-təbii bir təsir yapmaqdan xali qalmaz.*

Əcnəbi dillərdən alınan istilahlardan da özlərinə görə artıq və yüksək yerləri vardır.

1) *Artıq yeri budur ki, əcnəbi istilahlardan ana dilinin başqa sözlərinə görə həm xarici, həm də daxili tərəfdən ayrı bulunduğundan daha çapıq xatirdə qalır və müəyyən elmi məfhumların bəllənməsinə daha ziyadə xidmət edirlər.*

2) *Bundan başqa, əcnəbi dillərdən alınacaq və yaxud yenidən yapılacak olan istilahlardan vasitəsilə insan başqa dillərdəki elmlərin istilahları ilə bağlanmış olur.*

Lakin ana dilindən yapılan istilahlardakı üstünlüklər, eyni əcnəbi əsasında qurulacaq istilahlardan nöqsanlarını təşkil edir.¹

B.Çobanzadə elmin bu və ya digər sahələri üçün beynəlxalq miqyasda işlənən sözləri almağı tövsiyə etməklə heç də dilimizi başqa dillərin termin və ibarətləri

¹ B.Çobanzadə. "Elmi və ədəbi dil məsələsi" "Maarif işçisi" 1926, №5 13, səh.31.

ilə doldurmaq, onu anlaşılmaz bir dərəcəyə gətirmək niyyətində deyildi. Bunu biz onun müxtəlif çıxış və məqalələrində də görə bilirik. O həmişə dilimizi, istilah yaradarkən ən əsas baza kimi götürməyi tövsiyə edirdi. Çünki bununla “xalq kütlələrimizi elmə və mədəniyyətə” asan gətirmək mümkündür.¹

Bununla belə, beynəlmiləl elmi terminlərin müxtəlif dilə mənsub olan alimlər tərəfindən eyni mənada işlədilməsi B.Çobanzadəni dilimizə beynəlmiləl sözlər gətirməyi lazım hesab etməyə sövq edirdi. O, xüsusilə tibb elmindəki termin eyniliyini nümunə götürürdü. Əlbəttə, bu və ya digər bir elm nümayəndələrinin terminlərlə bir-birini anladıqları indi hamıya məlumdur. Buna görə də B.Çobanzadənin aşağıdakı fikri təəccüblü görünür: *“Elmin vətəni yoxdur, insan fikirləri arasında beynəlmiləl, cahani olaraq doğulan birinci əsər elmdir. Dürnyanın hər yerində faydalı və doğru olmayan fikir elm sayıla bilməz. Bu elmin dili də cahani və beynəlmiləl olmalıdır... Bugünkü elmlərdə isə bu cahanilik dildə də özünü göstərməkdədir. Texnologiya, meditsina, riyaziyyat kimi elmlərin dili doxsan faiz ümumdür. Bir ingilis doktoru ilə bir türk, yaxud çin doktoru (hər üçü indiki əsrin doktorluq elminə vaqif olmaq şərtilə) bir-birini qolayca anlar və bir-birinin reseptlərini oxuya bilərlər”*.²

Buna səbəb, yuxarıda dediyimiz kimi, terminlərin ümumiliyidir. Bəllidir ki, hər bir söz termin funksiyası daşımır. Termin müəyyən bir elmin, müəyyən bir

¹ B.Çobanzadə. Adı çəkilən əsəri, səh.35.

² B.Çobanzadə. “İstilah terminoloji işlər”. “Azərbaycanı öyrənmə yolu”, 1930, №4-5, səh.3-4.

anlayışın konkret leksik ifadəsidir. Məsələn, ümumxalq danışıq dilindəki “yataq” sözünü alaı. Bunun mənasının “yatılan yer” olduğunu hər bir azərbaycanlı bildiyi halda, geoloji qat mənasında işlənən “yataq” terminin mənasını geoloqlar və ya bu elmdən xəbəri olanlar bilir. Bir sözlə, geoloji yataq məfhumu ümumxalq danışıq dilinin deyil, bəlkə elmi-ədəbi dilin materialıdır. Belə olan surətdə qarşıya belə bir sual çıxa bilər ki, bəs terminlərlə adi sözlərin nə kimi fərqləri vardır? Bu fərqləri çox zaman biz hiss etmirik. Lakin terminoloji sistem yaradarkən belə fərqlərin diqqət mərkəzində tutulması vacibdir. Yuxarıda dediklərimizdən bu fərqlərdən birisi anlaşıla bilər ki, terminlərin çoxmənalı olması elmi-ədəbi dil cəhətdən zərərli isə, sözlərin çoxmənalılığı müəyyən üslubi məqamlarda nitqin (xüsusilə şeirdə) canlı və orijinal çıxmasına kömək edir.

Yenə də B.Çobanzadəyə qayıdaq. O, Azərbaycanda ilk dəfə olaraq terminlərlə sözlər arasındakı fərqləri qruplaşdırmışdır. Doğrudur, ona qədər termin və sözlər arasındakı fərqlərdən bu və ya başqa şəkildə bəhs edənələr olmuşdur. Lakin elmi-ədəbi dil yaratmaqda terminlərin rolu ilə əlaqədar olaraq söz-termin fərqlərindən ilk dəfə (bizim qənaətimizcə) B.Çobanzadə belə geniş bəhs etmişdir. O bu barədə deyirdi: *“İstilah ictimai cəhətdən alındıqda, başqa sözlərdən ayrılmaz. İstilahlar da ictimai istehsal nəticəsində məlum olan, əldə edilən hər hansı bir maddə, yaxud fikir və duyğunu ifadə edər ki, sözün də vəziyyəti budur. Lakin adi söz ilə istilah termin arasında müəyyən cəhətlərdən ayrılıqlar da vardır.*

1) *İstilah zehni təhlil və tərkib nəticəsində müəyyən sistem altına alınmış bilik və məlumat qrupunda iştirak edən ünsürlərin adıdır. Müəyyən sistem altına alınmış bilik ünsürləri nədir? Elm və fənn dediyimiz şey də budur. Adi məlumatla elmi bir-birindən ayıran bu sistemdir. Məlum olduğu kimi, bu məlumatın işarələri olan adlar da müəyyən sistemi əks etdirir.*

2) *Terminləri çox adam bilmir.*

3) *Adi sözlərlə terminlər arasında fərq bir tərəfdən danışığ dilindəki sözlərin elmi dildə mənalarını dəyişmələri, digər tərəfdən istilahların az-çox süni olmasıdır.*

4) *Elmi istilahlər, bir dərəcəyə qədər hər dövrdə internasional bir mahiyyətdə olmaqla bərabər, zamanımızda hər elmdəki istilahların müəyyən faizi bütün cahan miqyasından internationaldır”¹.*

Buradakı dördüncü bənd haqqında bir neçə söz demək lazımdır. Yuxarıdakı üç bəndin bütün mənası aydındır. Lakin dördüncü bənd haqqında müəyyən qədər şərtlər qoyulmalıdır. Bilirik ki, (Çobanzadənin bu bənddə təsdiq etdiyi kimi) sözlər milli xarakterdə, terminlər isə milli çərçivədən kənara çıxmış olur. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, ya bizim verdiyimiz terminləri başqa dillər

¹ B.Çobanzadə. “İstilah terminoloji işlər”. “Azərbaycanı öyrənmə yolu”, 1930, №4-5, səh.3—4.

beynəlxalq miqyasda qəbul etməlidir, ya da biz başqa xalqların terminlərini almalıyıq.

Dünyanın dilləri və bu dillərdə yaradılan elmi tədqiqatlar müəyyən hər hansı bir dilə nisbətən geniş olduğundan elə bir dil yoxdur ki, milli tədqiqat nəticəsində yaranmış olan milli sözləri-terminləri başqa dillərə köçürülmüş olsun (əlbəttə, ölü dillərdən götürülən sözlər bura şamil edilməməlidir). Belə olduğu təqdirdə bu nəticəyə gəlmək olur ki, hər hansı bir dilin aldığı terminlər, başqa dillərə verdiyi terminlərdən çoxdur. Formal cəhətdən yanaşdıqda belə bir nəticəyə gəlmək olardı ki, bizim dilimizə başqa dillərdən terminləri hazır şəkildə almalı idi. B.Çobanzadə buna etiraz edərək göstərirdi ki: *“Avropa terminlərinin olduğu kimi dilimizə qəbul etmək mümkün deyildir, çünki bizim məqsədimiz bugünkü ehtiyaclarımıza uyğun elmi bir dil yaratmaqdır. Bunun əksinə hərəkət etmək dilimizi boş yerə, heç bir müəyyən ehtiyaca bağlı olmayaraq avropalaşdırmağa qeyrət etmək deməkdir”*.¹

Bura qədər dediklərimizə yekun olaraq demək lazımdır ki, elmi-ədəbi dilin bu və ya digər sahələri üçün terminlər yaradarkən, başqa dildən alarkən və ya danışıq dilindən seçərkən müəyyən bir meyarı - kriteriyanı göz önündə tutmaq lazımdır ki, bu da həmin terminin xalq üçün anlaşılmasıdır. Terminlər ədəbi dildə ağırlıq yaratmamalı, anlaşıla bilməli və aid olduğu məfhumları sərrast, dürüst ifadə edə bilməlidir. B.Çobanzadə, hətta terminlərin anlaşılıq olmasından əlavə, onun vahid

¹ Yenə orada, səh.4–5.

olmasını da tələb edir və göstərirdi ki, cümhuriyyətdə eyni zamanda iki düzgün istilahın işlədilməsindən bir yanlış istilahın işlənməsi xeyirli və faydalıdır.¹ Bununla B.Çobanzadə ədəbi dili xalqa yaxınlaşdırmaq, xalq üçün anlaşılıqlı bir tərzdə terminlər tərtib etmək məqsədini izləmiş olurdu. Çünki o görürdü ki, Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkül etdiyi dövrlərdən bir çox mütərəqqi alim və yazıçılar milli ədəbi dili xalq danışığı dilinə yaxınlaşdırmaq istəmişlər. O, ədəbi dilimizin inkişafı tarixində M.F.Axundovun və başqalarının bu barədə misilsiz xidmətləri olduğunu qeyd edirdi. Ədəbi dilin tarixini bilmədən onun hansı əsaslar üzərində zənginləşməsi perspektivlərini də müəyyənləşdirmək olmaz. B.Çobanzadə də Azərbaycan Terminologiya Komitəsinin sədri kimi, ədəbi dilimizin inkişaf etdirilməsi işi ilə bilavasitə əlaqədar olduğu üçün ədəbi dilimizin tarixini mütləq öyrənməli və bu sahədə nə kimi cərəyanlar və dil hadisələri olduğunu müəyyənləşdirə bilməli idi.

Görkəmli alim-pedaqoq Fərhad Ağazadə Şərqli (1880–1931) Azərbaycan məktəblərində elmi üslubun tətbiqi işində ehtiyatlı olmağı, məktəb dərsliklərini terminlərlə yerli-yersiz doldurmamağı tərbiyə edirdi.²

Elmi-ədəbi dilimiz üçün termin yaradılması işində M.Ş.Şirəliyevin də xidmətlərini qeyd etmək lazımdır. Alim müxtəlif məqalə və məruzələrində B.Çobanzadənin dediyi üç prinsipi ardıcıl müdafiə edirdi. O, 1944-cü ildə elmi-ədəbi dil üçün terminlər məsələsini müzakirə edən

¹ B.Çobanzadə. Göstərilən əsəri, səh. 4–5.

² Ağazadə F. Məktəb kitabları və istilahlar. “Maarif işçisi” 1926, №6.

dil konfransındakı məruzəsində¹ irəli sürdüyü fikirlərin əsas tezislərini “Ədəbiyyat” qəzetinin 1944-cü il 29 iyun tarixli nömrəsində vermişdi. Alimin 1943-cü ildə terminyaratma probleminə öz mövqeyini bir daha təsdiq etməsi bu sahədə uğurlu işlər aparılmasına kömək etdi.²

Elmi ədəbi dilimizin terminoloji sisteminin inkişafında 1952-ci il dönüş nöqtəsi oldu. Həmin ildən Terminologiya Komitəsi Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyəti yanında Terminologiya Komitəsinə çevrildi. Bununla da həmin komitənin elmi əsaslar üçün yenidən qurulması başlandı. Ayrı-ayrı elm sahələri üçün terminologiya ənənəsi yarandı. 1960-cı illərdən sonra işlər ümumi terminologiya, istərsə də sahə terminologiyalarının yaradılması prof. M.Ş.Qasımovun adı ilə bağlıdır.³

Azərbaycan dilinin elmi üslubunun yaradılmasında terminin rolu haqqında çox danışmaq olar. Heç bir elmi anlayışı terminsiz ifadə etmək olmaz. Bu haqda O.İ.Blinova ilə tamamilə razılaşmaq olar: *“Termin aparılan tədqiqat işinin ən vacib tərkib hissələrindən biridir. O, təkcə elmi anlayışları müstəsna dərəcədə dəqiq ifadə etmək üçün deyil, həm də özünəməxsus idrak aləti, xidmət etdiyi elmi bilik sahəsində nə isə yeni bir şeyi aşkara çıxarma aləti kimi də işlədilir”*.⁴

Bu səbəbdən də terminologiyayı elmin dili adlandırırlar.

¹ Şirəliyev M.Ş. İstilahlar yaradılmasında əsas prinsiplər. Azərb. EA. Dil İnstitutu. Əsərləri. 1947, №1.

² Şirəliyev M.Ş. Elmi istilahlar haqqında. “Kommunist”, 1947, 6 iyun.

³ Adil Babayev. Azərbaycan dilçiliyinin tarixi. B., 1996, səh.167.

⁴ Блинова О.И. Термин и его мотивированность. “Терминология и культура речи”. М., 1981, стр.28.

Elmi üslubun əsas materialı terminlər olmasından əlavə, bu üslubun bir sıra başqa xüsusiyyətləri də vardır:

1. Elmi üslub dar çərçivədə işlədilir. Təkcə terminləri hamının başa düşmədiyini nəzərə alsaq, aydın olar ki, bu üslub kütləvi deyil. Terminlər yalnız dar ixtisaslara aid olan anlayışları ifadə etdiyi üçün bir elmin fikrini başqa bir elm nümayəndəsi başa düşməyə bilər. Başqa sözlə desək; dilçilikdəki paradiqma, əhatə, tabu və s. terminləri işlədilmiş bir cümlənin mənasını həkim başa düşmədiyi kimi “Kataral funksiya”, “Petikulosit”, “Niperregenerasiya” sözləri işlədən həkimin fikrini də dilçi başa düşməyəcək.

2. Doğrudur, elə terminlər vardır ki, elmlər arasında müştərək işlənir. Məsələn, müşahidə, akkumulyasiya və s. onlara belə terminlər dilçilik, tibb, fizika, kimya və s. elmlərdə müştərək işlənir. Amma yenə də onların ifadə etdiyi mənalarda müxtəlif çalarların olması təbiidir.

3. Elmi üslubda fikir dəqiq ifadə edilməlidir. Burada termin çoxmənalılığına yol verilmədiyi kimi, fikrin ifadəsində də qeyri-dəqiqliyə yol vermək olmaz.

4. Elmi üslubda heç bir emosiyaya yol verilmir. Burada rəqəmlər soyuq, ifadələr donuq olur. Məsələn, həkim ölüm aktında yazır. Beyinə qan sızması nəticəsində saat 7:25 dəqiqədə xəstə öldü.

Belə bir cümləni hər hansı romanda oxuyan adam

dərhal kitabı bir tərəfə atar.

Bədii üslubda bu hadisə belə verilməlidir. Məsələn, *“Axşam çağı günəş şüalarını toplayıb səmada yoxluğa çəkildə yer üzündə işıq azalırdı. Bu, özünü xəstənin üzündə də hiss etdirirdi. Onun da çöhrəsində həyat əlamətləri sönməkdə idi. Nəhayət xəstə son dəfə gözlərini açıb solğun səmaya baxanda o, elə bil keçdiyi bütün həyat yoluna yenidən baxmaq istəyirdi. Amma xəstənin buna gücü çatmadı. Gözləri əbədi yumuldu”*.

Elmi üslubun yazılı forması daha geniş yayılmışdır. Elmi üslubun aşağıdakı janrları vardır:

1) *Monoqrafiya*;

2) *Dərslük*;

3) *Dərs vəsaiti*;

4) *Elmi məqalə*;

5) *Tezis*;

6) *Elmi rəy*.

1. Monoqrafiya. Monoqrafiya elmi tədqiqatın ən geniş yayılmış növüdür. Bu söz iki yunan sözünün (*mono* - bir, *tək*; *qrafiya* - yazıram) birləşməsindən ibarətdir. *“Monoqrafiya - bir mövzunun əhatəli şəkildə tədqiq edildiyi elmi əsər. Monoqrafiyada həmin mövzuya dair ədəbiyyat ümumiləşdirilərək təhlil olunur və elmin*

inkişafına yardım edən yeni fərziyyə və nəticələr irəli sürülür”¹

Monoqrafik tədqiqatda da terminlər bol-bol işlənir. Monoqrafiya tək bir nəfər, bir dövrə, bir mövzuya həsr edilə bilər.

2. Dərslik. Dərslik müəyyən bir elm sahəsinə aid olub, dəqiq proqram əsasında hazırlanaraq Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən elmi əsərdir. Dərslik elmi üslubda yazılsa da, dili monoqrafiyaya nisbətən sadə olmalıdır.

3. Dərs vəsaiti. Dərs vəsaiti də Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilir. Dərs vəsaiti dərslikdən bir neçə cəhəti ilə seçilir: 1) Dərs vəsaiti bütün proqramı əhatə etmir. 2) Dərs vəsaiti aid olduğu mövzunu dərsliyə nisbətən geniş şərh edir. 3) Dərs vəsaitində monoqrafiya elementləri olur.

4. Elmi məqalə. Məqalənin əslində 3 növü vardır. *Elmi, publisitik və xəbər xarakterli məqalələr* vardır.

Elmi məqalə elmin bu və ya digər hissəsinə aid məlumat verir. Bu baxımdan izahlı lüğətlərdə və ensiklopediyalardakı izah hissəsini də məqalə adlandırırlar. Nədənsə Azərbaycan Ensiklopediyasında məqalənin təkə publisitik növündən bəhs edilir (Bu haqda irəlidə bəhs edəcəyik).

¹ ASE. VII c. B., 1983, səh.51.

Elmi məqalə jurnal, toplu və qəzetdə dərc edilir. Bu məqalələr üslubca seçilir. Jurnal və topluda dərc edilən elmi məqalədə fikir hamının başa düşə biləcəyi - kütləvi şəkildə izah edilir.

Elmi məqalədə müəllif yeni bir fikir söyləməli, müəyyən mübahisəli problemə aydınlıq gətirməli və öz nəticə və ya təklifini verməlidir. Elmi məqalənin adı elə seçilməlidir ki, onun məzmunu ilə səsleşsin.

Elmi məqalədə gətirilmiş sitatların və istifadə edilmiş fikirlərin mənbəyi dəqiq şəkildə göstərilməli və onlar dırnaq içərisinə alınaraq müəllifin sözlərindən ayrılmalıdır. Əks təqdirdə müəllif plaqiat hesab olunur.

Elmi məqalənin xüsusi forması olmur. Həcmi 3-22 səhifəyədək ola bilər. Bəzən elmi əsərlərə yazılan ön sözlər də elmi məqalə sırasına daxildir. Burada ön sözün həcmi bir səhifədən 50-60 səhifəyədək ola bilər.

5. Tezis. Elmi məqalənin qısaldılmış forması tezisdür. Tezisdə fikir yığcam ifadə olunur. Bəzən müəllifin elmi müddəaları nömrələnir. Bu cəhətdən hər bir məqaləni tezis şəklinə salmaq olar. Çox vaxt edilmiş və ya ediləcək məruzənin tezisləri tərtib olunur. Dil baxımından məqalə ilə tezis arasında heç bir fərqi olmur.

Tapşırıq 1. *İstədiyiniz bir məqaləni tezisləşdirin.*

6. Elmi rəy. Hər hansı bir elmi əsər haqqında mütəxəssis fikri elmi rəy adlanır. Dil materialından istifadə baxımından elmi rəylə elmi məqalə arasında fərq yoxdur. Həm elmi məqalə, həm də elmi rəy terminlərdən istifadə edir. Hər ikisi elmi üslubda yazılır. Hər ikisində müəllif öz elmi mövqeyini şərh edir.

Elmi rəyin elmi məqalədən fərqləri aşağıdakılardır:

1. Rəy rəsmi və qeyri-rəsmi ola bilər. Məqalə isə qeyri-rəsmi olur. Qeyri-rəsmi rəylər məqalə səciyyəsinə malikdir;

2. Rəsmi rəylərin xüsusi forması olur. Rəsmi rəyin sonunda müəllifin rəsmi mövqeyi bildirilir. Məsələn, dissertasiyalara verilən opponent rəyləri, habelə səlahiyyətli idarənin bir əsər və ya bir obyekt haqqında tələb etdiyi rəy rəsmi rəy hesab edilir. Bu rəylərin hər ikisi rəyçidən məsuliyyət tələb edir. Rəyin başlığı belə olur: Kimin nə (hansı mövzuda), nə üçün yazdığı göstərilir. Sonra ortada rəy sözü yazılır. Rəyin əvvəlində rəy verilən əsərin elm üçün lazımlı (aktual) və ya lazımsız bir mövzuya həsr edilməsi göstərilir. Sonra əsər mütəxəssis səviyyəsində şərh edilir. Bu şərhə əsərin quruluşu, forması müsbət və çatışmayan cəhətləri göstərilir. Xüsusilə nöqsan cəhətlər dəqiq və arqumentli şəkildə göstərməlidir.

NÜMUNƏ

Fialə Bəylər qızı Abdullayevanın filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün “İngilis və Azərbaycan dillərində səs təqlidi sözlərinin struktur-semantik xüsusiyyətləri” mövzusunda yazdığı dissertasiya işi haqqında

RƏY

Dilçilik tarixində ən mübahisəli problemlərdən biri də səs təqlidi məsələsi olmuşdur. Səs təqlidi məsələsinə müxtəlif mövqelərdən, müxtəlif məqsədlərlə yanaşılmış, bəzən oxşar, bəzən də bir-birinə zidd fikirlər irəli sürülmüşdür. Səs təqlidi məsələsi insanlar danışmağı yenidən öyrəndiyi vaxtdan bu günə qədər dilçilərin və hətta dilçi olmayanların diqqətini cəlb etmişdir. Xüsusilə bu məsələ dilin mənşəyi haqqında düşünəndə ortaya çıxır. Dilçilik tarixində dilin mənşəyi haqqında ən geniş yayılmış fərziyələrdən biri səsli təqlid məsələsidir. Qədim yunan filosofu Platon Aristokl dünya dillərinin səsləri təqlid əsasında yaranması fikrini irəli sürmüşdür. XVIII əsrdə alman filosofu (eyni zamanda dilçisi) V.Q.Leybnis belə hesab edirdi ki, insanın çıxara bildiyi

bütün səslər təbiəti təqliddən yaranmışdır. O, belə bir fikrə gəlirdi ki, madam ki, ayrı-ayrı səslər təbiəti təqliddən yaranmışdır, deməli bütövlükdə dil də səsləri təqlid əsasında yaranmışdır. Bu fikri görkəmli alman dilçisi V.F.Humboldt da müdafiə etmişdi, Ş.Balli də bu fikrə tərəfdar olmuşdu.

Ş.Balli Ferdinand de Sössürün fikirlərini dəqiqləşdirərək göstərirdi ki, dildə motivləşdirilmiş sözlər Sössür düşündüyündən daha çoxdur. Bir qədər də irəli gedərək Ş.Balli dildə səs təqlidi sözlərinin çoxluğundan çıxış edib iddia edirdi ki, dildə heç də hər şey ixtiyari deyildir.

İsveçrə dilçisi Ş.Ballidən sonra fransız alimi M.Qrammon da belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, insan danışmağa başlayanda “təbiət hadisələrinin səslərini təqlid etmişdir”.

Sovet dilçiliyi dilin yaranmasında səs təqlidinə əhəmiyyət verməmiş, onu ictimai idealist fərziyyə adlandırmışdı. Bununla belə, səs təqlidi nəticəsində yaranmış sözlər üzərində düşüncələr alimləri dilin mənşəyi, dillərarası universal cəhətlər və s. kimi problemlər haqqında fikir yürütməyə şövq etmişdi. Görkəmli dilçilərdən Uitni, B.Çobanzadə, N.Aşmarin, H.Marçand, İ.Arnold, A.Fröylix və başqaları dilin yaranmasında səsləri təqlid yolu ilə meydana gəlmiş sözlərin olduğunu, beləliklə insan dilinin formalaşmasında təqlidi sözlərin müəyyən qədər əhəmiyyət daşdığını qeyd etmişlər.

Səs təqlidi yolu ilə sözyaratma məsələsinə prof.

M.Hüseynzadə, A.M.Qurbanov, M.Adilov və başqaları da toxunmuşdur. S.Cəfərova “Türk dillərində təqlidi sözlər”, N.Yusifov “İngilis dilindəki təqlidi sözlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri” mövzusunda namizədlik dissertasiyası da yazmışdır. İlk baxışda elə görünə bilər ki, bu gün müzakirə etdiyimiz “İngilis və Azərbaycan dillərində səs təqlidi sözlərinin struktur-semantik xüsusiyyətləri” adlı dissertasiya işinin yazılmasına heç ehtiyac yox imiş. Əsərlə tanış olduqda aydın olur ki, müəllif hamıya məlum mövzunu tədqiq etsə də, orijinal yolla getmiş, öz mövzusunə tamamilə müstəqil mövqedən yanaşmışdır. Buna görə də dissertasiya işi tamamilə orijinal və aktual bir təsir bağışlayır.

Dissertasiya işi “Giriş”, üç fəsil, 13 maddədən ibarət, yeddi səhifəlik nəticə və ədəbiyyatdan ibarətdir. Dissertasiyanın “Giriş”ində müəllif ənənəvi olaraq mövzunun aktuallığından, dissertasiyanın tədqiqat obyektindən, araşdırmanın məqsəd və vəzifələrindən, tədqiqatın materialından, metodlarından, dissertasiya işinin elmi yeniliyindən, əsərin elmi-nəzəri əhəmiyyətindən, praktik dəyərindən bəhs edir. Buradaca qeyd etmək lazımdır ki, müəllif bu məsələlərin hamısında öz fikrini sübut edə bilir (Rəydə bütün fəsil və bölmələrdəki müsbət cəhətlər göstərilir).

Dissertant üç fəsil, 12 bölümdə mövzusunə lazımi səviyyədə tədqiq etmiş, orijinal fikirlər söyləməyə çalışmışdır. Müəllif tədqiqatı boyu gəldiyi nəticələri 13 maddədə ümumiləşdirmişdir. Bu

nəticələrin hər bir maddəsi dissertantın sərbəst mövqeyi təsiri bağışlayır.

Dissertant mükəmməl bildiyi Azərbaycan, rus və ingilis dillərində istifadə etdiyi Ədəbiyyatın (102) siyahısını da vermişdir. Ümumiyyətlə, dissertant qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmuş və vəzifələrini yerinə yetirmişdir. Beləliklə, elmi-nəzəri, habelə praktik əhəmiyyəti olan bir əsər yazmışdır.

Əsər nöqsansız da deyildir. Onların bəzilərinə nəzər salaq:

1) Dissertasiya işinin ikinci fəslinin birinci və ikinci bölmələrini birləşdirib bir başlıqda vermək olardı. Çünki onlar mahiyyətə bir-birinə çox yaxındır.

2) Əsərin 24-25-ci səhifələrində müəllif səsin dad və rəng, ölçü və s. ilə əlaqəsindən bəhs edir. Göstərir ki, bəzi səslər turş, bəziləri şirin, acı, bəziləri isə yumşaq və s. təsir bağışlayır. Bundan sonra D.Frayın fikrini sitat verir ki, “nitq üçün hər şeydən vacibi odur ki, biz səslərin keyfiyyətə və ya rənglərinə görə fərqləndiklərini duyuruq”. Bizə elə gəlir ki, burada müəlliflə və hətta D.Frayın özü ilə mübahisə etmək olar. Səslərin rəng və dad bildirməsinə aid dissertantın misal verməməsi də bu fikrin möhkəm arqumentə əsaslanmadığından xəbər verir.

3) Müəllif bəzən götürdüyü sitatlara, istinad etdiyi müəlliflərin fikrinə tənqidi yanaşmır. Məsələn, E.Çaykadan gətirdiyi sitatdan (səh.34) belə fikir çıxır ki, uşaqlar danışmağa

başlayanda valideynlərini yamsılamırlar. Bəs onda a) onlar dili ilk vaxtlar kimdən öyrənirlər? b) valideynin hətta hansı dialektdə danışdığının uşaqlarda 100% təzahür etməsini nə ilə izah etmək olar? Başqa bir misal: səslərin təqlid olunmasında dilin fonetik xüsusiyyətindən danışan müəllif qeyd edir ki Azərbaycan dilində hav-hav (itə aid), rus dilində isə заё-заё (itə aid) sözü var. Sonra müəllif göstərir ki, Azərbaycan dilində də bəzən bədii ədəbiyyatda “заё-заё” işlənir. Fikrimizcə, dissertant buna aid misal tapıb onu işlədən müəllifi tənqid etməli idi. Eləcə də müəllifin sitat gətirdiyi mənbədəki bir sıra səs təqlidi sözləri ədəbi dildə yoxdur. Onları ya əsərdə verməmək lazım idi, ya da tənqid etməli idi. Məsələn, пıрçım-пıрçım, ситил-ситил belə sözlər dilimizdə işlənmir.

4) Uşağın arxaik təfəkkürlə əlaqələndirilməsi sübut edilməmiş qalır. Müəllif yazır: “Həm uşaq təfəkkürü, həm də arxaik təfəkkür üçün adları ifadə etdikləri əşyalarla əlaqələndirmək xarakterikdir. Uşağın arxaik təfəkkürlə əlaqəsi inandırıcı görünmür”, çünki müəllif də fikri inandırıcı şəkildə şərh etmir.

5) Bəzi sözlər yerində işlənməyib. Məsələn, “...Burada əvvəldə və ortada gələn (h), yalnız ortada və axırda gələn (z) və (2) müstəsna təşkil edir (səh.39). Müstəsna sifətdir, cümlədə də təyin ola bilər. Ona görə də “etmək” köməkçi feili ilə birləşdikdə tamam başqa fikir alınır.

6) Bəzən müəllif istifadə etdiyi ədəbiyyatdan götürdüyü

sitatları düzgün tərcümə etmədiyindən fikir oxucuya çatmır. Məsələn, A.M.Qazov-Ginzberqdən etdiyi tərcüməyə baxaq. Tərcümədə oxuyuruq: “...Heç də bütün dillər müvəffəqiyyətli səs təqlidinə qadir deyildir, nəticədə bir sıra dillərdə bir çox səslər və bütöv səs birləşmələri qeyri-mümkündür (s.40)”. Göründüyü kimi, cümlənin mənası oxucuya dəqiqliklə çatmır. Eyni sözləri D.Slobindən götürülən sitat haqqında da demək olar. Tərcümə-sitatda deyilir: “...Nitq məlumatını qəbul edən insanın rolu passiv səs köçürmə cihazının rolu ilə eyni deyildir. Bu zaman insan səsli məlumatı özünün daxili strukturunun süzgecindən keçirir (s.41)”.

Belə misalların sayını artırmaq da olar. Amma göstərdiyimiz iradlar uzun və böyük zəhmət nəticəsində başa gəlmiş bir dissertasiya işinin əhəmiyyətini azaltmır. Əsərin müəllifini biz zəhmətkeş və savadlı bir gənc mütəxəssis kimi tanıyıraq. İngilis, rus və ana dilini mükəmməl bilməsi onun kamil bir dilçi mütəxəssis kimi yetişməsinə kömək etmişdir. Buna görə də müəllif müraciət etdiyi mövzuda kamil bir dissertasiya işi yazmışdır.

Əsər namizədlik dissertasiyaları qarşısında AAK-ın qoyduğu tələblərə cavab verir. Bu dissertasiya işinə görə Fialə Bəylər qızı Abdullayevaya filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsinin verilməsi həm layiq, həm də qanunauyğun olardı.

Rəsmi opponet:

Azərbaycan Dillər Universiteti,

*Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının
müdiri, filologiya elmləri doktoru
professor A.Babayev*

04.09.2000.

Tapşırıq 2. *Dərslərlərinizdən birinə rəy yazın (Hər tələbə bir dərsləyə rəy yazır).*

Elmi üslubun özünün də mikro üslubları vardır. Yəni hər tərəkür sahəsi ilə bağılı elmlərin öz üslubu vardır. Elmi üslubun mikro üslubları aşağıdakılardır:

1. İctimai elmlər üslubu;
2. Dəqiq-texniki elmlər üslubu;
3. Təbiət elmləri üslubu.

İctimai elmlərin mikro üslubları – Burada fikirlər elmin “öz dili”, “öz terminləri” ilə ifadə edilir. Məsələn,

a) Musiqidə: “Tarın iki cür ən zil köklənən simidir. Bunlardan bir cütü tarın ağ simindən bir oktava yuxarı, o biri cütü isə tarın sarı simindən bir oktava yuxarı köklənir. Cingənə simlərini ilk dəfə XIX əsr Azərbaycan tarçısı və

görməli musiqi sənətkarı Mirzə Sadıq Əsəd oğlu tətbiq etmişdir. Cingənə alikvot simlər olaraq həm tarın ümumi rezonansını artırır, həm də ifadə tərəfindən mizrab ilə vurulduqda xüsusi effekt verir”.¹

b) Fizikanın mikro üslubu: “Fiziki oxşarlıq - uyğun zamanlarda fəzanın uyğun nöqtələrində bir sistemin halını xarakterizə edən fiziki parametrlər çoxluğunun digər sistemin uyğun parametrlər çoxluğu ilə mütənasib olması. Dəyişən kəmiyyətlərin hər birinə aid olan mütənasiblik əmsalı eyni zamanda oxşarlıq əmsalı adlanır”.²

Hətta riyaziyyat və fizikadakı düsturların ifadə etdikləri mənalar sözlə deyil işarələrlə reallaşır. Məsələn, $(x+y)^2 = x^2+2xy+y^2$.

Bu düsturdakı fikir nəinki sözlərlə ifadə edilir, hətta onlar yazıldığı kimi oxunmur. Bunun üçün xüsusi hazırlıq lazımdır. Bu düsturu belə oxumaq olar: “İki ədəd cəminin kvadratı bərabərdir birincinin kvadratı, birinci ilə ikincinin hasilinin iki misli, üstəgəl ikincinin kvadratı”. Halbuki, bu düsturun özündə bircə dənə də söz yoxdur.

c) Təbiət elmlərinə misal: “Yer kürəsində, yaxud onun müəyyən hissəsində (qitədə, ölkədə, rayonda və s.) yayılmış bitki qruplaşmalarının (fitosenozların) məcmusu bitki örtüyü adlanır. Bitki örtüyü bitki növlərinin yayılmasını tədqiq floradan fərqli olaraq, bitkilərin müəyyən sahədə örtük yaratmasını öyrənir. Bitki örtüyü

¹ Əfrasiyab Bədəlbəyli. Musiqi lüğəti. B., 1969, səh.29.

² ASE. IXc. B., 1986, səh.550.

problemlərinin aydınlaşdırılması ilə geobotanika məşğul olur”¹

Göründüyü kimi bu üslubların heç birində məcaz, emosiya yoxdur.

¹ ASE. II c. B., 1977, səh.202.

3. PUBLİSİSTİK ÜSLUB

Bu termin latınca - *publikus* sözündən olub ictimai, xalq, kütlə mənasında işlənir. Publisitik üsluba kütləvi üslub da deyilir. Elmin müasir inkişaf səviyyəsində bu sözlə bağlı çoxlu yeni sözlər yaranmışdır.

“İctimai və siyasi məsələlərin geniş xalq kütləsinin anlayacağı şəkildə izah edilməsi ədəbi dilin publisistik funksional üslubu adlanır. Publisitik üsluba, eyni zamanda kütləvi üslub, kütləvi dil də deyilir”.¹ ASE-da publisistika dar və geniş mənada izah edilir. “Geniş mənada siyasi və ictimai həyat məsələlərini işıqlandıran ədəbiyyat növü. Dar mənada cəmiyyətin həyatına həsr olunmuş, kəskin, mübariz ruhlu ictimai-siyasi və elmi ədəbiyyat”.² Buna bənzər izahata, “Sovet Ensiklopedik luğəti”ndə də rast gəlirik.³

Publisistik üslub ona görə anlaşqlı olmalıdır ki, onu hamı oxuyub başa düşsün. Publisistikanın qarşısında duran vəzifəni vaxtilə böyük Mirzə Cəlil belə izah edirdi: “Qələm sahiblərindən təvəqqe edirik ki, dillərini asanlaşdırsınlar ki, onları oxuyan başa düşsün”.

Bu üslub daha çox mətbuatla bağlıdır. Azərbaycan dilinin publisitik üslubu Azərbaycan mətbuatı ilə birgə yaranmasıdır. İlk əvvəl Azərbaycan dilinin yalnız qəzet üslubu var idi. Zaman keçdikcə dilimizin jurnal, radio,

¹ Afad Qurbanov. Ümumi dilçilik. II c., 1993, səh.193.

² ASE. VIII c., 1984, səh.39.

³ Советский Энциклопедический словарь. М., 1980, стр.1092.

televiziya üslubları da yarandı. Yeni janrların yaranması yeni mikro üslubların yaranmasını tələb edirdi. İndi publisistik üslubun bütün növləri dilimizdə vardır. Müasir ədəbi dilimizin funksional üslubları sistemində üç növ publisistikaya rast gəlirik:

- 1) Qəzet üslubu;
- 2) Jurnal üslubu;
- 3) Radio-televiziya üslubu.

1. Qəzet üslubu. Bu üslub çox kütləvi olduğu üçün orada çoxlu terminlərdən qəliz ifadələrdən istifadə etmək olmaz. Qəzet üslubunda ən geniş yayılan məqalə, baş məqalə, felyeton, oçerk və intervülərdir.

Məqalə - Elmi üslubdan danışanda məqalə haqqında bəhs etmişdik. Publisistikadakı məqalə anlayışı elmi üslubdakı məqalə anlayışından fərqlənir. Qəzet məqalələri də məzmun və üslubca bir-birindən fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Məsələn, Baş məqalə redaksiyanın planına uyğun şəkildə geniş həcmdə və problematik məsələlərdən birinə həsr edilmiş olur. Bundan əlavə, xəbər xarakterli və problem xarakterli məqalələr də vardır.

Xəbər xarakterli məqalələr həcmcə kiçik olub adətən qəzetin son səhifələrində verilir. Bu xəbərlər düşündürücü və ibrətamiz olmalıdır. Xalqın savadlanmasına-məlumatlanmasına xidmət etməli və onu irəli səsləməlidir. Məsələn, “Əkinci” qəzetinin 4 avqust 1877-ci il tarixli 16-cı

sayında gedən xəbər-məqaləyə baxaq: “Yazırlar ki, yer üzündə 23 min qəzet çap olunur. Germaniyada 3775, Avstraliyada 1200, Şveysariyada 450, İngilisdə 2500, Firəngistanda 2000, İtaliyada 1126, Rusiyada 500, Şvedsiyada 296, Norvegiyada 178, Daniyada 250, İspaniyada 400, Portuqaliyada 250, Hollandiyada 250, Belgiyada 250, Osmanlıda 200, Şimali Amerikada 8129, Cənubi Amerikada 1000, Hindistanda 250, Çində 50, Yaponiyada 75, İranda 2 və Asiya qitəsinin qeyri vilayətlərində 10, Afrika qitəsində 50, Avstraliya qitəsində 100”.¹

Bu məqaləni verməklə H.B.Zərdabi müqayisə etmək istəmişdir ki, ərazisi və əhalisi neçə yüz dəfə Azərbaycandan az olan Belçikada 250 qəzet çıxdığı halda Azərbaycanda təkcə bir (Əkinçi) qəzet çıxır.

Publisitik xarakterli məqalələrdə dil aydınlığı, müəllif mövqeyi saxlanmaqla dövrün tələblərindən doğan mövzular əks olunur. M.S.Ordubadi belə məqalələrə münasibət bildirərək deyirdi ki, “Qələmin müqəddəs vəzifəsi xalqa xidmət etməkdir”.

Xalq həyatının ən aktual problemləri məhz belə publisitik məqalələrdə öz əksini tapmalıdır.

Yenə də heç zaman öz aktuallığını itirməyən “Əkinçi” qəzetinin 2 dekabr 1875-ci il tarixli 10-cu sayında çap olunmuş bir məqaləni misal-nümunə vermək istərdik. Məqalənin mövzusu bu gün də aktualdır: “Dünyada xəlv olunan millətlər öz lisanlarına (dillərinə - A.B.) ana lisanı deyib ol lisan ilə Xudavəndi-aləmə ibadət

¹ “Əkinçi” (1875-1877) tam mətni. B., 1979, səh.420.

edib insanlıq edirlər. Bunun üçün bir lisan bir millətin olanda və lisanın dəxi əsası millət olduğundan hər bir kişiyyə vacibdir ki, daima onun irəli getməsinə canını fəda etsin və millətin xidmətində bulunmayan kişiyyə bir kəs yaxşı deməyəcəkdir.

Əgər xalq içində eşidilə ki, filan kişi öz anasını yaxşı saxlamayıb, ona çörək və libas vermir, ol vaxtda hər kəs ol kişiyyə yaman sözlər deyib yoldan keçərkən rastına gəlsə, anasını xoşnud eləməyən kişidir - deyibən allahın salamını dəxi ona verməkliyi çox görəcəkdir... qədim tarixlərdən məlumdur ki, çox millətlər həmişə irəli getməkdə idilər. Amma şimdi hamıdan geridə qalıblar. Və ol millətlər ki, geridə idilər, şimdi qabaqda gedirlər. Əcəba bunun səbəbi nədir? Özgə bir səbəb yoxdur, ancaq qədim zamanda əfkar sahibi (**ağıllı – A.B.**) kişilər həmişə millətin irəli getməyi üçün ağıl (**tədbir – A.B.**) tökürdülər. Kəndi əhzanına (**kədərinə – A.B.**) dəxi öz əfkarından bəxş edirdilər, amma şimdi zikr olunan inkarı yaddan çıxarıb ancaq pul qazanmağa, zəngin olmağa, yaxşı geyməyə və yaxşı yeməyə çalışırlar. Və özləri elm və ədəb kəsb etmədiklərindən başqa övladlarını dəxi bu lütfi - rəbbanidən (**Allahın Kərəmindən – A.B.**) geri buraxırlar... Şimdi bir sual: Əgər bir kişi elmi, ədəbi, tərbiyyə və mədəniyyəti birtərəf edib pul qazanmaqlığı ondan vaxşı tutursa, ol kişidən millətpərvərlik məlum olurmu? Haşa”¹

Çap olunmağından 126 il keçməsinə baxmayaraq, bu məqalə indi də öz əhəmiyyətini itirməyibsə, gör öz dövrü

¹ Yenə həmin mənbə, səh.89–90.

üçün nə qədər aktual olmuşdur! İndi müasir qəzetlərimizin bəzilərinin başlıqları belə oxucuda qəzəb hissi oyadır. Məsələn, Bir qəzetin müxtəlif nömrələrində gedən məqalə başlıqlarına baxaq: “Məleykə Əsədova saçını kəsdirəcək”, “Arif Babayev xarici maşın almaq istəyir”, “Aygün Kazımova Şıxov çimərliyinə gəldi”.

Bu tipli məqalələr publisitkamızın, onun üslubunun, oxucu intellektinin inkişafına heç bir kömək etməz.

Tapşırıq 3. *Hərəniz bir xəbər xarakterli, bir də publisistik xarakterli - günün nəbzinə uyğun məqalə yazın.*

Felyeton – Bu janr da publisistik üslubun inkişafında özünəməxsus yeri olan janrdır. Felyeton fransızca - *feuilleton* sözündən olub tənqidi vərəqə deməkdir.

“Təsvir obyektinə kəskin tənqidi münasibət, aktual ictimai-siyasi məzmun, həyat faktlarının konkretliyi, satira və yumor felyetonun səciyyəvi cəhətləridir. İlk nümunələri Fransada meydana gəlmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında C.Məmmədquluzadə bu janrın klassik nümunələrini yaratmışdır”.¹

Felyeton janrı müəllifdən güclü yumor hissi, hazırcavablıq, zəngin elmi bilik, vətəndaşlıq mövqeyi və s. bu kimi müsbət keyfiyyətlər tələb edir. Azərbaycan jurnalistikası tarixində felyeton janrının ən böyük nümayəndəsi olan C.Məmmədquluzadə məhz belə keyfiyyətləri özündə birləşdirən görkəmli sənətkardır. Onun bütün felyetonlarında öz xalqı, öz vətəni üçün

¹ ASE. IX c. B., 1986, səh.519.

yanan, göz yaşı tökən, qələmə sarılıb milləti üçün əsas - çıxış yolu axtaran böyük vətəndaşı görürük. Müəllif 1907-ci il yanvarın 7-də “Molla Nəsrəddin” jurnalının 4-cü sayında “Ana dili” adlı felyetonunda yazırdı:

ANA DİLİ

Hərdən mənim xəyalıma bir belə şey gəlir:

Mən universitet, yəni darülfünundan təzə qurtarıb vətənimizə gələn günü şəhərimizin qazisi Axund Molla Səbzəli gəldi bizim evə mənim görüşümə. Evimizdə heç kəs yox idi, anamdan savayı. Bu övrət də çıxdı o biri otağa və qazi ilə biz başladığımız söhbəti. Deməyinən yazıq anam da qapının dalında durub qulaq asırmış.

Qazi içəri girən kimi mən qabağa yeridim və dedim: salamməleyk. Cənab qaz, mənə cavab verdi ay əssalamü əleyküm, ay xudahafiz, əhvali-şərif, ənasiri-lətif, maşallah, maşallah, əxəvizadə, neçə müddətdi müntəziri-vucudi-zicudunuz və müştəqi-didarınız idim, inşallah zati-alinizin məcazi-mübarəkləri salimdir.

Mən bir şey başa düşməyib dedim: da.

Cənab qazi bir qədər baxdı mənim üzümə və genə başladı: Əxəvizadə, təhsili-fünunuzu əncama yetiribsiniz, ya dübarə təkmil-nöqsan üçün darülemə əvdət etməlisiniz?

Mən genə bir şey başa düşməyib dedim ki, cənab axund, yaxşı panimat eləmirəm ki, nə ərz edirsiniz.

Axund soruşdu: necə?

Söhbətimiz elə bu cür qurtardı və axund başmaqlarını geyib çıxdı getdi. Anam girdi içəri və mənə dedi: balam, mollaıyanan nə dil danışırdınız ki, mən heç nə başa düşmədim.

Dedim: Ana, mollaıyanan biz ana dili danışırdıq.

*Anam başını saldı aşağı və bir qədər fikrə gedib dedi: yazıq ana dili!*¹

Felyeton müəyyən mənada, bədii publisist əsərdir. Burada obrazlılıq, bədii təsviri vasitələr və s. işlədilə bilər.

Tapşırıq 4. *Vətəni, xalqı sevməyən, millətə xor baxan, yüngül əxlaqlı, tüfeyli və s. keyfiyyətlərə malik olanlar haqqında felyeton yazın.*

Oçerk üslubu - Oçerk bədii üslubun hekayə janrına oxşayır. Həcm və forma etibarilə hekayədən seçilməyən oçerk dil materialından istifadə edilməsi cəhətdən də hekayəyə oxşayır. Oçerki hekayədən fərqləndirən başlıca cəhət təsvirin geniş və dərin olması, habelə onun sosial problemlərə toxunmasıdır. Oçerk publisistikada sənədli yazı rolu oynayır. Oçerkin çox vaxt konkret qəhrəmanı olur. Publisist aydın dillə, bədii təsvir vasitələrindən istifadə edərək bu və ya digər fərdin bədii publisist surətini yaradır. Oçerk janrı Sovet quruluşu dövründə ən dəbdə olan publisist növü idi. Sənayedə və kənd təsərrüfatında və ya başqa bir sahədə bir nəfər əməkdə fərqlənən kimi onun haqqında qəzetlərdə oçerklər çap edilirdi. Həmin illərdə oçerk N.Babayevin dediyi kimi ən “Mübariz janrı” idi.

¹ Bax: Cəlil Məmmədquluzadə əsərləri III c., 1984, səh.111–112.

Tapşırıq 5. *İstədiyiniz bir nəfər haqqında oçerk yazın.*

Reportaj – *Reportage* (fransızca), *Report* (ingiliscə) sözündən olub bildirmək, xəbər vermək deməkdir. Bu sözün raport forması dilimizdə geniş yayılmışdır. Bu janr jurnalistikada günün aktual məsələlərindən bəhs edən bir publisistik növüdür. Reportajla oçerk arasında yaxınlıq çoxdur. Amma oçerk çox vaxt insana həsr edildiyi halda reportaj hadisəyə həsr edilir. Cəmiyyətin, dövlətin, xalqın həyatında baş verən hər hansı bir hadisə haqqında (hadisənin baş verməsi və gedişi haqqında) məlumat reportaj, məlumat verən isə reportyor adlanır. Reportaj zamanı radio və televiziya reportyoru intervü götürür, hadisə qəhrəmanını danışdırır, işin gedişini lentə alır. Hadisə haqqında əvvəlcə özü məlumat verdiyi kimi, hadisənin sonluğunu da özü verib yekunlaşdırır.

Eyni işi eyni üslulla qəzet jurnalisti-reportyoru da görür. Amma o hadisə haqqında məlumat vermək və hadisədə əhəmiyyətli bir məqamın şəklini çəkmək imkanına malikdir.

Dil və üslub cəhətdən onların hər ikisinin imkanı eynidir. Hər ikisi müəllif kimi bədiilikdən, obrazlılıqdan, emosional ifadələrdən istifadə edə bilər. Amma radio və televiziya hadisənin bütöv gedişini, həm də iştirakçıların hərəkət və nitqini olduğu kimi canlı şəkildə təqdim edə bilər.

Əvvəlcə cəmiyyət həyatında yalnız xoşbəxt və sevindirici hadisələr baş vermir ki, ondan təntənəli

reportaj yazasan. Orduda, cəbhədə baş verən müəyyən uğursuzluq, təbii fəlakətlər - daşqın, zəlzələ, tufan və bunlarla bağlı insan tələfatı, böyük dövlət, elm, mədəniyyət xadimlərinin təziyəsi və dəfni və başqa bu kimi hüznəvər hadisələr haqqında da eksklüziv reportajlar vermək lazım gəlir.

Belə reportajlar təntənəli reportajlardan hər şeydən əvvəl, öz dili və üslubu ilə seçilir. Belə reportajlarda heç bir obrazlılığa, təntənəli ifadəyə yol verilmir. Dilin bütün leksik və qrammatik imkanlarından istifadə edərək tamaşaçıda, dinləyicidə və oxucuda həmin hadisənin təsirini gücləndirmək lazımdır.

Tapşırıq 6. *Dərs ilinin başlanması, institutda bayram keçirilməsi, yubiley şənliyi, institutun yeni binasının açılması və s. haqqında reportaj yazın.*

İntervü – Publisistik janrın geniş yayılmış növlərindən biri də intervüdür. İntervü latın sözü olan *inter* - ara-arasında, *vio* - görüş kəlmələrinin birləşməsindən ibarətdir. İntervü publisistik janr kimi, bir və daha çox adamla jurnalistin müsahibəsidir. İntervünün iki növü vardır:

1. Cəmiyyət həyatında baş verən hadisə, bir şəxsin özü ilə bağlı hadisə haqqında jurnalistin müsahibəsi. Belə müsahibə - intervü eyni zamanda bir neçə adamla da aparıla bilər. Belə müsahibə qeyri-standart olur. Burada jurnalist verəcəyi sualları özü əvvəlcədən planlaşdırır. Müsahibənin gedişində istiqamət dəyişə bildiyi kimi, yeni

suallar da meydana çıxa bilər. Belə müsahibədə intervü götürən şəxs öz müsahibinin: a) kimliyini, b) onun cəmiyyətdəki mövqeyini. c) savad dərəcəsini, d) yaşını, e) həmin andakı psixoloji durumunu və s. nəzərə almalıdır. Əks təqdirdə müsahibə verən şəxsdən istədiyini cavabı ala bilməzsən. Burada jurnalistin öz peşə ustalığı, savadı, verdiyi sualın məzmununu, hətta səsinin tonu, ahəngi əhəmiyyətli rol oynayır. Bəzən elə suallar verilə bilər ki, müraciət olunan şəxsdə əks reaksiya doğurar.

2. İntervünün 2-ci növünə sosial tədqiqat metodu daxildir. Bu intervü metodu da öz növbəsində iki yerə bölünür, əvvəlcədən standartlaşdırılmış (anket metodu) və sərbəst sorğu. Əhali arasında hər hansı bir sorğu aparmaq üçün bəzən anket tərtib edilir. Soruşan öz müsahibindən həmin suallara cavab alıb anket doldurur. Məsələn, Əhalinin siyahıya alınması zamanı anketdə 15-16 və daha çox sual ola bilər. Burada müsahibin yaşı, ailə vəziyyəti, təhsili, milliyəti, sosial vəziyyəti və s. soruşulur.

İctimai rəy sorğusunda isə belə anket olmur. Jurnalist və ya soruşan sualları sərbəst şəkildə verir. Məsələn, Hər hansı bir dövlətə, dövlət rəhbərinə, hadisəyə münasibət bildirmək üçün anket tərtib edilmir.

Tapşırıq 7. *Müəlliminizdən, idmanda uğur qazanmış tələbə yoldaşınızdan, konfransdan qayıtmış bir nəfərdən, dekandan və s. intervü götürün.*

Ekran-efir üslubu – İlk baxışda elə görünə bilər ki, ekran-efir üslubu müstəqil mikro üslub sayıla bilməz. Çünki burada danışıq əsasdır, elə buna görə də onu natiqlik üslubuna aid etmək olar. Amma əslində belə deyil. Ekran-efir danışıq üslubu özündə natiqlik, publisistik və bədii üslubun elementlərini birləşdirir. Bu üslub ədəbi dilimizdə yenidir. Qəzet, kitab müəllifi oxucunu nəzərə aldığı kimi radio publisisti də dinləyicini nəzərə almalıdır. Dinləyici sözün səlis ifadə edilməsini, düzgün səsləndirilməsini, fikrin aydın olmasını istəyir. Əks təqdirdə - yəni diktorun və ya hər hansı bir çıxışçının səsləri təhrif etməsi, sözləri düzgün seçmə bilməməsi, nəhayət ağıllı şəkildə cümlə qura bilməməsi dinləyicini narazı salar.

Radioda canlı sözlə yanaşı, musiqi və səs effektləri əsas şərtidir. Məlumdur ki, natiqin nitqi o vaxt effektiv olur ki, müraciət etdiyi auditoriyanı nəzərə almış olsun. Eyni natiq eyni mövzuda müxtəlif auditoriya qarşısında müxtəlif tərzdə, müxtəlif ahənglə, müxtəlif üsulla danışmalıdır. Amma radioda bu, mümkün deyil. Çünki radioda diktor və ya natiq auditoriyanı görmür. Yəni radio natiqi ilə auditoriya arasında canlı təmas olmur. Buna görə də radio bütün xalqı nəzərə almalıdır. Radioda da informasiya, təhlil, publisistika, bədii və s. xarakterli verilişlər gedir. Bu verilişlərin hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Televiziyanın meydana gəlməsi radionu sıxışdırıb həyatdan çıxarmadı, əksinə, onu yeni orijinal üslublar axtarmağa məcbur etdi. Radio - bu kağızsız qəzet hər yerdə, hər vaxt dinləyici ilədir. Qəzeti oxumaq üçün və ya televiziya baxmaq üçün sakitlik və

rahatlıq lazım olduğu halda, radioya tarlada işləyəndə də, dağ başında olanda da qulaq asmaq olar. Radio bu cəhəti nəzərə alaraq verilişlərinin hamısında bədiilik, canlılıq, effektivlik və estetik zövq məsələsinə geniş yer verməlidir.

Televiziyanın bu gün xalqın məişətinə möhkəm daxil olduğunu nəzərə alsaq, ekran üslubunun nə qədər orijinal və düşünülmüş olması aydın olar. Efir üslubu verilişin xarakterindən, mövzunun məqsəd və vəzifəsindən asılıdır. Buna görə də burada elmi ədəbi üslub da, bədii üslub da, publisistik üslub da özünə yer tapır. Efirdə natiqlik üslubunu da unutmaq olmaz.

Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin Sədri, filologiya elmləri doktoru N.M.Xudiyev bu yaxınlarda ekran-efir üslubunu da əhatə edən “Radio, Televiziya və ədəbi dil” adlı samballı bir əsər nəsr etdirmişdir. Bu məsələlərin hamısı orada müfəssəl şəkildə şərh olunmuşdur. Orada oxuyuruq: “Televiziya aparıcıları unutmamalıdırlar ki, verilişlərdə üslubun təsiri altına düşmək əks-təsir də doğura bilər. Təhkiyənin zahiri bədii cilalanması, emosional obrazlı qabığı, deyimin ifrat dərəcədə bədii mücərrədləşməyə uğraması məqsəddən yayınmaya gətirib çıxarar, dinləyici-tamaşaçıya verilişin mahiyyətini anlamaqda mane olar. Bədii üslub adına bəzəkli kəlamalara, ibarəbazlığa, cümləpərdazlığa zahiri təsvir effektlərinə meyl (bu meyl isə təəssüf ki, jurnalistlər arasında müşahidə olunur) sadəcə olaraq sözcüliyə gətirib çıxarır”.¹

¹ Nizami Xudiyev. Radio, televiziya və ədəbi dil. Bakı, Azərənəşr 2001, səh.268.

Ekran-efir üslubu haqqında göstərdiyimiz mənbədə ətraflı məlumat olduğunu nəzərə alaraq bununla kifayətlənirik.

4. RƏSMİ-KARGÜZARLIQ ÜSLUBU

Funksional üslubun ən geniş yayılmış növü rəsmi-kargüzarlıq üslubudur. Bəzən rəsmi üslubu kargüzarlıqdan ayırırlar. Bəzi hallarda kargüzarlıq üslubunun inzibati - idarə üslubu, dəftərxana üslubu adlandırılmasına rast gəlirik. Bundan əlavə, kargüzarlıq üslubuna daxil edilən bəzi sənədlər diplomatik üsluba aid edilir. Ümumiyyətlə, üslublar arasında qəti sərhəd qoymaq çətindir. Bu səbəbdən də dəftərxana sənədləri çox vaxt rəsmi xarakterdə olduğu üçün bu üslubu rəsmi-kargüzarlıq üslubu adlandırırıq. Rəsmi-kargüzarlıq üslubunun da özünəməxsus cəhətləri vardır. Bu üslubun elmi üsluba yaxın cəhəti ondan ibarətdir ki, burada da bədiiliyə, emosional ifadələrə yer verilmir.

Bu üslubun özünəməxsus cəhəti isə basmagəlib (trafaret) ifadələrdən, arxaik üslullardan və s. ibarətdir. Yuxarıda dediyimiz kimi, bu üslubun onlarla sənəd-növü vardır. Amma bu kitabda bütün sənəd növləri haqqında geniş danışmaq lazım gəlmir. Çünki həmin sənədlər ümumi kargüzarlıq sənədləri olmayıb, xüsusi hallarda tərtib edilir. Onlardan bir neçəsinə nəzər salaq:

1. Qanun – Yalnız qanunverici orqan - milli məclis tərəfindən verilir.

2. Fərman (farsca əmr, buyuruq) – Bu sənədi də təkcə ölkə prezidenti verə bilər.

3. Qətnamə – Bu söz ərəb kəlməsi olan qət və farsca namə sözlərinin birləşməsindən ibarətdir. Qət sözü ərəbcə kəsmə, ayırma, üzmə, qırma, habelə iş kəsmə, qərar çıxarma mənasında işlədilir. Namə sözü isə məktub, əsər, sənəd mənasındadır. Qətnamənin hərfi mənası çıxarılmış qərar sənədi deməkdir. Qətnaməni müəyyən bir qurumun geniş toplantısı qəbul edir. Məsələn, Qurultay qətnaməsi.

4. Viza (latınca *vizus* sözündən olub görülmüş, baxılmış deməkdir). Bu söz iki mənada işlənir. Geniş mənada hər hansı bir şəxsin bu və ya digər sənədin həqiqiliyini təsdiq edən, ona hüquqi qüvvə verən qeydi. Dar mənada isə bir şəxsin bir ölkədən başqasına getməsi üçün onun pasportunda edilən qeyd.

5. İttihamnamə – Bu söz də ərəbcə ittiham-töhmət, təqsir və farsca namə sözlərinin birləşməsindən yaranıb, hərfən töhmət sənədi, təqsir sənədi deməkdir. İttihamnaməni adətən istintaq aparən şəxs tərtib edir.

6. Cinayət – baş verdikdən sonra müstəntiqin (təhqiqat aparən şəxsin) iş üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş şəxsə elan edilmiş ittihamın şərhini və müttəhimi məhkəməyə vermək zərurəti haqqında qəti qərarını izah edən və əsaslandırən sənəd. İttihamnamədə işin istintaqına yekun vurulur. İttiham iki hissədən ibarət olur: təsviri və nəticəvi¹.

¹ Hüquq Ensiklopediya lüğəti. B., 1991, səh.201.

7. Nota (latın dilində *nota* - işarə, məzəmmət, məktub) – Diplomatik akt növü. Nota vasitəsilə hər hansı bir hüquq və ya tələb, digər dövlətin düzgün olmayan aktlarına qarşı etiraz bildirilir. Nota hökumətin rəsmi nöqtəyi-nəzərini bildirir¹.

8. Təlimat – Təlimat hüquqi sənəddir. Təlimat ərəbcə “təlim” sözünün cəmidir. Bu haqda hüquq ensiklopediyasında deyilir. “Təlimat-qanun qüvvəli akt. Qanunvericilik aktının, nazirin yaxud digər orqan rəhbərinin əmrini izah etmək və onun tətbiqi qaydasını müəyyənləşdirmək məqsədilə verilir. Təlimatı, bir qayda olaraq, nazirliklər, dövlət komitələri, baş idarələr verir. Bəzi təlimatlar həmkarlar təşkilatı ilə razılaşıdırılır... Texniki xarakterli göstərişlər (Məsələn, hər hansı mexanizmdən istifadə qaydası və s.)².”

9. Protest (latın dilində *protestor* – açıq bildirirəm, şahidlik edirəm deməkdir). Prokuror protesti-hüquqda prokurorun ümumi nəzarəti, habelə məhkəmələrdə cinayət işlərinə və mülki işlərə baxıldıqda qanunların icrasına nəzarət həyata keçirdiyi zaman aşkar etdiyi qanun pozmalarını aradan qaldırmaq üçün əsas hüquqi vasitələrdən biri³.

10. Etimadnamə – Ərəbcə etimad sözü 1) söykənmə, istinad etmə; 2) güvənmə, xatircəm olma

¹ ACE. VII c., 1983, səh.298.

² Hüquq Ensiklopediya lüğəti. B., 1991, səh.433.

³ Yenə orada, səh.361.

sözündəndir. Fars mənşəli “namə” (məktub, sənəd) sözü qoşulduqdan sonra hüquqi sənəd statuslu mənə alır. Bu da 2 mənada işlənir: 1) vəkalətnamə, etibarnamə; 2) diplomatın müəyyən dövlətin nümayəndəsi olduğunu sübut edən sənəd. *“Səfir və elçilər üçün etimadnamə müəyyən edilmiş formada bir dövlət başçısının adından digər dövlət başçısının adına yazılır, müvafiq şəxslər tərəfindən imzalanır və möhürlənir... Diplomatik nümayəndə ilk dəfə qəbul edildikdə (audiyensiya zamanı) təqdim edir”*¹.

11. Avizo – (İtalyanca - *mal* deməkdir). Qeyri-nəğd bank əməliyyatı haqqında xəbər verən bildiriş vərəqəsi. Bir bank öz müştərisi olan başqa bir banka və ya şirkətə hesablaşma əməliyyatı aparmaq üçün, bir bankın və ya şirkətin qəbul etdiyi öhdəliyi yerinə yetimədiyini barədə yazılı şəkildə məlumat göndərir. Avizoda onu ödəyənin və pul alanın adından və s. haqqında konkret məlumat olmalıdır.

12. Anons – (fransızca - *annonce* sözündən olub kütləvi bildiriş, elan deməkdir). Anons adətən nə vaxtsa veriləcək konsert, qastrol, tamaşa haqqında qabaqcadan verilən məlumatdır. Anonsda konsertin məzmununu, orada iştirak edəcək artistlər, konsertin olacağı yer, vaxt və s. haqqında dəqiq məlumat verilir. Bəzən tamaşanın qısa məzmununu da anonsda göstərmək olar. Üslub cəhətdən

¹ Yəni orada, səh.146.

anonsdakı cümlələr yığcam olmalıdır. Bəzi bədii müqayisəyə yer verilə bilər.

Yuxarıda göstərdiyimiz bu 12 sənəd (buna bənzər daha bir neçə sənəd) geniş yayılmış sənədlər deyil. Onlar xüsusi hallarda tərtib edilir. Məzun və tələblərimizin belə sənədlər tərtib etmək zorunda qalmayacaqlarını nəzərə alaraq bu haqda qısa məlumat verməklə kifayətlənirik.

Tələbə və məzunlarımıza lazım ola biləcək əsas rəsmi-kargüzarlıq sənədləri aşağıdakılardır ki, onlar haqqında müfəssəl məlumat verməyi lazım bilirik.

1. Akt

Bu söz latın dilində *aktus* – hərəkət və *aktum* – sənəd mənalarında işlənir. Akt çoxmənalı sözdür. 1) həqiqət, davranış; 2) rəsmi sənəd; 3) Dövlət təşkilatı tərəfindən nəşr edilən hüquqi sənəd; 4) dramatik. Biz burada **akt** sözünün rəsmi hüquqi sənəd mənasından istifadə edəcəyik.

a. Mahiyyət – Hər hansı bir iş və hadisəni qanuniləşdirib hüquqi sənəd statusu vermək. Akt tərtib edilən hər hansı bir hadisə, iş, obyekt artıq müəyyən hüquqi məzmun kəsb edir.

b. Məzmunu – Akt imzaları ilə təsdiq edilən bir neçə nəfər tərəfindən tərtib edilir. Müəyyən bir həqiqəti üzə çıxarmaq üçün aktı tərtib edənlərdən ibarət komissiya yaradılır. Komissiya obyektiv şəkildə apardığı yoxlamaları aktlaşdırır.

c. *Forması* – Aktın xüsusi tərtib edilmə forması vardır. Aktın birinci səhifəsinin sağ tərəfindən yuxarı vəzifəli şəxsin təsdiq etdiyi qeyd edilir. Akt sözü vərəqin ortasında yazılır. Ondan aşağıda sol tərəfdə aktın tərtib edildiyi tarix, sağ tərəfində isə akt tərtib edildiyi yer göstərilir. Aktın əvvəlində onu tərtib edənlərin vəzifəsi, adı və soyadı, habelə akt tərtib edilən hadisəyə münasibəti göstərilir. Aktın sonunda onu tərtib edənlərin gəldiyi nəticə göstərilir və öz imzaları ilə təsdiq edilir.

ç. *Növləri* – Aktın müəyyən növləri vardır: 1. Vaxtı ötmüş sənədləri, inventarı, maddi əmlakı hesabdan silmək üçün tərtib edilən akt; 2. Təbii fəlakət nəticəsində dəymiş maddi ziyanı müəyyənləşdirmək üçün yazılan akt; 3. Maddi məsul şəxsin vurduğu ziyanı və ya mənimsədiyi məbləği müəyyənləşdirmək üçün tərtib edilən akt; 4. Cinayət törətmiş şəxsin evində aparılan axtarış haqqında akt; 5. Bir nəfər və ya bir grup şəxs tərəfindən vətəndaşın və ya hüquqi şəxslərin təhqir edilməsi haqqında tərtib edilən akt; 6. Azadlıq haqqında konstitusiya aktı və s.

d. *Dil üslub xüsusiyyətləri* – Akt sırf ədəbi dildə yazılmalıdır. Oradakı fikirlər aydın və səlis olmalıdır. Heç bir emosionallığa, subyektivlik ifadə edən sinonim sözlərə yol vermək olmaz. Bədii təsvir və obrazlılıq da akt tərtibində işlədilməz.

NÜMUNƏ

*Təsdiq edirəm
ADU-nun rektoru
prof. S.İ.Seyidov
“26” Mart 2001-ci il.*

19 Mart

Bakı şəhəri

AKT

Biz aşağıda imza edənlər: kitabxananın direktoru Əliyev Ə., abonement şöbəsinin müdiri Nağıyeva V., komplektləşdirmə şöbəsinin müdiri Əliyeva Ş., baş mühasib Quliyeva G., böyük mühasib Qurbanova B. və III kurs 346-cı qrup tələbəsi Mustafayeva M. həmin aktı tərtib edirik ona görə ki, həqiqətən 28 may küçəsi 11 nömrəli binada Mustafayeva Miranəyə məxsus olan 84-cü mənzil yandığı zaman universitetin kitabxanasına aid olan 6 nüsxə, ümumi dəyəri 4 rubl. 87 qəp. məbləğində olan kitablar da yanmışdır. Akt həmin kitabların kitabxana fondundan silinməsi məqsədilə tərtib olunmuşdur. Akta kitabların siyahısı əlavə olunur.

Kitabxananın direktoru:

Əliyev Ə.

<i>Abonement şöbəsinin müdiri:</i>	<i>Nağıyeva V.</i>
<i>Komplekləşdirmə şöbəsinin müdiri:</i>	<i>Əliyeva Ş.</i>
<i>Baş mühasib:</i>	<i>Quliyeva G.</i>
<i>Böyük mühasib:</i>	<i>Qurbanova B.</i>
<i>Tələbə:</i>	<i>Mustafayeva M.</i>

Tapşırıq 8.

1. Kənar şəxs təsadüfən sinfə girib yoldaşlarınızdan birini söymüş və döymüşdür. Bu hadisəni aktlaşdırın.

2. Rəhbəri olduğunuz müəssisədə əmək intizamı pozulmuşdur. Akt tərtib edin.

3. Bir nəfər institutun qapı-pəncərəsini sındırmışdır. Bunu hal şahidi kimi aktlaşdırın.

4. Tələbə yoldaşımzın qiymətli əşyası oğurlanmışdır. Siz oğrunu tutmusunuz. Buna akt tərtib edin.

5. Bir nəfər konsertdə xuliqanlıq edir. Onun bu hərəkətini aktlaşdırın.

2. Arayış

Türk mənşəlidir. Arama, axtarma mənasındadır. Müasir dövrdə hüquqi sənəd olub şəxsiyyət, iş və hadisə haqqında tərtib edilərək aid olduğu obyekt barədə nəyi isə

təsdiq edir.

a. Mahiyyəti – Hər hansı bir adamın bir yerdə yaşaması, işləməsi, oxuması, müəyyən obyektin, hadisənin yoxlanması haqqında da arayış tərtib edilir (Bu səbəbdən də xalq arasında arayışa yoxlama da deyilir).

b. Məzmunu – Arayışın kimə və nə üçün verildiyi göstərilir. Habelə arayışın hansı məqsədlə tərtib edildiyi qeyd edilir. Arayış müəssisə rəhbəri tərəfindən imzalanır (Bəzi hallarda müəssisənin kadrlar şöbəsinin müdiri, mühasibat, fakültə dekanları və s. arayış verə bilər). Arayışın sonunda sənədin hara təqdim olunması göstərilir. Bütün hallarda məsul şəxsin imzası möhürlə təsdiq olunmalıdır.

c. Forması – Çox vaxt arayışlar xüsusi blankda yazılır. Arayış sözü vərəqin ortasında yazılır. Vərəqin sol tərəfində idarənin şampı olur. Şampın aşağı sətrində arayışın nömrəsi və verildiyi tarix göstərilir. Arayışın məzmunu qurtardıqdan sonra müəssisə rəhbərinin imzası, soyadı və titulu göstərilir.

ç. Dili – Arayışın dili xüsusi üslubla tənzimlənir. Burada söz sırası pozulur. Xəbər əvvəldə gəlir. Arayış sırf elmi ədəbi dildə yazılmalı, heç bir bədiiliyə, emosionallığa yol verilməməlidir.

NÜMUNƏ

Verilir həmin arayış Baxşiyev Həsən Hüseyn oğluna ondan ötrü ki, o, həqiqətən Azərbaycan Dillər Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının dosenti vəzifəsində çalışır. Arayış Xətai rayon Telefon Şəbəkəsinə təqdim edilmək üçün verilir.

ADU-nun kadrlar şöbəsinin müdiri:

Qurbanova Ş.

Tapşırıq 9.

- 1. Universitet tələbəsinə arayış yazın.*
- 2. Bir nəfərin əmək haqqı barədə rayon sosial təminat şöbəsinə arayış verin.*
- 3. Bir nəfərin yaşayış yeri haqqında arayış yazın.*
- 4. Bir nəfər tələbənin ailə tərkibi haqqında ali məktəbə arayış verin.*

3. Annotasiya

Annotasiya (latınca *annotatio* sözündən olub qeyd mənasındadır).

a. Mahiyyəti – Hər hansı elmi, bədii əsər, tamaşa haqqında əvvəlcədən müəllifin və ya başqa birisinin məlumatı.

b. Məzmunu – Annotasiyada əsərin müəllifi, janrı, həcmi haqqında, habelə ideya siyasi istiqaməti bədii məzmunu haqqında məlumat verilir. Annotasiyada bəhs edilən əsərə rəy də verilə bilər. Burada əsərin həcmi, quruluşu və s. göstərilir.

c. Forması – Vərəqin ortasında annotasiya sözü yazılır. Ondan aşağıda müəllifin adı, atasının adı və soyadı yazılır. Aşağıdakı sətirdə əsərin mövzusu, nəşri, ili haqqında məlumat verilir.

ç. Annotasiyanın dili – Annotasiya elmi üslubda yazılmalıdır. Elmin hansı sahəsinə aid olduğundan asılı olaraq terminlərdən istifadə edilə bilər. Şərhlər yığcam olmalı, cümlələr ardıcıl şəkildə, fikri səlis ifadə etməlidir.

NÜMUNƏ

Qurbanlı Qurban Məmməd oğlu

“Çoxmənalı somatik leksikanın müqayisəli tədqiqi”

namizədlük dissertasiyası. Bakı 2000-ci il

Əsər giriş, 3 fəsil, nəticə və ədəbiyyatdan ibarətdir.

Əsərin giriş hissəsində müəllif ənənəvi olaraq dissertasiya mövzusunun aktuallığından (müəllif bunu ayrıca qeyd etmir), tədqiqatın məqsəd və vəzifələrindən, obyekt və materialından, tədqiqatın metodlarından, tədqiqatın elmi yeniliyindən, işin nəzəri əhəmiyyətindən, praktik əhəmiyyətindən və aprobasiya işindən bəhs edir. Giriş hissəsindən müəllifin mövzunu necə başa düşməsi və onun hansı səviyyədə tədqiq edəcəyi aydınlaşır.

Dissertasiyanın birinci fəslə “Rus və Azərbaycan dillərində çoxmənalı somatonimlərin müqayisəli leksik-semantik və kvantitativ səciyyəsi” adlanır. Bu fəsildə müəllif tədqiq etdiyi dillərin somatik leksik vahidlərini leksik-somatik cəhətdən müqayisə edir və belə bir düzgün qərara gəlir ki, hər iki dildə somatik leksik vahidlər çoxmənalıdır. Müəllif rus dilində 50, Azərbaycan dilində isə 52 vahidin çoxmənalı olduğunu göstərir və onların siyahısını verir. Müəllif obyekt materialı kimi D.N.Uşakovun “Rus dilinin izahlı lüğəti” (4 cildə), S.İ.Ojeqovun “Rus dilinin lüğəti”, “Müasir

rus ədəbi dilinin lüğəti” (17 cilddə) və “Rus dilinin lüğəti” (4 cilddə) kimi mənbələrdən istifadə etmişdir. Azərbaycan dili materialını isə dördcildlik “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndən götürmüş, yeri gəldikçə “Rusca-Azərbaycanca” və “Azərbaycanca-Rusca” lüğətlərdən istifadə etmişdir.

Müəllif rus və Azərbaycan dillərində bu və ya başqa bir somatonimin az işlənməsini onların məişətdə hər gün işlənməməsi ilə əlaqələndirir. Başqa adların az işlənməsini isə haqlı olaraq dilin leksik sistemi ilə bağlayır. Yəni hər dilin xüsusiyyəti burada özünü göstərir. Müəllif yazır: “А у других названий низкая употребляемость обусловлена особенностями лексической системы сравниваемых языков: так, вместо последних, когда это допускает контакт, употребляется название того члена, составной частью которого является называемый, например: У нее серьги в ушах – Qulaqlarında sırğa var (вместо – в мочках); Вытирайте ноги – Аyaqlarınızı silin (вместо ступни или подошвы – ayağın altı, рəncə); Вытирайте рот салфеткой – Ağzınızı salfetka ilə silin (вместо губы – dodağ); Она намазала сурьму на глаза – Gözünə sürmə çəkdi (вместо веки – göz qarağı)” (səh.36-37).

Bu misallar təmin bir hissəsinin adlandırılmasına aid idi. Müəllif orqanın bu növünün əvəzinə bir hissəsinin də işlədildiyini

göstərir (səh.32). Bu fəsildə müəllifin apardığı müqayisəli araşdırmalar yaxşı təsir bağışlayır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə "Rus və Azərbaycan dillərində çoxmənalı somatonimlərin sözdaxili paradigması" adlanır. Bu fəsildə dissertant L.M.Vasilyevin, E.V.Kuznetsovanın, V.Q.Qakin, İ.Ə.Ələkbərovun, Q.Y.Seleznevin, Y.S.Stepanovun, T.M.Mehdiyevanın, A.A.Ufimtsevanın, M.N.Kojinanın, A.M.Məmmədlinin, M.M.Cəfərovun fikirlərinə əsaslanaraq bir söz əsasında yaranmış somatik mənə sahəsində meydana çıxan yeni-yeni mənaları təhlil edir. Müəllif əvvəlcə tədqiq etdiyi dillərin somatonimlərinin sözdaxili paradigmaları arasındakı oxşar cəhətləri, sonra isə fərqli cəhətləri müqayisəli; şəkildə araşdırır. Belə bir nəticəyə gəlir ki, rus dilində ən çox sözdaxili paradigma yaradan pyka "əl", язык "dil" sözləri (10), Azərbaycan dilində isə baş sözüdür (17).

Sonra müəllif rus və Azərbaycan dilindəki somatonimlərin yaratdığı çoxmənalı paradigmaları misallarla təhlilə cəlb edir. Ümumiyyətlə, müqayisəli təhlil uğurludur. Amma müəllif bəzən obyektinə tənqidi yanaşmır. Bu həm nəzəri, həm də praktik materiala aiddir. Belə ki, ADİL-dən götürdüyü "Bu rəssamın gözəl əli var" (2 cild.səh. 251) kimi fikir dilimizdə işlənmir və s. müəllif haqlı olaraq göstərir ki, ürək sözü daha çox şəkilçi qəbul etdikdən sonra çoxmənalılıq qazanır: ürəkli, ürəklə, ürəkdən və s. Dissertasiyanın III

fəslə "Rus və Azərbaycan dillərində çoxmənalı somatonimlərin somatik-derivatoloji təhlili" adlanır. Bəri başdan demək lazımdır ki, bu fəsil öz dərin araşdırma və ümumiləşdirmə cəhəti ilə əvvəlkilərdən seçilir. Bu fəsildə müəllif somatonimlərin məcazlaşaraq qazandığı müxtəlif mənə variantlarından bəhs edir.

Bəzi hallarda müəllif fikrini sübut etmək üçün ədəbi dilə deyil, danışq dilinə müraciət edir ki, bunu qeydsiz-şərtsiz qəbul etmək olmaz. Məsələn, əsərin 109-cu səhifəsində oxuyuruq: "Следует отметить, что слово ручка в этом (как **письменная принадлежность** – А.Б.) значении было заимствовано азербайджанским языком и широко употребляется в разговорной речи: *mənə ruçka lazımdır* - мне нужна ручка; *Dünən mən oğluma təzə ruçka aldım* - Вчера я купил сыну новую ручку".

Ümumiyyətlə götürdükdə, bu fəsildə də müəllif qarşısına qoyduğu məqsədə nail ola bilmişdir.

Dissertasiyanın sonunda müəllif tədqiqat boyu gəldiyi nəticəni 16 maddədə ümumiləşdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu maddələrin heç biri etiraz doğurmur.

Tapşırıq 10.

1. *İngilis dilinin qrammatikası haqqında annotasiya yazın.*
2. *Alman və ya fransız dilinin qrammatikası haqqında annotasiya yazın.*
3. *İstədiyiniz bir roman haqqında annotasiya yazın.*
4. *Bir dərslik haqqında annotasiya yazın.*

4. Bildiriş (elan)

Bildiriş hər hansı bir tədbir (hadisə) haqqında əvvəlcədən verilən məlumat.

a. Mahiyyəti – Elmi, bədii tədbir haqqında kollektivə və ya ictimaiyyətə məlumat vermək məqsədi ilə yazılır.

b. Məzmunu – Bildirilşdə tədbirin xarakteri, keçiriləcəyi yer və vaxt. Onun xarakteri, iştirak edənlər, onların kimliyi haqqında məlumat verilir. Tədbirin gündəliyi də bildirişdə göstərilir.

c. Forması – Vərəqin və ya lövhənin ortasında “BİLDİRİŞ” sözü yazılır. Ondan sonra ayın tarixi, günün saati və il göstərməklə tədbirin xarakteri göstərilir. Sonra tədbirdə iştirak edənlərin adı və soyadı habelə kimliyi və

titulları göstərilir. Sonda isə tədbirin keçiriləcəyi yer, nəhayət tədbiri keçirən qurumun adı göstərilir. Bundan başqa formada da bildiriş vermək olar. Yenə ilk cümlədə tədbirin keçiriləcəyi tarixdən sonra keçiriləcəyi yer göstərilir. Bildiriş qəzetdə, televiziya, radioda və afişa şəklində verilə bilər.

ç. *Dil xüsusiyyəti* – Bildirişin də dili səlis, fikir aydın olmalıdır. Dolaşq ifadələrə yol vermək olmaz. Elmi konfrans, qurultay, elmi şura və s. haqqında bildirişlər rəsmi ədəbi dillə yazılmalıdır. Burada bədii və emosional ifadələrə yer vermək olmaz. Amma təntənəli gecə, yubiley gecəsi, habelə konsert haqqındakı bildirişlərdə bədii və emosional ifadələrə yol verilə bilər.

NÜMUNƏ

*19 mart 2001-ci il tarixdə saat 10⁰⁰-da
ADU-da Novruz Bayramı şənliyi keçiriləcək.*

Tədbirin açılışı universitetin həyatında, tonqal ətrafında olacaqdır.

- 1. Giriş sözü: ADU-nun rektoru, prof. S.İ.Seyidov;*
- 2. Müəllimlərin və qonaqların təbriki;*
- 3. Tonqal ətrafında el şənliyi (kosa və keçəlin iştirakı ilə bayram səhnəcikləri);*
- 4. Sonra tədbir Universitetin akt zalında davam etdiriləcək.
Konsertdə tanınmış müğərini Elxan Şirinov öz ansambılı ilə çıxış edəcək.*

Hamınızı bayram şənliyinə dəvət edirik.

Rəsmi bildirişin belə forması da vardır.

NÜMUNƏ

***ALİ MƏKTƏB, TEXNİKUM VƏ TƏHSİL
MÜƏSSİSƏLƏRİ RƏHBƏRLƏRİNİN NƏZƏRİNƏ
RESPUBLİKA TƏHSİL NAZİRLİYİ VƏ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ***

18-19 aprel 2001-ci ildə

***“MİLLİ MÜSTƏQİLLİYİMİZ,
MİLLİ DÖVLƏTÇİLİYİMİZ VƏ MİLLİ DİLİMİZ”***

mövzusunda Respublika elmi-nəzəri konfrans keçiriləcəkdir. Konfransda milli müstəqillik və milli dövlətçilik şəraitində ana dilimizin ali, orta ixtisas və ümumitəhsil məktəblərində yeri və tədrisi problemləri müzakirə ediləcəkdir. Tezislərin çap edilməsi nəzərdə tutulur. İştirak etmək istəyənlərdən xahiş olunur ki, tezislərini martın 20-dək Azərbaycan Dillər Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasına (otaq 225) göndərsinlər və ya təqdim etsinlər.

Ünvan: Bakı ş. 370014 R.Behbudov küçəsi 60.

Telefonlar: 41-46-65 (Elmi hissə)

Kommutator: 41-22-89, 41-22-31,41-22-49 (daxili) 1-52

Tapşırıq 11.

1. Mirzə Kazımbəyin 200 illik yubileyi münasibətilə elmi sessiya üçün bildiriş yazın.

2. Dünya Azərbaycanlılarının Bakıda keçiriləcək qurultayı haqqında bildiriş yazın.

3. Özünü bir tədbir fikirləşib bildiriş yazın.

4. Xalq musiqisindən ibarət böyük konsert proqramlı bildiriş yazın.

5. Əmr

Əmr ərəbcə iş, şey və sərəncam mənasındadır. Əmr ən çox işlənən idarəçilik sənədidir. Əmr çoxmənalı sözdür. Biz nəzərdə tutduğumuz əmrdən başqa, “rəqəmlə hesablayan maşının işini avtomatik idarə etmək üçün maşın dilində yazılmış kod. Hər əmr ilə bir əməliyyat aparılır. Əsasən, üç hissədən ibarət olur: əməliyyat, ünvan və indeks. Məsələnin avtomatik həlli prosesində kodu dəyişən (dəyişməyən) kodu dəyişməyən (dəyişən) əmr deyilir”.¹ Komanda mənasında da işlənir. Məsələn, “Əsgərlərə hücum əmri verilmişdi”. Biz hüquqi sənəd mənasında işlədilən əmrdən bəhs edəcəyik.

¹ ACE. IV c., 1980, səh.207.

a. Mahiyyəti – Nazirliklərin, baş idarələrin, yerli idarəetmə orqanlarının onların şöbə və idarələrinin rəhbərlərinin, habelə birliklərin, müəssisə, təşkilatların rəhbərlərinin idarəetmə aktı. Hüquqi təbiətinə görə əmr müəyyən ictimai münasibətləri nizama salan hüquq normalarının aktı¹. Bəzi hallarda müəssisə rəhbəri əmr verərkən həmkarlar təşkilatının razılığını almalı, hüquqsünasla razılaşıdırmalıdır. Əmrin icrası üçün başqa vaxt nəzərdə tutulmur. Yəni əmr imzalandığı andan qüvvəyə minir.

b. Məzmunu – Hüquq aktı olaraq əmrlər çoxməzmunlu olur. İşə qəbul etmə, işdən azad etmə, töhmət vermə, təşəkkür elan etmə, iş rejimində dəyişiklik etmə, idarə və müəssisənin daxilində struktur dəyişiklik etmə və s. bu kimi məsələlər müəssisə rəhbərinin əmri ilə hüquqi qüvvəyə minir.

c. Forması – Müasir dövrdə bütün idarə və təşkilatların verdiyi əmr üçün xüsusi forma vardır. XVIII-XIX əsrlərdə əmrlərin xarakteri haqqında tarixi məlumat vermək yerinə düşərdi. Xanlıqlar dövründə rəsmi sənədlər, bir qayda olaraq, fars dilində tərtib olunurdu - “указы написаны тяжелым персидском языком, с обильной примесью подчас не совсем грамотных арабизмов и турецких оборотов и, повидимому, це без некоторого влияния местных языков и диалектов, что

¹ Hüquq Ensiklopedik lüğəti. B., 1991, səh.169.

делает эти документы небезинтересным для соответствующих специалистов”.

XVIII əsrin ikinci yarısında rəsmi-əməli üslubun ən maraqlı nümunəsi II Yekaterinanın “Qanuni-cədid”idir – bu kitab 1780-cı ildə çap olunmuşdur. “Qanuni-cədid” müqəddimə, otuz bir bab (fəsil) və dörd yüz doxsan bir maddədən ibarətdir. Hər maddə xüsusi şəkildə nömrələnir – əvvəl maddənin başlığı, sonra isə özü gəlir. Məsələn:

2

Yaranal qubernator, yəni sərdari-əkərmin təyin olunması xüsusunda

Quberina, yaxud namestniçestuyarın tərtibi-nizamı üçün padşah namətnişi, yəni naibi, yaxud yaranal qubernatoru təyin olunur.

3

Qubernatorun, yəni əyalət zabitinin təyin olunması xüsusunda praviteli,

Quberina, yaxud namestniçestuyada, namestriçestuya yəni zabiti, yaxud qubernatoru təyin olunur”¹.

Göründüyü kimi, Yekaterinanın əmri dilimizin o vaxtki qaydaları əsasında tərcümə olunmuşdur (tərcüməçi adını yazmamışdır). O vaxtların təqzasına görə rəsmi sənədlərdə də “həşəmətli hökmdarların iradəsi ilə təyin olunur” və s. bu kimi ifadələr işlədilirdi. Müasir əmrlər isə xüsusi formada verilir. Verəqin birinci sətrində əmr verilən müəssisənin adı gəlir. İkinci sətrdə əmr sözü

¹ Yekaterina-saniyənin hözrətlərinin cəmi Rusiya imperiyasında əyalətlərin nizam və tərtibi üçün icad və imalə olunmuş qanuni cadididir, Peterburq, 1780, səh.1.

yazılır. Üçüncü sətrdə sol tərəfdən əmrin verildiyi tarix, sağ tərəfdə isə əmrin verildiyi şəhərin adı yazılır. Aşağıda əmrin verilmə səbəb və məqsədi göstərilir. Ondan aşağıdakı sətrdə vərəqin ortasında “ƏMR EDİRƏM” sözləri yazılır. Sonra isə əmrin məzmunu verilir. Əgər əmr müəyyən şəxsə və ya şəxslərə aiddirsə onda şəxsin (şəxslərin) adı, atasının adı və soyadı əvvəlcə verilir. Onun qabağına isə əmrin ona aid hissəsi verilir. Əmrin aşağı hissəsində əmrin əsası verilir. Sonra əmri verən məsul şəxsin vəzifəsi, titulu, adı və soyadı göstərilir. Rəhbərin imzasından sonra əmri hazırlayanın və əmri verməyə razılıq vermiş şəxsin imzası verilir. Əmrin icrası ilə bağlı olan – yəni əmrlə əlaqəsi olan qurumlara göndərilməsi haqqında qeydlə əmr tamamlanır.

ç. *Əmrin dil xüsusiyyəti* – Əmrlər ədəbi dildə verilir. Onun dili rəsmi olur. Orada heç bir subyektiv münasibət bildirən söz və ifadəyə yol verilmir.

NÜMUNƏ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ ÜZRƏ

ƏMR

“02” iyun 2001-ci il.

Bakı şəhəri № 63

Azərbaycan Dillər Universitetində dəftərxana işinin daha səmərəli təşkili və sənədləşmənin düzgün aparılması məqsədi ilə tədris, inzibati-təsərrüfat strukturlarının nəzərinə

ƏMR EDİRƏM:

1. Universitet üzrə bütün əmirlər lazımi nüsxələrdə və əmrdə göstərilən əsaslarla birlikdə dəftərxanaya təqdim edilsin.

2. Təqdimatlar və ərizələr dəftərxanada qeydiyyatdan keçirilsin və mənim dərkənarımdan sonra yenidən dəftərxanaya təqdim edilsin.

3. Universitetdən gedən bütün məktublar və cavab

məktubları 3 nüsxədə, universitetə daxil olan məktub – əsasla birlikdə dəftərxanaya təqdim edilsin.

4. Sənədləşmənin düzgün aparılıb-aparılmaması barədə dəftərxana müdiri mənə xəbər versin .

Əsas: Dəftərxana müdirinin təqdimatı.

REKTOR:

prof. S.İ.SEYİDOV

Əmri hazırladı:

Tədris şöbəsinin müdiri:

R.MƏMMƏDOVA

Razılaşdırıldı:

Tədris işləri üzrə prorektor:

dos. N.M.YUSİFOV

Göndərsin: *Bütün şöbə, dekanlıq və kafedralara.*

NÜMUNƏ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ ÜZRƏ ƏMRDƏN ÇIXARIŞ

“26” Aprel 2001-ci il

Bakı şəh. № 2/57

Universitetin aşağıdakı adları çəkilən əməkdaşlarına Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi ilə birgə keçirilmiş “Milli müstəqilliyimiz, milli dövlətçiliyimiz, inilli dilimiz” mövzusunda respublika elmi-praktik konfransının hazırlanmasında və keçirilməsində fəal iştirak etdiklərinə görə təşəkkür elan edilsin.

1. Babayev Adil Məhəmməd o. – Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müdiri, professor.

2. Məmmədov Azad Yəhya o. – Ümumi dilçilik kafedrasının müdiri, dosent.

3. Hacıyev Kamal Bayram o. – Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının dosent.

4. Musayeva Sevinc Qüdrət q. – Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müəllimi, f.e.n.

5. Qaraşarlı Çingiz Məmməd o. – İngilis dilinin leksikası və

ölkəşünaslıq kafedrasının dosenti, f.e.n.

ƏSAS: Elmi İşlər üzrə prorektor: Z.Ağayevin təqdimatı və rektorun dərkənarı

REKTOR:

prof. S.İ.SEYİDOV

Tapşırıq 12.

1. Bir nəfərin təqəüdlə təmin edilməsi haqqında əmr verin.

2. Bir nəfərə əmrlə töhmət elan edin.

3. Bir nəfəri əmrlə mənzil istismar idarəsinə mühəndis təyin edin.

4. Bir neçə şagirdin VIII sinifdən IX sinfə keçirilməsi haqqında əmr verin.

5. Bir nəfər qabaqcıl xadiməyə pul mükafatı verilməsi haqqında əmr verin.

6. Sərəncam

Sərəncam fars mənşəli olub sər (baş), əncam (son, nəhayət, aqibət) sözlərinin birləşməsindən ibarətdir. Sərəncam çoxmənalı sözdür. Məsələn, Füzulidə sərəncam

sözü əlac etmə mənasında işlənmişdir:

*Dəryada isə sənə düri-kam,
Sən söylə, mən eyləyim sərəncam.*

S.Ə.Şirvanidə sərəncam iş, əməl mənasındadır:

*Hanı millət üçün sərəncamın,
Yerə girsin o müctəhid namın*

Sərəncam indi termin kimi işlənir. Onun dil və üslub cəhətdən tərtibi rəsmi kargüzarlığa aiddir.

a. Mahiyyəti – Dövlət və inzibati hüquqda dövlət idarəetmə orqanının aktı. Hüquqi xarakter daşımaqla vəzifəli şəxsə, dövlət orqanına verilmiş səlahiyyət daxilində çıxarılır və müvafiq vətəndaşlar və şəxslər üçün məcburi qüvvəyə malikdir. Konkret hadisə barəsində birdəfəlik sərəncam və ümumi sərəncam, yəni uzun müddət qüvvədə olan sərəncam fərqləndirilir. Lakin hər iki halda sərəncam qanuni qüvvəli aktdır. Qərardan fərqli olaraq, sərəncam bir qayda olaraq normativ xarakter daşımır¹. Məsələn, Prezident Milli Məclisin qərar və ya öz fərmanı ilə bağlı sərəncam verir.

b. Məzmunu – Sərəncamlar məzmunca 2 yerə bölünür: 1) Dövlət və hüquq aktı olan sərəncamlar; 2) Mülki hüquqa aid olan sərəncamlar. Dövlət və inzibati

¹ Hüquq ensiklopediyası lüğəti. B., 1991, səh.377–378.

hüquq xarakterili sərəncamlarda müəyyən adamlar vəzifəyə təyin edilir və ya vəzifədən azad edilir, ölkənin və dövlətin həyatı və fəaliyyətinin bu və ya digər sahəsi tənzimlənir. Nisbətən aşağı təşkilat rəhbəri yuxarı orqanın qərarlarını sərəncamlaşdırır. Mülki hüquqda isə sərəncam əmlakın sahibinin, habelə qəyyumun əmlak üzərində təsərrüfatçılıq hüququnu həyata keçirən dövlət təşkilatının səlahiyyətlərindən biridir. Əmlak sahibi və ya uşaqların hamısının sərəncamla əmlakı idarə etmək, onu başqasına vermək hüququnu həyata keçirir.

ç. *Forması* – Sərəncamın xüsusi forması yoxdur. Onu formaca, fərmandan və qərardan fərqləndirmək çətindir.

c. *Dil xüsusiyyəti* – Fərman, qərar, əmr kimi burada da rəsmi ədəbi dil üslubundan istifadə edilir. Burada da dolaşiq ifadələrə, ibarəbazlığa, cümləpərdazlığa yol vermək olmaz. Heç bir bədii söz və ifadə sərəncamda işlənməz.

NÜMUNƏ

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının
Tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli 506 nömrəli fərmanının yerinə yetirilməsi məqsədi ilə qərara alıram:

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dil Komissiyası aşağıdakı tərkibdə təsdiq edilsin:

Komissiyamn sədri:

Heydər Əliyev – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Komissiya sədrinin müavinləri:

*Ramiz Mehdiyev – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İcra Aparatının rəhbəri*

*Mahmud Kərimov – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
prezidenti*

Anar Rzayev – Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, Milli

Məclisin deputatı

Komissiyanın üzvləri:

Vasif Talibov – Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri, Milli Məclisin deputatı

Elçin Əfəndiyev – Azərbaycan Respublikası Baş Nazirinin müavini;

Hacıbala Abutalıbov – Bakı şəhər İcra hakimiyyətinin başçısı

Misir Mərdanov – Azərbaycan Respublikasının Təhsil Naziri

Polad Bülbüloğlu – Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Naziri

Nizami Xudiyev – Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin sədri, Milli Məclisin deputatı

Yusif Hümbətov – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının ərazi idarəetmə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri

Əli Həsənov – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının ictimai-siyasi şöbəsinin müdiri

Fatma Abdullazadə – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının Humanitar Siyasət şöbəsinin müdiri

Nizami Cəfərov – Azərbaycanda Atatürk mərkəzinin müdiri, Milli Məclisin deputatı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü

Bəkir Nəbiyev – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət bölməsinin akademik-katibi

*Bəxtiyar Vahabzadə – xalq şairi, Milli Məclisin deputatı,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü*

Mirvarid Dilbazi – xalq şairi

Nəbi Xəzri – xalq şairi

Qabil İmamverdiyev – xalq şairi

Cabir Novruz – xalq şairi

Fikrət Qoca – xalq şairi

Əkrəm Əylisli – xalq yazıçısı

Vaqif Səmədoğlu – xalq şairi, Milli Məclisin deputatı

Sabir Rüstəmxanlı – şair-publisist, Milli Məclisin deputatı

*İsmayıl Vəliyev – “Azərbaycan ensiklopediyası” nəşriyyat-
Poliqrafiya Birliyinin baş direktoru*

Kamal Abdullayev – Bakı Slavyan Universitetinin rektoru

Mübariz Yusifov – Gəncə Dövlət Universitetinin rektoru

*Ağamusa Axundov – Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun
direktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü*

*Yaşar Qarayev – Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun
direktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü*

*Vasim Məmmədaliyev – Bakı Dövlət Universitetinin İlahiyyat
fakültəsinin dekanı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
müxbir üzvü*

*Məsud Mahmudov – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu direktorunun müavini*

*Vilayət Əliyev – Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
prorektoru*

*Tofiq Hacıyev – Bakı Dövlət Universitetinin kafedra müdiri,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü*

Yusif Seyidov – Bakı Dövlət Universitetinin kafedra müdiri

*Adil Babayev – Azərbaycan Dillər Universitetinin kafedra
müdiri*

Samət Əlizadə – Bakı Dövlət Universitetinin professoru

Əzizə Cəfərzadə – Bakı Dövlət Universitetinin professoru

Elbrus Əzizov – Bakı Dövlət Universitetinin professoru

*Rəhilə Məhərrəmov – Azərbaycan Milli Elmlər
Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun aparıcı elmi
işçisi*

*Aydın Ələkbərov – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyaasının
Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun böyük elmi işçisi*

*Müseyyib Məmmədov – Azərbaycan Milli Elmlər
Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun şöbə müdiri*

*İsmayıl Məmmədov – Azərbaycan Milli Elmlər
Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik institutunun şöbə müdiri*

Heydər ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 4 iyul 2001-ci il

NÜMUNƏ

*N.Q.Cəfərovun Azərbaycanada Atatürk Mərkəzinin
müdiri təyin edilməsi haqqında*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

*Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu
maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:*

*Nizami Qulu oğlu Cəfərov Azərbaycanada Atatürk mərkəzinin
müdiri təyin edilsin.*

Heydər ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 4 iyul 2001-ci il.

Tapşırıq 13.

1. *Rayon təhsil şöbəsinin əmrinə əsaslanaraq orta məktəb üzrə sərəncam verin.*
2. *İki sərəncamı müqayisə edin.*

7.Ərizə

Hüquqi və mülki işlərin geniş yayılmış kargüzarlıq sənədlərindən biri də ərizədir. Ərizə sözü ərəbcə *ərz* sözündəndir. Bu söz ərəb dilində çoxmənalıdır. 1) yer, torpaq, ölkə, diyar (Məsələn, kürreyi – *ərz*); 2) a. böyük bir adama bir şeyi bildirmə, b. anlatma, ifadə etmə (özündən böyüyə), c. şikayət etmə, dərđini söyləmə, xahiş, istək; 3) en, genişlik, en dairəsi.

a. Mahiyyəti – Yuxarıda çoxmənalılıqdan danışanda 2-ci bənddəki mənə. Yəni özündən vəzifəcə böyük adama öz dərđini bildirmə, ondan kömək istəmə. Ərizənin hüquqi sənəd kimi mahiyyətcə şərhə aşağıdakı kimidir: “Şəxsin (bir neçə şəxsin) idarəyə və yaxud vəzifəli şəxsə rəsmi müraciəti, şikayətdən fərqli olaraq vətəndaşın hüquqlarının və qanuni mənafeyinin pozulması ilə əlaqədar olmur və həmin pozmanın aradan qaldırılması tələbi deyildir. Ərizə ilk növbədə, vətəndaşın hüququnun, yaxud qanuni mənafeyinin həyata keçirilməsi (Məsələn, iş qəbul haqda ərizə, öz xahişi ilə işdən çıxmaq haqqında

ərizə, mənzil verilməsi haqqında ərizə) üçün və müəsisələrin, bir sıra halda isə onları aradan qaldırmaq və işi yaxşılaşdırmaq haqqında təkliflər irəli sürmək üçün verilir... Ərizə yazılı və şifahi verilir. Şifahi ərizə xüsusi jurnala qeyd edilir və sonradan yazılı ərizələrlə (onlar da qeydə alınmalıdır) eyni əsaslarla baxılır. Ərizədə qaldırılmış məsələ həmin idarənin səlahiyyətinə aid olmadıqda ərizə müvafiq səlahiyyətli orqana göndərilir və bu, ərizəçiyə bildirilir”¹. Ərizənin xarakterindən asılı olaraq bəzən müxtəlif hüquqi aktlardan, cinayət məəcəlləsinin və mülki məəcəllənin maddələrindən istifadə etmək lazım gəlir. Adətən belə ərizələri vəkillərə yazdırırlar.

b. Məzmunu – Ərizələr məzmunca iki cür olur: 1) Şikayət ərizəsi; 2) xahiş ərizəsi.

c. Forması – Ərizə vərəqin sol tərəfindən 4-5 sm buraxılmaqla ortadan başlanır. İlk cümlədə müraciət olunan şəxsin vəzifəsi, titulu adının və atasının adının baş hərfləri və soyadı yazılır. Ondan sonra ərizə verən öz kimliyini (vəzifəsini) adını atasının adını və soyadını bütövlükdə yazır. Bundan sonra vərəqin ortasında ƏRİZƏ sözünü yazır. Abzasdan ərizənin məzmunu başlanır. Ərizəçi öz mətləbini bildirdikdən sonra aşağıda imza edir və ondan aşağıda ayın tarixini göstərir.

¹ Yenə orada, səh.170.

ç. *Ərizənin dil xüsusiyyəti* – Ərizə dövlət dilində yazılır. Amma keçmiş SSRİ qanunlarına görə “Vətəndaşlar idarə, müəssisə və təşkilatlara ana dilində, SSRİ-nin rəsmi dilində (rusca) və yaxud bildiyi hər hansı dildə ərizə, şikayət və təkliflə müraciət edə bilər”. Ərizə düşünülmüş şəkildə yazılmalı, fikir aydın olmalıdır. Xüsusilə öz istəyini anlaşılıq şəkildə bildirməlidir. Müasir ərizələrdə heç bir yaltaqlıq ifadə edən, şikayət etdiyi adamın şəxsiyyətini təhqir edən söz və ifadəyə yol vermək olmaz. Habelə müraciət etdiyi vəzifəli şəxs üçün alicənab, əlahəzrət və s. sözlər işlətmək lazım deyil. Qeyd etmək yerinə düşər ki, XVIII-XIX əsrlərdə ərizələr məhz belə bir üslubda yazılırdı. “Ali mənəb”, “Həşəməttməb”, “Əlahəzrət”, “Lütfkar”, “Allahın kölgəsi” və s. kimi ifadələr işlədilirdi. Məsələn, XVIII əsrin I rübündə I Pyotra göndərilən ərizələrdən birinin dilinə baxaq: “...İstidayi təvəqqəmüz oldur kim, padşah vala-Çaygahının dövlətindən azuqe-aşlúqdan və yağdan və piydən qələyi – Dərbənd xəlqi üçün revane qılasız. Hər günə rücu ki, bizim tərəfimizə olsa, elan edəsiz ki, canə minnət bilüb, yerinə yetirək”¹.

¹ H.Ə.Dəlili. Azərbaycan-Rusiya münasibətləri fars və Azərbaycandilli sənədlərdə. Bakı, Elm nəşri, 1976, səh.98.

NÜMUNƏ

*Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru
prof. S.İ.Seyidova İngilis dili və Region-
şünaslıq fakültəsinin I kurs tələbəsi
Məmmədov Əli Məmməd oğlu tərəfindən*

ƏRİZƏ

Həmin ərizə ilə Sizə məlum edirəm ki, mən bu il ödənişli əsaslarla ADU-nun I kursuna qəbul edilmişəm. Özüm işğal olunmuş Cəbrayıl rayonunun Qaracallı kəndindənəm. Respublika Prezidentinin qaçqınlar və məcburi köçkünlər haqqında məlum sərəncamını əldə rəhbər tutaraq məni təhsil haqqı ödəməkdən azad etməyinizi xahiş edirəm (Məcburi köçkünlük haqqında arayışı ərizəyə əlavə edirəm).

İmza:

Məmmədov Ə.M.

Tarix:

25.VIII.2001.

Tapşırıq 14

1. *Dərstdən icazə almaq üçün rektora ərizə yazın.*
2. *Yataqxanada yer almaq üçün rektora ərizə yazın.*
3. *Öz yerinizi dəyişmək üçün rayon təhsil şöbəsinə ərizə yazın.*
4. *Mənzil növbəsinə alınmaq üçün Rayon İcra Hakimiyyətinə ərizə yazın.*
5. *Hüququnuz pozulmuşdur. Bundan ötrü rayon prokuroruna ərizə yazın.*

8.Protokol

Protokol dəftərxana-kargüzarlıq işində, rəsmi dövlət işlərində ən çox müraciət olunan sənədlərdən biri protokoldur. Əvvəlcə protokol sözünün mənşəyi haqqında. Bütün izahlı lüğətlərdə protokol sözünün yunanca **protokollon** sözündən olub fransız dilində **protokole** şəklində işləndiyi qeyd olunur. ASE-də göstərilir ki, protokol-manuskriptə yapışdırılmış birinci vərəq deməkdir. Deməli protokol sözü onun mənası deyil, birinci vərəq olduğu deməkdir. Bu sözün ərəb dilində *bəratülqövl* sözündən olmasını deyənlər də vardır. Bu daha inandırıcı görünür. Çünki bərat ərəb dilində qiymətli

şey, tohvil kağızı, təvil qəbzi, qalıq mənalarda işlənir. *Qövl* isə ərəbcə söz deməkdir mənasındadır. Ərəblər özləri də protokola bəratülqövl deyirlər. Bunları deməkdə məqsədimiz odur ki, protokol sözü ərəbcə bəratülqövləndir. İndi protokla verilən bəzi izahatlara baxaq: 1. Protokol – İclasda, müşavirədə, istintaqda və şairədə deyilən, sözlərin, görülən işlərin və qərarların yazıldığı sənəd¹; 2. Protokol – bəratülqövl²; 3. Protokol – (yun. Protokollo-manuskriptə yapışdırılmış birinci vərəq), 1) SSRİ-də rəsmi sənəd: Burada inzibati xəta törədilməsi faktı (inzibati protokol); cinayət işinə baxılarkən prosesual hərəkətlərin gedişi və nəticələri (istinad hərəkətinin protokolu); məhkəmə baxışının gedişi və nəticələri (məhkəmə iclasının protokolu) qeyd olunur. Protokolun əsas rekviziti və onun tərtib edilməsi qaydaları qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir. 2) Diplomatik protokol – hökumətlərin, diplomatik işçilərin və digər rəsmi şəxslərin beynəlxalq əlaqələr riyət etdikləri qayda, ənənə və şərtlərin məcmusu. Protokol diplomatik yazışma formalarının, rəsmi görüşlərin, diplomatik qəbulların, xarici ölkə dövlət və hökumət başçısının qəbulu qaydasını müəyyənləşdirir. 3) İclasda, müşavirədə baş verən hadisələrin qeydiyyatından ibarət sənəd³. 4) Protokolun bu növü məhkəmə istintaq işlərinə aiddir. Tələbə və məzunların hüquqlarının insan hüquqununun bir hissəsini təşkil etdiyini nəzərə alaraq bu haqda geniş məlumat verməyi lazım bılır. Hüquqda istintaq sənədi kimi

¹ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III c. B., 1983, səh.519.

² Ərəb və fars sözləri lüğəti. B., 1967, səh.51.

³ ACE VIII c. B., 1984, səh.28.

protokol haqqında hüquq ensiklopediyasında geniş məlumat verilir. 5) Dövlət Yol Polisi də hərəkət qaydaları pozulduqda blankda protokol yazır¹.

İstintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı, habelə birinci instansiya məhkəmələrinin binagüzarlıq iclaslarında və məhkəmə iclaslarında hökmən P. tərtib edilməlidir. İstintaq hərəkətləri haqqında P.-ı müstəntiq və yaxud təhqiqat aparan şəxs tərtib edir. Protokolda aşağıdakılar göstərilir: istintaq hərəkətlərinin aparıldığı yer və tarix, onun başlanması və qurtarması vaxtı, protokolu tərtib etmiş şəxsin vəzifəsi və familiyası, istintaq hərəkətində iştirak etmiş şəxslərin hər birinin familiyası, adı və atasının adı, zəruri hallarda isə həm də ünvanı, istintaq hərəkətinin məzmunu, onun aparılması zamanı aşkar edilmiş iş üçün əhəmiyyətli hallar. Əgər istintaq hərəkəti gedişində foto və kino çəkməkdən, səs yazmadan istifadə edilmişsə və yaxud izlərin surətləri və basmaları hazırlanmışsa, onda P.-da istifadə edilən texniki vasitələr, onlardan istifadə olunması şəraiti və qaydası, alınan nəticələr də göstərilməlidir. P. istintaq hərəkətinin aparılmasında iştirak etmiş bütün şəxslərə oxunur və onların qeydlər etmək hüququ izah olunur; həmin qeydlər P.-a daxil edilməlidir.

Protokolu müstəntiq, dindirilən şəxs, tərcüməçi, mütəxəssis, hal şahidi, istintaq hərəkətlərində iştirak etmiş digər şəxslər imzalayır.

Protokola istintaq hərəkətinin aparılması zamanı yerinə yetirilmiş fotoneqativləri və şəkilləri, kino lentləri,

¹ Hüquq ensiklopedik lüğəti. B., 1991, səh.361–362.

diapozitivlər, dindirmənin fonoqrammaları, planlar, sxemlər, izlərin surətləri və basmaları əlavə olunur.

Cinayət işləri üzrə binagüzarlıq iclasının və məhkəmə iclasının protokollarını məhkəmə iclasının katibi aparır.

Orada aşağıdakılar göstərilir: iclasın yeri və tarixi (başladığı və qurtardığı vaxt qeyd edilməklə); məhkəmənin adı və məhkəmə tərkibi; tərcüməçi, məhkəmə baxışı iştirakçıları, habelə məhkəmənin çağırdığı digər şəxslər, baxılan iş; müttəhimin şəxsiyyəti haqqında məlumat və onun barəsində seçilmiş qəti imkan tədbiri; məhkəmənin hərəkətləri (yerinə yetirildiyi ardıcılıqla); işdə iştirak edən şəxslərin ərizələri və vəsatətləri, məhkəmənin müşavirə otağına getmədən çıxardığı qəraradlar, qəraradların müşavirə otağında çıxarılması haqqında; işdə iştirak edən şəxslərə onların hüquqlarını və vəzifələrini izah etmə haqqında; ifadələrin dəqiq məzmunu, ekspertə verilmiş suallar və onun cavabları; sübutların toplanması üçün məhkəmə iclasında aparılmış müayinələrin və digər hərəkətlərin nəticələri; iştirakçıların protokolda tədqiq edilməsini xahiş etdikləri faktlar haqqında; məhkəmə iclası salonunda qaydanın pozulması və qaydanı pozanın şəxsiyyəti haqqında; məhkəmə çıxışlarının və müttəhimin son sözünün qısa məzmunu; hökmün elan edilməsi və ondan şikayət verilməsi qaydasının və müddətinin şərh edilməsi haqqında.

Məhkəmə baxışı zamanı, dindirmədə səs yazısından istifadə edilmişsə, onun fonoqramması məhkəmə iclasının protokoluna əlavə olunur, səs yazısının tətbiq olunması

qeyd edilir.

Məhkəmə iclasının protokolu məhkəmə iclası qurtardıqdan sonra 3 sutkadan gec olmayaraq hazırlanmalı və imzalanmalıdır; o, əllə yazıla bilər və yaxud makinada çap oluna bilər. Protokolu məhkəmə iclasına sədrlik edən və katib imzalayır. Sədrlik edən protokolda məhkəmə iclasının bütün gedişinin tam və obyektiv əks olunmasına görə şəxsən məsuliyyət daşıyır. O, proses iştirakçılarında məhkəmə iclasının protokolla tanış olmaq imkanını təmin etməli və protokola dair qeydlərin verilməsi qaydasını onlara izah etməlidir.

Protokol imzalandıqdan sonra 3 sutka müddətində proses iştirakçıları protokola dair qeydlər verə bilər. Qeydlərə sədrlik edən baxır; qeydlə razılaşıqda sədrlik edən qeydin düzgünlüyünü təsdiq edir və onu məhkəmə iclasının protoluna əlavə edir. Sədrlik edən qeydlərlə razılaşıqda onlara baxılmaq üçün məhkəmənin binagüzarlıq iclasına təqdim edilir və iclasda qeydlərin düzgünlüyünün təsdiq edilməsi və yaxud rədd edilməsi barədə əsaslandırılmış qərar çıxarılır. Protokola və məhkəmənin qərarına dair qeydlər məhkəmə iclasının protokoluna əlavə olunur.

Məhkəmə iclasının protokolu mühüm prosesual sənəddir; yuxarı məhkəmə məhkəmə baxışının tam və düzgün olmasını, hökmün əsaslı olmasını protokol əsasında yoxlayır. İşə təkrar baxıldıqda məhkəmə protokolu iclasa gəlməyən şahidin ifadələrindən ibarət sənəd kimi elan edilə bilər, iş əlavə istintaqa göndərildikdə və ya yeni ittihamla, yaxud yeni şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən başlanmış işlərin istintaqı

zamanı da protokoldan istifadə oluna bilər.

Mülki prosesdə birinci instansiya məhkəməsinin hər bir məhkəmə iclası barədə, habelə məhkəmənin iclasdan kənar olan hər bir ayrıca prosessual hərəkəti barədə protokol tərtib edilir. Mülki iş üzrə məhkəmə iclasının protokolunda aşağıdakılar göstərilir: iclasın yeri və vaxtı (başlandığı və qurtardığı vaxt qeyd edilməklə); məhkəmənin adı, məhkəmə tərkibi və məhkəmə iclasının katibi, işin adı, işdə iştirak edən şəxslərin, nümayəndələrin, ekspertlərin, tərcüməçilərin gəlməsi haqqında, onlara prosessual hüquqlarının və vəzifələrinin izah edilməsi barədə məlumat; sədrlik edənin sərəncamları və məhkəmənin müşavirə otağına getmədən çıxardığı qəraradlar; işdə iştirak edən şəxslərin, onların nümayəndələrinin ərizələri, onların izahatları, şahidlərin ifadələri, ekspertlərin öz rəylərini şifahi ifadə etmələri, maddi və yazılı sübutların müayinəsi haqqında məlumatlar; dövlət idarəetmə orqanlarının rəyləri, ictimai təşkilatın və əmək kollektivlərinin rəyləri, məhkəmə çıxışlarının, prokurorun rəyinin məzmunu; qərarların və qətnamənin elan edilməsi haqqında, qətnamənin məzmununun, ondan şikayət verilməsi qaydasının və müddətinin izah edilməsi haqqında məlumat. İşdə iştirak edən şəxslər və nümayəndələr iş üçün əhəmiyyətli hesab etdikləri halları məhkəmə iclasının protokoluna qeyd olunması barədə vəsatət verməyə haqlıdır.

Protokol məhkəmə iclası qurtarıdıqdan sonra və yaxud ayrıca prosessual hərəkət aparıldıqdan sonrakı gündən gec olmayaraq hazırlanmalı və imzalanmalıdır. Protokolu sədrlik edən və katib imzalayır. Protokoldakı

dəyişikliklər, əlavələr şərtləşdirilməlidir.

İşdə iştirak edən şəxslər və nümayəndələr protokolla tanış olmağa və o imzalandıqdan sonra 3 gün müddətinə protokola dair yazılı qeydlər verməyə haqlıdır. Sədrlik edən qeydlərlə razılaşıqda onların düzgünlüyünü təsdiq edir, qeydlərlə razılaşmadıqda, onlara məhkəmədə baxılır.

a. Protokolun mahiyyəti – Yuxarıda bir neçə dəfə deyildiyi kimi, protokol iclas, müşavirə, hadisə və diplomatik səfərləri özündə əks etdirəcək sənəddir. Bu sənəddə danışılan hər şey, öz əksini tapmalı və işin, danışığın nəticəsi kimi qərar qəbul edilməlidir.

b. Məzmunu – Protokolun məzmunu onun formasından asılıdır. Protokollar mahiyyətə bir, məzmunca müxtəlif olurlar. Protokolun hər bir növü onun məzmununu müəyyənləşdirir. Amma aid olduğu iclas, hadisəni olduğu kimi əks etdirməlidir. Bütün müzakirə edilən məsələlər üzrə qərar qəbul edilir. Sədr və katib imza edir.

ç. Forması – Protokollar bir neçə formada olur: İstintaq protokolu üçün xüsusi blanklar olur. Həmin blankda müstəntiqin adı, atasının adı, soyadı, vəzifəsi, müttəhimin kimliyi, adı, atasının adı, soyadı, təvəllüd tarixi, ünvanı, ittiham edildiyi maddə, habelə istintaqın başlanması tarixi, günü və saati göstərilir. Mülki protokollarda da müxtəliflik vardır. İştirakçıların sayı az olduqda iclasda iştirak edənlərin hamısının kimliyi və ya titulu göstərilməklə adı və soyadı göstərilir. Bundan əlavə,

əgər iclasa sədrlik edən müəssisənin rəhbəri deyilsə onda protokolun lap yuxarı hissəsində sağ tərəfdə müəssisə rəhbərinin təsdiq etməsi göstərilir. Burada da sonda mütləq qərar qəbul edilməlidir. Belə protokollara aşağıdakı nümunəni misal göstərmək olar.

NÜMUNƏ

“TƏSDİQ EDİRƏM”

**BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİNİN
REKTORU, PROF.A.M.MƏHƏRRƏMOV**

“ _____ ” _____ 2000-ci il.

Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin elmi seminarının 20 oktyabr 2000-ci il tarixli iclasının 2 sayılı

PROTOKOLU

İştirak edirlər: *Fil.elm.dok., prof. T.H.Hüseynov, prof. V.Sultanlı, prof. Ə.Xəlilov, prof. A.Səmədov, fil.elm.dok. M.Cəfərov, fil. elm. dok. A.Məmmədova, dos. T.Hacıyev, dos. E.Talıblı, dos. B.Bahayev, dos. A.Abbasov, dos. H.Əsgərov, dos. G.Vəliyeva, dos. Y.Məmmədli, dos. M.Abdullayeva, dos. M.Məhəmmədov, dos.*

T.Cəfərli, b.e.i. Ə.Ağakışiyev, f.e.n. S.Abbasova.

Gündəlikdə: *Azərbaycan EA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun dissertantı Mehdiyeva Aydan Əli qızının “Müasir Azərbaycan və ərəb dillərində qoşa sözlər” mövzusunda məruzəsinin müzakirəsi.*

Eşidildi: *Sədr məruzə üçün sözü A.Ə.Mehdiyevaya verir. A.Ə.Mehdiyeva – Azərbaycan dilinin leksik tərkibinin böyük bir hissəsini təşkil edən qoşa sözlər dilimizin ən geniş işlənmiş dərəcəsinə malik olub ən müxtəlif semantik məna çalarlı söz birləşmələri hesab oluna bilər. Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərində hədsiz sayda nümunə və variantlara malik olan qoşa söz birləşmələri həmin dilin daşıyıcısı olan xalqın mədəni inkişafının nə qədər zəngin və rəngarəng olduğunu bir daha əyani şəkildə sübut edir.*

Çıxışda:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

Çıxış edənlərin nitqi olduğu kimi verilir.

Prof. T.Hüseynov – Məruzədə mənim diqqətimi çəkən ilk cəhət müəllifin qoşa sözləri kompleks şəkildə ədəbi dil və dialekt nümunələri əsasında tədqiqata cəlb etməsi, Azərbaycan və ərəb

dillərində işlədilən qoşa söz nümunələrini ətraflı araşdırmasıdır. Amma bu mövzuda iradlara baxmayaraq, məruzə məndə də xoş təəssürat yaratdı. Bu dissertasiya müəllifinin bir dilçi kimi yetişdiyini göstərir. Məncə məruzəni yüksək səviyyəli iş kimi qəbul etmək olar.

Qərar: Mehdiyeva Aydan Əli qızının “Müasir Azərbaycan və ərəb dillərində qoşa sözlər” mövzusunda məruzəsi bəyənilsin və müəllifin bu mövzuda yazdığı namizədlik dissertasiyasının müdafiəyə buraxılması məsləhət bilinsin.

SƏDR: *fil.elm.dok., prof. T.H.Hüseynov*

KATİB: *fil.elm.nam., b/müəl. M.V.Vəliyeva.*

d. Protokolun dil xüsusiyyətləri – Protokolların hamısı ədəbi dildə yazılır. Amma hüquqi xarakterdə olan protokollarda hüquq terminlərindən, başqa sahələrə aid olduqda həmin elm sahəsinin terminlərindən geniş istifadə edilir. Protokolda da iki danışan vardır, biri protokolu yazan katib, digəri isə müzakirə edilən məsələ ilə bağlı çıxış edən natiq. Birincinin təhkiyə dilində heç bir emosionallığa, bədii müqayisəyə yol vermək olmaz. İkincilər (məsələ üzrə danışanlar) isə çıxış edərkən əsəbiləşə və həyəcanlana bilər. Belə hallarda onun

işlətdiyi sözlər (ədəbsiz olmamaqla) olduğu kimi protokola yazılır.

Elə mülki protokollar da vardır ki, orada iştirakçıların adları bir-bir sadalanmır, daimi təsdiq olunmuş tərkibdən neçə nəfərin iştirak etdiyi göstərilir. Müəssisənin rəhbəri iclasa sədrlik etdikdə həmin protokolun yuxarı hissəsində onu təsdiq etməyə ehtiyac yoxdur. Belə protokollardan birinə nümunə kimi universitetimizin Elmi Şurasının 4 iyul 2001-ci il tarixli protokolunu veririk. Protokolu oxuduqdan sonra hər bir tələbə gələcəkdə protokol yazmağa çətinlik çəkməyəcək.

NÜMUNƏ

Azərbaycan Dillər Universiteti Elmi Şurasının

4 iyul 2001-ci il tarixli 6 №-li iclas

PROTOKOLU

4 iyul 2001-ci il tarixdə ADU Elmi Şurasının növbəti iclası oldu.

İclasda iştirak edir: 43 nəfər Şura üzvündən 40 nəfər.

Rektor iclasın gündəliyinin Elmi Şura üzvlərinin nəzərinə çatdırdı.

İCLASIN GÜNDƏLİYİ:

1. 2000-2001-ci tədris ilinin yekunu və növbəti tədris ilinə hazırlıq haqqında (Rektor, tədris işləri üzrə prorektor, dekanlar və kafedra müdirləri).

2. Buraxılış işləri və magistr dissertasiyalarının müdafiəsi üzrə Dövlət Attestasiya komissiyalarının işi haqqında (Komissiya sədrləri).

3. Cari məsələlər.

4. Müsəbiqə.

BİRİNCİ MƏSƏLƏ

Prof. S.İ.Seyidov birinci məsələ ilə əlaqədar öz fikirlərini söylədi. O, qeyd etdi ki, 2000-2001-ci tədris ili çox çətin və gərgin vəziyyətdə başlamışdı. Bir sıra problemlərimiz olmasına baxmayaraq, universitetimizdə keçən il tədris prosesi normal təşkil olunmuşdu. Tədrisin keyfiyyətinə nəzarət edən komissiyalarımız daim fəaliyyətdə olmuşlar və mənə bu məsələ ilə əlaqədar daim məlumat vermişlər. Təəssüflə qeyd etməliyəm ki, dərsi normal şəkildə apara bilməyən müəllimlərimiz də var. Bu nöqsanları aradan qaldırmaq üçün daimi tədbirlər görülüb və indi də görülməkdədir. Tədris prosesinin gedişi göstərir ki, yeni tədris ilindən universitetdə köklü struktur dəyişiklikləri aparılmalıdır. Bu struktur dəyişiklikləri bütün fakültələri əhatə edəcək. Universitetdə

yeni “Yenidən hazırlanma və ixtisasartırma fakültəsi” yaradılmışdır. Bu cür fakültə bizə çoxdan lazım idi. Bu məntiqi cəhətdən də vacib idi, çünki universitetdə fəaliyyət göstərən müəllimlərin yenidən hazırlanması və ixtisas artırması başqa qurumlarda aparılırdı. Bu baxımdan bu fakültənin yaradılması çox vacib idi. İndi artıq bu fakültəyə qəbul elan olunub və sənədlər qəbul olunur. Universitetdə aparılan təmir işləri də öz nəticəsini verir. Biz çalışırıq ki, sentyabrın 1-nə kimi universitetin təmirini tam şəkildə qurtaraq. Zəlzələ nəticəsində təhlükəli vəziyyətə düşmüş alman-fransız fakültəsi məşğul olan binanı da yeni tədris ilinə kimi təhvil verməyə çalışırıq. Biz eyni zamanda, universitetin müəllimlərinin maddi yardımının da qayğısına qalırıq və bunun həmişə vaxtında verilməsinə nail olmuşuq. Sentyabr ayından maddi yardımın artırılması da nəzərdə tutulur.

Bu görülən işlərlə yanaşı, bizim bir sıra problemlərimiz də var. Universitetdə bütün birinci kursda və ikinci kursun bir hissəsində yeni attestasiya forması keçirilir. Bu attestasiya formasının həm müsbət, həm də mənfi cəhətləri özünü büruzə verir. Təhsil Nazirinin əmri ilə universitetdə yenidən Elmi-metodiki şura yaradılıb. Biz orada müzakirələri çox diqqətlə aparmayıq və müsbət nəticələri inkişaf etdirib, mənfi nəticələri aradan qaldırmalıyıq. Təcrübə göstərir ki, ildən-ilə magistratura şöbəsinə maraq həddən artıq çoxalır. Üç il bundan əvvəl magistraturaya

verilən sənədlər 120-130, keçən il 200 nəfər idisə, bu gün artıq 300-dən çox magistraturaya ərizə verilib. Bu da onunla bağlıdır ki, bakalavr pilləsi tam ali təhsil sistemi olmadığından, hamı magistraturaya can atır. Əgər bakalavr pilləsi ilə magistr pilləsi arasında fərq qoyulursa, deməli bu təhsil sistemi natamamdır. Bakalavr pilləsini bitirən tələbə hətta ali məktəbdə laborant vəzifəsinə də işə götürülə bilməz. Deməli, bu natamam təhsildir. Buna görə də magistraturaya belə güclü axın başlayıb. Bu məsələ haqqında düşünməyə dəyər.

Sessiya ərzində müsbət hallarla yanaşı, mənfi hallar da özünü büruzə verdi. Bu da tələbələrin düzgün qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır. Fikir vermək lazımdır ki, gələcəkdə bu hallar bir daha təkrar olunmasın. Lakin bunlara baxmayaraq, mənə elə gəlir ki, 2000-2001-ci tədris ilinin nəticələrini qənaətbəxş hesab etmək olar.

Prof. S.İ.Seyidov Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab H.Əliyevin Azərbaycan dilinin əlifbası haqqında verdiyi fərmana öz münasibətini bildirdi və bu fərmanın Azərbaycan dilinin, ədəbiyyatının, tarixinin inkişafındakı oynayacağı müsbət rol haqqında öz fikirlərini söylədi. O, qeyd etdi ki, dünyanın bir çox ölkələrində öz ana dilini bilməyənlərə hətta vətəndaşlıq hüququ verilmir. Çünki öz ana dilini bilməyən şəxs heç zaman öz vətəninin mənafeyini müdafiə edə bilməz. Olsaolsa o, ancaq öz şəxsi mənafeələrini güdəcəkdir. Ola bilsin ki, öz mənafeələri ilə yanaşı başqa

bir dövlətin, başqa bir qurumun mənafeələrini müdafiə edəcək. Bu baxımdan bu fərmanın çox böyük əhəmiyyəti var. Azərbaycan dilinə rus qruplarında xüsusilə fikir vermək lazımdır. Avqust ayının birindən respublikada bütün işlərin latın qrafikası əsasında keçiriləcəyini qeyd etdi və universitetdə də bütün kargüzarlıq işlərinin ancaq latın qrafikası əsasında keçirilməsi haqqında göstərişlər verdi. O, bu məsələ ilə əlaqədar cənab prezident H.Əliyevə minnətdarlıq məktubu göndərdiyini bildirdi və bu fikir razılıqla qarşılandı. Latın qrafikasını yüksək səviyyədə mənimsəmək üçün, lazım gələrsə bütün tədbirlərin görülməsini tapşırırdı. Universitetin keçmiş rektoru prof. Q.Quliyevin də bu işdə böyük xidmətləri olduğunu qeyd etdi.

Sonra prof S.İ.Seyidov eksperimentlə bağlı öz fikirlərini söylədi və eksperimentin müsbət cəhətləri ilə yanaşı, bir sıra nöqsanlarının olduğunu da qeyd etdi və bu neqativ halların aradan qaldırılması üçün hələ çox işlər görmək lazım olduğunu bildirdi. Birinci məsələ ilə əlaqədar görülən işlərin qənaətbəxş hesab olunması təklif olundu və təklif səsə qoyularaq yekdilliklə qəbul olundu.

İKİNCİ MƏSƏLƏ

İkinci məsələ ilə əlaqədar magistratura şöbəsinin dekani dos. S.Hüseynova məlumat verdi. O, qeyd etdi ki, ixtisaslaşmalar üzrə

158 nəfər məzun olmuşdur, onlardan 142 nəfər müdafiəyə sənəd təqdim etmişdir, lakin bunlardan 16 nəfər müdafiəyə öz işlərini təqdim etməmişlər.

Nizamnaməyə uyğun olaraq şuralarda müdafiə ələr təşkil olunmuşdur. Ümumi müdafiələrin nəticələri aşağıdakı kimi olmuşdur: 142 nəfərdən 106-sı əla qiymət alaraq fərqlənmə diplomuna, 36-sı isə adi diploma layiq görülmüşlər. Müdafiə prosesi, ümumiyyətlə, normal keçmişdir. İxtisaslaşmalar üzrə nəticələr belə olmuşdur: ingilis dili üzrə 106 nəfər məzundan 95 nəfəri müdafiə etmişdir, 11 nəfər isə müdafiəyə iş təqdim etməmişlər. Alman dili üzrə 17 nəfər məzundan 15 nəfəri müdafiə etmiş, iki nəfər isə müdafiəyə sənəd təqdim etməmişlər. Fransız dili üzrə 8 nəfərin hamısı müdafiə etmişlər. Tərcümə üzrə 22 nəfər məzundan 19-u müdafiəyə təqdim etmiş və hamısı əla qiymət almışlar. 3 nəfər sənəd təqdim etməmişdir. Tərcümə alman dili üzrə 2 nəfərin ikisi də müdafiə etmiş və əla qiymət almışlar. Yalnız ingilis dili üzrə müdafiəyə iki nəfər üzürlü səbəbə görə müdafiəyə gəlmədilər. Lakin sonrakı günlərdə onlar da öz işlərini müdafiə etdilər. Prof. M.Qayıbova müdafiə zamanı baş verən neqativ halda tədbirin görülməsini məqsədəuyğun hesab etdi.

Prof. S.İ.Seyidov deyilən fikirlərlə razı olduğunu bildirdi və bakalavr pilləsində isə məsələnin daha da ciddi olduğunu göstərdi. Baxmayaraq ki, buraxılış işlərinin təşkili prosesi düzgün qurulur,

lakin işin keyfiyyəti çox aşağı olur. İşlər ya köçürülür, ya rəhbərlər tərəfindən müəyyən cəhətlərə istiqamətləndirilir, ya da əvvəldən müəllimlər arasında kimə nə qədər iş verilməsi haqqında xüsusi bölgülər keçirilir. Bu da onu göstərir ki, işimizdə hələ metodiki cəhətdən işləniləsi problemlər var. Tərcümə fakültəsində xüsusilə daha dəqiq işlərin yerinə yetirilməsinə imkanlar var. Bu hər hansı bir əsərin tərcüməsi, onun interpretasiyası ilə bağlı ola bilər. Lakin hər il eyni mövzunun təkrarən işlənməsi artıq özü neqativ hallara gətirib çıxarır. Bu barədə Elmi-metodik şura da öz sözünü deməlidir. Yazılan işlərin məzmunu məsələsi bu şurada ətraflı müzakirə olunmalı və konkret təkliflərlə Elmi Şuraya çıxarılmalıdır.

Cari məsələlər:

Elmi işlər üzrə prorektor prof. Z.A.Ağayev müzakirəyə çıxarılan işlər haqqında məlumat verdi (məlumat əlavə olunur).

Müsabiqə

Müsabiqədə beş nəfər iştirak edir.

Fil.e.d, prof. Z.A.Ağayev, fil.e.d. H.Quliyev və f.-r.e.d. İ.Mərdanov,

professor fil.e.n. F.Qurbanova və fil.e.d. N.Xankişiyev dosent vəzifəsini tutmaq üçün.

Namizədlərin sənədləri təqdim olundu və gizli səsverməyə buraxıldılar.

Aşağıdakı tərkibdə hesablayıcı komissiya seçildi:

Prof. Z.İ.Quliyev – sədr

Dos. E.Əbdülrəhimov – üzv

B/m. H.Rəhimov – üzv

Gizli səsvermədə 43 nəfər. Elmi Şura üzvündən 39 nəfər iştirak etdi.

Səsvermənin nəticələri barədə protokol oxundu.

	<i>Lehinə</i>	<i>Əleyhinə</i>	<i>Korlanmış bülleten</i>
<i>Fil.e.d, prof. Z.A.Ağayev</i>	<i>39</i>	<i>yox</i>	<i>yox</i>
<i>Fil.e.d. H.Quliyev</i>	<i>39</i>	<i>yox</i>	<i>yox</i>
<i>F.-r.e.d. İ.Mərdanov</i>	<i>39</i>	<i>yox</i>	<i>yox</i>
<i>Fil. e.n.F. Qurbanova</i>	<i>39</i>	<i>yox</i>	<i>yox</i>
<i>Fil.e.d. N.Xankişiyev</i>	<i>39</i>	<i>yox</i>	<i>yox</i>

Səsvermənin nəticələri səsə qoyuldu və yekdiliklə qəbul olundu.

Elmi şuranın sədri:

prof. S.İ.Seyidov

Elmi Şuranın katibi:

dos. Y.M.Mürşüdoğ

Tapşırıq 15.

- 1. Qrup iclasının protokolunu yazın.*
- 2. Məktəbin pedaqoji surasının protokolunu yazın.*
- 3. Gənclər təşkilatı yığıncağının protokolunu yazın.*
- 4. Tələbə həmkarlar təşkilatının protokolunu yazın.*

7. Protokoldan çıxarış

Protokoldan çıxarış. Dəftərxana-kargüzarlıq sistemində ən çox işlədilən sənədlərdən biri də protokoldan çıxarışdır. Bir iclasda müxtəlif məsələlər müzakirə edilir. Bunlardan bəzən çıxarış vermək lazım gəlir. Qeyd etmək lazımdır ki, əksər hallarda iclasın sonunda müzakirə edilən cari məsələlərdən çıxarış vermək lazım gəlir. Çox vaxt bu və digər şəxslə bağlı məsələlərə aid protokoldan çıxarış vermək lazım gəlir. Protokoldan çıxarış verəndə iclasın iştirakçıları və ya onların sayı haqqında məlumat verilir. Protokolun tarixi və nömrəsi göstərilir. Məsələnin qoyuluşu və qərar qeyd edilir. İclasın sədri və katibi çıxarış imzalayır.

NÜMUNƏ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

*Elmi Şurasının “31” Yanvar 2001-ci il tarixli “1” №-li iclasının
protokolundan*

ÇIXARIŞ

Elmi Şuranın tərkibi: 43 nəfər

İştirak edir: 40 nəfər

Eşidildi: *Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının dosenti İ.Z.Qasımovun tərtib etdiyi “Azərbaycan dilində hərbi terminoloji leksikanın təşəkkülü və inkişafı adlı kitabının çapa getməsi haqqında.”*

Qərar: *Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının dosenti İ.Z.Qasımovun tərtib etdiyi “Azərbaycan dilində hərbi terminoloji leksikanın təşəkkülü və inkişafı” adlı kitabının çap olunması məsləhət görülsün.*

Açıq (gizli) səsvermənin nəticəsi:

Lehinə “40”; Əleyhinə “yox”; Bitərəf “yox”; Korlanmış bülleten “yox”

Sədr: prof. S.İ.Seyidov

Katib: dos. Y.M.Mürşüdoğ

Tapşırıq 16.

- 1. Qrup iclasının protokolundan çıxarış verin.*
- 2. Məktəbin pedaqoji şurasının iclas protokolundan çıxarış yazın.*
- 3. Tələbə həmkarlar təşkilatı iclasının protokolundan çıxarış yazın.*
- 4. Gənclər təşkilatı iclasının protolundan çıxarış yazın.*

10. Stenoqramma

Stenoqramma – Stenoqrafiya protokolun böyük qardaşdır. Protokolun bütün vəzifələrini stenoqrafiya yerinə yetirir. Doğrudur, artıq audio-video texnika stenoqrafiyanı sıxışdırmışdır. Amma onun haqqında da məlumatlı olmaq lazımdır. Stenoqrafiya iki sözdən yunanca *steno* – sıx və *grafia* – yazıram

sözlərindən ibarətdir. Elə böyük bir rəsmi məclis olmazdı ki, onun gedişi stenoqramlaşdırılmasın. Stenoqrafiya ilk dəfə qədim Misirdə meydana gəlmiş, sonralar Yunanıstanda və Romada təkmilləşmişdir. Qədim dövrün məşhur natiqi Siseronun qulu və şəxsi katibi Tiron Misir stenoqramları əsasında yeni latın dilinə uyğun bir yazı sistemi yaratmışdır. Tiron bu yazı sistemini başqalarına da öyrətmişdi. Tironun şagirdləri isə yeni eradan əvvəl 63-cü ildə dekabrın 5-də Katonun Toiolina əleyhinə ittiham nitqini stenoqramlaşdırmışdır. Bu hadisədən 2000 il sonra 1937-ci ildə Londonda müxtəlif ölkələrin stenoqrafları bu yubileyi qeyd etmişlər. Rusiyada stenoqrafiya XVIII əsrdə, Azərbaycanda isə XX əsrdə meydana gəlmişdir. Stenoqrafik yazı adi yazıdan 4-5 dəfə sürətlə yazılır. Adi templə yazan adam isə dəqiqədə cəmi 20 söz yazı bilər. Məruzə və mühazirələrdə, rəsmi nitqlərdə isə sürət daha böyük olur. Belə ki, natiqlər dəqiqədə 120 söz deyə bilər. Deməli adi yazı ilə natiqin sözlərinin 6/1-ni yazmaq olar. Buna görə də sürətli yazı nəinki zəruri, hətta tələbatdır. Stenoqrafiyanın aşağıdakı üstünlükləri vardır.

1. Stenoqrafik yazıda dəqiqədə 120-125 söz yazmaq olur. Deməli ən sürətlə danışan natiqin nitqini belə yazıb çatdırmaq olur.

2. Stenoqrafik yazıda bütün hadisələr də qeyd edilir. Məsələn, Yerdən səslər, salonda həyəcan, natiq əsəbiləşir və s. kimi sözlər də yazılır. Amma indi audio–video texnika stenoqrafiyanı, demək olar ki, sıradan çıxarıb.

11. Əqd

Əqd – Vətəndaşın və yaxud təşkilatın mülki hüquq və vəzifələrini müəyyən edən rəsmi-kargüzarlıq üslubunda ən geniş yayılmış sənədlərdən biridir. Əqd ərəb mənşəli söz olub bağlama, tərtib etmə, təşkil etmə, nigah, kəbin kəsmə və s. Mənalarda işlənir.

8. *Əqdin mahiyyəti* – Əqd iki tərəf arasında elə bir bağlamadır ki, onlar həmin bağlanma şərtləri daxilində nəzərdə tutulmuş şərtlərə hökmən əməl etməlidirlər. Hər iki tərəf (bəzən bir neçə tərəf) müəyyən məsələdə konsensusa – razılığa gələrək əqd bağlayırlar. Belə əqdlər konsensual əqd hesab edilir.

b. Məzmunu – Əqdin məzmunu müxtəlif olur. Əqd yazılı və şifahi formada ola bilər. Yalnız fəaliyyət qabiliyyətli vətəndaşların əqd bağlamağa hüququ vardır. Borc alma, borc vermə, mənzili və ya hər hansı bir sahəni, əşyanı kirayəyə verəndə bağlanılan əqdin məzmunu ilə nigah əqdinin məzmunu arasında fərq vardır. Əqdlər qanun çərçivəsində bağlanmalıdır. 100 manatdan çox olmayan borc üçün əqd şifahi formada bağlanır. Bir ildən artıq əmlak kirayəsi və ya 50 manatdan yuxarı məbləğdə alınan borc üçün yazılı əqd bağlanır. Əqd mülki prosesual məcəllənin bütün tələbləri əsasında tərtib edilməlidir.

c. Əqdin forması – Əqd müqavilə, vəsiyyətnamə,

etibarnamə və nigah formasında ola bilər.

12. Müqavilə

Müqavilə ərəb mənşəli olub, iki hissədən ibarətdir mü – qarşılıqlı, qövl – isə söz, sözləşmə, razılaşma mənasındadır. Müqavilə qarşılıqlı razılaşma (soqlaşenie) deməkdir.

a. Mahiyyəti – tərəflərin mülki hüquqda bu və ya digər sahədə hüquq və vəzifələrini qarşılıqlı şəkildə tənzimləyir. Yəni tərəflər hər hansı bir məsələ ətrafında razılığa gəlir və həmin razılığı qarşılıqlı şəkildə sənədləşdirirlər. Müqavilə, öhdəlik yaranması üçün əsasdır.

b. Məzmunu – Başqa sənədlər kimi müqavilənin də məzmunu onun forması – növü ilə bağlıdır. Müqavilədə iki və çox tərəf ola bilər. Müqavilənin məzmununa aşağıdakı hüquqi anlayışlar daxil olur. 1) Müqavilənin predmeti; 2) Tərəflərin hüquq və vəzifələri; 3) (Əgər maddi əsasda bağlanırsa) ödəmə forması; 4) Tərəflərin məsuliyyəti; 5) Mübahisələrin həlli qaydası; 6) Müqavilənin müddəti. Bağlanma qaydasından və xarakterindən asılı olaraq müqavilənin üç növü qeyd olunur:

1) Konsensual (razılaşma) müqavilə;

2) Real müqavilə (razılıqdan əlavə əşyanın başqasına verilməsi şərti ilə – Məsələn, daşımaq, istifadə etmək, bağlanan müqavilə;

3) Formal müqavilə (belə müqavilə yazılı tərtib edilir və notarius təsdiq edir, tərəflər müqavilənin şərtlərini yerinə yetirməyə borcludur.

c. Müqavilənin forması – Müqavilənin növü ilə bağlı adı vərəqin ortasında yazılır. Məsələn, İcarə müqaviləsi, əmlakın verilmə müqaviləsi. Aşağıdakı şərtdə sol tərəfdə müqavilə bağlanan şəhər. Sağ tərəfdə isə müqavilə bağlanan tarix göstərilir. Adətən müqavilə blankları təşkilatların özündə hazır şəkildə olur. Müqaviləyə girən tərəflər sadəcə onun suallarına cavab yazır.

ç. Müqavilənin dili – Müqavilə də rəsmi hüquqi sənəd olduğu üçün yalnız rəsmi ədəbi dil üslubunda tərtib edilir. Müqavilə növündən asılı olaraq terminlərdən istifadə etmək olur.

NÜMUNƏ

İCARƏ MÜQAVİLƏSİ

Bakı şəhəri

“04” avqust 1999-cu il

Bu müqavilə nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərən “Zeytun” kəndli-fermer təsərrüfatı məhdud məsuliyyətli müəssisəsi (sonradan “İcarədar” adlanacaq) ilə onun sədri _____ oğlunun şəxsində, _____ oğlu (sonradan “İcarəçi” adlanacaq) arasında aşağıdakı məzmunla bağlandı:

I.MÜQAVİLƏNİN PREDMETİ

1.1. “İcarədar” bundan sonra “obyekt” adlanacaq “Zeytun” kəndli-fermer təsərrüfatı məhdud məsuliyyətli müəssisəsinə məxsus olan və Abşeyron rayonunun 6-9-cu mikrorayonunda yerləşən torpaq sahəsindən 0,02 hek (2 sot) hektar (sot) sahəni _____ məqsədi ilə “İcarəçi”nin istifadəsinə verir. Sonuncu isə “Obyektdən” təyinatı üzrə istifadə edir və müqavilənin şərtlərinə

müvafiq qaydada icarəyə götürür.

II. TƏRƏFLƏRİN HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

2.1. “İcarədar”ın vəzifələri:

- *Obyekti müqavilə bağlandığı andan “İcarəçi”və təhvil vermək.*
- *“İcarədar”ın hüquqları:*
- *“İcarəçi”yə aqrotexniki qaydalar üzrə məsləhətlər vermək;*
- *Aqronomik qaydada obyektə baxışlar keçirmək;*
- *Obyektdən düzgün istifadəyə görə bütüün qüvvədə olan qammlara riayət olunmasını “İcarəçi”dən tələb etmək;*
- *Obyektin təyinat üzrə istifadə edilməsini “İcarəçi”dən tələb etmək;*

III. İCARƏ HAQQININ ÖDƏNİLMƏ FORMASI

1.2. İcarə haqqı bu müqavilənin qüvvədə olduğu bütün dövr ərzində hər hektardan (sot) bir aylıq istifadə üçün _____ manat olmaqla birdəfəlik qaydada nəqd yolla “İcarədar”ın xəzinəsinə ödənilir.

IV.TƏRƏFLƏRİN MƏSULİYYƏTİ

1.3.Müqavilə üzrə öhdəliklərin icra edilməməsinə görə təqsirkar olan tərəf digər tərəfə icarə haqqının ümumi məbləğinin 10%-i miqdarında dəbbə pulu (cərimə, penya) ödəyir.

V.MÜBAHİSƏLƏRİN HƏLLİ QAYDASI

1.4.Tərəflər arasında bu müqavilədən irəli gələn bütün mülki mübahisə və ittiqlar qarşılıqlı razılaşma əsasında həll edilir. Qarşılıqlı razılaşma əldə olunmadığı təqdirdə yaranmış mübahisə Azərbaycan Respublikasının İqtisad Məhkəməsində həll edilir.

VI.MÜQAVİLƏNİN MÜDDƏTİ

6.1. Hazırkı müqavilə 1 il müddətinə bağlandı. Bu müqavilə imzalandığı andan dərhal hüquqi qüvvəyə minir. Müqavilənin bağlandığı andan bu müqavilənin predmetinə dair tərəflər arasındakı bütün əvvəlki yazışmalar və danışıqlar öz qüvvəsini itirir.

6.2. Bu müqavilənin birtərəfli qaydada vaxtından əvvəl ləğv

edilməsinə və ya onda əlavə və dəyişikliklər edilməsinə yalnız qüvvədə olan qanunlara və müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

6.3. Müqavilə Azərbaycan dilində iki autentik nüsxədə tərtib edildi və tərəflərin hər birində bir nüsxə saxlanıldı.

“İCARƏDAR”

*“Zeytun” Kəndli-fermer
təsərrüfatı M.M.M.-nin
rəhbəri X.B.Məmmədov*

“İCARƏÇİ”

*Bakı şəhəri Rəsulzadə qəsə-
bəsi Koroğlu 29 küçəsində
yaşayan S.A.Allahverdiyeva*

Tapşırıq 17.

1. *Bir-birinizə kitab vermək haqqında müqavilə bağlayın.*

2. *Orta məktəbdə işə girmək üçün direktorla müqavilə bağlayın.*

3. *Evdə kirayənişin olmaq üçün müqavilə bağlayın.*

4. *Ev əşyalarınızın daşınması üçün müqavilə bağlayın.*

13.Etibarnamə

Etibarnamə əqdin müqavilədən sonra geniş yayılmış növüdür. Bu söz ərəb sözü olan etibar və fars gəlməsi olan namə sözlərindən ibarətdir. Etibar ərəbcə çoxmənalı sözdür: a) nəzərə alma, əhəmiyyət vermə; b) hörmət və nüfuz; c) etimad. Namə isə farsca məktub, əsər mənasındadır. Bütövlükdə etibarnamə zəminlik kağızı, etibar etmə sənədi mənası verir.

a. Mahiyyəti – Etibarnamə hər hansı bir işin icrasını bir tərəfin (etibar edən, etibarnaməni verən) başqa bir nəfərə (etibar edilənə, etibarnamə alana) etibar etdiyini bildirən sənəddir. Sənəd hüquqi əhəmiyyət daşıyır. Etibar edilən şəxs etibar edilən işi icra etməyə borcludur. Hər

hansı bir səbəbdən icra edə bilmədikdə etibar edənə mütləq məlumat verməlidir.

b. Məzmunu – Etibarnamələr müxtəlif məzmununda ola bilər. Səlahiyyət həcminə görə etibarnamələrin 3 növü qeyd edilir: konkret bir işi görmək üçün birdəfəlik etibarnamə verilir. Buna birdəfəlik etibarnamə deyilir. Bir nəfər imkanı olmadığı üçün əmək haqqını, ev orderini, mükafatı ala bilmədikdə istədiyi adama etibarnamə verir ki, bu birdəfəlik etibarnamə adlanır. Xüsusi etibarnamə müəssisə rəhbəri tərəfindən müəssisənin hüquq məsləhətçisinə verilir. Arbitraj – iqtisad məhkəməsində etibar edilən etibarnaməni qeydiyyatdan keçirərək təmsil etdiyi müəssisənin hüquqlarını – mənafeyini qoruyur. Bundan əlavə, ümumi və baş etibarnamə də vardır ki, bu etibarnamənin səlahiyyəti daha böyükdür. Son vaxtlar belə etibarnamələr daha çox avtomobillər üçün verilir. Baş etibarnamə mülkiyyətin başqa növlərini də idarə etmək üçün verilə bilər. Məsələn, sürülərin, ilxıların, evlərin və başqa əmlakın idarə edilməsi üçün verilən etibarnamələr 3 il müddətinə verilir. Əgər etibarnamədə idarə etmə müddəti göstərilməyibsə, onda həmin etibarnamə verildiyi gündən bir il keçdikdən sonra öz əhəmiyyətini itirmiş olur. Etibarnaməni verən şəxsin ünvanı, habelə pasport və ya onu əvəz edən sənəd haqqında məlumat etibarnaməni alanın adı, atasının adı və soyadı, ünvanı haqqında məlumat da etibarnamənin məzmununa aiddir.

c. Forması – Etibarnamənin (xüsusən baş etibarnamənin) xüsusi forması olur və notarius tərəfindən

təsdiq edilir. Birdəfəlik etibarnamə vəkalətnaməyə çox oxşayır. Birdəfəlik etibarnamədə vərəqin ortasında “Etibarnamə” sözü yazılır. Aşağıdakı sətirdə sol tərəfdə etibarnamə yazıldığı şəhər, həmin sətirdə, vərəqin sağ tərəfində etibarnamənin verildiyi tarix göstərilir. Etibarnamənin məzmunu qurtardıqdan sonra etibar edən şəxs onu imzalayır. Əgər tərəflər bir müəssisədəndirsə, müəssisənin kadrlar şöbəsinin rəisi və ya rəhbəri tərəfindən, əgər tərəflər müxtəlif idarə və təşkilatlara aiddirsə onda etibarnaməni notarius təsdiq edir.

NÜMUNƏ

ETİBARNAMƏ

Bakı şəhəri

iyul 2001-ci il

Mən Bakı şəhəri Nizami rayonu 8-ci km qəsəbəsi, Məhsəti küçəsi, 8 saylı binanın 156-cı mənzilində yaşayan, 1979-cu ildə həmin rayonun 16-cı polis bölməsi tərəfindən verilmiş VI-JQ seriyalı 254253№-li pasportun sahibi Əliyev Mürsəl Qurban oğlu Azərbaycan Dillər Universiteti həmkarlar təşkilatının mənə verdiyi 150000 manat məbləğindəki mükafatı almağı Bakı şəhəri Xətai rayonu, Əhmədli qəsəbəsi, Gəncə prospekti 2 №-li evin 27 saylı mənzilində yaşayan iş yoldaşım Cəfərov Cəfər Əbdül oğluna etibar edirəm.

İmza:

M.Q.Əliyev

M.Q.Əliyevin imzasını təsdiq edirəm.

Tapşırıq 18.

- 1. Təqaüdünüzü almaq üçün qrup yoldaşınıza etibarnamə yazın.*
- 2. Diplomunuzu almaq üçün bir nəfərə etibarnamə yazın.*
- 3. Adınıza gəlmiş bağlamani poçtdan almaq üçün bir nəfərə etibarnamə yazın.*

14. Vəkalətnamə

Vəkalətnamə. Əqdin bir növü kimi vəkalətnamə də əvvəllər çox işlədilirdi. İndi etibarnamənin “birdəfəlik etibarnamə” növü vəkalətnaməni əvəz edir. Bu səbəbdən də hüquq ədəbiyyatında da vəkalətnamə göstərilmir. Birdəfəlik etibarnamə öz forma və məzmununa görə vəkalətnaməni də əvəz edir.

Rəsmi-kargüzarlıq üslubunda yazılan elə sənədlər vardır ki, onlar həcmcə kiçik olur. Ona görə də onlar haqqında qısa məlumat vermək lazım gəlir.

15.Hesabat

Hesabat idarə və təşkilatın, habelə mülki şəxslərin yuxarı təşkilatlar qarşısında və ya vəzifəli şəxslər qarşısında gördükləri cari, illik və beşillik iş haqqında məlumat verməlidir. Hesabat hüquqi sənəd deyil, amma istintaq zamanı, bir mənbə kimi hesabatlardan istifadə olunur. Hesabat ərəbcə hesab sözünün cəmidir. Hesabat öz işini hesablayıb sistem şəklində təqdim etməyə deyilir. Dediymiz kimi, hesabatı cavabdeh müəssisə və ya şəxs yuxarı, önündə məsul olduğu idarə və şəxsə verir.

Hesabatda hesabat verənin bütün gördüyü işlər dolğun şəkildə, ardıcıl olaraq şərh edilməlidir. Yerinə yetirə bilmədiyi işin səbəbini göstərməlidir. Hesabatda bütün faktlar və rəqəmlər dürüst verilməli, cümlələr aydın olmalıdır. Hesabat yalnız yazılı şəkildə tərtib edilir. Şifahi hesabat verilməz (o, yalnız məlumat ola bilər).

Hesabatların növü çox olduğu kimi məzmunu da müxtəlif ola bilər. Amma bütün hesabatların forması, demək olar ki, eyni olur.

Əvvəlcə, hesabat verən idarənin, müəssisənin, şöbənin, mülki və ya hüquqi şəxsin və ya şəxslərin özü-kimliyi haqqında məlumat, sətirin ortasında isə “hesabat” sözü yazılır. Əgər hesabatı tək bir adam verirsə tək onun özü, bir neçə şəxs verirsə onların hamısı imza edib, aşağıda hesabatın tərtib edildiyi tarix göstərilir.

NÜMUNƏ

*Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunun
Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasının
professoru Hüseyn Abbas oğlu Bayramovun
1980–1981-ci dərslərinin birinci yarısına aid*

HESABATI

A.Tədris işləri üzrə

Hesabat dövründə:

a. Alman dili fakültəsində II kursda bir birləşmədə “Müasir Azərbaycan dili” fərinindən 30 saat mühazirə oxumuş, 50 saat seminar aparmışam. Həmin birləşmədə 15 saat imtahanqabağı məsləhət vermiş, 18 saat imtahan qəbul etmişəm.

b. Həmin fakültədə I kursda “Dilçiliyə giriş” fərinindən 34 saat mühazirə oxumuş, 40 saat seminar aparmışam.

c. Aspirantlara 16 saat mühazirə oxumuşam.

ç. Fransız dili fakültəsində II kursda “Müasir Azərbaycan dili”ndən 30 saat mühazirə oxumuş, 75 saat seminar aparmışam. Həmin birləşmənin tələbələri üçün 22 saat imtahanqabağı məsləhət vermiş, 32 saatlıq imtahan qəbul etmişəm.

Beləliklə, hesabat dövründə 346 saatlıq dərs yükü yerinə yetirmişəm.

B. Elmi işlər üzrə:

1. Bu ilin əvvəlində kafedra iclasında təsdiq edilmiş “Azərbaycan dili frazeologiyasının başqa türk dilləri ilə müqayisəli tədqiqi” adlı elmi işimi 50 makina səhifəsi həcmində tamamlayıb kafedraya təqdim etmişəm.

2. Elmi mətbuatda 2 məqaləm nəşr edilmişdir.

3. İnstitutun elmi-tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsinə həsr edilmiş konfransda məruzə ilə çıxış etmişəm.

4. Bir namizədlik dissertasiyasına rəy yazmışam.

C. Elmi-metodiki işlər üzrə:

1. “Müasir Azərbaycan dili” fərinə aid proqram tərtib etmişəm.

2. Həmin fərin üzrə təqvim planları, imtahan biletlərini tərtib etmişəm.

Ç. Təşkilat-metodiki işlər üzrə:

1. Kafedra iclasının hazırlanıb keçirilməsində fəal iştirak etmişəm.

2. Gənc – az təcrübəli müəllimlər üçün bir metodik mühazirə oxumuşam.

3. 2 nəfər gənc müəllimin dərslərində iştirak edib onlara metodik məsləhətlər vermişəm.

D. Tərbiyə işləri üzrə:

1. Kurator olduğum qrupda (356) il boyu tərbiyəvi və vətənpərvərlik mövzusunda söhbətlər aparmışam.

2. Həmin qrup tələbələri ilə Novruz bayramı və başqa milli adətlərimiz mövzusunda disput keçirmişəm.

İmza:

H.A.Bayramov

Tarix: 27.XII.1981.

Tapşırıq 19.

1. Qrupunuzda aparılan milli-vətənpərvərlik işləri haqqında hesabat yazın.

2. Tələbə gənclər təşkilatının birillik işi haqqında hesabat yazın.

3. Sizin qrupu hər hansı bir şirkətdə tərcüməçi kimi işə cəlb etmişlər. Bu haqda dekana hesabat yazın.

4. Bir il xaricdə təhsil almağa göndərilmişsiniz. Bu haqda hesabat yazın.

5. Sizi ezamiyyətə göndərmişlər. Oradan qayıtdıqdan sonra hesabat yazın.

16.İzahat

“İzahat” sözü ərəbcə “izah” sözündəndir. İzah ərəbcə açıq, aydın, ətraflı surətdə anlatma, ifadə etmə deməkdir. İzahat isə izahın cəmidir. Hər hansı bir hadisəyə açıqlama vermə, aydınlıq gətirmə, ətraflı surətdə anlatma üçün izahat tələb olunur. Bəzən yazılı olduqda buna izahatnamə də deyilir. Amma ən çox izahat şəklində işlədilir.

İzahat yazılı və ya şifahi ola bilər. Müdiriyyətin və ya vəzifəli şəxsin tələbindən asılı olaraq izahat müxtəsər və müfəssəl ola bilər. İzahat hüquqi sənəd deyil. Amma lazım gəldikdə şahidlərin izahatından bir mənbə kimi istifadə edilir.

İzahatın forması ərizəyə oxşayır. Belə ki, ərizədə olduğu kimi əvvəlcə vərəqin sağ tərəfindən (sol tərəfdə 5-6 sm buraxmaqla) izahatın ünvanlandığı şəxsin vəzifəsi, adı, soyadı göstərilir. Aşağıda izahat verənin kimliyi, adı, atasının adı və soyadı göstərilir. Vərəqin ortasında “İzahat” sözü yazılır.

NÜMUNƏ

*Azərbaycan Dillər Universitetinin
İngilis dili və Regionşünaslıq fakültə-
sinin dekanı dos. M.M.Nurəddinova
Fakültənin III kurs 338-ci qrup tələ-
bəsi Babayeva Günel Hacı qızından*

İZAHAT

18 Noyabr 2000-ci il tarixdə baş verən zəlzələ ilə əlaqədar olaraq biz yaşadığımız yataqxana qəza vəziyyətinə düşmüşdü. Sakinlərin köçürülməsi və ev əşyalarının daşınmasına kömək etdiyimdən 19 Noyabr 2000-ci il tarixdə dərslə gələ bilməmişəm. Dediklərimin doğruluğunu qonşular və tələbə yoldaşlarım təsdiq edə bilər.

İmza:

Babayeva G.H.

Tarix: 20.IX.2000-ci il.

Tapşırıq 20.

1. Sınıf nümayəndəsi olduğunuz qrup dərəcə gəlməyib. Dekana izahat yazın.

2. Kitabxanadan kitab götürüb hamısını ya itirmiş ya da... izahat yazın.

3. İki nəfər savaşanda orada olmuşsunuz, izahat yazın.

4. İmtahana gəlməmişiniz, izahat yazın.

17.Qaimə

Qaimə hüquqi sənəddir. “Qaimə” sözü ərəb dilindəki çoxmənalı qaim sözündən olub: 1) dayanan, ayaq üstə duran; 2) mövcud olan; 3) birinin yerini tutan, yerinə keçən; 4) dik duran, amadə; 5) namaz qılan; 6) möhkəm, mətanətli; 7) davamlı, bərk, sərt; 8) irəli sürülmüş, qaldırılmış və s. mənalarda işlənmişdir. Qaimə də həmin sözdən törəmiş, sonralar müxtəlif mənalar kəsb etmişdir: 1) keçmişdə uzun kağızda yazılan əmrnamə; 2) bankdan buraxılan və pul yerində işlənən qiymətli kağız; 3) mal siyahısı; 4) qılinc dəstəyi; 5) həndəsədə düz bucaq.

Maraqlıdır ki, izahat, izahatnamə kimi, qaimə də nə ensiklopediyada, nə də izahlı lüğətdə vardır. “Hüquq ensiklopedik lüğət”ində isə qaimə sözünü qayimə şəklində – səhv yazmışlar. Hüquqi sənəd olduğu kimi qaiməyə belə izah verilir: 1) Mal qaiməsi – maddi sərvətlərin buraxılmasına və qəbuluna görə əməliyyatların

rəsmiləşdirilməsi üçün ilkin mühasibat sənədi. Qaimədə onu yazmış təşkilatın adı, yazılma tarixi və nömrəsi, malın kim tərəfindən kimə buraxılması, miqdarı, sortu, qiyməti, nəyə əsasən buraxılması haqqında məlumat olur. Qaiməni malın buraxılması və qəbulu üçün maddi məsul şəxslər imzalayır; 2) Nəqliyyat – yük qaiməsi – əsas daşıma sənədidir. Yük (adı, çəkisi, sayı, yerlərin sayı, qablaşdırılması, yük göndərən, yük alan, daşıma şərtləri, təyinat məntəqəsi, yükün çatdırılması müddəti, daşıma haqqı və s.) haqqında məlumatları əks etdirir, yük daşıma müqaviləsini rəsmiləşdirir və təsdiq edir. Qaimə yük göndərən tərəfindən müəyyən edilmiş formada yükü alanın adına yazılır və orada göstərilən məlumatın düz olması üçün məsuliyyət daşıyır. Bir sıra tələblər və etirazlar olduqda nəqliyyat qaiməsi mütləq tələb edilməlidir.

Qaimə blank şəklində hazır olur. Onu tək-cə doldurmaq lazım gəlir. Buna görə də qaimə haqqında ətraflı məlumat verməyə ehtiyac görmürük.

18.Xasiyyətnamə

Xasiyyətnamə ərəb mənşəli xasiyyət və fars mənşəli namə sözlərinin birləşməsindən ibarətdir. Xasiyyət – xas sözünün cəm formasıdır. Xas çoxmənalı söz olub aşağıdakı mənələrdə işlənir: 1) xüsusi, ayrıca, əlahiddə; 2) bir adama, bir şeyə məxsus hal, xüsusiyyət, xasiyyət; 3) məxsus, aid olan; 4) imtiyaz; 5) xüsusi, şəxsi.

Xasiyyətnamə xas sözünün 2-ci mənasına aiddir.

Yəni ayrıca götürülmüş bir adamın əlahiddə xüsusiyyətləri. Xasiyyətnamə ayrıca götürülmüş bir adamın ətraflı – mənəvi, işgüzarlıq, elmi keyfiyyətləri haqqında sənəd deməkdir.

Xasiyyətnamə bir işdən başqa bir işə, bir müəssisədən başqasına keçəndə, vəzifəcə irəli çəkildə, dissertasiya işi müdafiə edəndə və bir sıra hüquqi tələblər zəminində verilir. Xasiyyətnamələrin müasir mündərəcəsi ilə sovet dövründəki məzmunu arasında fərq vardır. Əvvəlki xasiyyətnamələrdə şəxsin partiyalılığı, partiya cəzası olması, siyasi dəyanəti xasiyyətnamədə mütləq öz əksini tapmalı idi. Buna görə də xasiyyətnaməni partiya təşkilatı katibi də imzalamalı idi. Xasiyyətnamə belə bir cümlə ilə qurtarırdı: “Siyasi cəhətdən dəyanətlidir (dəyanətli deyil)”.

Müasir xasiyyətnamələr daha demokratik, daha sadədir. Xasiyyətnaməni yalnız müəssisə rəhbəri və həmkarlar təşkilatı sədri imzalayır. Böyük müəssisələrdə xasiyyətnaməni şöbə müdiri tərtib edir. Xasiyyətnamədə aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır: *şəxsin təvəllüdü; vəzifəsi; milliyəti; ailə vəziyyəti; idarə və müəssisədəki əmək fəaliyyəti; stajı; əxlaqi-mənəvi keyfiyyəti; öz vəzifəsinə münasibəti.*

Xasiyyətnamə rəsmi sənəd olduğu üçün o rəsmi üslubda yazılmalı, xasiyyətnamə alan adamın müsbət və mənfi cəhətləri rəsmi dillə ifadə edilməlidir. Heç bir emosional ifadəyə, bənzətmələrə yol vermək olmaz (Məsələn, *Zalım oğlu səhərdən axşama qədər dəzgah dalında yoruldu demədən işləyir – kimi cümlələr xasiyyətnamə üçün yaramaz).*

Xasiyyətnamənin xüsusi yazılma forması vardır. Ortadan “Xasiyyətnamə” sözü yazılır. Aşağıda xasiyyətnamə alan şəxsin adı təyinlənən, onun təvəllüdü, milliyəti, ailə vəziyyəti və vəzifəsi təyin edən məqamında göstərilir.

Sonra xasiyyətnamənin əsas məzmunu ardıcıl şəkildə səlis və anlaşıqlı şəkildə verilir. Sonda xasiyyətnamənin təqdim ediləcəyi idarə və müəssisənin adı göstərilir. Aşağıda müəssisə rəhbəri və həmkarlar təşkilatının sədri imza edir. Müəssisənin möhürü vurulub tarix qoyulur.

NÜMUNƏ

*1925-ci ildə anadan olmuş, evli, azərbaycanlı,
Azərbaycan Dillər Universitetinin dosenti
Həsən Hüseynəli oğlu Baxşiyev haqqında*

XASİYYƏTNAMƏ

H.H.Baxşiyev 1948-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutunu bitirmiş, 8 il Ordubad rayon maarif şöbəsinin inspektoru vəzifəsində çalışmış, eyni zamanda 1 №-li Ordubad şəhər məktəbində rus dili dərsi demişdir. 1957-ci ildə müsabiqə yolu ilə M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Sənaye İnstitutunun Rus dili

kafedrasına müəllim vəzifəsinə qəbul edilmişdir. 1961-ci ildə dissertasiya müdafiə edərək pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. Dissertasiya işi ona həm rus, həm Azərbaycan dillərindən dərs deməyə hüquq verir.

1975-ci ildən əmək fəaliyyətini SSRİ-nin 50 illiyi adına Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunun rus dili kafedrasında davam etdirən H.H.Baxşiyev 1998-ci ildən Azərbaycan dili kafedrasında dosent vəzifəsində işləyir. 2000-ci ildə Xarici Dillər İnstitutu Dillər Universitetinə, Azərbaycan dili kafedrası Azərbaycan Dilçiliyi kafedrasına çevrildikdən sonra, H.H.Baxşiyev ADU-nun Azərbaycan Dilçiliyi kafedrasının dosenti olmuşdur.

Öz ixtisasını dərindən bilən H.Baxşiyev ustad bir müəllim səviyyəsinə yüksəlmişdir. Dos. H.H.Baxşiyevin bir dərs vəsaiti, bir neçə metodik işləməsi, onlarla məqaləsi vardır.

5 il İnstitutun elmi katibi vəzifəsində işləmiş H.Baxşiyev institutun ictimai həyatında fəal iştirak edir. Böyük Vətən müharibəsi veteranı kimi gənclərin hərbi vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələnməsi işində fəal çalışır. O, tez-tez hərbi hissələrdə olur, əsgərlərə vətənpərvərlik ruhu aşılayır.

Əmək intizamına riayət edir. Müdiriyyətin tapşırıqlarını vaxtında və vicdanla yerinə yetirir. Heç bir inzibati cəzası yoxdur. Müxtəlif xarakterli mükafat və təltifləri vardır.

*Müəllim və tələbə kollektivinin dərin hörmətini qazanmışdır.
Evlidir, 3 övladı vardır. Ailədə təvazökardır.*

*Xasiyyətnamə Bakı Şəhəri Böyük Vətən Müharibəsi
Veteranları Şurasına təqdim edilmək üçün verilir.*

ADU-nun rektoru:

prof. S.İ.Seyidov

Həmkarlar təşkilatının sədri:

M.Məmmədov

Tapşırıq 21.

- 1. Tələbə yoldaşınıza xasiyyətnamə yazın.*
- 2. Ananızın iş yerindən alacağı xasiyyətnaməni necə təsəvvür edirsiniz (yazın).*
- 3. Siz sinif rəhbərisiniz. Öz şagirdinizə xasiyyətnamə yazın.*
- 4. Məktəb direktorusunuz. Məktəbinizdə işləyən müəllimə xasiyyətnamə yazın.*
- 5. Mənzil İstismar Kontorunun tərbiyəçisi kimi bir sakinə xasiyyətnamə yazın.*

19.Məlumat

“Məlumat” ərəb mənşəli, çoxmənalı məlum sözüdür. Məlum sözünün aşağıdakı mənaları vardır: 1) maddə, haqq; 2) qonorar; 3) aydın, aşkar, bilinən. Məlumat sözü aydın, aşkar, bilinən mənasındadır. Rəsmi-kargüzarlıqda məlumat iki xarakterdə olur: a) bildiriş xarakterində; b) raport xarakterində.

a) Bildiriş xarakterli məlumat – Hər hansı bir xəbər haqqında ya kütləvi informasiya vasitələri ilə, ya da vəərəqələr vasitəsilə verilən məlumatlar bildiriş xarakteri daşıyır. Məsələn, idarə və müəssisələrin divarında belə bir yazıya rast gəlirik.

NÜMUNƏ

MƏLUMAT

Zavodun bütün əməkdaşlarının nəzərinə

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 15 Mart 2001-ci il tarixli qərarı ilə 19 Mart 2001-ci il bazar ertəsinin iş günü 17 Mart

2001-ci il şənbə gününə keçirilmişdir.

Zavodun direktorluğu.

Tapşırıq 22.

- 1. Hər hansı konfrans haqqında məlumat yazın.*
- 2. İclasın keçirilməsi haqqında məlumat yazın.*
- 3. Buraxılış işlərinin müdafiəsi haqqında məlumat yazın.*

b) Raport xarakterli məlumat – Hər hansı bir iş və hadisə haqqında vəzifəli şəxs yuxarı vəzifəli şəxsə, aşağı qurumun rəhbəri yuxarı qurumun rəhbərinə məlumat yazır.

NÜMUNƏ

*Azərenerji Səhmdar Cəmiyyətinin
Elektrik Avadanlıqları Zavodunun
direktoru H.Z.Qurbanova Elektro-
liz sexinin rəisi Əli Əbulhəsən
oğlundan*

MƏLUMAT

Sizə məlum edirik ki, keçən gecə 18.VIII.2001-ci il tarixdə saat 2³⁰ radələrində zavodun elektroliz sexində elektrik xəttində qısaqapanma baş vermiş, bunun nəticəsində sexdə yanğın olmuşdur. Sexin növbətçisinin və zavodun digər işçilərinin köməyi ilə yanğın 40 dəqiqədən sonra söndürülmüşdür. Bununla əlaqədar olaraq aşağıdakıları bildiririk:

1) Yanğının baş verməsində konkret olaraq heç kəsin təqsiri olmamışdır.

2) Yanğın başqa sexlərə heç bir ziyan verməmişdir.

3) Yanğın zavodun öz işçilərinin qüvvəsi ilə söndürülmüşdür.

4) Yanğın nəticəsində zavoda 7 milyon məbləğində ziyan dəymişdir.

Elektroliz sexinin rəisi:

Ə.Əbülhəsənoğlu

19.VIII.2001.

Tapşırıq 23.

1. Tələbələr kollektiv dərstdən getmişdir. Dekana

məlumat yazın.

2. Dərsin gedişində bir hadisə baş vermiş, dərs pozulmuşdur. Bu haqda rektora məlumat yazın.

3. Sınıfdə qalmaqal olmuş, güzgü sınımış, avadanlığa ziyan dəymişdir. Məktəb direktoruna məlumat yazın.

4. İmtahanın gedişində insident baş vermiş, imtahan pozulmuşdur. Rektora məlumat yazın.

20.Təqdimat

“Təqdimat” ərəb mənşəli olub təqdim sözündəndir. Təqdim sözü ərəb dilində çoxmənalıdır: 1) irəli sürmə, irəli çəkmə; 2) bir şəxsin hüzuruna bir şeyi, bir nəfəri gətirmə, vermə; 3) bir adamı başqasının hüzuruna çıxararaq onları görüşdürmə, tanış etmə. Təqdimat rəsmi sənəd olaraq aşağı vəzifəli şəxsin yuxarı vəzifəli şəxs qarşısında hər hansı bir məsələni qaldırması, irəli sürməsi, xahiş etməsi zərurətində yazılır. Təqdimat, ərizə və tələbnamə deyil. Təqdimat ərizədən yuxarı tələbnamədən aşağıda dayanan bir xahişnamədir. Məsələn, Bir nəfərin mükafata, təqaüdə, müəllimliyə təqdim edilməsi. Təqdimat yalnız xoş niyyətlər üçün yazılır. Eyni zamanda hər hansı bir səbəbdən işçini, tələbəni cəzalandırmaq lazım gəldikdə, aşağı qurumun rəhbəri yuxarı qurumun rəhbəri qarşısında məsələ qaldırır – təqdimat yazır. Cəza tədbiri əmr formasında icra edildikdə əmrdə kimin təqdimatı əsasında cəza verildiyi göstərilir. Və yaxud yuxarı qurumun iclasında müzakirə edildikdə təqdimatın tam mətni oxunur. Təqdimatın forması

təxminən ərizə kimidir.

NÜMUNƏ

*ADU-nun rektoru prof. S.İ.Seyidova
Universitetin Bədən tərbiyəsi və idman
kafedrasının müdiri F.Əliyevdən*

TƏQDİMAT

Bu ilin mart-aprel aylarında respublika ali məktəbləri arasında keçirilən idman yarışlarında Universitetimizin tələbələri də iştirak etmiş və fərəhli nəticələr əldə etmişlər. Belə ki, onlardan 2 nəfəri sərbəst güləş üzrə, 1 nəfər boks üzrə, 2 nəfər isə yüngül atletika üzrə birinci yerə çıxmışdır. Həmin tələbələrə əmrlə təşəkkür elan etməyinizi xahiş edirəm.

Sərbəst güləş üzrə:

- 1. Məmmədov Qəzənfər Əli oğlu*
- 2. Həsənov Kamran Səfər oğlu*

Boks üzrə:

1. Vəliyev Fazil Nağı oğlu

Yüngül atletika üzrə:

1. Cəfərova Günel Əmrah qızı

2. Xəlilova Kubra Nəsir qızı

Bədən tərbiyəsi və idman

kafedrasının müdiri:

F.Əliyev

29.IV.2001.

Tapşırıq 24.

1. Müəllimsiniz. Məktəbin şagirdini mükafatlandırmaq üçün direktora təqdimat yazın.

2. Direktorsunuz. Məktəbin müəlliminə pul mükafatı vermək üçün rayon təhsil şöbəsinə təqdimat yazın.

3. Dekansınız. Tələbəyə əlaçılıq təqaüdü verilməsi üçün rektora təqdimat yazın.

4. Məktəb direktorusunuz. Şagirdlərə maddi yardım göstərmək üçün təhsil şöbəsinə təqdimat yazın.

21. Tələbnamə

Tələbnamə iki sözün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Ərəb mənşəli tələb (istəmə, tələb etmə) və fars mənşəli namə (məktub, əsər, bəzən də yazı).

Tələbnamə hər hansı bir şeyi tələb etmək, istəmək məqsədilə yazılmış sənəddir. Tələbnamə ərizədən fərqli olaraq yalnız xahiş-istəmə məqamında yazılır. Bunlar arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, tələbnamədə tələb edənin mövqeyi ərizəyə nisbətən möhkəm və sərt olur. Tərtib edilmə formaları, demək olar ki, eynidir.

NÜMUNƏ

*Azərbaycan Dillər Universitetinin
İnzibati təsərrüfat işləri üzrə pro-
rektoru cənab T.Hüseynova
Azərbaycan Dilçiliyi kafedrasından*

TƏLƏBNAMƏ

*Kafedrada işlədilmək üçün Universitetin anbarından
aşağıdakı dəftərxana ləvazimatının buraxılmasına sərəncam
verməyinizi xahiş edirik.*

1. Ağ kağız – 2 bağlama
2. Qovluq – 10 ədəd
3. Dəftərxana yapışqanı – 2 ədəd
4. Sancaq – 2 qutu

Kafedranın baş laborantı:

Ş.Hüseynova

2.IX.2001.

Tapşırıq 25.

1. Dekan müavinisiniz. Tədris hissəsindən 5 ədəd sinif jurnalı və başqa ləvazimat almaq üçün tələbnamə yazın.

2. Məktəb direktorusunuz. Rayon təhsil şöbəsindən 30 attestat blankı və başqa blanklar almaq üçün tələbnamə yazın.

3. Məktəbdə kabinet müdirisiniz. Sizə lazım olan ləvazimatı almaq üçün tələbnamə yazın.

4. Dekansınız. Dekanlığa lazım ola biləcək əşyaları almaq üçün təsərrüfat şöbəsinə tələbnamə yazın.

22. Təliqə

“Təliqə” ərəb mənşəli olub hərfi mənası əlaqə sözündəndir. Müasir dövrdə təliqə rəsmi məktub mənasında işlənir. Təliqə idarə və müəssisə arasında olan rəsmi yazışmadır. Təliqənin tərtib edilmə forması rəsmi məktub kimidir. Burada da dil sadə və anlaşıqlı ədəbi-rəsmi üslubda olmalıdır. Təliqənin məzmunu müxtəlif ola bilər.

NÜMUNƏ

*Bakı Şəhəri İcra Hakimiyyətinin
başçısı cənab H.Y.Abutalıbova*

Azərbaycan Dillər Universitetinin rektorluğu sizdən xahiş edir ki, Universitetin professor-müəllim heyəti və əməkdaşları üçün mənzil tikməkdən ötrü şəhər stadionunun arxa tərəfindəki boş yerdə torpaq sahəsi ayırasınız.

ADU-nun rektoru:

prof. S.İ.Seyidov

Tapşırıq 26.

1. Məktəb direktorusunuz. Məktəbi təmir etdirmək üçün təmir-tikinti idarəsinə təliqə yazın.

2. Müəssisə rəhbərisiniz. İdarənizi qəzetə abunə etmək üçün poçt idarəsinə təliqə yazın.

3. Təhsil şöbəsi müdirisiniz. İdarənizi su ilə təmin etmək üçün su idarəsinə təliqə yazın.

4. Məktəb direktorusunuz. Hərbi vətənpərvərlik mövzusunda mühazirə oxumaq üçün rayon hərbi komissarına təliqə yazın.

23. Töhmət-təşəkkür

Töhmət və təşəkkür antonim mənəli sözlərdir. Töhmət ərəb mənşəli olub “qınama”, “danlama” mənasındadır. Təşəkkür isə “şükr” sözündən olub yaxşı bir işə görə “razılıq”, mirnətdarlıq etmə mənasındadır. Töhmətnamə və təşəkkürnamə arxaikləşmiş sözlərdir. Əvvəllər hökmdar bir şəhərin valisinə töhmətnamə və ya təşəkkürnamə göndərərdi. Müasir dövrdə həm töhmət, həm də təşəkkür müəssisə rəhbərinin, idarə rəisinin və nazirin əmri formasında verilir. Mülki şəxslər isə vəzifəli şəxsə (əlbəttə töhmət verə bilməzlər) məktub şəklində öz təşəkkürünü bildirir.

NÜMUNƏ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ ÜZRƏ

ƏMR

26 Mart 2001-ci il

Bakı şəhəri №_____

Gənc alimlərin Respublika elmi-nəzəri konfransında mükafata layiq yerlər tutduqlarına görə universitetin aşağıda göstərilən aspirantlarına təşəkkür elan edilsin.

1. Cəfərov Alim Nəzər oğlu – İngilis dilinin qrammatikası kafedrasının aspirantı

2. Musayev Sərdar Qüdrət oğlu – Ədəbiyyat kafedrasının aspirantı

3. Cəlilova Günəl Əli qızı – Psixologiya kafedrasının aspirantı.

ADU-nun rektoru:

prof. S.İ.Seyidov

və yaxud

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ ÜZRƏ

ƏMR

26 Mart 2001-ci il

Bakı şəhəri № _____

1. Alman dili fakültəsinin 356-cı qrup tələbələrinə icazəsiz olaraq qrup halında dərstdən getdikləri üçün töhmət elan edilsin.

2. Əmr universitetin bütün qruplarında oxunsun.

Əsas: Alman dili fakültəsinin dekanı prof. S.Ə.Abdullayevin məlumatı.

Əmr göndərsin: Universitetin bütün fakültə dekanlarına, tələbə şöbəsinə və gənclər birliyinə.

ADU-nun rektoru:

prof. S.İ.Seyidov

Tapşırıq 27.

1. Məktəb direktorusunuz. Dərs buraxmış müəllimə töhmət yazın.

2. Məktəb direktorusunuz. Məktəbin daxili intizam qaydalarını pozmuş şagirdə töhmət elan edin.

3. Müəssisə rəhbərisiniz. 70 yaşı və əmək uğurları münasibətilə bir nəfərə təşəkkür elan edin.

4. İdarə rəhbərisiniz. Azərbaycanın müstəqillik qazanmasının 10 illiyi və əmək uğurları qazanması münasibətilə 3 nəfərə təşəkkür elan edin.

24. Avtobioqrafiya

Avtobioqrafiya - Bu terminin əvəzinə Azərbaycanda daha çox “tərcüme-yi-hal” işlədilirdi. Tərcüme-yi-hal ərəbcə tərçi – geri çevirmə, döndərmə, təkrar etmə və hal, surət, vəziyyət sözlərinin birləşməsindən ibarət idi. Avtobioqrafiya isə avto (öz, özü)+bio (həyat)+qrafiya (yazıram) deməkdir. Bizə görə avtobioqrafiya sözü tərcüme-yi-hal sözünə nisbətən daha uğurludur. Avtobioqrafiya şəxsin öz əli ilə yazdığı tərcüme-yi-haldır. Bioqrafiya isə kiminsə tərcüme-yihalının başqası tərəfindən yazılmış formasıdır. Avtobioqrafiya – müəllidin öz həyatını özünün təsvir etməsidir. Avtobioqrafiya – həm ədəbi janra, həm də rəsmi sənədə aiddir. Memuar ədəbiyyatı əslində avtobioqrafik xarakterdə olur. Adətən böyük sərkərdələr (Məsələn,

G.K.Jikov, Anfilov və başqaları), yazıçılar (C.Məmmədquluzadə, A.Şaiq, M.F.Axundov və b.) avtobioqrafiyalarda tarixi hadisələrə bədii fikirlərin içərisində verilir. Məsələn, C.Məmmədquluzadə yazır: “Anadan olmuşam Naxçıvan şəhərində, Araz çayının beş-altı verstliyində və Culfa qəsəbəsinin 40 verstlik fasiləsində... Nə vaxt anadan olmusan? Vallah bilmirəm, çünki bu barədə heç bir sənədim və yazım yoxdur. Yəni nə odur ki, mənim təvəllüdüm barəsində olan yazını mən itirmişəm, xeyr, mən onu deyirəm ki, mənim dünyaya gəlməyimi heç bir kəs yazı ilə bir yanda qeyd etməyib... Bununla bərabər, bir neçə işarələrlə duya bilirəm ki, indi yəni hicrətin min üç yüz qırx dördüncü və İsanın təvəllüdünün min doqquz yüz iyirmi altıncı ilində mənim yaşım gərək ki, ya əlli altı ola, ya əlli yeddi ola, ya bəlkə əlli səkkiz ola”¹.

Buna bənzər və daha bədii şəkildə öz avtobioqrafiyasında Abdulla Şaiq anadan olmasını belə göstərir: “Qardaşım Abdullanın ölümü ata-anasının qəlbini dərin hüzn və kədər içində buraxmışdı. Onlara ancaq yaxın zamanda dünyaya gələcək yeni övlad ümidi təsəlli verirdi. Hamı səbrsizliklə onun yolunu gözləyirdi. O yolu gözlənilən çağa mən idim. 1881-ci ildə fevral ayının 12-də (yeni hesab ilə 24-də) Tiflis şəhərində doqquz aylıq uzun bir səfərdən tək yox, özüm ilə bərabər bir yoldaş da gətirmişdim. Ölən qardaşımın sönən çırağını yandırmış olduğumdan onun adını mənə qoydular. Mən də, mənim ilə əkiz tayı olan bacım Mərziyə də ata-

¹ C.Məmmədquluzadə. Əsərləri. VI c., 1985, səh.184.

anamızın qəlbindən dərdi, kədəri silib yerinə sevinc və şənlik qılgılıcımı saçdıq. Ailəmiz yenidən şənləndi”¹.

Belə bir xatirat avtobioqrafiyalardan əlavə bir də şəxsiyyət haqqında avtobioqrafiyalar da vardır ki, onlar qismən hüquqi sənəd xarakterində olur. Hər hansı bir adam işə qəbul ediləndə, və başqa hallarda onun haqqında toplanan sənədlər içərisində avtobioqrafiyası əsas yer tutur. Doğrudur, kədr uqotuna dair şəxsi vərəqədə bioqrafik məlumatlar olur. Amma avtobioqrafiya şəxsən, əllə yazıldığı üçün daha əhəmiyyətlidir. Avtobioqrafiyada müəllif özünün keçdiyi həyat yolunu əks etdirməklə bərabər, ata və anası, yaxın ailə üzvləri haqqında da məlumat verir.

NÜMUNƏ

AVTOBİOQRAFIYA

Mən İsrəfil Rəsul oğlu Möhsünov 21 avqust 1933-cü ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ordubad rayonunun Dirnis kəndində anadan olmuşam. 1940-cı ildə Dirnis kənd səkkizillik məktəbinin birinci sinfinə getmişəm. Kəndimizdə orta məktəb olmadığı üçün 9 və 10-cu sinifləri rayonun Vənənd kənd orta

¹ Abdulla Şaiq. Xatirələri. B., 1973, səh.7,
523

məktəbində oxumuş, 1950-ci ildə həmin kəndin 10-cu sinfini bitirmişəm. Elə həmin il M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Sənaye İnstitutunun Dağ-mədən geologiyası fakültəsinə daxil olmuşam. 1955-ci ildə həmin ali məktəbi bitirib təyinatla Altay vilayətində əmək fəaliyyətinə başlamışam. 4 il orada işlədikdən sonra vətənə qayıtmış Azərbaycan Baş Geologiya idarəsinin Balakən Geoloji Ekspedisiyasında baş geoloq vəzifəsində işləmişəm. 1966-cı ildən həmin idarənin Kələki Geoloji Kəşfiyyat Ekspedisiyasında geoloji-kəşfiyyat partiyasının əvvəlcə baş geoloqu, sonra isə partiya rəisi işləmişəm. İndi də həmin ekspedisiyada əmək fəaliyyətini davam etdirirəm. Keçmiş SSRİ-nin bir sıra mükafatlarını, o cümlədən Lenin ordeni almışam.

Atam - Rəsul Möhsun oğlu Məmmədov 1900-cu ildə həmin kənddə anadan olmuş, 1982-ci ildə vəfat etmişdir.

Anam - Şərəbanı Əhməd qızı Məmmədova da 1900-cu ildə Dırnıskəndində anadan olmuş, 1976-cı ildə vəfat etmişdir.

Evliyəm 4 uşağım vardır. Həyat yoldaşım Xalidə Cəfər qızı Möhsümova evdar qadındır.

İmza:

İ.R.Möhsumov

19.VIII.2001.

Tapşırıq 28.

- 1. Hər biriniz öz rəsmi avtobioqrafiyanızı yazın.*
- 2. Hər biriniz öz xatirə avtobioqrafiyanızı yazın.*
- 3. İstədiyiniz ədibin və ya alimin avtobioqrafiyasını yazın.*

25. Zəmanət

Zəmanət ərəb sözüdür - zamin olma, öhdəsinə götürmə sənədidir. Bu sənəd keçmişdə demək olar ki, ən çox işlənən sənədlərdən biri idi. Çünki keçmiş kommunist partiyası sıralarına daxil olmaq istəyən hər bir adama üç nəfər partiya stajı 5 ildən yuxarı olan kommunist zəmanət verməli idi. İndi nə kommunist partiyası var, nə də onun tələb etdiyi zəmanət. İndi yalnız hüquqi sənəd olan zəmanət vardır. Həmin zəmanətlər əsasında məhkəmə, prokuror və ya müstəntiq müttəhimini azad edir. Azərbaycan Respublikası CM 37-ci maddəsində zəmanət - vəsatət əsasına zaminliyə vermə haqqında deyilir: “Zaminliyəvermə - cinayət məsuliyyətindən azad etmə formalarından biridir. Zaminliyəvermə məhkəmə, prokuror, təhqiqat orqanı (prokurorun razılığı ilə)

tərəfindən ictimai təşkilatların və ya əmək kollektivinin vəsatəti (Zəmanət – A.B.) olduqda və törədilmiş əməlin və onu törətmiş şəxsin ictimai təhlükəsizliliyi nisbətən az olduqda tətbiq edilir. Əvvəllər qəsdən cinayət etməyə görə həbs edilmiş, yaxud əvvəllər zaminə verilmiş şəxslər, habelə özünü günahsız hesab edən, günahını boynuna almayan, yaxud hər hansı səbəbdən işə məhkəmədə baxılmasını tələb edən şəxsləri zaminliyə verməyə yol verilmir (H.E.A., səh. 173)”.

Zəmanət əmək kollektivləri və ictimai təşkilatlar tərəfindən, məhkəmənin, prokurorun və ya müstəntiqin adına yazılır.

26. Bəyanat

Bəyanat ərəbcə bəyan sözündən olub anlatma, izahetmə, şərhətmə, aydınlaşdırma, bildirmə deməkdir. Klassik ədəbiyyatımızda demək, şərh etmək mənasında geniş işlənmişdir. Bəyanat sözü hər hansı bir məsələ, problem haqqında hökumətin və ya səlahiyyətli orqanın, dövlət başçısının hətta ayrı-ayrı vətəndaşların fikrini qəti şəkildə ifadə etməsidir. Rus dilində ərizə ilə bəyanatın hər ikisi “Заявление” sözü ilə ifadə edilir (Məsələn, Заявление советского правительства). Amma ərizə ilə bəyanatı eyniləşdirmək olmaz. İlk öncə onların forması müxtəlif olur. Bundan əlavə ərizədə ya xahiş, ya da şikayət məzmunu olduğu halda, bəyanat fikrin nə xahiş, nə şikayət formasında ifadəsi olmayıb, sərt şəkildə

bildirilməsidir.

Müasir dövrdə xüsusi mülki şəxslər nadir hallarda bəyanat verir. Daha çox dövlət başçıları, Xarici İşlər Nazirliyi və s. bəyanatla çıxış edirlər. Azərbaycan Prezidenti H.Ə.Əliyevin bu yaxınlarda xalqımızın milli mənəvi dəyərləri ilə bağlı verdiyi bəyanat çox əhəmiyyətlidir. Həmin bəyanatın həmişəyaşar və tərbiyəvi əhəmiyyətini nəzərə alaraq, onun mətnini olduğu kimi veririk.

NÜMUNƏ

AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN BƏYANATI

-Hörmətli vətəndaşlar!

Ölkəmizin ictimaiyyətini və məni narahat edən bir hadisə ilə, əlaqədar öz münasibətimi bildirmək istəyirəm. Bir neçə gün bundan öncə “Etimad” qəzetində Azərbaycanın dini rəhbəri, Qafqaz Müsəlmanlarının Şeyxülislami Allahşükür Paşazadənin ünvanına təhqirli yazılar yazıbdır. Biz bu yazılarla əlaqədar ölkəmizin ictimaiyyətinin müxtəlif təbəqələrinə mənsub olan şəxslərdən yüzlərlə məktublar almışıq. Bütün məktublarda insanlar belə bir hadisə ilə əlaqədar öz hiddətlərini bildirirlər və mənə,

Azərbaycan prezidentinə müraciət edirlər ki, Azərbaycanın dini rəhbəri Şeyxülislamı təhqir edən qəzet cəzalansın. Mən bütün bu fikirlərlə razıyam.

Azərbaycanda söz azadlığı, mətbuat azadlığı demoktariyanın əsas prinsiplərindən biri olaraq tam bərqərar olubdur. Ancaq təəssüflər olsun ki, bəzi qəzetlər, ayrı-ayrı şəxslərə mənsub olan qəzetlər, yaxud müstəqil qəzetlər, müxtəlif partiyalara mənsub olan qəzetlər Azərbaycanın Konstitusiyasının, Azərbaycanın qanunlarının mətbuat azadlığı, söz azadlığı haqqında yaratdığı şəraitdən sui-istifadə edirlər. Biz qəzetlərdə çox tez-tez ayrı-ayrı insanların təhqir olunması, onların haqqında böhtanlar, yalanlar yazılmasının şahidiyik. Mənim özümü də, Azərbaycan prezidentini də bəzi hallarda təhqir edirlər, mənə böhtanlar atırlar. Mənim haqqımda müxtəlif uydurmalar yayırlar. Ancaq mən bunlara dözüürəm. Dözüürəm ona görə yox ki, mən bunlara qarşı qanun çərçivəsində tədbir görə bilmərəm. Ona görə ki, mən belə yazıların müəlliflərinin hərəkətlərini Azərbaycanın mənəviyyatına, Azərbaycanın dövlətçiliyinə zidd hərəkətlər kimi qəbul edirəm.

Azərbaycan prezidenti Azərbaycari dövlətini simvoludur. Azərbaycanın dini rəhbəri bizim müsəlman dinimizi nəinki Azərbaycanda, bütün Qafqazda təmsil edən ən yüksək vəzifəli şəxsdir. Əgər Azərbaycanın dini rəhbəri bütün Qafqaz müsəlmanlarının Şeyxülislamı adını alırsa, demək bu, bizim üçün

böyük iftixar hissidir. Məlumdur ki, cənab Allahşükür Paşazadə tutduğu bu vəzifədə 20 ildən artıqdır xalqa sədaqətlə xidmət edir. Azərbaycanın xarici siyasətində özünəməxsus imkanlardan istifadə edərək iştirak edir və Azərbaycanın dövlətçiliyinə xidmət edir. Onun haqqında bu cür əxlaqsız, mənəviyyətsiz sözlərin yazılması bunun müəlliflərinin və o qəzetin nə qədər düzgün vəziyyətdə olduğunu nümayiş etdirir.

Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir. Əgər insan mənsub olduğu millətin milli-mənəvi dəyərlərini anlaya bilmirsə, yaxud onları qəsdən təhrif edirsə, əgər vəziyyət o dərəcəyə çatırsa ki, hətta Azərbaycanın dini rəhbəri təhqir olunur, onda, təbiidir ki, bizi narahat etməlidir. Mən bunu nə üçün deyirəm? Çünki bu, indi Şeyxülislama yönəldilmiş bir təhqirdir. Amma ümumiyyətlə, təhqir, yalan, böhtan bizim bir çox mətbuat orqanlarında adi hala çevrilibdir. Nə məqsəd daşıyırlar? Ölkədə, insanlarda müxtəlif fikir formalaşdırmaq. Buna nail ola bilməyəcəklər!

Ona görə də mən bu hadisəyə kəskin etirazımı bildirirəm, hiddətlənmişəm və cəmiyyətimizdə bu məsələ ilə əlaqədar

yaranmış hiddətə tam təbii qiymət verirəm. Düşünürəm ki, bu barədə qanun çərçivəsində ölçülər götürülməlidir.

Hər xalqın öz mentaliteti var. Bizim Azərbaycan xalqının mentaliteti onun böyük sərvətidir. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzəməz. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzər dəyərlərə malik ola bilməz. Yənə də deyirəm hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz də indi dünyanın mütərəqqi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək gənc nəsli daha da sağlam əhval-ruhiyyədə, saf əxlaqi əhval-ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik. Amma bunun əvəzinə, bizim cəmiyyətimizdə bəzi qüvvələr buraxdıqları ayrı-ayrı qəzetlərlə, jurnallarla xalqımızın içərisində, xüsusən gənclərin içərisində pozuculuq işləri ilə məşğuldurlar.

Bakıda fəaliyyət göstərən bəzi gecə klublarında səhərə qədər müxtəlif oyunlar, əyləncələr təşkil edilir və çox vaxt da bu əyləncələr ifrat dərəcəyə gəlib çatır. Biitün Azərbaycan xalqının əxlaqına, mənəviyyatına zidd forma alır və beləliklə də bizim gənclərimizin bir hissəsinin əxlaqı pozulur. Bu, dəhşətli bir şeydir.

Olkəmizin dərdi var, bu ümumi dərddir. O da Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarının azad edilməsi və xüsusən bu torpaqlardan didərgin düşmüş, çadırlarda yaşayan insanların öz yerlərinə-yurdlarına qaytarılması dərdidir. Hələ ki, bunun

mümkün olmadığı halda onların o çadırlarda minimum yaşayışını təmin etmək - bunlar bizim ümumi dərdimizdir. Amma bir qütbdə həddindən artıq zənginləşmiş, bəzi hallarda qanunsuz zənginləşmiş, öz vəzifələrindən sui-istifadə edərək zənginləşmiş, harınlaşmış insanlar və onların övladları eys-ışrət içərisindədir, o biri iərəfdən, çadırlarda yaşayan insanlar inildəyirlər, nə qədər əziyyətlər çəkirlər.

Hər bir vətənpərvər insan düşünməlidir ki, əgər mənim xalqımın bir hissəsi belə ağır vəziyyətdədirsə, mən bu qədər harınlaşmamalıyam. Amma harınlayanlar, bəzi zənginləşmiş adamlar var.

Biz insanların bəzilərinin bizneslə məşğul olaraq zənginləşməsinin əleyhinə deyilik. Ancaq bizə o da məlumdur ki, Avropanın, Amerikanın ən zəngin insanları birinci növbədə mənəviyyəti qoruyurlar. Onlar nə qədər zəngin olsalar da, milyardlarla dolların, böyük işlərin sahibi olsalar da heç vaxt mənəviyyətsiz yola getməzlər. İnsanlar varlandıqdan, zənginləşdikdən sonra xalqına, dövlətinə daha yaxşı xidmət etmək barədə düşünməli, daha çox iş görməlidir. Əldə etdiyi vəsaitə yeni işlər görüb Azərbaycanın iqtisadiyyatını inkişaf etdirməlidir. Amma təəssüf ki, bəziləri özləri də, övladları da əxlaqsızlığa, mənəviyyətsizliyə yol verirlər. Bəziləri bizim gənc qızlarımızı yoldan çıxarırlar, onları əxlaqsızlığa sövq edirlər. Bunların hamısı

bizim yeni bəlalaramızdır. Bu bəlalarla mübarizə aparmaq lazımdır.

Mən bu gün şəhər icra hakimiyyətinin başçısı Abutalıbova və Daxili İşlər Naziri Usubova bu barədə lazımı göstərişlər vermişəm. Lazım olan ölçülər götürülməli və bütün bunların hamısına son qoyulmalıdır. Bizim məqsədimiz xalqımızın mənəviyyatını qorumaq və zənginləşdirməkdir.

Biz buna dözə bilmərik. Biz bunların hamısının qarşısını alacağıq. Ona görə də mən bu fikirlərimi cəmiyyətə bildirmək üçün bu gün televiziya və radio qarşısında çıxış edirəm. Güman edirəm ki, cəmiyyət mənim bu fikirlərimin tərəfdarı olacaqdır, və hərə öz yerində bu cür mənəviyyatsız hərəkətlərin qarşısını almağa çalışmalıdır.

Azərbaycanın prezidenti kimi mən bu barədə qəti fikrimi bildirirəm. Bir də bəyan edirəm ki, biz Azərbaycanda demokratiyanın bütün tələblərini tətbiq etmişik və edəcəyik. Ancaq Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərinə qarşı, Azərbaycanın milli mentalitetinə qarşı yönəldilmiş hərəkətlərin hamısının qarşısı alınacaqdır və qanun çərçivəsində lazımı ölçülər götürüləcəkdir. Bu sözləri deyərək mən bir daha Azərbaycan xalqına, Azərbaycanın vətəndaşlarına müraciət edirəm ki, hər bir insan vətəndaşlıq borcunu ən yüksək borc hesab etsin.

Hər bir insan özü öz mənəviyyatını qorusun. Əgər görəndə ki, haradasa mənəviyyat pozulur, onun qarşısını alsın. Onun axarında

getməsin. Parnografiya halına düşmüş bəzi qəzetlər, jurnallar burada nəşr olunur və ayrı-ayrı adamlar tərəfindən alınır. Amma əgər onu nəşr edənlər bilsələr ki, bunlar alınmır, onlar nəşr etməzlər. Çünki onlar zərəərə düşəcəklər, pul itirəcəklər və onda da belə şeylər olmazdı. Ona görə də mən həmin o şəxslərə də müraciət edirəm ki, düşünsünlər: onlar Azərbaycan xalqına məxsusdurlar. Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri onları bugünkü günə gətirib çıxarıbdır. Bunlara xəyanət etmək olmaz. **Bu sözləri deyərək mən xalqımıza müraciət edirəm, Azərbaycan xalqını çağırıram ki, bizi narahət edən bu nalayiq və cəmiyyətimiz üçün təhlükəli olan halların qarşısının alınması üçün hərə öz səyini göstərsin. Sağ olun.**

Amma xüsusi adamların, mülki şəxslərin də bəyanat verməyə ixtiyarı vardır. Məsələn, 1990-cı ilin yanvar hadisəsi ilə bağlı çoxlu bəyanatlar olmuşdu. O bəyanatlardan birini də bu sətirlərin müəllifi vermişdi.

NÜMUNƏ

*Azərbaycan vətəndaşı, Sov.IKP-nın keçmiş üzvü
Adil Məhəmməd oğlu Babayevin*

BƏYANATI

Kommunist Partiyası və Sovet Hökuməti 70 il Proletar beynəlmiləlciliyi və Lenin milli siyasəti ilə Azərbaycan xalqını aldatmış, maddi və mənəvi sərvətlərimizi talamışdır. Amma əslində 1920-ci ildən başlayaraq Azərbaycan xalqına qarşı genosid siyasəti yeritmişdir. Bu siyasətini Kommunist Partiyası məharətlə pərdələmişdi. Amma bu dəfə öz mənfi əməli ilə indiyə qədərki məkrli siyasətinin iç üzün açdı. Dinc, silahsız xalqı gülləboran etdi, tankların tirtillərində altında əzib məhv etdi. Buna görə də mən neçə il sıralarında olduğum kommunist partiyasına nifrət edir və onun sıralarından çıxdığımı bəyan edirəm.

İmza:

A.Babayev

Partiya bileti №02799618

10.01.1990-cı il.

Tapşırıq 29.

1. Məktəb rəhbərisiniz. Kollektiviniz adından Erməni radiosunun verilişi haqqında bəyanat verin.

2. Bir nəfər xalqımızın əxlaqi dəyərlərini təhqir etmişdir. Ona qarşı bəyanat verin.

3. Narazı olduğunuz bir problem haqqında bəyanat verin.

27.Vəsətət

Vəsətət sözü ərəb mənşəli olub, araya girmə, vasitəçilik etmə deməkdir. Bu da VST kökündən olub ara, orta deməkdir. Hərfi mənada vəsatət hər hansı bir işin yerinə yetirilməsi üçün vasitəçilik etmək deməkdir. Vəsətətin 2 növü vardır: 1) Dövlət orqanının və yaxud ictimai təşkilatın müvafiq instansiyalara göndərdiyi rəsmi xahiş; 2) Mühakimə icraatında proses iştirakçısının prosesual və yaxud məhkəmə hərəkətlərinin həyata keçirilməsi haqqında konkret iş üzrə qətnamələrin və yaxud digər qərarların qəbul edilməsi haqqında xahişlə cinayət işi üzrə icraatı aparan dövlət orqanına və yaxud

vəzifəli şəxsə yazılı və ya şifahi müraciəti (HEL., səh. 78).

Vəsətətin II növü sırf professional üslub və üslubla tərtib edilir. Vəsətətlər çox vaxt vəkillər və yaxud bu sahə ilə bağlı olan adamlar tərəfindən yazılır. Vəsətətin I növü isə mülki idarə və təşkilatlar tərəfindən yazılır. Vəsətət adi rəsmi məktub şəklində olur. Amma vəsətətdə rəsmi xahiş məzmunu güclü olur.

NÜMUNƏ

*Azərbaycan Prezidenti yanında Ali
Attestasiya Komissiyasının sədri
akad. A.X.Mirzəcanzadəyə*

Bakı Dövlət Universiteti nəzdində filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Birləşmiş İxtisaslaşdırılmış Şurasının (D. 054.03.15) 20 sentyabr 2000-ci il tarixli iclasında Fialə Bəylər qızı Abdullayeva 10.02.19-dilçilik nəzəriyyəsi ixtisası üzrə filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün “İngilis və Azərbaycan dillərində səs təqlidi sözlərinin struktur semantik xüsusiyyətlər” mövzusunda dissertasiya müdafiə etmişdir.

Elmi Şuranın təsdiq edilmiş 19 üzvündən 18-i müdafiədə iştirak etmiş və yekdilliklə dissertanta səs vermişlər. Elmi Şuranın iclasında dissertasiya işinin indeksi üzrə 6 nəfər iştirak etmişdir.

Buna görə də elmi şura bizim qərarımızı təsdiq etmək və Fialə Bəylər qızı Abdullayevaya filologiya elmləri namizədi diplomu vermək üçün vəsatət qaldırır.

Elmi Şuranın sədri:

N.Q.Cəfərov

Tapşırıq 30.

1. Dekansınız. 3 nəfər tələbəyə adlı təqaüd verilməsi haqqında vəsatət qaldırın.

2. Dekansınız. Fakültə üzrə buraxılış işlərinin müdafiəsi tarixində dəyişiklik etmək haqqında Universitetin elmi şurası qarşısında vəsatət qaldırın.

3. Təhsil şöbəsinin müdirisiniz. Bir müəllimin 70 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Təhsil Nazirliyi qarşısında vəsatət qaldırın.

4. Məktəb direktorusunuz. Məktəbin istilik sisteminin dəyişdirilməsi üçün rayon təhsil şöbəsi qarşısında vəsatət qaldırın.

28. Vəsiyyətnamə

Vəsiyyətnamə iki sözdən – ərəbcə vəsiyyət (nəsihət, tapşırma, tövsiyyə) və farsca namə (məktub, kağız, sənəd) ibarətdir. Vəsiyyətnamə hüquqi sənəddir. Vəsiyyət hər hansı bir adamın ölümqabağı verdiyi tapşırıqdır. Hər hansı bir vətəndaş ölümqabağı öz əmlakını kiməsə vəsiyyət edə bilər. Hər bir vətəndaş öz əmlakının hamısını və yaxud onun bir hissəsini qanun üzrə vərəsələr arasında, habelə vərəsələr dairəsinə daxil olmayanlara, habelə dövlətə, dövlət təşkilatına ictimai birliklərə vəsiyyət edə bilər. Vəsiyyət edən miras qalan əmlakda pay hüququ olan şəxslərin başqa qanun üzrə vərəsələrdən birini və ya bir neçəsini və yaxud hamısını vərəsəlik hüququndan məhrum edə bilər (HEL., səh. 73).

Vəsiyyətnamə qonşuların və ya vəzifəli şəxsin iştirakı ilə tərtib edilir və vəsiyyətdən tərəfindən imzalanır.

Vəsiyyətnaməyə nümunə vermir və sizə belə bir sənəd tərtib etməyi. arzu etmədiyimdən, tapşırıq da verməyə lüzum görmürəm.

29. Qərar

Qərar ərəb mənşəli çoxmənalı sözdür. Elmi ədəbiyyatda qərar sözünü 8 mənə çaları olduğu göstərilir. Qərar sözünün ən geniş yayılmış mənası müəyyən bir məsələni müzakirə etdikdən sonra hamının və ya əksəriyyətin gəldiyi nəticədir. Dilimizdə bu qərar sözü ilə

bağlı çoxlu ifa yaranmışdır. Qərar vermək, qərar çıxarmaq, qərara gəlmək, qərarını dəyişmək və s. Qərar sözü fikir mülahizə mənasında da işlənir (onu qərarından döndərmək çətindir).

Qərarlaşmaq – sözləşmək, dilbir olmaq, söz vermək mənasında işlənir. Qərar hüquqi termin kimi də işlənir. Dövlət orqanının və yaxud vəzifəli şəxsin öz səlahiyyəti dairəsində hüquqi nəticələr əmələ gətirən akt.

Qərar Respublika rəhbərləri, Respublika hökuməti, icra hakimiyyətinin rəhbərliyi, idarə və müəssisələrin kollektiv orqanı qəbul edir.

Müzakirə edilən hər hansı bir məsələ ilə bağlı bir neçə qərar qəbul edilə bilər. Qərarı müəssisənin rəhbəri və ya iclasa sədrlik edən şəxs və katib imzalayır.

NÜMUNƏ

Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi Dilçilik və Azərbaycan Dilçiliyi kafedraları Azərbaycan Aviasiya Akademiyasının müəllimi kafedranın dissertantı Sevda Əliyevanın filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün “Azərbaycan dilində Aviasiya terminləri” mövzusunda yazdığı dissertasiya işini müzakirə edərək qərara alır:

1. *Dissertasiya işini tamamlanmış hesab etmək olar.*
2. *Çap edilmiş məqalələr dissertasiyanın ümumi məzmununu əks etdirir.*
3. *Dissertasiyanın müdafiəsi üçün müəyyən tədbirlərin görülməsi Universitetin rektorluğundan xahiş edilsin.*

Tapşırıq 31.

1. *Qrupunuzda intizam məsələsini müzakirə etmişiniz, qərar çıxarın.*
2. *Gənclər təşkilatında idman məsələsinə baxmışınız, qərar çıxarın.*
3. *Dekansınız. Fakültə elmi şurasında ilin yekunlarını müzakirə etmişiniz, qərar çıxarın.*
4. *Məktəb direktorusunuz. Pedaqoji şurada qısa hazırlıq haqqında məsələ müzakirə etmişiniz, qərar çıxarın.*

30. Xəbərdarlıq

Xəbərdarlıq sözü üç tərkib hissəsindən ibarətdir. Xəbər (ərəbcə – məlumat, bilgi) + dar (farsca daş + tən felinin kökü – malik olan) + lıq (Azərbaycan türk mənşəli sözdüzəldici şəkilçi). Bütövlükdə xəbərdarlıq sözü çoxmənalı olub xəbəri olmaq, xəbər vermək və s. mənalar daşıyır. Xəbərdarlığın aşağıdakı növlərinə rast gəlmək olar: 1. Küçə və yollarda (təhlükə, yalun dar olması,

məktəblilərin hərəkəti, və s. haqqında) vurulan xəbərdaredici işarə; 2. Qatarların hərəkətə başlaması, yolda təhlükə və s. haqqında verdiyi səs siqnalları; 3. Yüksək gərginlikli elektrik cərəyanı olmasını bildiren işarələr; 4. Əllə-barmaqla - mimika ilə bildirilən hədələyici xəbərdaredici işarələr; 5. Hər hansı hüquqa, nizam-intizama zidd hərəkətlər üçün edilən xəbərdarlıq.

Bizi maraqlandıran xəbərdarlığın axırını - 5-ci növüdür. Bu xəbərdarlığın da bir neçə növü vardır: 1) Diplomatik xəbərdarlıq; 2) İnzibati xəbərdarlıq; 3) Epistolıyar xəbərdarlıq.

Diplomatik xəbərdarlıq – adətən dövlət mənafeyi və dövlət siyasəti ilə bağlı olur. Hər hansı bir dövlət öz hərəkəti ilə başqa bir dövlətin mənafeyinə toxunduqda ya ölkə başçısı, ya da xarici işlər nazirliyi həmin dövlətə xəbərdarlıq edir. Notadan fərqli olaraq xəbərdarlıq nisbətən yumşaq xarakterdə olur. Xəbərdarlıq bir neçə dəfə təkrar oluna bilər. Məsələn, 1950-ci illərin sonunda Amerikanın hərbi gəmiləri Çinin Tszimindau və Matsızdao adalarını mühasirə etmişdi. Çin Xarici İşlər Nazirliyi 48 dəfə axırını xəbərdarlıq etsə də gəmilər Çinə məxsus adalardan uzaqlaşmamışdı. SSRİ hökuməti birçə dəfə nota verməklə Amerika gəmiləri adaları tərk etdi.

Və yaxud başqa bir misal. 2001-ci ilin mayında İranlılar Ermənilərlə əlbir olub Azərbaycan ərazisində inşaat işləri aparmaq istəyirdi. Azərbaycan hökumətinin xəbərdarlığı bu işi dayandırdı.

İnzibati xəbərdarlıq – adətən idarə və müəssisə rəhbəri tərəfindən edilir. İşdə hər hansı bir nöqsana yol

vermiş şəxsə ciddi inzibati cəza (töhmət, vəzifəsini kiçiltmək, işdən çıxarmaq) vermək istəməyən müəssisə rəhbəri ona yazılı (əmərdə olduğu formada), ya da şifahi formada xəbərdarlıq edir.

Tapşırıq 32.

1. Dekansınız. İntizamı pozmuş tələbəyə xəbərdarlıq edin.

2. Məktəb rəhbərisiniz. Təsərrüfat işçilərindən birinə xəbərdarlıq edin.

3. Təhsil şöbəsinin müdirisiniz. Bir məktəb direktoruna xəbərdarlıq edin.

Epistolayar xəbərdarlıq – məktubla xəbərdarlıqdır. Belə xəbərdarlıq qeyri-rəsmi xarakterdə olur. Vətəndaş toxunan adama məktubla (və ya şifahi formada) xəbərdarlıq edir. Belə xəbərdarlıq məktubunun dil və üslub norması üçün xüsusi resept olmadığı kimi yazılış forması üçün də resept yoxdur. Belə xəbərdarlıq məktubu məsələnin mahiyyətindən və onu yazanın ümumi səviyyəsindən asılıdır.

V. NATIQLİK ÜSLUBU

Aristotel demişkən, insanı başqa canlılardan fərqləndirən əsas əlamət onun nitqidir. Natiqlik hər adama nəsib olmur. Elmi-ədəbi dilin bütün vahidlərindən istifadə edən iki adamın nitqi bir-birinə oxşamır. Natiqlik ixtisasdan, savaddan, yaşdan asılı olmayıb, xüsusi istedad tələb edir. Bəzən savadsız bir adam ana dilini və ya danışdığı dili mükəmməl bilmək şərtilə populyar mövzuda savadlı adamdan daha təsirli danışa bilir. Natiqlik üçün bir neçə şərt lazımdır:

- 1) *Danışdığı dili mükəmməl bilmək;*
- 2) *Dinləyicilərin kim olduğunu nəzərə almaq;*
- 3) *Dilin fonetik imkanlarından istifadə edə bilmək;*
- 4) *Fikrini ifadə etmək üçün sözləri uğurla seçmək;*
- 5) *Cümlə quruluşunda ustalıq göstərmək;*
 - a) *fikri sadə və ya müəkkəb cümlələrlə bildirmək,*
 - b) *özünə sual verib cavabını vermək,*
 - c) *mövzunun açılmasında məlumdan naməlumə doğru getmək;*
- 6) *Əl hərəkətlərindən, mimikalardan ustalıqla (ifrata varmadan) istifadə etmək;*
- 7) *Hər hansı məlumatı çoxlu fakt və rəqəmlə həddindən artıq yükləməmək və s.*

Gözəl bələğətli nitq dinləyiciyə güclü təsir edir. Natiqlik sənəti tarixində vəkilin bələğətli, gözəl nitqinin hakimlərə güclü təsiri nəticəsində müttəhimin cəzasının

yüngülləşdiyi hallar çox olmuşdur.

Qədim dövrün məşhur natiqi M.T.Sisseron yazırdı ki, “Əsl natiq o şəxsdir ki, adi işlər haqqında sadə, böyük işlər haqqında əzəmətlə, orta səviyyəli işlər barədə isə yuxarıdakılar arasında orta mövqə tutan bir üslubla danışmağı bacarsın”. Natiqlik üslubu insanın nitq fəaliyyətinin çox geniş dairəsini əhatə edir. Məsələn, Ədəbi müsahibə, mətbuat konfransında suallara cavab, rəsmi və qeyri rəsmi məclislərdəki çıxış, məruzə, mühazirə və s.

Nitqlə ünsiyyətə başlamazdan əvvəl natiq müraciət etiketlərindən istifadə edir. Bunu nəzərə alaraq ümumiyyətlə Azərbaycan dilinin ədəbi müraciət danışıq etiketləri haqqında bir neçə söz demək lazım gəlir.

A. Müraciət – Müraciət bir neçə (bəzən yüzlərlə) adama və ya bir adama ola bilər. Məsələn, Böyük məclislərdə natiq salondakılara (və ya önündəkilərə) “Yoldaşlar” (əziz, hörmətli və s. əlavə etməklə) - deyə müraciət edirdi. Bu sözü nə üçünsə kommunist rejiminin meyvəsi kimi birdəfəlik tərک etdik. Bunu bəzən rus dilindəki “Товариш” sözü ilə əlaqələndirirlər. Əslində “Товариш” sözü də türk mənşəlidir. Bizə belə gəlir ki, müraciət ən geniş yayılmış forması olan yoldaş sözü qondarma “bəy” sözündən daha əlverişlidir. Bəy tituldur. Hər adam bəy olmaz. “Müəllim” - deyə müraciət etmək də mümkündür. Müəllim öyrədən mənasında hörmətli adamlara müraciət deyilir. Amma adını bilmədiyin hər yoldan keçənə müəllim deməklə bu adı hörmətdən salmaq olmaz. Hacı müəllim, Əli müəllim deyə müraciət etmək

daha düzgündür.

Qadına (tək halda) müraciət edəndə, məsələn, Zülfüyyə xanım, Hicran xanım və s. deyə müraciət edilir.

Böyük məclislərdə xanımlar və cənablar demək daha məqsədə uyğundur. Vəzifəli şəxsə isə cənab deyə müraciət etmək lazımdır. Məsələn, cənab rektor, cənab zabit, cənab nazir, cənab komandir və s.

B. Salamlaşmaq – Azərbaycan dilində günün bütün vaxtlarında salam və ya salaməleykin işləndiyi halda sabahınız xeyir – səhər vaxtı; hər vaxtınız xeyir – günorta çağı; axşamınız xeyir – axşam vaxtı işlədilir.

C. Sağollaşma – Əvvəllər xudahafiz sözü daha çox işlədilirdi, indi isə salamat qal (qalın), sağ ol (olun), xoş gəldin (xoş gəldiniz), axşamdan keçmiş ayrılıqda isə gecəniz xeyirə qalsın - deyərlər.

Ç. Üzrxahlıq etmə – Azərbaycan dilində vaxtilə belə sözlər farsca işlədilirdi. *Lütfən, bəxşid*. Müasir dilimizdə isə bağışlayın, üzr istəyirəm, zəhmət olmasa və s. kimi sözlər işlədilir. Bundan əlavə, xalq arasında qadan alım, başına dönüm, canım, gözüm kimi söz birləşmələri də geniş şəkildə işlənir.

D. Təşəkkür etmə – hər hansı bir yaxşı iş müqabilində işlədilir. Dilimizdə təşəkkür etmək üçün ən geniş yayılmış söz və ifadələr bunlardır: sağ ol (sağ olun), təşəkkürlər, təşəkkür edirəm, nə danışırırsınız? - borcumdur. Kiçiyinəm, siz də sağ olun və s.

Biz yalnız natiqlik üslubunun bütün cəhətlərini özündə birləşdirən **çıxış**, **məruzə** və **mühazirə** haqqında danışacağıq.

1. ÇIXIŞ

ÇIXIŞ natiqlik sənətinin - bizi maraqlandıran natiqlik üslubunun ən geniş yayılmış növüdür. Başqaları qarşısındakı monoloji nitq ÇIXIŞ adlanır.

İnsanlar isə tez-tez başqaları qarşısında monoloji nitqlə ÇIXIŞ edirlər. Dekanlıq nümayəndəsinin sinifə daxil olub, bir neçə dəqiqə danışması da, toy məclisində təbrik üçün söz demək də, hər hansı bir mitinqdə danışmaq da, dəvət olunduğun bir rəsmi məclisdə və ya görüşdə dediyin fikirlər toplusu da ÇIXIŞdır. ÇIXIŞ prosesində natiqin nitqi hansı münasibətdə və harada ÇIXIŞ etməsindən asılıdır. Hər məclisin öz sözü, öz ahəngi, öz tonu vardır. Matəm nitqində fonetik fasilə təntənəli görüşdə sürətli ritmlə əvəz olunmalıdır. Natiqlik üslubunda dilin fonetik, prosodik vasitələrindən istifadə edə bilmək əsas şərtidir. ÇIXIŞ, əsasən, üç hissədən - giriş, əsas məsələ və sonluqdan ibarət olur.

Nitq – ÇIXIŞ konspektsiz olsa daha yaxşıdır. Çünki canlı təmas zamanı nitq konspektdə istədiyini axtaranda auditoriya ilə əlaqəsi itir. Natiqlik üçün əsas keyfiyyətlərdən biri də yaddaşdır. Natiq öz ÇIXIŞINI, xalqda işlətdikləri kimi, “sinədəftər” şəklində qurduqda nitq maraqlı olur, dinləyici ondan ayrılmır, qulaq asmaqdan yorulmur. Amma yaddaşı zəif olan natiqlər ardıcılıq üçün, həm də fakt və rəqəmləri unutmamaq, düzgün demək üçün qeydlərdən istifadə edə bilər.

Eyni mövzuda eyni adam kütlə və ya auditoriya qarşısında canlı təmas şəraitində hər cür əl hərəkətlərindən, mimikalardan istifadə edə bilər. Amma həmin adam ekran və efir şəraitində o cür danışa bilməz.

Dövrümüzün məşhur natiqlərindən biri Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevdir. Bu keyfiyyət həmişə yaşayacaqdır.

NÜMUNƏ

*Sərhəd qoşunlarının 82-ci ildönümünə
həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyevin nitqi*

-Əziz sərhədçilər!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Sizi Azərbaycan Sərhəd Qoşunlarının peşə bayramı münasibətilə, sərhəd qoşunlarının yaranmasının 82-ci ildönümünü münasibətilə səmimi qəlbdən təbrik edirəm, Azərbaycan sərhədçilərinə qarşılarında duran şərəfli vəzifələri uğurla yerinə yetirməyi arzulayıram.

Sərhəd, ərazi bütövlüyü hər bir ölkənin dövlət müstəqilliyinin əsasını təşkil edən atributlardır. Təsadüfi deyil ki, Birləşmiş

Millətlər Təşkilatının prinsiplərinə görə dövlətlərarası münasibətlərdə, ümumiyyətlə, dövlətlərin müstəqilliyinin müəyyən edilməsində hər bir ölkənin ərazi bütövlüyünün toxunulmazlığı və sərhədlərin toxunulmazlığı əsas şərt kimi qoyulubdur.

Məşhur bir ifadə var ki, Vətən sərhəddən başlayır. Bu, həqiqətdir. Ona görə də sərhəd hər bir müstəqil dövlət üçün çox əzizdir, vacib bir sahədir və təbiidir ki, sərhədin qorunmasında xidmət göstərən hər kəs xalqımızın, millətimizin hörmət və ehtiramına layiqdir.

Son əsrlər ərzində, demək olar ki, ilk dəfə, 1919-cu il avqust ayının 18-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müstəqil Azərbaycanın sərhədlərinin qorunması haqqında qərar qəbul etmişdir. Bunun böyük bir tarixi əhəmiyyəti var. Eyni zamanda bu, xalq cümhuriyyətinin çox çətin şəraitdə dövlət atributlarının müəyyən edilməsinə nə qədər böyük fikir verdiyini göstərir.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra onun çox böyük təməli vardı. Ancaq bu dediyim sahələrdə nə təməl var idi, nə ənənə var idi, nə də təcrübə var idi. Ona görə bu sahələr tamamilə yenidən qurulmalıdır.

Bu gün bayramdır. Həm sərhədçilərdə, həm Milli Təhlükəsizlik Nazirliyində, həm də bizim ictimaiyyətdə heç də belə bir əhval-ruhiyyə yaranmasın ki, biz hər şeyi düzəldə bilməmişik. Yox. Düzəldə bilməmişik. Birincisi, ona görə ki, bir çox hallarda bizim

imkanlarımız məhduddur. İkincisi də, təəssüflər olsun ki, sərhəd qoşunlarında xidmət edən bəziləri vəzifəsindən sui-istifadə edir, cinayət yoluna gedir, qaçaqmalçılıqla məşğul olan adamlara şərait yaradır, onlarla əlbir olur, onlara kömək edirlər. Beləliklə, qanunsuz qazanc əldə edirlər. Belə hallar da az deyildir. Belə hallar həm sərhəd-buraxılış məritəqəələrində var, - o yerdə ki, sərhədçilər gömrük işçiləri ilə birlikdə insanların pasportla keçməsinə təmin edirlər, - həm də sərhədin başqa hissələrində var. Siz onları yaxşı bilirsiniz. Biz bunları müzakirə etmişik. Mən bunu artıq geniş izah etmək istəmirəm. Ancaq bunlar var. Bunlar da bizi narahat edir. Məsələn, o iki əsgər sərhədi qoruyarkən şəhid oldular və sizin təqdimatımızla mən onların “İgidliyə görə” medalı ilə təltif edilməsi haqqında fərman imzaladım. Belə nümunə də var. Ancaq təəssüflər olsun ki, belə nümunə azdır. Mən istəmirəm ki, bizim əsgərlərimiz şəhid olsunlar.

Azərbaycan əsgəri, Azərbaycan zabiti, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrində xidmət edən hər bir kəs millətinə, Vətəninə, torpağına, dövlətinə, xalqına daim sədaqət hissi ilə yaşamalıdır, işləməlidir. İnanıram ki, Azərbaycanın Sərhəd Qoşunlarının bütün şəxsi heyəti - əsgərləri də, zabitləri də, generalları da cəsurluq, rəşadət, qəhrəmanlıq, yüksək peşəkarlıq nümunələri göstərəcəklər və Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin içində nümunə olacaqlar.

Mən sizin hamınızı bir daha təbrik edirəm. Təbrik sözlərimi

sərhədlərimizin keşiyində duran əsgərlərə, sərhədçilərə göndərirəm. Əmin olduğunu bildirmək istəyirəm ki, sərhəd qoşunları, hər bir sərhədçi Azərbaycan dövlətinin onlara göstərdiyi bu etimadı doğruldacaqdır. Sağ olun.

Tapşırıq 33.

1. Dərs ilinin başlanması münasibətilə təbrik nitqi söyləyin (mətniyazın).

2. Təsəvvür edin M.Füzulinin yubileyidir. Bu m övzuda çıxış edin (yazın).

3. Novruz bayramı münasibətilə məktəb kollektivi qarşısında çıxış edin.

4. Ali məktəbi bitirmək münasibətilə düzənlənmiş məclisdə çıxış edin.

2. Məruzə

Məruzə ərəb mənşəli məruz sözüdür. Bu söz ərəz sözünün məfuludur. Dilimizdə tənqidə, təzyiqə məruz qalmaq, hücumlara məruz qalmaq ifadələri işlənməkdədir. Məruzə isə, müəyyən mənada, hər hansı bir problem üzrə tələblərə məruz qalmaq deməkdir. Məruzəçi onu dinləyənlərin qarşısında cavabdehdir. Məruzə görülmüş bir iş haqqında cavabdeh şəxsin ali orqan və ya vəzifəli şəxs qarşısında yekun-hesabat çıxışıdır.

1. Təsadüfi deyil ki, məruzələr sonra müzakirə olunur və yaxud məruzə ətrafında çıxışlar edilir və müvafiq qərar qəbul olunur. Məruzə mütləq yazılı formada olmalıdır. Şifahi şəkildə məruzə etmək olmaz (hərbi raport şəkildə edilən məruzələr istisnadır). Məruzə də quruluşca sadə və mürəkkəb (geniş), struktur cəhətdən başlanğıc - giriş, əsas hissə və sonluqdan ibarət olur. Məruzənin dili sırf rəsmi – ədəbi, üslubu isə natiqin vəziyyətindən asılıdır. Məruzədə sahə terminlərinə yer verilir. Çıxışda emosional bədii ifadələr işlənə bildiyi halda məruzədə buna yol verilmir. Məruzələrin bir neçə növü vardır:

1) Planauyğun olaraq edilən məruzə (Məsələn, ilin yekunları haqqında);

2) Yubileyə bağlı olan məruzə;

3) Məlumat xarakterli məruzə.

Məsələn, Hər il Akademiyaların prezidentləri akademiyanın rəyasət heyəti, kollektiv qarşısında illik hesabat verir. Partiyalar, dövlət idarələri görülən işlər haqqında məruzə edir. Burada tənqiddə geniş yer verilir.

2. Yubileyə bağlı olan məruzələr bir qədər təntənəli xarakter daşıyır. Buna alim və yazıçıların, böyük dövlət xadimlərinin, habelə dövlət qurumunun yaradılmasının ildönümü münasibətilə düzənlənən təntənəli mərasimlərdə edilən məruzələr. Belə məruzələrdə tənqid ikinci planda

olur.

Belə məruzələrdən birinə misal olaraq Azərbaycan Respublikası sərhəd qoşunlarının 82-ci ildönümünə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirinin Müavini Sərhəd Qoşunlarının Komandanı General-Mayor Elçin Quliyevin məruzəsini misal göstərmək olar:

NÜMUNƏ

ELÇİN QULİYEVİN MƏRUZƏSİ

(fraqmentlər)

-Möhtərəm cənab Prezident, cənab Ali Baş Komandan!

Hörmətli yığıncaq iştirakçıları!

Bu gün Azərbaycan Respublikası Sərhəd Qoşunlarının yaradılmasının 82-ci ildönümü tamam olur. Sərhəd - Vətən torpağının başlanğıcı və sonu, ən müqəddəs yeri, astanasıdır. Sərhədin toxunulmazlığı hər bir dövlətin varlığının təminatı üçün ən mühüm amil, ən başlıca şərtidir.

Sərhədlərin sistemli şəkildə qorunmağa başlanması, bu işin təşkilinin dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin adı ilə bağlıdır. Həmin dövrdə hökumətin ardıcıl

fəaliyyəti nəticəsində məqsədyönlü ordu quruculuğunun aparılmasına baxmayaraq, daimi sərhəd qoşunlarının yaradılması çox çətin məsələ olmuşdur.

1919-cu il iyunun 11-də Azərbaycanda hərbi vəziyyət elan edilməsi, geniş səlahiyyətli müdafiə komitəsinin yaradılması, quru və dəniz, xüsusilə şimal sərhədlərimizin möhkəmləndirilməsinin zəruriliyini ön plana çəkdi. Azərbaycan parlamenti 1919-cu il avqustun 18-də gömrük baxımından Azərbaycan Respublikasının sərhəd mühafizəsinin təsis edilməsi haqqında qanun qəbul etdi. Ölkədə 99 sərhəd mühafizə postunun yaradılmasını nəzərdə tutan qanunun birinci maddəsində göstərilirdi: “Azərbaycan Respublikasının sərhədlərini qeyri-legal ticarətdən qorumaq və qaçaqmalçılıqla mübarizə aparmaq məqsədi ilə Azərbaycanın sərhədləri boyu sərhəd postları təsis edilsin”. Bununla da Azərbaycanın tarixində ilk dəfə sərhəd qoşunlarının müstəqil dövlət strukturu kimi yaradılmasına başlandı. Ancaq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay yaşaya bildi. Bolşevik işğalı sərhədlərin mühafizəsi sahəsində də zəruri təcrübənin formalaşdırılmasına imkan vermədi. Lakin 1919-cu ildə yaradılmış sərhəd qoşunlarının 8 aylıq xidmət dövrü Vətənə və xalqa sədaqət tarixidir. Xalq cümhuriyyətinin problemə dövlətçilik baxımından yanaşmaq, onu kompleks həll etmək cəhdi isə sərhədlərimizin layiqli mühafizəsi üçün örnək sayıla bilən nümunədir.

Möhtərəm cənab Prezident, icazə verin, vaxtınızın məhdud olduğu və gərgin fəaliyyət göstərdiyiniz bir dövrdə, imkan tapıb sərhəd qoşunlarının bayram tədbirində iştirak etdiyinizə görə bütün sərhədçilər adından sizə öz dərin minnətdarlığımı bildirim. Sizi əmin edirik ki, bütün çətinliklərə baxmayaraq, sərhəd qoşunları öz vəzifə borcunu şərəflə yerinə yetirəcək, Azərbaycanın dövlət sərhədinin mühafizəsi üçün əlindən gələni edəcək və müstəqil dövlət quruculuğu prosesinə öz layiqli töhfəsini verəcəkdir.

Əziz sərhədçilər, icazə verin, sizin hamınızı bayram münasibətilə səmimi qəlbdən təbrik edirəm, xidməti işlərinizdə və ailə həyatınızda uğurlar, möhkəm cansağlığı arzu edirəm. İnanıram ki, sərhəd qoşunlarında xidmət edən hər bir zabit, gizir, çavuş, əsgər və matros ölkəmizin rəhbərinin bizə göstərdiyi yüksək etimadı doğrultmaq üçün üzərinə düşən vəzifələrin öhdəsindən şərəflə, ləyaqətlə gələcək, doğma Azərbaycanımızın dövlət sərhədlərinin göz bəbəyi kimi qorunması üçün səy və bacarıqlarını bundan sonra da əsirgəməyəcəklər.

Tapşırıq 34. *Hərəniz bir yubiley məruzəsi hazırlayın.*

Məlumat xarakterli məruzə. Nə üçün tək-cə məlumat yox? Məlumat xarakterli məruzə? Səbəbi aydındır,

məlumat səthi olur, bundan əlavə, məlumat verənlə məruzəçinin məsuliyyəti eyni olmur. Məlumat şifahi surətdə də ola bilər. Amma məruzə mütləq faktlara və rəqəmlərə, onların dürüstlüyünə əsaslandığı üçün yazılı olmalıdır. Məsələn, İdarə rəhbəri bir müddət işdə olmur. O, isə qayıdan kimi idarənin bütün struktur qurumlarının rəhbərləri, habelə rəisin (müdirin, rektorun köməkçisi) ona görülən işlər, baş vermiş hadisələr haqqında məruzə edirlər.

Əgər məruzə yazılı şəkildə tərtib edilibsə bu formada olur.

NÜMUNƏ

ADU-nun rektoru prof. S.İ.Seyidova

rekturun müşaviri S.Həsənovun

MƏRUZƏSİ

Əgər məruzəni yazılı təqdim etmirsə, qeydlərinə əsaslanaraq məruzə edir. Bütün hallarda məruzənin nümunəvi mətni belə olur:

NÜMUNƏ

Möhtərəm cənab rektor, Siz universitetdə olmadığınız bir həftə ərzində 22 iyundan 29 iyuna qədər institutda işlər öz axarı ilə

getmişdir. Tədris prosesi pozulmamış, buraxılış işlərinin müdafiəsi davam etdirilmişdir. Bu iş indi də davam edir. Universitetin bütün qurumlarında – kafedra və şöbələrdə heç bir hadisə baş verməmişdir. Nazirlikdən bizə bir neçə telefoqram gəlmişdir (onlar haqqında məlumat verir). Elmi Şuranın növbəti iyun iclasını Siz gələnə qədər təxirə salmağı məsləhət gördük. Universitetin tədris, elmi işlər, tərbiyə işləri və təsərrüfat işləri üzrə prorektorlar əlbir və qarşılıqlı anlaşma şəraitində işləmişlər. Diqqətiniz üçün təşəkkür edirəm. Məruzəni qurtardım.

Tapşırıq 35.

1. Dekan müavinisiz. Fakültənin işi haqqında dekana məruzə edin.

2. Məktəb direktorusunuz. Öz işiniz haqqında təhsil şöbəsinin müdirinə məruzə edin.

3. Elmi ezamiyyətdə olmusunuz. Bu haqda elmi işlər üzrə prorektora məruzə edin.

4. Tbilisi şəhərində konfransda iştirak etmişiniz. Bu haqda rektora məruzə edin.

3. Mühazirə

Mühazirə də ərəb mənşəli olub hazırlama sözündəndir. Mühazirə natiqlik sənətinin ən çətin və geniş yayılmış növlərindəndir. Müəyyən qədər aralarında oxşarlıq olmasına baxmayaraq mühazirə ilə məruzə arasında kəskin fərqlər vardır: 1. *Məruzəçi auditoriya qarşısında məsuldur, mühazirəçi isə azaddır. Elmi mövzuda məruzə də, mühazirə də ola bilər; 2. Məruzəçi toxunduğu mövzuda onu dinləyənlərdən (heç olmasa onların çoxundan) daha hazırlıqlı olmalıdır. Məruzədə bu, o qədər də lazım deyil; 3. Məruzə müzakirə edilir, onun əsasında qərar qəbul olunur. Mühazirə müzakirə edilmir və onun əsasında qərar qəbul edilmir; 4. Mühazirə müəyyən bir elmi, siyasi və kütləvi mövzuya həsr edilir. Məruzədə isə bir neçə problemə toxunulur; 5. Mühazirədə natiq öz mövqeyini şərh etməkdə azaddır, məruzəçinin imkanı məhduddur.*

Mühazirə problem xarakterində olduqda alim çoxlu elmi ədəbiyyat siyahısı təqdim edə bilər. Tədris mühazirələri mühazirənin ən geniş yayılmış növüdür.

VI. MƏİŞƏT ÜSLUBU

Bu üslub, adından da göründüyü kimi, ailə-məişət sferasında olan ünsiyyət tərzidir. Bu üslubu bəzən danışiq, bəzən rəsmi üslub hesab edirlər. Məişət üslubu müəyyən mənada azad üslubdur. Bu üslubda canlı xalq danışiq dili öz sərbəstliyi ilə təzahür edir. Bu üslubda norma sərhədi məhdudluğu zəifdir. Burada terminlərə, poetik ifadələrə yol verilmir. Kimya üzrə mütəxəssis, alim evdə, ailədə su əvəzinə H₂O və yaxud xörək duzu əvəzinə NaCl deyə bilməz. Məişət üslubu teleqram üslubuna oxşayır. Burada uzun-uzadı mürəkkəb cümlələrə, fikrin dolaşiq ifadəsinə, poetik ifadələrlə bəzədilməsinə yol verilmir. Ata nə qədər böyük vəzifədə olur, olsun ona Siz deyə müraciət etmək olmaz.

Bu üslubda xalq danışiq dili bütün müsbət və mənfi (vulqar sözlər nəzərdə tutulur) cəhətləri ilə təzahür edir. Ailənin, onun hər bir üzvünün təhsilindən, tərbiyəsindən, ümumi mədəni səviyyəsindən asılı olaraq dilin lüğət tərkibinin layları üzrə sözlər işlədilir. Əks təqdirdə vulqar söz və ifadələr dildə yaşamazdı.

Məişət üslubunda danışanın elmi səviyyəsi və tərbiyəsi apancı rol oynayır.

Məişət üslubunda rəsmi yığıncaqlarda işlədilməyən bir sıra sözlərin – köməkçi ad kateqoriyalarının işlədilməsinə yol verilir. Məsələn, rəsmi yığıncaqlarda ictimai yerlərdə adamları ləqəbi ilə adlandırmaq olmaz (ləqəblər hər hansı bir adama başqaları tərəfindən, onun özünün xəbəri olmadan, müəyyən cəhəti, xüsusiyyəti

nəzərə alınaraq verilir).

Məsələn, İclasda sədrlik edən adam heç vaxt deyə bilməz: *Söz verilir Cin Məşədi Hüseynə!*

Və yaxud ictimai yerdə, “*Salam, Meymun Hüseyn necəsən? – demək olmaz*”.

Amma məişətdə – ləqəblə adlandırılan adamın özü iştirak etmədikdə eyni adlı adamları məhz ləqəbi ilə birbirindən ayırırlar. Ləqəblər həmişə addan əvvəl gəlir. Məsələn, *At Hüseyn, İt Əlisi, Daş Məmməd, Dingir Vəli, Vremya Kubra, Gonbul Ələsgər* və s.

VII. EPİSTOLYAR ÜSLUB

Yunanca – *epistole*, latınca – *epistola* sözləri məktub deməkdir. Amma epistolıyar üslub təkçə məktubları əhatə etmir. Epistolıyar üslub ən mübahisəli üslubdur. Çünki həm bu üslubu müstəqil üslub hesab etməyənlər (A.N.Qvozdıyev, J.R.Qalpern, E.Q.Qavennik, V.Matezius, M.İ.Kojina; Azərbaycanca Ə.M.Dəmirçizadə), həm də müstəqil hesab edənlər (Q.O.Vinokur, L.V.Şeirba, R.M.Meyer, A.N.Yefimov; Azərbaycanca A.M.Qurbanov, K.Y.Əliyev, Y.Salehova) vardır. Hər iki tərəf öz arqumentini əsaslandırmağa çalışır. Bundan əlavə, epistolıyar üsluba hansı yazı nümunələri daxildir? Bu məsələ ətrafında da yekdil fikir yoxdur. Amma ən tutarlı arqument üslubun adıdır. Bir halda ki, epistola yazıb göndərmə, iki tərəf arasındakı yazışma deməkdir. Onda epistolıyar üslubu mübahisəli hesab etməyə ehtiyac yoxdur. Bundan əlavə, nəzərə almaq lazımdır ki, epistolıyar üslubda korrespondent (yazan) və adresat (alan) olur. Buna görə də təkçə məktublar deyil, nəsihətnamələri, öyüdnamələri, dəvətnamələri, çağırış tipli yazıları da epistolıyar üsluba aid etmək olar.

1. Məktublar

Məktub sözü ərəb mənşəli olub KTB kökündən (yazı) əmələ gəlmişdir. Bu sözün faili - katib (yazan), məfəli isə məktubdur (yazılmış şey, yazılmış kağız).

Məktub yazışmanın ən qədim növlərindəndir. Məktubun yazanı və alanı olur. Amma məktubun yazılma vaxtı və yeri olur. O, monoloji daxili, yazılı nitq formasında olur. Məktubda onun məzmunundan asılı olaraq, habelə yazışanların münasibətindən asılı olaraq müxtəlif söz və söz birləşmələrindən istifadə olunur. Əgər məktub yazan və məktub alan arasında səmimi münasibət varsa, burada *əzizim, dostum, qardaşım, əziz bacım* və s. kimi söz birləşmələri işlənəcəkdir. Əksinə qeyri-səmimi münasibət qeyri səmimi sözlərlə, xoşagəlməz ifadələrlə ifadə ediləcək. Məktublارın növlərinə gəlincə demək lazımdır ki, epistolıyar üslubdan bəhs edənlər onların 3 və ya 4 növünü qeyd edirlər:

1. *İntim-məişət məktubları;*

2. *Ədəbi məktublar;*

3. *Rəsmi işgüzar məktublar;*

4. *Açıq məktublar.*

1. İntim - məişət məktubları. İntim sözü latın dilində *intumus* (ən dərin şəxsi, ən dəruni) şəklində olub, fransız dilinə *intume* formasında (ən dərin daxili) keçmişdir.

İntim-məişət məktubu dedikdə ən səmimi, ən dərin, ən istəkli məktublar nəzərdə tutulur. Əslində keçmiş məktublarda yazılan “*Ürəyimin ən dərin güşəsində bəslədiyim gızılgül ətirli salamlarımı sən kimi istəkli qardaşıma yetirirəm*” cümləsində intim məişət məktubunun mahiyyəti açılırdı.

Məişət sözü belə məktublarn dilinin necə olmasından xəbər verir. Belə məktublarda təntənəli söz və ifadələr olmur. Cümlələr sadə quruluşda olub, onun üzvləri də xalq danışıq dilində olduğu kimi düzülür.

Nümunə üçün böyük ədibimiz C.Məmmədquluzadənin sevimli arvadı Həmidə xanıma yazdığı məktubu olduğu kimi veririk.

NÜMUNƏ

Tiflis, 17 dekabr 1911.

Mənim əzizim Həmidə!

Ələkbər dünən yola düşdü. Göndərdiyin 100 manatı aldım. Manyaya da 7 manat verdim, özü üçün uzunboğaz çəkmə aldı. Biz hamımız salamatıq. Uşaqların həmişəki kimi kefi kökdür. Ənvər adam tanımağa başlayıb və elə hey gözləri məni axtarır. Məni o birilərdən seçir. Mənə belə gəlir ki, ona mənim bığlarım xoş gəlir.

Abunə işi yavaş-yavaş gedir. Sən istəyirsən ki, mən Midhəmlə ora gəlim. Amma, Həmidə, gör sənə nə deyirəm: bu gün dekabrın 17-si şənbə günüdür. Mən çalışıb 45-ci nömrəni poçta göndərmişəm. İndi İsmayıl material gözləyir ki, tez o biri nömrəni çap eləsin. Mənim çalışmağım ona görədir ki, ilin axırmadək 48 nömrə göndərim. Bu da o zaman mümkün olar ki, həmişəkindən artıq işləyək. Deməli, əgər mən dekabrda çıxıb getsəm, jurnalın nəşri dayanar və bu həm çox yersiz olar, həm də abunə barədən əl verməz. Bax, mən belə məsləhət görürəm: tezliklə, axı pambıq qurtaracaq. Gürcüləri yola sal getsinlər, ambarları möhürlə, işləri bir adam tapıb tapşır və dekabrın axırı üçün çıx gəl bura. Biz də sənin üçün darıxırıq. Vallah, evdə sənin yerin görünür. Bir də, axı, qışda Tiflis, ümumiyyətlə yaxşı olur. Əgər gələ bilməsən onda gərək iki şeydən biri olsun: ya gərək mən münasib bir vaxtda jurnalı atıb gələm, ya da gərək ən tezi yanvarın 10-dan sonra gələm. Hansını istəyirsənsə, özün seç. Sən nə zaman tələb eləsən, mən onda uça-uça Həmidəmə özümü çatdıraram. Uşaqlardan nigaran qalma. Özünü gözlə və çox da ciddi məsələlərlə məşğul olma. Dəyirmanə gəldikdə, mənim fikrimcə, Şidlovskidən əl çəkməyin, turbin əvəzinə dəyirmanı başqa cür qurmağın mənası yoxdur.

Kağız yaz. Hamımız səni qucaqlayıb öpürük.

Cəlil.

2. Ədəbi məktublar. Ədəbi məktub intim-məişət məktublarından fərqli olaraq daha çox sosial mahiyyətdə olur. Əslində ədəbi məktubda epistolyarlıq təkcə onu yazanın - korrespondentin və adresatın olmasıdır. Tarixdə belə hadisələr çox olur ki, alim və ya şair, yazıçı müəyyən bir sosial problem haqqında öz dostu yə məsləkdaşı ilə fikirlərini, ümumi dərdlərini bölüşür, ya hər hansı bir hadisə ilə bağlı dostunu, bütövlükdə milləti, ictimaiyyəti təbrik etmiş olur. Ədəbi məktubun dili onu yazandan asılıdır. Əgər şair və ya yazıçı məktub yazırsa bediilik burada aparıcı olacaqdır.

Ədəbi məktublar sırasında Ş.Ə.Şirvaninin H.B.Zərdabiyə, Q.B.Zakirin M.F.Axundova, C.Məmmədquluzadənin M.Sidqiyə, Ömər Faiq Nemanzadəyə, B.Vahadzadənin, S.Rüstəmin, M.Rahimin Məhəmmədhüseyn Şəhriyara, Şəhriyarın birincilərə məktublarını və onlarla belə məktubları misal göstərmək olar. Ədəbi kamilliyini və siyasi məzmununu nəzərə alaraq Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarın S.Rüstəmə yazdığı məktubu ixtisarla veririk.

NÜMUNƏ

QARDAŞIM SÜLEYMAN RÜSTƏMƏ

Gün çırtladı, göz qamaşdı.

Araz mənə xosunlaşdı,

Eşqim ayaqyalın qaşdı

Səsin gəlsin, Süleymanım!

Sənə qurban mənim camml

Biz millətin var harası?

Hardan sağalsın yarası,

Öz şeytani, öz balası,

Ona deyir, qaç çaparı!

Buna deyir vur şikarı!

Bir əl silah, bir əl yalın,

Biri tünük, biri qalın,

Deyir haqqınızı alın!

Amma hanşı kömək ilə?

Yemək olur demək ilə?

*Qorxum budur oyun ola,
Millət yenə qoyun ola,
Kimdir bizə boyun ola?
Ki, qurdu biz qova bilək,
Qurdun şərrin sova bilək.*

*Köməkləşən gedir maha,
Bizə kömək yoxdur daha,
Bizimki qalmış Allaha,
Şeytan quluymuş şahımız,
Bizim də var Allahımız.*

*Hərdən belə səsin gəlsin,
Gözümüzün yaşın silsin,
Mənim də bir üzüm gülsün,
Haçan səni görə billəm?
Qol boynuna hörə billəm?*

*Qardaşların gözündən öp,
Bəxtiyarın üzündən öp,
Səmədin də sözündən öp,
Mən də təkəm sizə qurban,
Tək canım hammuza qurban!* (Şəhriyar, 19).

Tapşırıq 36.

- 1. Məktubu əzbərləyin.*
- 2. Hərəniz bir ədəbi məktub yazın.*

3. Rəsmi işgüzar məktublar. Adından da göründüyü kimi, rəsmi məktublar işgüzar xarakterdə olub, əsasən ölkə başçıları arasında əlaqə yaradır. Belə məktubda diplomatik üsluba xas olan fikri dolayılıqla və ehtiyatla ifadə etmək əsas şərtidir. Rəsmi məktublarda dəqiq – yoxlanılmış fakt və rəqəmlər, habelə diplomatik terminlər geniş şəkildə işlənir. Rəsmi məktublارın məzmunu korrespondentlə adresat arasında olan münasibətdən asılıdır.

Azərbaycan Prezidenti H.Əliyevin bu ilin iyulunda ABŞ prezidenti C.Buşa göndərdiyi məktub dediyimizə misal ola bilər.

NÜMUNƏ

AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARININ PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB CORC BUŞA

Əziz cənab prezident!

Bakıda “Xəzər neft, qaz, neftayırma və neft kimyası VIII beynəlxalq sərgi və konfrans” münasibətilə mənə göndərdiyiniz məktuba görə Sizə təşəkkür edirəm.

Haqlısınız ki, artıq ənənə halını almış bu konfransın Bakıda keçirilməsi və onun işində dünyanın müxtəlif ölkələrini təmsil edən çoxsaylı şirkətlərin iştirak etməsi ölkəmizi Xəzər regionunda enerji sahəsinə qoyulan investisiyaların mərkəzinə çevirmişdir. Məmnunam ki, enerji sektorundakı əməkdaşlığımız uğurla davam edir. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda neft və qaz ehtiyatlarının işlənməsində və ixrac olunmasında Amerika şirkətləri xüsusi yer tutur. Azərbaycanda indiyə qədər imzaladığımız 21 neft müqaviləsinin 12-də Amerikanın 9 nəhəng enerji şirkəti fəal iştirak edir, iqtisadiyyatımızın müxtəlif sahələrində 100-dən çox digər

Amerika şirkətləri və birgə müəssisələri müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərirlər. Təkcə “Əsrin müqaviləsi” üzrə layihədən Amerika şirkətləri indiyə kimi yarım milyard dollara qədər mənfəət əldə ediblər. Bütün bunlar böyük işlərin yalnız başlanğıcıdır.

Mən əminəm ki, Şərq-Qərb enerji-nəqliyyat dəhlizinin Azərbaycana və bütün regionumuza gətirəcəyi faydalar barədə Sizin rəhbərlik etdiyiniz administrasiya regionumuzun iqtisadi çiçəklənməsində və region dövlətlərinin azadlığının və suverenliyinin möhkəmləndirilməsində olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edən bu nəhəng layihələrin həyata keçirilməsində bundan sonra öz köməyinizi əsirgəməyəcəksiniz.

Mən Azərbaycanın tezliklə güclü, sabit və dinamik inkişaf edən iqtisadiyyata malik bir dövlət olacağına qəti əminəm. Bunun üçün ölkəmizə sərmayə qoymaq istəyən xarici şirkətlərdən ötrü əlverişli şərait yaratmaq məqsədi ilə biz bundan sonra da əlavə tədbirlər görəcəkdir, apardığımız məqsədyönlü islahatları davam etdirəcəyik.

Ümid edirəm ki, biz bütün regionun inkişafına əngəl olan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Sizin köməyinizlə sülh yolu ilə həll edilməsinə də nail ola biləcəyik. Bir daha Sizə bildirirəm ki, mən xalqımızın, dövlətimizin və regionumuzun gələcəyini düşünərək, sülhün, əmin-amanlığın bərqərar olmasının bütün regionun dirçəlişinə və

xalqlarımızın firavan yaşamasına necə böyük və müsbət təsir edəcəyini gözəl anlayaraq lazımı addımlar atmağa hazırım. Lakin bunun üçün gərək Ermənistan rəhbərliyi də konstruktiv mövqe tutaraq qarşılıqlı addımlar atsın.

Cənab Prezident!

Məktubunuza görə Sizə bir daha təşəkkür edirəm. Sizi əmin edirəm ki, biz Amerika Birləşmiş Ştatları ilə Azərbaycan arasındakı çoxtərəfli, qarşılıqlı surətdə faydalı siyasi, iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsinə, dostluq və strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin daha da möhkəmləndirilməsinə daim sadıq qalacağıq və bunun üçün əlimizdən gələni əsirgəməyəcəyik.

Dərin hörmət və ehtiramla,

Heydər ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının prezidenti

4. Açıq məktublar. Açıq məktublar ictimai-siyasi mahiyyətdə olub daha çox mətbuatda çap olunur. Açıq məktubu yazan adresatın müsbət və mənfi hərəkətləri, cəmiyyət üçün faydalı və ya ziyanlı fəaliyyəti haqqında öz mövqeyini açıqlayır. Açıq məktublar bir neçə il bundan əvvəl daha çox dəbdə idi. Demokratiyanın verdiyi imkanlardan istifadə edib adamlar bir-birinə, hətta prezidentə açıq məktublar yazırdılar.

Bu məktublardan birinə misal olaraq Güney

Azərbaycandan bir nəfər gəncin xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadəyə göndərdiyi məktubu göstərmək olar. Həmin gənc B.Vahabzadəyə təşəkkür edərək yazır ki, mən milliyətcə kim olduğumu bilmirdim, ana dilimdə danışa bilmirəm. Sizin kitabınızı oxuduqdan sonra mən özümü və dilimi tanıdım.

Və yaxud yazıçı Əli Səmədin şair Qabilə “Ədəbiyyat” qəzeti (29.VI.2001) vasitəsilə göndərdiyi açıq məktubu götürək. Məktubun məzmunca çox önəmli olduğunu nəzərə alaraq onu bütövlükdə veririk.

NÜMUNƏ

DÜNYA YALAN DEYİL

(Xalq şairi Qabilə açıq məktub)

Əzizim Qabil! Bu günlərdə avtoqrafla mənə təqdim etdiyən “İlahi qisməti” kitabını səndən alan kimi kitabla tanış olmaq üçün könlümdən tənhalığa çəkilmək istəyi keçdi. Bu tənhalığın nə olduğunu, bir dost-sirdaş kimi (kitabında yazmışan: “Əziz qardaşım, qələm dostum, yaxın sirdaşım”) sən hamıdan yaxşı bilirsən: bilirsən ki, mən həyat yoldaşımı itirəndən sonra on bir ildir ki, səninin “Bülbül yuvası! adlandırdığın Mərdəkandakı kasıb komalı bağ evimdə tənha yaşayıram. (Tənhalıq yaman şeydir, qardaş). Ancaq səninin kimi səmimi dostlarımlın, qumru, şanapipik, qaratoyuq və sığırçınların xoş avazları, nəğmələri tənhalığıma

böyük təsəllidir bağ evimdə.

Budur, quşlar öz nəğmələri ilə məni səhərin şirin yuxusundan oyadandan sonra çəkilib getdilər. Özümü suhmana salıb, sənin mübarək 75 illiyinə həsr etdiyin “İlahi qisməti” kitabınla indi başbaşayam. Ancaq onu oxumağa tələsmirəm. Özümü musiqi dinləməklə kökləmək istəyirəm. Brejnev dövründən qalan televizorumun düyməsini basıram. Öskürür, asqırır, kadrları qaçırlar. Onu söndürürəm. Mənə sadıq, az qala yaşıdım olan “Spedolla”-mı işə salıram. Dalğaların birində məşhur türk müğənnilərindən birinin ifasında “Yalan dünya” mahnısını dinləyirəm. Azacıq köklənsəm də, bir qədər məyus oluram. Öz-özümə deyirəm: axı dünya yalan deyil. Dünya yalan olsaydı, qardaşım Qabil belə sanballı bir kitabı ilə bizləri sevindirə bilməzdi.

Kitabı əlimə alıb cildində - sənin mənə doğma və əziz olan, dəfələrlə böyük səmimiyyətlə öpdüyüm o nurlu siman qarşımda canlanır. Şəklinə baxır, baxır və öz-özümə sual verirəm:

Bu insanı mən niyə bu qədər çox sevirəm? Özüm də öz sualıma cavab verirəm: Qələm dostumdur, yaxşı şairdir, səmimidir, səxavətlidir (Bunu hamı bilir). Sonra bir az duruxuram... Sənin yaxşı cəhətlərini sadalamaq üçün yüzlərlə sinonimlər tapıram ürəyimdə. Axırda deyirəm. Qabil sözün düzünü deyərdi. Özü də qorxmadan, çəkinmədən, sabahkı aqibətini düşünmədən sözün düzünü deyərdi.

Ürəyim bir az sakitləşir. Deyəsən, sənin mərdliyindən, mətanətindən, səxavətindən söz açmağa balaca da olsa, nail oldum. Allaha şükür. Bəs bütün bu ülvi keyfiyyətlər Qabil, sənə hardandı? Məncə, bu mərdlik, mərdənəlik sənə Nəsimidən, Füzulidən, Sabirdən gəlir. Axı, sən nə az, nə çox, düz on il dizini qatlayıb, Nəsimini öyrənib, Nəsimini sevib, Nəsimi kimi “dərisi soyulandan” sonra böyük ustadına layiq poetik bir roman yaradıbsan. Bu şeirlə yazılmış roman öz müəllifinə böyük şöhrət gətirib, dövlət mükafatına layiq görülüb və ədəbi ictimaiyyətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. Füzulidən nə daxil olub Qabil qəlbinə onu sadalamaq istəmirəm. Ancaq onun Sabir sevgisi əbədidir. Böyük şairimiz Rəsul Rza elə bil dünyadan köçəndə Sabirin xatirəsini yad etməyi ancaq sənə etibar edib.

Mənə elə gəlir ki, Rəsul müəllim bilib ki, özündən sonra Sabir poeziya bayramını ancaq Qabil keçirə bilər. Ona görə də Qabil, əzizim, sən bu vəsiyyətə sadıq qalaraq nə az, nə çox, düz on bir ildir ki, Sabirimizi böyük məhəbbətlə bizlərə yad etdirir və onun ruhunu şad edirsən.

Deyəsən, mətləbdən çox uzaq düşdüm. Axı mən sənə kitabından söz açmalı idim.

Çox sağ ol, gözəl ad seçməsi kitabına, qardaş... “İlahi qisməti”. Vallah, insanın taleyi başdan-başa ilahi qismətidir. Hərənin bir qisməti var bu dünyada - deyib atalar. Sənə də qismətinə şairlik düşüb. Özü də əldə qayırməsindən yox, əsl şairlik!

Ancaq mənim fikrimcə, ilahidən gələn şairlik qisməti ilə iş bitmir. Burada insani keyfiyyətlər, zəhmət və şəxsiyyət də olmalıdır. İnsani keyfiyyət, şəxsiyyətli olmaq isə insana irsən keçir və ailə tərbiyəsi ilə tamamlanır. Heç uzağa getməyək. S.Vurğun, R.Rza kimi bu gün poeziya işığına tez-tez topladığımız, XX əsrinböyük şairləri, eyni zamanda böyük şəxsiyyətləri idi. Sözü bütöv, ağa ağ deyən, qaraya qara deyən böyük şəxsiyyət!

Sən Qabil də (bəzilərinə xoş gəlməsə də, deməliyəm) öz poeziyanla bərabər bütöv şəxsiyyətsən. Bunu bu günlərdə səninlə birlikdə olduğumuz bir ədəbi məclisdə bir daha yaqın etdim. Səni tanıyan və sevənlərdən biri səni bağına basıb öpdü və dedi: “Vallah, hazırlaşdım televizorumuzu sındırmağa. O, mötəbər məclisdə sizə söz veriləndə. Bərk həyəcan keçirirdim ki, Allah eləməsin siz də durub tartan-partan danışacaqsınız. Ancaq siz heç nə danışmadınız. Dediniz ki, icazə verin mən bir şeir oxuyum. Siz “Ümid sənədir Azərbaycan əsgəri” şeirinizi oxuyanda ürəyim dağa döndü. Sındırmağa hazır olduğum televizorun ekranında sizi öpdüm”.

Nə qədər səmimi sözlər idi... Bəli, xalqımız səni çox sevir, əzizim. Səninlə küçədə yol getmək olmur. Hər addım başı səni saxlayıb salamlayırlar, bağırlarına basıb öpmək istəyirlər. Bu hər bir şairə nəsb olan ilahi qisməti deyil, qardaş. İcazə ver bir azca da olsa, səni tərifləyim. Axı özün də hərdən zarafata salıb deyirsən ki, tərif adamın canına vağ kimi yayılır.

Kitabına ön sözü özün yazmısan. Bəziləri kimi, nüfuzlu bir şəxsi əldən-dildən salıb (sənin kitabına hamı ön söz yazmağa hazırdı) ön söz yazdırmamısan. Ön sözdə yazırsan: “Bu il mənim 75 yaşım tamam olur. “Gəl baharım” adlı çap üzü görən şeirim sevincini yaşayanda 18 yaşım vardı”. Deməli, nə az, nə çox, 57 ildir yazıb-yaradırsan. Nə az yazmısan, nə sözünü deyə bilmisən, özünü gözəl bir şair kimi təsdiqləmişən. Bundan sorıra yazdıqların həm oxucuların, həm də sənin ilahi qismətidir. Sağlam ruhun, sağlam cismanın, həyat eşqinin bizlərlə hələ çox-çox gözəl poeziya töhfələri verəcəyinə ürəkdən inanıram.

Kitabının ilk səhifələrini müqəddəs Suğra ananın üzünə açmısan. Allah ona rəhmət eləsin.

Qanla, can sözləri həm qafiyədir. Ana canını doğma balasından əsirgəmirsə, qanını da əsirgəməz. Axı insanın canı qandan ibarətdir. Suğra ana da öz doğma balasından nə canını, nə də qanını əsirgəmir. Ona görə də şeirin adını “Anamın qanı” qoymısan. Bu şeir keçən il yazılıb. Nə üçün onun yazılma tarixini xatırlatdım? Ona görə ki, çoxları, analarının onlara qan və can verdiklərini erkən yaşlarında unudurlar. Ancaq 74 yaşlı Qabil bunu unutmur. Ona görə ki, o Qabildir!

Dörd şeir həsr etmişən anana. Dördü də bir-birindən gözəl, bir-birindən mənalı. Elə bilirəm ki, yenə şeir yazmaq ehtiyacı var qəlbində - ana haqqında.

Mən bu yazımda sənin kitabındakı şeirlərini təhlil etməyi qarşıma məqsəd qoymamışam. Allaha çox şükürlər ki, sənin şeirlərin haqqında tədqiqi məqalələr yazılmış, yaradıcılığın geniş və hərtərəfli təhlil edilmişdir. Mən ancaq yeni kitabın haqqında öz təəssüratımı bildirməyi nəzərdə tutmuşdum. Ancaq ricətlərim geniş olduğu üçün, doğma “Ədəbiyyat qəzeti” mizin imkanlarını (700-dən artıq Yazıçılar Birliyinin üzvü olduğu halda, cəmi dörd səhifə qəzet çox darısqaldır) nəzərə alaraq fikirimi yekunlaşdırmaq məcburiyyətində qalıram.

Yeni kitabın - sənin “İlahi qisməti”n mübarək olsun. Qrşıdan gələn, səni sevənlərin və dostlarının səbirsizliklə gözlədikləri şanlı 75 illikyubileyin mübarək olsun!

***P.S.** Təəssüflər olsun ki, bu şad xəbəri oxuculara mən çatdırı bilmədim ki, sən ilk dəfə olaraq dram janrına müraciət etmişən. Və mənim bu yazım işıq üzü görünə kimi, sənin pərəstişkarlarınla bərabər Azarhaycan Dövlət Gənclər Teatrında görkəmli teatr xadimi Hüseynağa Atakişiyevin gurusunda sənin “Şübhəli əhvalat” komediyana tamaşa etmiş olacağıq. Bu da 75 yaşlı müqtədir şairimizin yeni yaradıcılıq qələbələrindən biri sayılmalıdır.*

Əzizim Qabil, “İlahi qisməti” kitabını oxuyub bitirdikdən sonra, bir daha inandım ki, dünya yalan deyil - əbədidir. Bu dünyada günəş var, hərarət var, dünyanın əşrəfi olan sənin kimi

insanlar var. Belə bir dünya yalan ola bilməz, heç zaman.

Hörmətlə: Əli SƏMƏDLİ

2.Nəsihətnamə. Nəsihət - ərəbcə öyüd, namə isə kağız, məktub, sənəd deməkdir. Nəsihətnamələri adətən müdrik insanlar ya gənclərə, ya da öz övladlarına ünvanlayırlar. Belə həsihətnamələrə misal olaraq Nizaminin oğluna dediyi

*Elə ki, böyüdüün, belədir qayda?
Atanın adından sənə nəfayda?!
Sən bir aslan kimi keç cəbhələrdən-,
Yalnız hünərlinin balası ol sən...
Çalış, insanların işinə yara,
Geysin əməlinlə dünya zərxara.
Bacarsan hamının yükünü sən çək,
İnsana ən böyük arxadır kömək...
İnsan yem dalınca qaçmasın gərək –,
Quşdan ayıq olsun, zirəkdən zirək –.
Yeməyi, yatmağı bu aləmdə sən,
Eşşək, öküzdə də görə bilərsən.
Təbiət quranda xilqətimizi,
Başqa səhifədə yazmışdır bizi.*

Azərbaycan ədəbiyyatında ən çox nəsihətnamə yazan

XIX əsrin böyük şairi Seyid Əzim Şirvanidir. Onun oğluna müraciətlə 70-80 nəsihətnaməsi var. Onların bəzilərindən misallar veririk.

*Ey oğul, alim olsa xoş niyyət,
Malı-diünyaya eyləməz rəğbət...
Nə gərəkdir sənə bu dövlətü-mal,
Yükünü yüngül eylə, ey hammal...
Ey oğul, alim olsa rəbbani,
Sən onun ol dərində dərbani.
Mən özüm ki, zəmanə sərvariyəm,
Üləmanın kəminə cakəriyəm...
Cəfər, ey nuri-düdeyi seyyid,
Qönçeyi-növrəsteyi seyyid.
Üləma haqqını riayət gıl
Əhli elmə həmişə hörmət qıl...
Demirəm mangedən təriq ilə get,
Əqli tut, ol gözəl rəfiq ilə get.
Demirəm sürünü ol, vəya şiə,
Tək hədəf olma tiri-təşniyə,
Demirəm Şeyxi ol, və ya babi,
Hər nə olsan, təki olma güllabi.
İstər əclaf, istər əşraf ol,
Hər nə olsan, ol, əhli-insaf ol –.
Müsəlman ol, müsəlman ol –.
Qərəz oldur ki, insan ol.*

Nəsihətnamənin bir növü də öyüdnamədir. Nəsihətnaməni müdrik insanlar, alim və ədiblər yazırsa, öyüdnaməni analar yazır. Məsələn, S.Vurğunur “Ananın

öyüdü” şeirində oxuyuruq:

*Əziz balam, hərçənd ki, öz ananam mən sənin,
Çörəyilə böyümüsən bizim ana vətənin...
Sən düşmənin qabağında igid tərpan, vüqarla,
Tüfəngini təmizsaxla, atını da tumarla...*

Epistolıyar üslubun tələbləri çərçivəsində olub onun xüsusiyyətlərini daşıyan sənədlərdən dəvətnamə və çağırış vereqələrini də qeyd etmək lazım gəlir.

3. Dəvətnamə

Dəvət - ərəbcə çağırmaq, təklif etmək - namə farsca kağız, sənəd, məktub deməkdir, Dəvətnamə adətən, təntənəli məclislərə, elmi konfranslara, toylara çağınş məqsədilə yazılır. Dəvətnamələrin forma və məzmunu, demək olar ki, eyni olur.

NÜMUNƏ

Hörmətli...

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi sizi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” tarixi fərmanı ilə əlaqədar “Təhsil sistemi qarşısında duran vəzifələr” mövzusunda Respublika müşavirəsinə dəvət eclair.

Müşavirə 2001-ci il avqustun 3-də saat 16-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetirinin aktzalında keçiriləcək.

Ünvan: *Bakı şəh., İstiqlaliyyət küçəsi 6.*

Müşavirənin gündəliyi

1. Giriş sözü - Təhsil Naziri prof. M.C.Mərdanov.

2. Məruzəçi - Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü N.Q.Cəfərov.

3. Çıxışlar.

Toy dəvətnaməsi də həmin mahiyyətdə olur. Amma belə dəvətnamələr qeyri-rəsmi olduğu üçün orada toyun məzmununa uyğun şeirlər də verilir.

Tapşırıq 34.

1. Məktəbinizdəki bayram şənliyinə dəvətnamə yazın.

2. Məktəbdə konfrans keçirilir. Təhsil şöbəsinin işçilərinə və qonşu məktəblərə dəvətnamə yazın.

3. Ali məktəbi qurtdurmaq münasibətilə şənlik-tədbir keçirirsiniz. Lazımi adamlara dəvətnamə yazın.

4. Bir toy dəvətnaməsi yazın.

4. Çağırış vərəqəsi

Çağırış - öz sözümdür. Onu yazan və ünvanlanmış adam müəyyən olur. Amma onu yazmaq lazım gəlmir. Çünki çağırış vərəqələrinin hamısı kiçik blanklarda hazır

şəkildə olur. Təkcə onu doldurmaq lazım gəlir. Çağınş vərəqələri aşağıdakı hallarda göndərilir:

1. *Hərbi komissarlıqdan;*
2. *Hüquq mühafizə orqanlarından (məhkəmə, prokurorluq və polisdən);*

3. *Seçki məntəqələrindən;*

4. *Ali məktəbdən (qiyabi bxuyanlar üçün) və s.*

Bir sıra sənədlər, əməli yazılara aid elə nümunələr də vardır ki, onlar tez-tez istifadə olunduğu və çox vaxt hüquqi mahiyyət daşıdığı üçün hazır şəkildə, xüsusi təsdiq edilmiş formada - blankda olur. Onları yenidən yazdırmaq yox, onları doldurmaq lazım gəlir. Belə sənədlərə aşağıdakıları misal göstərmək olar.

1. **Anket** – fransızca *enquête* sözündən olub, hərfi mənası təhqiqat deməkdir. Anket onu dolduran haqqında məlumat almaq üçün əsas sənəddir. Anket cəmiyyətlərdə, elmi dərəcə alanda, xaricə səfər edəndə, əhalinin siyahıya alınmasında, ictimai rəy sorğusunda və s. hallarda tətbiq edilir.

2. **Attestat** – latınca *attestor* - şahidlik edirəm deməkdir. Bu sənəd orta məktəbi bitirəndə, ali təhsil sistemində vəzifə alanda (baş elmi işçi attestatı, dosent attestatı, professor attestatı), hərbi qulluqçulara ezamiyyə vərəqəsi kimi, bir vəzifədən başqasına keçəndə verilir.

3. **Bilet** – S.İ.Ojeqov bilet sözünün bütün mənalarını dörd qrupda birləşdirir:

1. *Haqq ödənildikdən sonra nədənsə istifadə edilməsinə ixtiyar verən sənəd. Məsələn, teatr bileti, dəmiryol bileti, gediş bileti və s.;*

2. *Hər hansı bir təşkilatın, partiyanın, cəmiyyətin üzvü olduğunu bildirən sənəd. Partiya bileti, həmkarlar təşkilatı üzvlük bileti, tələbə bileti, hərbi bilet;*

3. *Pul, işarəsi kağızı. Xəzinə bileti bank bileti;*

4. *Hər hansı bir mətn yazılmış kartoçka, imtahan bileti və s.*¹

4. **Buraxılış vəsiqəsi (propusk)** – sərhəd zonasına getmək üçün vətəndaşlara verilir. Yük maşmları şəhərə girmək üçün buraxılış vəsiqəsi alır. Ümumiyyətlə qadağan olunmuş yerlərə girmək, orada hərəkət etmək üçün buraxılış vəsiqəsi tələb olunur.

5. **Vəsiqə** – ərəb mənşəli sözdür. Mənası hər hansı bir şeyi təsdiq edən, nəyə isə icazə verən sənəd deməkdir. Bütün böyük idarə və təşkilatların işçilərinə onun iş yerini və vəzifəsini bildirmək üçün verilən sənəddir. Buna türk dilində kimlik sənədi də deyilir.

¹ С.И.Ожегов. Словарь Русского Языка, М., 1988, стр.42.

6. Qəbz – ərəb sözüdür. Mənası pul, qiymətli şey və sairənin alınması, qəbul edilməsi müqabilində verilən sənəd. Qəbzlərin əksəriyyəti xüsusi formada, blankda yazılır. Məsələn, ev kirayəsi, kommunal xidmətləri, telefon haqqının ödənildiyi təqdirdə xüsusi kağız-sənəd-qəbz verilir. Ali məktəbə və ya hər hansı bir idarəyə verilən sənəd müqabilində alınan kağız-sənəd də qəbz adlanır. Bir sıra hallarda hansı bir şeyin və pulun verilməsi müqabilində onu alan şəxsdən qəbz alırlar. Belə qəbz əl ilə yazılır. Pul və ya əşya alan özünün pasport əsasında bəzi məlumatlarını da əlavə edir ki, sənəd hüquqi qüvvə daşısın.

NÜMUNƏ

Qəbz

*Mən filankəsov filankəs filənakəs oğlu (pasport № _____)
filankəsov filankəs filankəs oğlundan 3 ay müddətində qaytarmaq
şərtilə 300000 manat məbləğində borc pul götürdüm.*

7. Diplom – yunanca di (iki), ploma (qat) sözlərindən əmələ gəlib diplom kəlməsini yaratmışdır. Doğrudan da, diplom iki qatlanmış hissədən ibarət olur.

Diplom təhsil sənədi və mükafat vəsiqəsidir. Ali təhsil haqqında diplom, elmlər namizedi diplomu, elmlər doktoru diplomu, qızıl qələm mükafatı laureatı diplomu, Krım mədəniyyət fondu mükafatı laureatı diplomu və s.

8. Kadrlar uçotuna dair şəxsi vərəqə – İdarə və təşkilatlarda hər bir işçinin (kadrın) öz üçot vərəqəsi olur. Bu uçot vərəqəsi iki böyük qatlanan hissədən ibarət olub işçi haqqında tartı və müfəssəl məlumat verir. Burada onun anadan olduğu il, yer, təhsili, elmi yaradıcılığı, əmək fəaliyyəti, ailə vəziyyəti, xaricdə olması, seçkilərdə iştirak etməsi, mükafat və ya cəzasının olması və s. kimi məlumatlar öz əksini tapır. Hər bir şəxs işə girəndə, dissertasiya işi müdafiə etdikdə, və s. bu kimi hallarda kadrlar üçotuna dair şəxsi vərəqə təqdim edir.

9. Pasport – fransızca - *passeport* sözündən olub, vətəndaşın ən əsas kimlik sənədidir. Pasport sözünün pas - ingiliscə - ötürmə - vermə, port - fransızca (latın dilindən keçib) - sahilə dayanmaq, gəmilərin yük boşaldıb, yük götürməsi üçün yer mənasından törəndiyini də demək olar. Pasport əsas kimlik sənədi olub 16 yaşa çatmış vətəndaşlara verilir. O əsas hüquqi sənəddir. Onu yalnız hüquq mühafizə orqanları tələb edə bilər. Pasportun üzü çıxarılmır.

10. Teleqram – yunanca *tele* - uzaq, *gramma* - yazı, yazıram sözlərinin birləşməsindən ibarətdir. Teleqramın dili hədindən artıq yığcam olur. Teleqramda bircə dənə də artıq söz ola bilməz. Teleqramda yalnız məqsəd bildirilir.

Teleqram xüsusi aparata verilir. Burada teleqrama səbəb olan hadisə, ona münasibət və s. göstərilir. Məsələn, Bakıdan bir tələbə evə məktub yazır ki, “Bakıda soyuqlar başlayıb. Evdə filan yerdə mən keçən il qoyduğum dəri əlcəklər var. Onu göndərməyinizi xahiş edirəm”. Teleqramda belə üsul yaramaz. Teleqram belə olacaq - “əlcəklərimi göndərin”. Teleqram bir çox məqsəd üçün vurulur. Təbrik teleqramı, baş sağlığı teleqramı və s.

11. Telefonoqram – bəzən bir idarə telefonla başqa bir idarəyə telefonla lazımı bir şey haqqında xəbər verir. Telefonoqramda onu verən və qəbul edən habelə telefonoqramın verildiyi tarix və vaxt göstərilir. Məsələn, ADU-nun rektoru 31.VIII.20001-ci il tarixdə, saat 12-də Nazirliyin kollegiya iclasına dəvət edilir. Telefonoqramı verdi. Aidə Əliyeva, qəbul etdi Səyyarə Məmmədova. 30.VIII.2001, saat 10:00.

12. Şəhadətnamə – Şəhadət - ərəbcə şahidlik sözüdür, namə isə fars mənşəlidir. Şəhadətnamə təhsil haqqında, hər hansı bir şeyə sahib olmaq barədə verilir. Müəyyən hadisələrə şəhadət edən sənəddir:

a) Təhsil üzrə – səkkizillik təhsil haqqında şəhadətnamə;

b) Doğum, ölüm, nigah haqqında şəhadətnamə;

c) Müəyyən bir obyektin, torpaq sahəsinin özəlləşdirilməsi haqqında şəhadətnamə.

Möhtərəm oxucu və əziz tələbə, oxuyub qurtardığın bu kitab Azərbaycan dilində ilk dəfə çıxır. Gördüyünüz kimi, hər bir sənədin etimologiyasından bəhs edəndə onun ya ərəbcə-farsca, ya da yunanca, latınca, fransızca, ingiliscə, almanca olduğunu deyirdik. Başqa sözlə, bu sənədlərin adı 99 faiz başqa dillərdən alınmadır. Öz sözümlərimiz – türk mənşəli sözlər cəmi bir faiz təşkil edə, ya etməyə. Bu onu göstərir ki, əsrlərlə dilimiz başqa dillərin yedəyində getmişdir. Doğrudur, əvvəllər bir neçə dəfə dilimiz formalaşaraq dövlət dili elan edilmişsə də, bu, funksional üslublar dairəsinə daxil ola bilməmişdir. Ona görə də XIX əsrə qədər olan sənədlər ərəb-fars mənşəli sözlərlə, XIX əsrdən sonrakılar isə Rus-Avropa mənşəli sözlərlə adlandırılmışdır. Müstəqillik qazandığımız dövrə qədər bu sənədlərin çoxu heç Azərbaycanca yazılmamışdır. İndi isə əldə etdiyimiz müstəqillik sayəsində həmin sənədlər məhz Azərbaycan dilində – dövlət dilində tərtib edilir. Bundan sonra həmin sənədləri öz dilimizdə adlandıracağımızı qabaqcadan deyə bilərik.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Bir neçə söz (Müəllif)	5
Giriş	12
Azərbaycan dili anlayışı	13
Azərbaycan dilinin fonetikasını	27
Fonetika	30
Türk və Azərbaycan dilindəki danışığ- müraciət etiketləri.....	41
QRAMMATİKA.MORFOLOGİYA	46
Nitq hissələri	51
İsim	53
Sifət	69
Say	75
Əvəzlik	80
Feil	86
Məsdər.....	89
Zərf	87
KÖMƏKÇİ NİTQ HİSSƏLƏRİ	138
Qoşma	145
Bağlayıcı	150
Ədat	156
Modal sözlər	161
Nidalar	163
Yamsılamalar	165

SİNTAKSİS	166
Cümlə üzvləri	170
Mübtəda.....	171
Xəbər.....	172
Təyin.....	173
Tamamlıq.....	174
Zərflik.....	177
Xitab.....	184
Ara sözlər.....	185
Sadə cümlə	186
Nəqli cümlə.....	186
Sual cümləsi.....	188
Nida cümləsi	191
Əmr cümləsi.....	193
Müxtəsər cümlə.....	195
Mürəkkəb cümlə	197
Vasitəsiz nitq	208
Vasitəli nitq	209
Cümlənin həmcins üzvləri	210
Əlavə oxu və linqvistik təhlil üçün materiallar	224
Türkcə-Azərbaycanca fərqli lüğət	261

**MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNİN
FUNKSIONAL ÜSLUBLARI.....316**

MÜƏLLİFDƏN.....320

I HİSSƏ.....325

I FƏSİL. ÜSLUB VƏ ÜSLUBİYYAT.....325

**II FƏSİL. MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNİN
FUNKSIONAL ÜSLUBLARI.....340**

1. BƏDİİ ÜSLUB.....	356
2. ELMİ ÜSLUB.....	369
3. PUBLİSİSTİK ÜSLUB.....	412
4. RƏSMİ-KARGÜZARLIQ ÜSLUBLARI.....	525
5. NATİQLİK ÜSLUBU.....	543
6. MƏİŞƏT ÜSLUBU.....	558
7. EPİSTOLYAR ÜSLUB.....	560

ADİL BABAYEV

ƏSƏRLƏRİ

**ON YEDDİ CİLDDƏ
XI CİLD**

**1.TÜRKIYƏLİ TƏLƏBƏLƏR ÜÇÜN
AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLİYİ**

**2.MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNİN
FUNKSIONAL ÜSLUBLARI**
(ali məktəblər üçün dərs vəsaiti)

Naşir: Valeh Mayılov

Korrektor: Xanəhməd Novruzov

Çapa imzalanıb: 10. 05. 2023

Kağız formatı 60x84 1/16.

H/n həcmi: 37 ç.v.

Tiraj 25.

“MSV NƏŞR” MMC-nin mətbəəsində
çap edilmişdir.

Tel.: 012 539 54 69

Mob.: 055 640 00 94